

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ і НАУКИ УКРАЇНИ
СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ГУМАНІЗАЦІЯ
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ**

Науково-методичний збірник

(Випуск XXXVII)

**«ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ
У ДІАЛОЗІ З СУЧАСНІСТЮ:
ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА»**

Слов'янськ, 2007

УДК 371.13
ББК 74.202
Г.94

Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. В.І.Сипченка. – Слов'янськ: Видавничий центр СДПУ, 2007. – 227 с.

Редакційна колегія:

Сипченко В.І.

– кандидат педагогічних наук, професор
(відповідальний редактор).

Борисов В.В.

– доктор педагогічних наук, доцент
(заступник відповідального редактора).

Євтух М.Б.

– академік АПН України, доктор педагогічних наук,
професор.

Гавриш Н.В.

– доктор педагогічних наук професор.

Шевченко Г.П.

– доктор педагогічних наук, професор.

Ляшенко О.І.

– доктор педагогічних наук, професор.

Золотухіна С.Т.

– доктор педагогічних наук, професор.

Плахотнік О.В.

– доктор педагогічних наук, професор.

Яворська С.Т.

– доктор педагогічних наук, доцент.

Пономарьова Г.Ф.

– кандидат педагогічних наук, доцент.

Панасенко Е.А.

– кандидат педагогічних наук, доцент.

У збірнику наукових праць представлені результати досліджень науковців, які працюють над проблемами розвитку сучасної освіти та науково-педагогічної думки у теоретичному, історичному та практичному аспекті.

Для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів педагогічних навчальних закладів, практичних працівників системи освіти.

The following miscellany shows the result of the researches of the scholars, who work at the problems of the developing modern science and scientific-pedagogical thought in the historical and practical aspects.

For scholars, teachers, postgraduates, students of pedagogical educational institutions, workers of education.

Збірник наукових праць є фаховим виданням з педагогічних наук
(Бюлетень ВАК України № 3, 1999 р.).

**Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 8844, видано 09.06.2004 р.**

Державним комітетом телебачення і радіомовлення України

Друкується за рішенням Вченої ради
Слов'янського державного педагогічного університету
(протокол № 1 від 06.09.2007 р.)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Бех І.Д.

СВОЄРІДНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ПЕДАГОГА, ЗА В.О.СУХОМЛИНСЬКИМ

Проблеми громадянського виховання займають чільне місце у педагогічній творчості В. Сухомлинського. Адже громадянськість він вважав епіцентром всієї морально-духовної системи особистості.

Його праці містять цілісний концептуальний погляд на проблему громадянськість, включаючи зміст, виховні форми та методи, найбільш адекватні як з точки зору специфіки цього особистісного утворення, так і з позиції вікових психологічних особливостей дитини. Продуктивним, на нашу думку, є бачення В. Сухомлинським становлення громадянськість в заломлені професійної діяльності педагога. Ця площина є цілком обґрунтованою, оскільки особистість виховується особистістю а громадянин громадянином.

У його творах ми знаходимо судження, що вихователь – двічі громадянин. Тож з'ясуємо методичну продуктивність цього судження, так як за своїм загальнорозвивальним значенням воно є принципом, що задає вектор виховання як суспільного феномену.

Попередньо розкриємо підхід В. Сухомлинського до проблеми громадянськість в її інструментально–методичному вираженні. Дана інтегрована особистісна якість виникає у системі „людина – суспільство”, як певне її ставлення до нього. Індивідуальна і суспільна значущість цього ставлення визначається його діяльністю природою. Звідси заперечення В. Сухомлинським пасивності людини і утвердження людини – діяча у всіх її суспільних проявах. Діяння, таким чином, виступає кардинальною суспільною позицією людини і мірилом її соціально – морального розвитку. По-іншому, йдеться про працю людини незалежно від її суспільної престижності, виходячи з міри цінності кінцевого продукту. Тож можна вважати, що розвинену громадянськість особистості В.Сухомлинський пов'язує з діяльністю, що конститує звичайне життя людини.

В цьому, як на нас, проявилась світоглядна принциповість Павлиського вчителя. Адже на протязі тривалої історії дебатовалася проблема про повноцінне, вище життя і життя примітивне, нижче. З першим пов'язувалась воїнська і громадсько-політична діяльність та прирівняні до них види діяльності. Відгомін цього уявлення супроводжував офіційну державну позицію щодо статусу тієї чи іншої професії на протязі всієї радянської доби. В. Сухомлинський розумів, що вищого треба шукати не поза звичайним життям, а в тому, як саме його прожити. Таким чином, йдеться про цінність звичайного життя та про професійний спосіб його установа.

Мотиваційну основу діяльності суб'єкта у системі „людина – суспільство” має задавати центральний його критерій – благо. В. Сухомлинський поєднує його з великим принципом, як його декларували у ті часи: „людина – найвища цінність серед усіх цінностей світу”. Звичайно, що за життя В. Сухомлинського даний принцип був визитівкою комуністичного суспільства; однак і нині він не втратив своєї ролі як провідного ідеалу. Інша справа, чи все робить суспільство для його досягнення.

Які ж підстави були у В. Сухомлинського констатувати, що педагог – двічі громадянин? Вони пов'язані з особливостями його педагогічної діяльності. Одна з них характеризує цю діяльність з **позиції теперішнього часу**. Педагог організовує свою професійну діяльність, передбачаючи досягнення мети гармонійного і різнобічного розвитку підростаючої особистості. Така особистість має бути готовою морально повноцінно жити, що означає будувати і зміцнювати своє суспільство, створювати і примножувати його матеріальні і духовні цінності, захищати його, бути готовою віддати своє життя за його могутність, честь, гідність. Але є ще й інші сфери людського життя, надзвичайно важливі і значущі для кожної людини. Жити – це означає творити радощі і щастя свого буття, продовжуючи себе у своїх дітях, задовольняти найважливішу людську потребу – потребу в іншій людині.

Наголосимо, що благо суспільства, про яке йдеться, має бути спрямоване, в першу чергу, молодшому поколінню у формі матеріальних і духовних суспільних цінностей. Та часто вихованці не дорожать усім, що їм дається. Їхні радощі від цих благ не підкріплюються їхньою активністю. Особливо це стосується підліткового віку – надзвичайно важливого періоду у становленні громадянина. В. Сухомлинський у цьому плані пропонує педагогові повернути підлітків до витоків їхніх радощів, щоб вони не лише усвідомили, а й глибоко пережили, якою дорогою ціною здобуті ці радощі. Слід утвердити в серцях дітей те, що згодом стане для них значущим – обов'язок перед тими, хто своїм життям завоював для них щасливе життя. Зробимо це – наші діти стануть справжніми людьми.

Громадянська позиція педагога проявляється, а відповідно – позиція вихованців формується у різноманітних видах спільної діяльності. Всі вони мають бути підпорядковані основній виховній меті. У працях В. Сухомлинського розкриті шляхи залучення вихованців до природоохоронної, господарсько-економічної, військово-патріотичної, піклувально-альтруїстичної та інших видів діяльності. Тут вони гартуються у переборенні труднощів, у відстоюванні своєї життєвої позиції, вправляються у соціальній справедливості. Спільними педагога і вихованців надбаннями при включенні їх у ці види діяльності стають: суспільна ініціативність, громадянська відповідальність і мужність, прихильність до вселюдських цінностей, державницький оптимізм, демократичність, національна гідність. Це і є громадянськість особистості у дії.

Ці риси громадянськості й визначають суспільне обличчя людини як носія обов'язку перед народом і суспільством. В. Сухомлинський вважав, що набуття особистістю громадянськості не можна зводити лише до процесу виховання з наперед заданими цілями та способами їх досягнення. Це, на його думку, полегшений підхід до цієї складної і важливої справи. Тут має бути сповна задіяна творчість людини. Зазначимо, що громадянська творчість - це особливий пошуковий процес, за якого вона вибудовує оптимальні поведінкові стратегії, враховуючи як інтереси суспільства, так і свої власні. Такі стратегії вона не просто реалізує наявними у неї засобами, а часто – густо бореться за них і на рівні контактної групи і на рівні більш широкого людського загалу. З огляду на це В. Сухомлинського не задовольняло коли діти опановують соціальні ролі на ступені виконавця; він бачив їх перш за все творчими оптимістами. Таку особистісно розвивальну вершину він пов'язував з переконаннями підростаючої особистості у морально-духовній сфері. В. Сухомлинський як педагог всіма своїми професійними вміннями підіймав вихованців якраз до цієї особистісної площини, і вважав, що саме тут складаються необхідні соціокультурні умови для набуття готовності до повноцінного громадянського життя. Тож кожен юнак і дівчина мають одержати відповідне життєве свідоцтво – у цьому він бачив призначення середньої школи.

Велике недоопрацювання освітян, які вважають, що, коли випускник склав іспит і одержав атестат – він уже готовий до життя. Дійсна готовність молоді до життя, за В. Сухомлинським, неможлива без моральної чистоти і краси, тому що внутрішній світ тисячами ниток зав'язаний з великим світом суспільного життя. Той, у кого свої ціннісні надбання темні і нечисті, ніколи не може бути справжнім громадянином, патріотом.

Друга підстава, вважати педагога двічі громадянином, стосується його професійної діяльності з *позиції майбутнього часу*. Ніяка інша професія немає такої потужної спрямованості на майбутнє. В. Сухомлинський був переконаний, що якраз людський фактор, як сказали б ми нині, є центральним у структурі суспільства, визначаючи його головні цінності і цілі.

Великий педагог ототожнював людину і члена суспільства перш за все за ознакою їхньої смислу – ціннісної спрямованості, яка має реалізуватися у відповідних формах професійної діяльності. Тому з глибоким обуренням він говорив про невиховану людину, кваліфікуючи її як морального неука. Така людина як член суспільства й спричинятиме йому вагомі втрати. Вони зводяться до деструктивних морально-психологічних взаємин у тому чи іншому колективі, до культивування квазіцінностей, до конфронтації між поколіннями і, зрештою, до підміни суспільних ідеалів. З болем наголошував В. Сухомлинський про найнебезпечнішу суспільну хворобу – існування виправних закладів. І в цьому зв'язку попереджав про частку відповідальності педагога щодо такого суспільного явища.

Громадянськість педагога зазнає суспільних оцінних суджень на основі теперішньої діяльності, але він має пам'ятати, що про його якість судитиме суспільство майбутнього. На цей раз його оцінка як громадянина буде опосередкованою соціальним розвитком його вихованців як членів нового суспільства. Зрозуміло, що другий варіант оцінювання набагато складніший і відповідальніший. Адже одна справа – оцінка педагога як одиничного громадянина, а інша – його оцінка на основі якості колективу як клітинки суспільства. Таким чином, майбутнє для педагога – це і Дамоклів меч, якого він має остерігатися.

Педагог не може стовідсотково гарантувати, якими громадянами стануть у майбутньому його вихованці. Хоч би якою стійкою була сформована у них морально-духовна система, вона повсякчас зазнає зовнішніх впливів, що можуть змінити її у небажаному для суспільства напрямі. Запобігати можливим особистісно деструктивним впливам В. Сухомлинський вчив своїх вихованців. Він наголошував на величезній ролі самовиховання. Якби людину виховував тільки хтось, а вона сама себе не виховувала, то вона не стала б найвищою цінністю серед інших цінностей світу, не піднялася б на ту сходинку морального розвитку, з якої їй видно життя інших людей, а те тільки саму себе. Вихованою можна назвати в повному розумінні ту людину, яка вміє виховувати сама себе.

Так, педагог – двічі громадянин, оскільки він творить людину, напружуючи усі свої сили. Це і життєва мудрість, і майстерність, і мистецтво. Це багаторічна праця до самозабуття.

Євдокимов В.І.

В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ОСОБИСТІСТЬ УЧИТЕЛЯ

Загальноцивілізаційні тенденції гуманізації та демократизації суспільного життя вимагають кардинальної трансформації авторитарних, соціоорієнтованих концептуальних засад освітнього процесу, що склалися ще за часів тоталітаризму, та приведення їх у відповідність із соціокультурними реаліями сьогодення.

У процесі пошуку шляхів вирішення завдань розбудови в Україні громадянського суспільства зростає інтерес до прогресивних здобутків багатойвітчизняної історико-педагогічної думки. Безумовно цікавий досвід теоретико-практичного дослідження проблем особистості вчителя як провідника ідей громадянськості та духовно-морального зразка для молодого покоління був напрацьований видатним українським педагогом-гуманістом В.О. Сухомлинським.

Погляди В.О. Сухомлинського з питань духовної культури вчителя формувалися на основі глибокого вивчення філософської, історико-педагогічної та сучасної йому науково-педагогічної літератури, спиралися на досвід відомих учителів-методистів, практику формування гуманістичних поглядів учителів-вихователів Павлівської школи. Аналіз друкованих праць ученого демонструє різнобічні знання автором теоретичної спадщини й досвіду видатних педагогів і просвітителів

минулого. В.О. Сухомлинському були близькі принципи гуманізму, народності, природовідповідності, сформульовані Я.А. Коменським і поширені ним на вимоги до особистості вчителя. На думку видатного чеського педагога, вчитель має бути високоосвіченим і працелюбним, добропорядним і скромним, люблячим і доброзичливим по відношенню до дітей. Крім того він повинен уміти навчати всіх усьому, що сприяє удосконаленню людської природи з метою досягнення людиною повної досконалості та гармонії.

Увагу В.О. Сухомлинського привертала сформульовані Ж.-Ж. Руссо три умови піднесення й щастя людини: співчуття до ближнього, допомога тим, хто її потребує, здатність відгукуватись на добро. Видатний просвітитель вимагав від учителя безперечної відповідності цим високим критеріям і любові до дітей як найважливішої умови досягнення мети виховання. У його педагогічній теорії провідними засобами високодуховного розвитку виступали краса природи і мистецтва, творча діяльність людини. Він вважав необхідною якістю вчителя уміння повноцінно використовувати ці засоби у виховному процесі, спрямованому на формування моральних основ особистості.

В.О. Сухомлинський поділяв і обґрунтовані в працях педагога-гуманіста Й.Г. Песталоцці вимоги підготовки вчителя, захопленого своєю справою, такого, що творчо ставиться до педагогічної діяльності та сприймає виховання як мистецтво. Йому імпонували погляди послідовника Ж.-Ж. Руссо та Й.Г. Песталоцці, вчителя німецьких учителів А. Дистервега, який надавав особливого значення любові вчителя до дітей і своєї справи та закликав учителів бути в усьому зразком для учнів, вивчати дитячу природу й у відповідності з нею будувати всю освітню та виховну роботу.

Посилання з різних питань на авторитет учителя вітчизняних учителів К.Д. Ушинського, що містяться в роботах В.О. Сухомлинського, свідчать про ретельне вивчення ним спадщини великого педагога, в тому числі з проблеми підготовки вчителя. Він показав, що, порівнюючи особистість учителя за силою впливу на дитячу душу з плодотворним променем сонця, К.Д. Ушинський у своїх працях і діяльності особливе місце відводив різнобічному розвитку вчителів. У «Спогадах про Новгород-Сіверську гімназію» він писав про слід в його житті, що залишив директор гімназії І.Ф. Тимковський, «який переходив безперервно від Горація та Вергілія до Біблії... до цитат з Тацита й Цицерона» [4, т.1, с.310]. Глибока культура і широка освіченість педагога справляли магічну дію на вихованців, народжуючи в їхніх серцях «повагу до науки й тих небагатьох учителів і навіть товаришів, які ревно нею займалися» [Там само]. Приклади таких духовно освічених, гуманних учителів послужили орієнтиром для розробленої К.Д. Ушинським ідеальної моделі особистості вчителя народної школи.

Конспекти й нотатки В.О. Сухомлинського, що зберігаються в архівах, свідчать про його пильну увагу до педагогічних поглядів Г.С. Сковороди. У них відзначається, що у творах видатного українського

філософа й педагога-гуманіста, народного наставника можна знайти багато думок, що стосуються вимог до особистості вчителя. Так, про важливість і відповідальність учительської праці Г.С. Сковорода розмірковував у одному з листів: «Якщо велика справа панувати над тілами, то ще більша – керувати душами... Якщо важливо лікувати тіло, то чи не найважливіше разом з тілом зберігати і душу людини цілою, здоровою, не зіпсованою?» [1, т.2, с.364]. Для того щоб душа в процесі виховання дійсно зберегла здоров'я та світло, той, хто вчить і виховує, повинен бути не стільки вчителем, скільки провідником і служителем «природи, единственныя истинныя... учительницы» [1, т.1, с.496]. Ідея спорідненості передбачала глибоке вивчення всіх природних задатків дитини та їх урахування у навчально-виховному процесі. Справжній учитель повинен бачити в своїй роботі джерело духовної наснаги, вміти встановлювати дружні взаємовідносини з учнями, зберігати «мир й здравие» в душі, постійно самовдосконалюватися.

В.О. Сухомлинський писав, що в педагогічних поглядах Г.С. Сковороди простежується ідея нерозривного зв'язку морального та естетичного виховання. На протязі життя він прийшов до глибокого переконання про «спорідненість», а значить і досяжність для людини добра й краси як прояву її духовності. Краса у нього асоціюється, підкреслював В.О. Сухомлинський, з гармонією природи, духовною чистотою людини. Звідси походять погляди Г.С. Сковорода на завдання розвитку особистості вчителя, який, на його справедливую думку, покликаний відтворювати вічну красу, стверджувати моральний ідеал і служити людському самопізнанню [3].

Добре знайомий був В.О. Сухомлинський з ідеями та діяльністю А.С. Макаренка, чийм послідовником вважав себе все життя. Його приваблювали ідеї А.С. Макаренка про шляхи і засоби створення колективу педагогів, об'єднаних спільними переконаннями, взаємодопомогою та моральними настановами. В.О. Сухомлинському імпонували теоретичні вимоги та досвід цього педагога-дослідника з питань педагогічної майстерності вихователя, що базувались на знаннях дитячої психології, спостережливості, володінні педагогічною технікою, оптимістичній вірі в кожного вихованця. Він підтримував думки А.С. Макаренка про необхідність розширення навчальних програм педагогічних навчальних закладів у галузі гуманітарної підготовки майбутніх учителів, озброєнні їх новітніми виховними технологіями.

Таким чином, вивчення різних джерел свідчить, що ідеї видатних учених і педагогів минулого знайшли відображення в гуманістичній науково-педагогічній концепції В.О. Сухомлинського, зокрема з питань професійних вимог до особистості вчителя, змісту, форм та методів його психолого-педагогічної підготовки. Проте вирішальний вплив на становлення гуманістичного світогляду вченого справила власна багаторічна новаторська педагогічна діяльність.

Виходячи зі свого унікального досвіду, В.О. Сухомлинський стверджував, що творче обличчя педагогічного колективу школи перш за

все залежить від особистого внеску кожного вчителя в загальну справу освіти й виховання [2, арк.2]. Тому у своїй практичній діяльності з питань організації психолого-педагогічної підготовки вчителів визначальну роль він відводив індивідуальній роботі з ними.

Свої взаємовідносини з учителями В.О. Сухомлинський, як і А.С. Макаренко, будував на основі глибокої поваги та вимогливої довіри, віри в здібності й можливості кожного педагога. Вивчення архівних даних свідчить, що часто його особисті контакти з учителем починались ще до приходу того до школи. Так було з Г.П. Логвином, який познайомився з Василем Олександровичем ще коли був студентом педагогічного інституту. Видатного педагога привернули в юнакові його дослідницькі та мистецькі задатки – захоплення народною творчістю та прикладним мистецтвом, а також поетичне обдарування майбутнього вчителя.

Пізніше, вже під час роботи в Павлиській школі молодому вчителеві стали у нагоді записані в студентські роки декілька тисяч народних пісень, прислів'їв, приказок. Під керівництвом В.О. Сухомлинського Г.П. Логвин став не тільки досвідченим учителем. Захоплення фольклором дозволило йому згуртувати навколо себе учнів для організації дослідницької експедиції зі збирання та вивчення народної творчості, зокрема в галузі народної педагогіки. Глибокі знання та любов до художнього слова зробили молодого вчителя душею літературно-творчого гуртка, де спільні духовні інтереси об'єднали школярів різного віку, які мали задатки до літературно-поетичної художньої творчості.

У Павлиській школі було заведено, що директор і завуч у особистих індивідуальних бесідах з'ясовували рівень освіченості вчителя, його можливості і здібності, давали поради щодо удосконалення психолого-педагогічної підготовки. Особиста бесіда як форма індивідуальної роботи з учителями займала провідне місце в системі їх психологічно-педагогічної підготовки. У ході індивідуальної дружньої, щирої бесіди В.О. Сухомлинський прагнув встановити взаєморозуміння з колегою на основі емоційного контакту, довіри, відкритості. У досвіді педагога-новатора бесіда виступала як засіб проникнення в духовний світ учителя, вивчення його індивідуальних особливостей, а також як метод передачі психолого-педагогічних знань і вироблення комунікативних умінь.

Закликаючи педагогів вивчати в ході особистого спілкування індивідуальність учня, його нахили, здібності, таланти, а також негативні риси характеру, В.О. Сухомлинський сам неухильно дотримувався цих психолого-педагогічних вимог у бесідах з колегами. За спогадами вчителів, директор завжди був для них зразком в організації педагогічно доцільного спілкування: враховував індивідуальність кожного педагога, умів уважно слухати, своєю повагою і доброзичливістю викликав на відвертість.

Справедливо вважаючи, що ніякий інший педагогічний метод не може зрівнятися з індивідуальною бесідою в емоційній насиченості та повноті засвоєння інформації, В.О. Сухомлинський широко застосовував її для вирішення найрізноманітніших організаційних, методичних та

управлінських завдань. Щоденні плани роботи директора школи, які зберігаються в Педагогічно-меморіальному музеї Павлівської школи, свідчать, що він практично щодня проводив індивідуальні бесіди з учителями з найрізноманітніших питань. У ході особистої розмови директор не лише розв'язував спірні питання, але й намагався створити сприятливий емоційний фон спілкування, який вчитель потім переносив на контакти з іншими членами загальношкільного педагогічного колективу.

Стиль спілкування В.О. Сухомлинського з колегами та учнями завжди відзначався тактовністю, відсутністю менторства й категоричності суджень. Директор спонукав партнерів по спілкуванню до роздумів, ніколи не нав'язуючи власного бачення проблеми. Як свідчать спогади колишніх колег, він завжди уважно підходив не тільки до визначення мети і змісту, але й до вибору обстановки та форми бесіди. Так, для В.О. Сухомлинського було характерним розмовляти з учителем сидячи поруч. І лише в особливих випадках, коли цього вимагала ситуація, бесіда велася через директорський стіл, що підкреслювало офіційність стосунків керівника та підлеглого.

Вивчення різних джерел свідчить, що індивідуальні бесіди В.О. Сухомлинського з учителями керованої ним школи часто допомагали у вирішенні складних педагогічних ситуацій, служили дійовим засобом передачі набутого навчально-виховного досвіду, сприяли розвиткові професійної майстерності вчителів.

Принципово важливим він вважав також усвідомлення кожним учителем своєї відповідальності за долі підростаючих поколінь, розуміння того, що виконання ним педагогічної місії неможливе без опори на власні високі моральні якості.

Незважаючи на критику і певний тиск з боку офіційної педагогіки, В.О. Сухомлинський до кінця життя не відійшов від своїх позицій і разом з педагогічним колективом Павлівської школи обстоював ідеї гуманізму та демократизму в навчанні й вихованні, створюючи у загальношкільному колективі клімат взаємоповаги і довіри. Його друковані праці й досвід цієї школи були відомі по всій Україні та за її межами, користувались популярністю в наукових колах і серед учителів-практиків.

У новаторській гуманістичній спадщині В.О. Сухомлинського сфокусувалися основні тенденції й напрями розвитку педагогічної науки ХХ століття. До якої б з найактуальніших проблем сучасності ми не звернулися – особистісно орієнтоване виховання, розвивальне навчання, поєднання тенденцій до соціалізації та індивідуалізації у педагогічному процесі – завжди знаходимо, що вчений вже замислювався над цими питаннями, запропонував і апробував новаторські шляхи їх вирішення. Еволюція гуманістичного світогляду В.О. Сухомлинського, його психолого-педагогічних поглядів багато в чому являють собою програму, за якою відбувається розвиток сучасної педагогічної реальності в Україні в умовах її національного відродження.

Література

1. Сковорода Григорій. Твори: В 2 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961.

2. Сухомлинский В.А. Директор и учитель. – К.: ЦДІА України, 1955, ф. 5097, оп.1, спр. 392.
3. Сухомлинський В.О. Конспекти статей з педагогічних журналів. – ЦДІА України, ф.5097, оп.1, спр.877.
4. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. – М.: Педагогика, 1988.

Сипченко В.І.

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Постановка проблеми. Ідея громадянського виховання особистості, громадянськості вчителя, побудована на міцних моральних засадах, виступає провідною у педагогічній спадщині видатного українського педагога В.О.Сухомлинського. Поняття “громадянськість” і “патріотизм” В.Сухомлинський наповнив глибоким моральним смислом, розглядаючи їх у єдності з іншими загальнолюдськими цінностями: національною самосвідомістю, свободою, гідністю особистості. “Виховати громадянина, - писав учений, - означає виховати справжню людину. Ідеал громадянина включає наступні якості: соціальний оптимізм, вміння дорожити святинями як особистими цінностями та святинями свідомості та серця, розуміння сенсу життя; гармонійна єдність загальної та особистісної гідності; почуття обов’язку як стрижень етичної культури; усвідомлена громадянська позиція, що глибоко переживається. Бути справжньою людиною та громадянином – означає жити правильно, любити дітей, високо оберігати свою гідність патріота, громадянина, трудівника”.

Він вважав, що виховання почуття гідності, обов’язку, особистої честі, відповідальності та обов’язку повинно відбуватися ще з дитинства. Саме такі якості спроможні розвинути в людині її потенціал, виховати справжнього громадянина. Тому що на думку В.О.Сухомлинського, передусім треба вчити жити, вчити найважливішої мудрості буття – громадянства. Завдяки творчій праці (творчій, тому що людина відчуває себе творцем) для суспільства людина пізнає вищі суспільні інтереси, формує особисте ставлення до ідей – тих політичних та природних істин, у яких втілюється зміст існування людей, їх прагнення досягти кращого життя, розвитку своєї країни [Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. Видавництво “Радянська школа”. – Київ, - 1971. 207 с.].

Видатний педагог вважав, що громадянське начало виступає важливою ланкою моральності вчителя. Кожний вчитель повинен прагнути до формування стійкої ідейної серцевини особистості – громадянських поглядів, переконань, почуттів, поведінки, єдності слова та справи. Педагогу необхідно поєднувати високоморальну, професійну діяльність з громадянською активністю на благо Батьківщини. “Вчителя, - писав В.Сухомлинський, - не випадково називають високим іменем *народний*. Його мудрість творить те складне, що прийнято називати наступністю поколінь”.

Виклад основного змісту статті. Особливо цінними для нашого дослідження є поради вчителям, які надає В.Сухомлинський у творі “Лист

доньки”. “Головне, - підкреслював учений, - вміти бачити в маленькій людині завтрашнього громадянина. Головне – вміти зрозуміти, що велике громадянське в людині складається по крихіткам із усього, що вона робить в дитинстві, що вона відчуває та переживає”. Ця складна і відповідальна справа залежить від двох обставин. Перша – це дух громадянськості, який необхідно створити у взаємостосунках між учнями, у житті колективу, у всій школі. Вчитель має правильно, чітко визначити свою позицію, завжди бути на стороні всього передового, революційного, правдивого; піднімати свого вихованця до громадянського бачення та розуміння світу, до громадянського відчуття того, що його оточує, до громадянської поведінки. Друга обставина – це гармонійна єдність ідей та особистості вчителя.

Аналіз праць В.Сухомлинського надав можливість визначити складові громадянськості вчителя:

- сприйняття особистістю своєї приналежності до суспільства;
- потреба особистості діяти відповідно до етичних норм суспільства;
- потреба до самовираження через суспільно значущі якості особистості;
- потреба бути всюди та в усьому людиною та громадянином.

Справжній вчитель-громадянин – це носій духовно-моральних ідеалів суспільства, почуття любові до Батьківщини, людина, яка прагне до миру та має велику потребу працювати на користь свого народу та Батьківщини. Свідомість педагога, який з відповідальністю виконує свій громадянський обов’язок та розуміє, що від його дій залежить не лише власне життя, а доля близьких людей, народу та держави, визначає його соціальну поведінку та є головною умовою розвитку суспільства.

Глибоке усвідомлення і особисте прийняття вчителем духовно-моральних цінностей, його висока відповідальність за долю учнів дозволяють йому бути справжнім гуманістом, громадянином, патріотом своєї Батьківщини. В усі часи українське вчительство було передовою та прогресивною частиною суспільства, демонструвало приклади громадянської зрілості, національної гідності, високої мужності, вірності професійному обов’язку та абсолютної відданості своїм вихованцям.

Таким чином, історико-педагогічний аналіз громадянськості особистості вчителя показав, що досліджувана проблема пройшла шлях від початкових публіцистичних описів до розуміння необхідності осмислення її за допомогою складного комплексу філософського, соціологічного та психолого-педагогічного підходів. Це дозволило представити громадянський аспект особистості вчителя як складне особистісне утворення, що має інтегративну природу і формування якого залежить як від зовнішніх факторів, так і від зусиль самого вчителя.

Як же виховати справжнього вчителя в стінах вищого педагогічного закладу? Що необхідно зробити, щоб разом із дипломом про вищу освіту

випускник отримав той емоцій заряд енергії, який дасть йому сил і наснаги довгі роки працювати на освітянській ниві, присвятивши їй усе своє життя?

Відповідь одна й дуже проста: навчальний педагогічний заклад повинен відповідати вимогам і духу часу, в ньому повинен бути присутній дух подвижництва, дух учительства, творчості. Весь навчально-виховний процес повинен бути спрямований на педагогізацію особистості сьогоденного студента, а завтрашнього вчителя, який прийде до школи, щоб навчати і виховувати, формувати й розвивати учня, допомогти йому ввійти в соціум.

В цьому напрямку багато робиться цікавого у провідних педагогічних закладах України: цікавий досвід накопичений у Харківському національному педагогічному університеті ім. Григорія Сковороди, Луганському національному педагогічному університеті ім. Тараса Шевченка, Харківському гуманітарно-педагогічному інституті тощо. Ми посилаємось на ці навчальні заклади оскільки мали можливість безпосередньо ознайомитися із цікавим досвідом їх роботи. Слід зазначити, що певний досвід накопичено в стінах рідної альма-матер – Слов'янському державному педагогічному університеті.

Упродовж майже сімдесятирічної історії свого існування в Слов'янському державному педагогічному університеті склалась своя виправдана система громадянського виховання студентів – майбутніх учителів. Із дня посвяти у студенти і до останнього дзвоника, який залунає через 4-5 років навчання, триває нескінченний цілеспрямований вплив на особистість студента з метою формування в них громадянськості, громадянської позиції, громадянської самосвідомості тощо.

Ми й сьогодні пишаємось тими людьми, хто складає золотий фонд нашого університету – його ветерани, які пройшли через горнила Великої Вітчизняної війни, через випробування повоєнних років, хто приймав активну участь у становленні нашого університету, хто й сьогодні займається великою й почесною справою – навчає й виховує майбутніх учителів. Це вони – викладачі Слов'янського державного педуніверситету: доцент кафедри української мови та літератури Мірошниченко М.В., доцент кафедри філософії Староверова Є.Ф., професор Хворостянов О.П., доцент кафедри педагогіки та методики трудового навчання Малюта М., професор кафедри , доцент кафедри математики Авраменко М.П. доцент кафедри філософії Вінокуров Я.С., старший викладач кафедри біології Чуйко М.П., – честь і совість нашого навчального закладу, які своїм ставленням до праці, своєю відповідальністю й принциповістю, всім своїм життям, своїм служінням великій справі виховання студентської молоді формують особистість справжнього вчителя, якому належить сіяти те Добре і Вічне, що в майбутньому дасть свої сходи, допоможе нашій державі стати ще могутнішою й сильнішою на теренах сучасності.

Впродовж десяти років триває плідна науково-дослідна робота над проблемою «Гуманізація навчально-виховного процесу», в рамках якої на сьогодні захищено біля 20 кандидатських дисертацій, серед яких окремі

присвячені саме проблемі формування громадянина. Це наукові дослідження **Калмикова Г.В.** « » - науковий керівник кандидат педнаук Антоненко М.Я, Авдіянець Г.Г. « Формування духовних потреб молодшого школяра», **Панасенко Е.А.** «Ідеал учителя у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини ХІХ – початку ХХ ст.», **Коркішко О.Г.** «Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі», **Бондаренко Г.І.** «Формування загальнолюдських моральних цінностей старшокласників у процесі вивчення української літератури», **Нікітіної Н.В.** «Формування громадянської свідомості в учнів педагогічного ліцею в процесі навчання», **Олійник О.І.** «Виховання національної свідомості майбутнього вчителя засобами художнього слова», виконані під науковим керівництвом професора **Сипченка В.І.**, це проведені на базі нашого університету міжнародні, всеукраїнські науково-практичні конференції, що стали визначною подією в житті нашого навчального закладу й певним чином вплинули на організацію навчально-виховного процесу закладів освіти регіону та України.

Весь навчально-виховний процес у Слов'янському державному педагогічному університеті пронизаний ідеєю виховання громадянина, справжнього патріота, який не тільки вболіває за свою державу, а, що саме головне, прагне все зробити для того, щоб держава наша квітла й зростала, ставала могутньою й сильною.

Традиційним для нашого закладу стали виховні заходи, присвячені до Дня незалежності України, до дня Конституції, до дня визволення Донбасу від німецько-фашистських загарбників, до дня Перемоги тощо. Саме в ці дні зростає політична і громадянська активність студентів, оскільки цим дням передують цікава кропітка робота: триває пошук матеріалів для музею історії університету, проходять кураторські години, в яких участь обов'язково приймають ветерани війни і праці, здійснюється випуск стіннівок і спеціальні випуски університетської газети, здійснюються екскурсії по місцям бойової та трудової слави нашого народу, на заняттях із дисциплін суспільно-гуманітарного циклу робиться акцент саме на ці дати, студенти пишуть реферати, матеріали яких можуть використовуватись у виховній роботі як зі студентами так і з учнями під час педагогічної практики. Студентський клуб університету проводить низку спеціальних заходів, які певним чином впливають на громадянську свідомість студентів.

Важливе місце в системі виховання громадянина займає робота, яка здійснюється упродовж усього періоду навчання кураторами академічних груп на всіх без винятку факультетах. Ця робота має цілеспрямований характер, певну систему і професійну спрямованість.

Відомими є слова видатного вітчизняного педагога К.Ушинського про те, що виховати особистість може тільки особистість. Виходячи з цього, ректорат університету разом із громадськими організаціями, керівництвом факультетів призначає кураторами академічних студентських груп людей, які певною мірою відповідають цьому постулату. Адже куратор групи не просто контролер з боку адміністрації, а, перш за все, людина, яка

спроможна допомогти студентові не тільки оволодівати знаннями, а, що саме головне, набути позитивного досвіду роботи, який стане базовим для майбутнього вчителя, вихователя. Саме від куратора, його громадянської позиції, його професійної компетентності залежить усвідомлення студентами своєї причетності до державних справ, відповідальності за зроблене і вчинене ними не тільки в стінах навчального закладу, а й за його межами. Досягти успіхів у цій нелегкій справі можна тільки за умов причетності до життя навчального закладу, міста самого куратора групи, який виступає взірцем і для студентів, і для мешканців міста.

Організовані кураторами груп зустрічі з цікавими людьми, майстрами своєї справи – науковцями і вчителями, керівникам шкіл і організаторами виховної роботи, ватажками молодіжних формальних і неформальних об'єднань, лідерами й активістами молодіжного руху тощо допомагає кураторові здійснювати громадянське виховання студентського молоді, яке, як нам видається, виступає провідним компонентом формування особистості майбутнього вчителя.

Висновки. Педагогічна спадщина Василя Сухомлинського суттєво вплинула на формування особистості майбутнього вчителя, надавши цьому процесу громадянської спрямованості. Науково-публіцистичні роботи В.Сухомлинського, його педагогічні роздуми активізують освітньо-виховну й просвітницьку діяльність педагогічних закладів освіти, допомагають сформувати справжнього вчителя, здатного віддати своє серця дітям.

Завгородня Т.К.

ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ЯК ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

У сучасному українському суспільстві виховання майбутнього фахівця повинно бути спрямоване на формування патріота, громадянина, національно свідомої людини, враховуючи у цьому процесі демократичні світові цінності; людини, яка могла би успішно адаптуватися у складних суспільних процесах і як найскоріше політично самовизначитися. Як зазначав В.О.Сухомлинський, "...здібності, обдарування, людська особистість розквітають лише на фоні ідейно-політичної, громадянської зрілості. Якщо в людині міцна громадянська позиція, їй буде доступна творчість" [1, с.27].

Однак, за даними соціологів, більшість молодих людей в країні сьогодні займають пасивну, вичікувальну позицію у політичному житті суспільства: лише 10–15 % з них готові діяти активно [2]. Аналогічна ситуація і з проявом громадянської активності молоді взагалі, її участі в громадському житті соціуму. За нашими спостереженнями, тільки 0,8 % респондентів проявляють інтерес до політичних проблем, а 19 % молоді взагалі не цікавить політика.

Однією з причин такого відчуження значної частини молоді від політичного життя суспільства, наростання її пасивності є зниження уваги

до систематичного, педагогічно доцільно організованого процесу виховання. А саме воно займає важливе місце у соціалізації особистості взагалі і студента зокрема.

Важливим чинником зростання сьогодні демократичності суспільства, реалізації ідеї європейської інтеграції стає розвиток особистості, її самодостатності, підвищення рівня громадянської свідомості кожного його членів, їх здатність до самостійної і усвідомленої дії. Як зазначав В.О.Сухомлинський, “усе стає реальним і досяжним тільки тоді, коли людині хочеться вчитися, коли в навчанні...вона відчуває радість і знаходить людську гордість” [3, с. 611]. Студент повинен пам’ятати, що для загострення розуму необхідно, за словами видатного педагога три речі: бачити, спостерігати і працювати [3, с. 612].

Цього вимагає і глобалізація, яка повинна трактуватися не тільки як зближення народів, створення дедалі більш єдиного економічного простору, інформаційного середовища, але й як загострення конкуренції між державами – націями, яка поширюється на різні сфери життєдіяльності країн. Без цього не можливо і виконання вимог Болонського процесу про необхідність збереження національної складової вищої освіти.

Тому для кожної країни, в тому числі і України, важливими є громадянська єдність, національне згуртування, ефективне відстоювання інтересів у взаємовідносинах з іншими державами. Але досягти це можливо при посиленні громадянського виховання студентської молоді, особливо інтелектуального зростання майбутніх вчителів.

Болонський процес, до якого приєдналася Україна, передбачає формування індивідуальної траєкторії набуття знань в університетах. Тому необхідно перейти від колективно зорієнтованих форм, методів роботи до індивідуальних, чітко персоніфікованих, а також до збільшення об’єму самостійної роботи і підвищення якості її організації. Але це вимагає посилення роботи професорсько-викладацького складу з розвитку у студентів умінь вчитися. Ця проблема особливо актуалізується на даному етапі введення у ВНЗ кредитно-модульної системи навчання. Показниками сформованості вміння студента навчатися можуть бути: вміння планувати свою діяльність, бачити варіативні шляхи досягнення поставленої мети і знаходити оптимальний з них, володіння швидкісним читанням; вміння виділяти головну думку в здобутій інформації; навички компактного, скороченого подання інформації, якою володієш; спроможність виконувати різні види фіксації отриманої інформації (тези, виписки, цитування і т.д.); дотримання вимог оформлення бібліографії тощо.

Одним з шляхів формування в студентів потреби у виробленні загальнонавчальних умінь і навичок може стати запровадження у ВНЗ такої схеми вивчення дисциплін: 1) ознайомлення майбутніх фахівців з конкретним етапом виробничого процесу безпосередньо на базовому підприємстві; 2) самостійна робота студента з аналізу побаченого на основі самостійного вивчення рекомендованої літератури; 3) теоретичне обґрунтування викладачем тем, з якими ознайомилися студенти в процесі

відвідування базового підприємства, з залученням їх до розповіді, дискусії тощо.

Невід'ємним атрибутом Болонської декларації є кредитно – модульна система, запровадження якої передбачає збільшення часу на безпосереднє індивідуальне спілкування викладача і студента в процесі навчання. А це, в свою чергу, зменшує частку прямого зовнішнього інформування і розширює застосування інтерактивних форм і методів роботи студентів під керівництвом викладача (тьютора) та повноцінної самостійної роботи. Остання, як відомо включає роботу в лабораторіях, читальних залах чи вдома, на об'єктах майбутньої професійної діяльності.

Для викладача актуалізується завдання навчити студента самостійно оволодівати новими знаннями та інформацією, виробити потребу в навчання впродовж життя. Тобто стати людиною, для якої, “отримання знання стає сутнісною рисою способу життя” [4, с.2]. А це не можливо “Без постійної духовної спільності з вихованцями – спільності, яка обов'язково виходить за межі уроку, виконання домашніх завдань, оцінок, неможлива і справжня творча робота викладача” [5, с. 435]. Взагалі, за переконанням В.О. Сухомлинського, у розвитку інтелекту людини виняткову роль відіграє співвідношення того, що вкладено в розум у готовому вигляді, і того, що прийшло, утвердилося завдяки самостійним міркуванням, тобто необхідно, щоб “активніше працювала “лабораторія” думки, де головний творець і трудівник – ти сам, учень” [3, с. 612].

Самостійна робота стає ефективним методом навчання студентів, враховуючи зауваження В.О.Сухомлинського, за умови посилення її морального змісту (“Емоційна оцінка успіхів стає важливою рисою розумової праці”); виборі студентом такого важкого і тернистого шляху набування знань, який дає радість творчості [1, с.163]; розкриття перед студентом смислу навчальної праці, яка є “ціла галузь творчості педагога” [1, с. 164].

Актуальним сьогодні є формування творчого потенціалу майбутнього викладача ВНЗ, здатного сформувати покоління людей, які і мислять, і діють по-інноваційному. Тому при підготовці майбутніх викладачів ВНЗ необхідно посилити такий напрямок роботи, як введення в навчальні плани магістратури інтегруючих предметів, у процесі вивчення яких максимально повно реалізується контекстне навчання. В зміст діяльності викладачів доцільно вводити прямі аналоги педагогічної діяльності, для чого використовувати такі методи навчання як ділові ігри, тренінги, розв'язання психолого-педагогічних ситуацій тощо.

Важливою формою поєднання навчання з науковими, інноваційними процесами, індивідуалізації фахової підготовки майбутніх викладачів є асистентської практики, яка є складовою процесу підготовки фахівців у магістратурі. Зміст цієї практики передбачає фахову діяльність у таких напрямках роботи: 1) психолого-педагогічний - підготовка студента до забезпечення загально-педагогічної діяльності, куратора студентської групи у ВНЗ; 2) методичний – підготовка магістранта

як викладача однієї з спеціальних навчальних дисциплін; 3) науковий - підготовка майбутнього викладача як науковця. при цьому кожен з вказаних блоків повинен забезпечувати як загальноосвітню, так і фахову підготовку.

Вдосконалення педпрактики студентів магістратури можливо за умов: підвищення рівня їх психолого-педагогічної та методичної підготовки до проведення викладацької, вихованої та науково-дослідної роботи зі студентами; сформованості у студентів умінь співпрацювати з студентами, викладачами та методистами, уникати конфліктів; оновлення змісту предметів педагогічного циклу; збільшення годин на вивчення “Педагогіка вищої школи” з обов’язковим плануванням практичних занять; введення у навчальний план підготовки магістрів предметів за вибором, які сприяли би покращенню підготовки випускників до життя в соціумі та виконання ними опікунсько-виховної функції (“Опіка дітей і молоді в період трансформації суспільного устрою”, “Нові освітні технології у ВНЗ”, „Толерантність взаємостосунків викладача та студента” тощо); реалізація модульного принципу організації змісту асистентської практики з можливостями виокремлення генеральних, наскрізних ідей професійної діяльності та ін.

Отже для формування творчого потенціалу майбутнього викладача ВНЗ, здатного сформувати покоління людей, які і мислять, і діють по-інноваційному, необхідно посилити увагу до організації самостійної роботи і контролю за нею, до формування в студентів загальнонавчальних умінь і навичок, а також до організації асистентської практики майбутніх магістрів.

Важливою складовою виховання громадянськості майбутніх фахівців в умовах Болонського процесу, коли розширюється мобільність студентів, створюються умови для їх навчання і працевлаштування за кордоном, є підвищення їх політичної і правової культури. Остання повинна базуватися на високому рівні знань про права і обов’язки людини як рідної країни, так й країни проживання.

Проте, у виступах відомих політиків, науковців, представників Міністерства освіти і науки України постійно підкреслюється, а дійсність це підтверджує, що наше політичне життя позначене не тільки падінням моральності, толерантності, але й політичної культури. Підтверджують це і результати спеціально проведеного нами дослідження по виявленню стану громадянської освіти студентів у вищих навчальних закладах педагогічного спрямування III-IV рівня акредитації та їх реальну участь у громадському житті, у діяльності, в якій апробуються, перевіряються на практиці відповідні громадянські цінності.

Серйозну стурбованість викликає правова бездіяльність майбутніх педагогів у повсякденному житті. Як свідчать результати проведеного дослідження, тільки кожен третій з респондентів у тій чи іншій формі коли-небудь відстоював свою позицію при вирішенні конкретних питань, наприклад, відносно скорочення штатів, проблем дотримання права на освіту, права на користування землею або давали свідчення в органах внутрішніх справ тощо. Показово, що 69% респондентів або не приймали (48 %) участі у відстоюванні прав своїх чи інших людей, або взагалі не

відповіли на запропоноване питання (21 %). Це є підтвердженням нашого припущення щодо байдужості значної частини студентів до суспільних проблем, до зневажання в окремих випадках прав людини, про невміння багатьох з них на правовій основі розв'язувати проблеми, які виникають, тобто про недостатній рівень правової культури. Підтвердженням цієї думки може бути проведене нами вивчення громадської активності студентів. На запитання: "Чи займаєтесь Ви громадською роботою?" було отримано тільки 20% позитивних відповідей. Як не диво, з переходом студентів на старші курси показник їх участі у громадській роботі знижується.

Громадянське виховання передбачає не тільки формування громадянина через його політичну, правову, економічну освіченість, але й через практичну участь у суспільно значущих справах. Тобто у педагогічних закладах потрібно формувати не лише професійні, але й особистісні якості, необхідні для педагогічної діяльності. Взагалі за переконанням І.А. Зязюна, у сучасних умовах у вітчизняній моделі професійно-педагогічної підготовки виникла необхідність перестановки акценту зі знань спеціаліста на його людські, особистісні якості. За словами академіка І. Зязюна, "людські якості є о с н о в о п о л о ж н и м и . Людська культура є основоположною. Культура тестує економіку, а економіка її підтримує" [6].

Аналогічну думку відстоював і Г. Ващенко. На його думку „... вчителеві треба постійно й наполегливо працювати над собою, виховувати в собі ті риси, які він повинен передати учням..." [7].

Серед значної кількості якостей у майбутнього вчителя повинні бути сформовані: активність і креативність. Однак за результатами опитування студентів встановлено, що серед 33 морально-етичних якостей, які були названі студентами необхідними для самовдосконалення, така риса, як активність, взагалі була відсутня. І лише 28, 6% респондентів (було проведено анкетування, порівняльний аналіз виконання творчих завдань: розв'язання практичних задач, рольових ситуацій, ділових ігор тощо) вважають творчу діяльність в школі як ознаку професіоналізму [8, с. 203].

Важливим показником громадянськості в умовах входження України в європейський вищий освітній простір є безконфліктне співіснування з різними суб'єктами спілкування. Як зазначалося на Всеукраїнському студентському форумі, університет повинен функціонувати, як "спільнота викладачів і студентів". Цього вимагає і той факт, що сьогодні людина, "вступає у відносини і контакти з громадянами своєї та інших країн. Ці впливи не тільки різноманітні, а й часто суперечливі, протилежні, що істотно ускладнює визначення самостійної позиції людини" Однак, продовжує В. Кремінь, "прояви репресивної, авторитарної педагогіки, суб'єктивно – об'єктивний тип взаємостосунків у навчальному процесі ще досить поширені" [4].

Як свідчать результати опитування, всі без винятку студенти були учасниками різноманітних конфліктів. В основному вони приймають участь

у конфліктах, пов'язаних з проблемами духовних цінностей, інтересів і потреб, етнонаціональних, екологічних, політичних, юридичних, релігійних. Проте особливо помітна конфліктність інтересів (від 46 до 86%) стосовно духовних цінностей (від 40 до 61%) та потреб (від 28 до 50 %).

Застосувавши методику оцінки способів реагування в конфлікті (К.Н.Томаса), ми встановили, що студенти в конфліктних ситуаціях користуються такими формами поведінки, як компроміс (100%), співпраця (50%). Проте половина студентів обирають такий шлях, як суперництво, а не співпраця, 67% учасників експерименту навіть не намагаються уникнути конфлікту, а 75% обирають таку форму, як пристосування.

Наведені дані свідчать, що студенти недостатньо обізнані з формами поведінки в конфліктних ситуаціях і з тими наслідками, які можуть статися без їх використання в повсякденному житті.

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що серед студентів вищих навчальних закладів педагогічного спрямування 22% респондентів тактичні, не люблять конфліктів, легко уникають критичних ситуацій, але, якщо комусь потрібна допомога, вони не завжди її надають, чим знижують свій авторитет. Проте 78 % студентів є конфліктними особами, настирливо, іноді з порушенням етики спілкування відстоюють свою точку зору, не зважаючи на службове становище чи особисті стосунки. За це їх іноді навіть поважають. Вони недостатньо обізнані з можливими формами поведінки в конфліктних ситуаціях, в них низький рівень знань дефініції "конфлікт" та тих якостей, які характерні для безконфліктної людини. Таким чином, можна зробити висновок, що основна маса студентів – конфліктні особи, в яких недостатньо вироблено культуру спілкування та навички толерантних взаємовідношень.

Отже для підвищення якості освіти майбутніх педагогів в умовах Болонського процесу необхідно посилити їх громадянське виховання. Важливо озброїти студентів основами правової культури, виробити вміння володіти методологією перетворення суспільства, творчого підходу до будь-якої суспільно-політичної проблеми, сформувати навички самоосвіти, потребу в активній громадській діяльності, розвинути культуру спілкування студентів взагалі та особливо уміння і навички безконфліктного, толерантного виходу із різноманітних життєвих ситуацій.

Література

1. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибрані твори в 5-ти Т. Т. 4. – К.: Вид. Рад. школа, 1977. – С. 7-390.
2. Черниш Н. Соціологія. - Львів: Кальварія, 1996. – Вип. 4. – 77 с.
3. Сухомлинський В. О. Хто сьогодні за партою // Вибрані твори в 5-ти Т. Т. 5. – К.: Вид. Рад. школа, 1977. – С. 504-510.
4. Кремень В. Педагогічна освіта в сучасному суспільстві // Освіта України. – 2007.– №36 (11 травня).
5. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи // Вибрані твори в 5-ти Т. Т. 4. – К.: Вид. Рад. школа, 1977. – С. 391- 626.

6. Зязюн І. Профтехосвіта має розвиватися динамічніше, щоб ефективніше виконувати свої функції // Освіта України.– 2003.– № 904, 16 грудня. – С.3.

7. Ващенко Г. Педагогічна майстерність // Радянська освіта. – 1941. – 9 травня. – 3 С.

8. Іванова В.В. Стан підготовки студентів педвузів до творчої педагогічної діяльності // Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць / Ред. кол.: Гузій Н.В. (відп. ред.) та інші. – К.: КНУ, 2001.– Вип. 5.– С.201–205.

Шкляєва Г.

ПРОБЛЕМА ГУМАНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Постановка проблеми. Необхідність підготовки фахівців високого рівня, що займають активну життєву позицію та беруть участь у розбудові держави, обумовлена вимогами демократизації суспільства незалежної України, встановленням загальнолюдських пріоритетів найвищою соціальною цінністю. Інтеграція та диференціація навчально-виховного процесу в сучасній системі освіти, перехід до відповідної системи управління для забезпечення професійно-орієнтованого становлення особистості (опора на творчі і інтелектуальні здібності, креативний характер діяльності, орієнтир на природні задатки, здібності, нахили особистості, рівень пізнавальної активності та інтересів) вимагають досить глибокої і точної, а значить наукоємної діагностики індивідуальних відмінностей студентів для формування варіантів пропозицій педагогічного впливу з боку навчально-виховного середовища.

Процес виховання є цілісним, за С.У. Гончаренком, «...в якому поєднані змістова і процесуальна сторони» [1]. „Процес виховання” виступає головним елементом „виховного процесу”, основні ознаки якого: систематичний і цілеспрямований характер взаємодії; діяльнісний і спеціально організований вплив виховних заходів; присутність рушійних сил і мотивації процесу виховання.

Тому при будуванні моделі педагогічно-виховного впливу у сучасному навчально-виховному закладі увага приділяється умовам педагогічного супроводу індивідуальних особливостей студентів. Як ніколи актуальними звучать „дві тези сучасної педагогіки: 1) індивідуалізуй своє виховання і навчання згідно індивідуальних особливостей вихованця і 2) розпочинай навчання з рідного, знайомого учневі”, – говорила на початку ХХ ст. С.Ф. Русова [2].

Сучасні підходи І.Д. Беха, І.А. Зязюна, Н.Г. Ничкало, В.В. Рибалки, В.І. Лозової, В.Р. Ільченко, П.І. Сікорського, М.П. Гузика, В.М. Хайруліної та ін. переконують у глибокому усвідомленні необхідності особистісно-орієнтованого підходу до навчання [3, 4, 5, 6, 7]. Проте, масштабність реформації освіти вимагає сьогодні все нових переосмислень споконвічної проблеми, як краще допомогти людині долати себе і навколишній опір, як

розбудити ті сутнісні сили природи в людині, що допоможуть їй прожити власну долю так, щоб дійшовши смислу життя, звершити ту «головну» роботу, що притаманна саме цій особистості найкращим чином.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є висвітлення гуманістичної складової у створенні умов для повного та всебічного розвитку індивідуальних творчих потенціалів особистості. Специфіка професійно-орієнтованого педагогічного впливу у процесі навчання полягає у пошуку оптимальної структурної моделі взаємодії викладача-вихователя і студента-вихованця на засадах професійно організованої, індивідуально спрямованої виховної діяльності по формуванню всебічно розвиненої особистості майбутнього фахівця. У процесі виховання реалізується зміст виховного процесу, диференційований підхід до кожної особистості, створюються умови для самореалізації і самовизначення студентів.

І.А. Зязюн підкреслив, що освіта є складовою виховання, але дещо вужчою категорією [7]. Тільки освіта як „певна енергія зв'язку знаків і символів”, у процесі індивідуального виховання формує особистість, розвиває внутрішню організацію людини, збагачує духовність.

Виклад теми. З позицій сьогодення значної уваги заслуговує гуманістична і новаторська спадщина В. Сухомлинського: „Серце віддаю дітям”, „Народження громадянина”, „Сто порад учителю”, „Як виховати справжню людину”. Педагогіка Сухомлинського пронизана ідеєю гуманістичного проектування людини. Основою його концепції стає повага і довіра до особистості, визнання унікальності людини та права на власний вибір.

Розробляючи систему гуманістичного виховання, Сухомлинський створював педагогічні ситуації, виховна суть яких зумовлена конкретною практичною діяльністю учнів у реальних життєвих умовах. Ситуацію, коли необхідно зробити моральний вибір, тобто виявити власні людські якості.

Проголосивши творення добра дитиною найважливішою ідеєю своєї педагогічної концепції, Сухомлинський значно випередив американських педагогів, які вважають відповідальність, турботу, повагу та довіру головним критерієм виховання учнів. Він розробив педагогічну технологію ідеї „школи самореалізації особистості”, „школи під відкритим небом”, де існують уроки мислення на природі, формуються естетичні почуття прекрасного і краси [9].

Педагог, на думку Сухомлинського, повинен використовувати красу природи, слова, музики, живопису у формуванні здорової духовно-розвиненої особистості; аналізувати і передбачати наслідки виховного впливу на учнів, любити дітей, відчувати радість від спілкування з ними, досконало володіти методикою викладання навчального предмета, а також – добре знати психологію і педагогіку.

Саме у процесі навчання формуються гуманістичні основи гармонії життя: уявлення про Красу, Людину, Батьківщину [10].

У дослідженнях вчених-педагогів ми простежили основні педагогічні поняття щодо процесу виховання. У широкому педагогічному значенні (за

В.О. Сухомлинським) поняття „виховання” трактується як багатогранний процес постійного духовного збагачення і оновлення як вихованців так і вихователів [9]. Український педагогічний словник (С.У. Гончаренко) розглядає виховання як процес цілеспрямованого та систематичного формування особистості, який зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об’єктивних і суб’єктивних факторів [1].

Орієнтовна виховна модель (процес виховання, супроводжуваний продуктом виховання – риси поведінки, характеру) повинна бути спрямована на те, щоб стверджувати неповторність кожної особистості. Гуманістична спрямованість професійно-орієнтованого становлення майбутнього фахівця вимагає глибокого і всебічного розуміння конкретної особистості, долучення для розуміння цього всього арсеналу світової педагогіки і зокрема знань процесів виховання, усвідомлення відповідальності за засвоєння і передачу накопиченого суспільством соціального досвіду, без чого власне виховання і навчання не відбулося б і навпаки. У свою чергу, цілеспрямована діяльність з передачі соціального досвіду неможлива без спільної діяльності вихователів і вихованців, активної виховної діяльності (інтелектуальної і практичної) під свідомим керівництвом вихователів.

Дослідження досвіду професійно-орієнтованого навчання і виховання виявило науково обґрунтовану модель виховного процесу у сучасному навчально-виховному закладі (розкриває об’єктивні закономірності виховання, передбачає певний зміст, принципи, методи й організаційні форми виховання, спирається на теорію виховання в процесі навчання особистості). Ця модель спирається на двосторонній характер навчально-виховного процесу, спільну організовану взаємодіяльність викладачів і студентів, планомірну розвиваючу організацію по формуванню особистості під керівництвом викладачів, єдність і цілісність особистісного світосприймання відповідно віковим закономірностям розвитку студентів.

Гуманізація вищої освіти полягає у пошуку оптимальної взаємодії на засадах активної взаємодіяльності викладачів-вихователів і студентів-вихованців, рушійною силою якої є професійні інтереси, схильності до певного виду діяльності, рівень пізнавальної активності студентів; певне виховне середовище, де виховання протікає як організована діяльність особистості; створення системи пропозицій. Шляхом засвоєння певного обсягу змісту навчання відбувається процес професійно-орієнтованого становлення особистості по формуванню індивідуальних знань, вмінь, навичок. Саме у процесі відповідної (професійної) діяльності діють сутнісні глибинні сили особистості для забезпечення освіченості людини.

Сутність процесу виховання полягає у тому, що цей процес виконує центральну функцію у розумовому і соціальному розвитку особистості, а також у підготовці студентів до праці. Зміст виховного процесу зумовлюється соціально-економічним розвитком і потребами суспільства; мета і форми виховного впливу залежать від індивідуальних та вікових відмінностей.

Сутність взаємообумовлюючої діяльності вихователів і вихованців ґрунтується на організації діяльності, в ході якої розвивається і формується

особистість, тобто підбирається індивідуальний зміст для розвитку і формування особистості. По можливості, усуваються негативні впливи, які несприятливо діють на розвиваючий характер формування особистості.

Пропонуємо розглянути структурну модель виховного процесу сучасного закладу освіти.

Таблиця 1.

Структурна модель виховного процесу

Виховний процес (педагогічний процес виховання особистості)									
Напрями розвитку особистості			Зміст процесу виховання				Рушійні сили розвитку особистості		
Анатомо фізіологічний	Психічний (розумовий розвиток)	Соціальний (набуття соціальних якостей)				Внутрішні і зовнішні суперечності	Діяльність професійна	Потреби особистості	
Фактори розвитку		Функції виховного процесу		Головні закономірності виховання особистості		Цілеспрямована виховна діяльність		Самовиховання особистості (професійно-орієнтоване)	
Організація виховного процесу									
Мета виховання		Провідні методи виховання		Організаційні форми виховання		Програма виховання		Засоби і прийоми виховання	
Актуальна, потенціальна		Регулювання і стимулювання позитивної поведінки		Індивідуальні і колективні заняття, рольові ігри, екскурсії і т.п.		Загальна, оперативна		Активізація виховної діяльності, стимулювання і самоконтроль	

Таке ідеальне передбачення кінцевих результатів процесу виховання відображає формування цілісного світогляду, етичної і естетичної культури особистості.

Специфічні прийоми і способи виховної роботи використовуються в процесі формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля держави, готовності її захищати.

На сучасному етапі розвитку особистості розглянута виховна модель поширюється в межах своїх досліджень від відносин „вихователь – вихованець” до відносин „вихованець – суспільство”, тому сьогодні виховний потенціал треба розглядати як єдиний цілісний процес у контексті соціальної реальності виховання особистості, а не ізольовано від тих соціальних процесів, які її обумовлюють.

У дослідженні соціальних аспектів професійно-орієнтованого становлення особистості інтегративну роль виконує соціалізація особистості, оскільки вона концентрує в собі всі суспільні відносини і види виховної діяльності. Соціалізація у виховному процесі орієнтує особистість на самореалізацію, самоосвіту, самоствердження в житті та професійній кар'єрі.

Таким чином, система виховання, яка функціонує у конкретному соціальному середовищі, виступає не тільки як педагогічне, але і як соціальне явище. Вона виконує низку важливих соціальних функцій у житті суспільства: світоглядну, гносеологічну, адаптивну, інформативну, аксіологічну, креативно-мистецьку, соціальну, етичну та естетичну.

Провідну роль у моделюванні виховного процесу відіграє формування певної соціальної свідомості, культури, морально-етичних норм поведінки особистості. Тобто, на першому плані повинні стояти світоглядні цінності. У цьому контексті на підставі глибокого філософського, науково-педагогічного, етико-естетичного осмислення виникає необхідність створення нової парадигми розвиваючого навчання.

Сутність новітніх освітньо-виховних технологій полягає у формуванні стійкої орієнтації особистості не на прирощування знань, а на забезпечення методологічної цілісності людського існування з опорою на високий рівень культури, філософське й етичне обміркування сучасних соціальних проблем.

Моделювання нової свідомості орієнтоване не на автономію та домінування людини, а на свідоме гармонічне включення людини у безперервний природний процес речовинного, енергетичного та інформаційного обміну.

Необхідність виховання здорового, науково обґрунтованого потенціалу розвитку особистості не тільки мета суспільства, але й самої людини як елементу біосфери, що, у свою чергу, є підсистемою планетарної цивілізації (ноосфери, за В. Вернадським).

Висновки. У практичному застосуванні виховного потенціалу як методологічного інструменту сучасної освіти мається ряд певних труднощів, які пов'язані з необхідністю узгодження понятійного апарату, мовних і модельних (ідеальних) засобів, які використовуються загальною системою освіти, да і в інших наукових галузях знань; визначення параметрів, показників і критеріїв, що дозволяють поєднувати в одному модельному описі різні соціально-екологічні, технічно-економічні, культурно-виховні фактори; обліку науково-методичних, науково-дидактичних принципів вивчення організованих систем виховання, поступового послідовного переходу від простих понять і моделей до більш складних.

Для будування моделі виховного потенціалу особистості необхідно керуватися принципами міждисциплінарності, інтеграції, гуманізації, безперервності, технологічності, взаємозв'язку глобального, національного та регіонального компонентів.

Сутнісний взаємозв'язок цих принципів полягає у тому, що розвиток особистості має виховуючий характер; цілеспрямована діяльність учасників процесу виховання наростає відповідно задуму і пізнавальним інтересам студентів; організована взаємодіяльність обумовлює підвищення якості навчально-виховного процесу.

Тому сьогодні система виховання підростаючого покоління має озброювати учнів усім необхідним для успішної діяльності в умовах глобалізації економічних і політичних процесів. У Державній національній програмі „Освіта” (Україна XXI століття) сказано, що „існуюча в Україні система освіти перебуває в стані, що не задовольняє вимог, які постають перед нею в умовах перебудови української державності, культурного та духовного відродження українського народу. Це виявляється передусім у невідповідності освіти запитам особистості, суспільним потребам та світовим досягненням людства; у знеціненні соціального престижу освіченості та інтелектуальної діяльності; у спотворенні цілей та функцій освіти; бюрократизації всіх ланок освітньої системи” [8].

На жаль, реальні зміни освітньої системи відбуваються дуже повільно. Сучасні тенденції розвитку України вимагають більш демократичних і вирішальних змін. Освітням треба враховувати не тільки суспільні потреби сьогодення, але й перспективні, довгострокові потреби людства, розповсюджуючи наукові знання, формуючи освітньо-культурний простір.

Література

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376с.
2. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 304с.
3. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204с.
4. Бех І.Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології //Педагогіка і психологія.” – 1999. – № 3. – С. 5-14.
5. Ильченко В.Р., Гуз К.Ж. Образовательная модель „Логика природы”. Технология интеграции содержания естественнонаучного образования. – М.: Народное образование. – 2003. – 240с.
6. Рибалка В.В. Концептуальні та методичні основи формування особистісного підходу у профільному навчанні старших школярів //Українська технологія: Сучасний потенціал; Матеріали Четвертих Костюківських читань (25 вересня 1996 р.), Т. 2. – К.: Вид-во ДОК – К, 1996. – С. 405-412.
7. Зязюн І.А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні //Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – №1.
8. Державна національна програма „Освіта” („Україна XXI століття”). – К.: Райдуга, 1994. – 61с.
9. Сухомлинський В. Моя педагогічна система людини //Радянська школа. - 1988. - № 6-9.
10. Сухомлинський В.О. Вибр. твори. В 5-ти т. – К., 1976. – Т. 2. – С. 432.

Ящук І.П.

ФОРМУВАННЯ ЄДНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ ТА ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Постановка проблеми. З переходом до парадигми особистісно орієнтованого виховання та навчання учнів, надзвичайно гостро постають вимоги до особистості вчителя, його активної громадянської позиції, поведінки.

Проблема виховання єдності свідомості та поведінки громадянина завжди знаходилась в центрі уваги держави, але розв'язувалась вона в історичну епоху в державах по-різному, з урахуванням соціальних потреб, ідеологій, економічних умов, з використанням різноманітних засобів, методів, форм виховної діяльності. У кожен епоху виховання наповнювалось новим змістом та було зумовлене характером та організацією життя суспільства і саме тому відображувало суспільні протиріччя свого часу.

Загальний аналіз досліджень з проблеми. Проблеми громадянського виховання висвітлені в працях М.Болдирева, Л.Божович, Л.Виготського, Н.Волошиної, І.Зязюна, М.Кагана, Л.Кондрашової, А.Макаренка, В.Радула, В.Сухомлинського, С.Сисоєвої, К.Ушинського, К.Чорної.

На власному прикладі, керуючи колективом Павлиської середньої школи, В.О.Сухомлинський, глибоко переконаний в ідеалах своєю самовідданою працею, особистим прикладом виховував людей в дусі гуманізму, утверджував у них добро та справедливість, чітко дотримуючись головної мети виховної системи – формування активного, достойного громадянина своєї Вітчизни [3].

Мета дослідження. Необхідність розгляду проблеми формування громадянської свідомості та поведінки обумовлені не лише мінливими соціально-економічними умовами розвитку суспільного середовища, а й необхідністю розв'язання протиріччя між вимогами суспільства, сучасної школи та поведінкою майбутніх педагогів, розвитком їх громадянської свідомості. Саме це спонукало нас до дослідження проблеми та більш глибокого ознайомлення з практичним досвідом діяльності В.О.Сухомлинського.

Виклад матеріалу. Для розуміння сутності „виховання єдності громадянської свідомості та поведінки особистості” ми з'ясували сутність понять „особистість”, „громадянська держава”, співвідношення „особистість – суспільство”. Від змісту, який ми включаємо в ці поняття, залежить розв'язання проблем, важливих для організації процесу громадянського виховання майбутніх педагогів.

Більшість сучасних дослідників дотримуються визначення, поданого С.Л.Рубінштейном, яке базується на тому, що особистість – це сукупність внутрішніх умов, крізь які проходять зовнішні впливи. У цьому визначенні відображено роль внутрішнього фактору (потреб, досвіду, норм),

обумовлюючого відмінності у відповіді суб'єкта на подразнювачі зовнішнього світу [5].

К.К.Платонов вважав, що особистість – це людина, носій свідомості. При цьому враховано специфіку особистості, але втрачається загальна основа, притаманна людині – діяльній, суспільній істоті, так само й усім іншим істотам, а саме взаємодія з навколишнім світом.

Як зазначав В.Ядов: „Особистість – суспільна якість людини, яка зближує її з подібними їй індивідам того ж роду, сутність її соціалізацій”.

У людині як біологічній істоті (індивіді) від природи закладено діяльній початок, вона формується як особистість й індивідуальність у процесі взаємодії з навколишнім середовищем, в оволодінні соціальними нормами, культурними цінностями, а також саморозвитку та самореалізації в тому суспільстві, до якого вона належить.

Поняття „суспільство” синтезує різноманітні форми об'єднання людей та способи їхньої взаємодії. Дії людей виступають в якості реального прояву суспільних взаємостосунків. Разом з тим, формування та розвиток особистості – необхідна складова самого процесу розвитку суспільства.

Особистість є проявом сукупності історичних, національних, культурних якостей та індивідуальних властивостей. Кожна особистість унікальна та неповторна. Цінність її в індивідуальності, яка проявляється в різних галузях психічної діяльності, зокрема інтелектуальної, емоційної, волевої тощо. Особистість об'єднує в собі індивідуальне, національне та загальнолюдське. Індивідуальне проявляється в національному, а національне збагачує та виражає загальнолюдське. Без національного індивідуальне втрачає цінність, а загальнолюдське перетворюється в абстракцію. Національне є стрижнем особистості. Особистість індивідуалізує його прояв та піднімається в своїй творчості та розвитку до загальнолюдських вершин.

К.Д.Ушинський зазначав: „Кожний народ має власний ідеал людини та вимагає від свого виховання відтворення того ідеалу в окремих особистостях. Ідеал цей в кожного народу відповідає його характеру, визначається його суспільним життям, розвивається разом з його розвитком”. Ми вважаємо, що лише гуманістична національна освітньо-виховна система здатна сформувати національний самобутній тип особистості громадянина, якому будуть притаманні національні та загальнолюдські якості особистості [10].

Історичний та соціальний досвід переконує в тім, що моральна деградація людини обумовлена відмовою від джерел національного мислення та пов'язаних з ним духовних цінностей.

У своєму дослідженні ми ґрунтуємося на понятті суспільної сутності людини, з визнання того, що центральні психологічні особливості особистості обумовлені фактом спільної взаємодії з навколишнім середовищем, що породжує потребу в спілкуванні та співпраці. Виховання є тим аспектом взаємодії людей, специфікою якого є постановка виховних

задач, пов'язаних з розвитком сучасної людини як індивідуальності і як визначального типу особистості громадянина України.

Виховання громадянина розгортається в мінливій дійсності. Воно покликане наблизити студента до людської культури, допомогти усвідомити дійсність як „світ людини” - як взаємодію людей, як процес їх діяльності, як сукупність її результатів. Вона має навчити «бачити» за всім та в усьому Людину: її працю, соціальні зв'язки, надії та турботи, її минуле та майбутнє. Управління виховним процесом передбачає управління взаємодією в сучасній життєвій ситуації.

У процесі діяльності, спілкування та взаємодії в суспільстві та студентській групі в особистості виробляється нормативно-ціннісна система внутрішніх регуляторів поведінки. Формування цієї системи – головне спрямування соціального розвитку особистості як специфічного в психологічному плані процесу становлення громадянина держави.

Відношення „громадянин – держава” служить теоретичною основою громадянськості, яка виникла як похідне поняття від „громадянство”. Поняття „громадянин” прийнято використовувати для характеристики особистості в правовому аспекті. У тлумачному словнику „громадянин” визначається як „особистість, яка належить до постійного населення певної держави, користується її захистом та наділена сукупністю політичних та інших прав та обов'язків”[2].

Зв'язок людини з суспільством чітко відображає традиційне сполучення „громадянин Вітчизни”. Взаємодіючи з державою, особистість усвідомлює себе людиною, членом держави (наділеним певними правами та певними обов'язками) та моральним суб'єктом з громадянськістю.

Сутність громадянськості полягає в свідомому та активному виконанні громадянських обов'язків перед суспільством та народом, розумному використанні своїх громадянських прав та точному дотриманні законів, існуючих в тій чи іншій державі. Громадянськість людини проявляється у вчинках, справах, стосунках, переконаннях, духовних потребах.

Уся система громадянського виховання у вищому педагогічному начальному закладі зосереджена на розвитку особистості студента, на формуванні у нього громадянської свідомості, громадянських почуттів, виробленні відповідних ним соціально-етичних норм поведінки.

Спираючись на дослідження вітчизняних педагогів, соціологів, філософів, ми розглядаємо громадянське виховання як цілісний педагогічний процес, спрямований на формування відповідального відношення людини до суспільства, людей, праці, національних та загальнолюдських цінностей, самого себе, на виховання вільної, гуманної, духовної, творчої, практичної особистості громадянина, якому притаманні єдність свідомості та поведінки.

Громадянську свідомість та громадянську поведінку ми розглядаємо як дві провідні складові в морально-етичній характеристиці особистості.

Під громадянською поведінкою ми розглядаємо вчинки людини, детермінуючі з загальнолюдськими нормами та принципами.

Поведінка є кінцевим результатом всього виховання та розвитку особистості студентів. Поведінка – складний результат не лише свідомості, але й зусиль, звичок, пристосованості, здоров'я і, найголовніше, соціального досвіду. Безпосереднім джерелом досвіду громадянської поведінки є щоденна практика, різноманітні види діяльності. Досвід громадянської поведінки – це результат не лише зовнішніх впливів, але й внутрішньої діяльності студента, усвідомлення вчинків, наслідків.

Громадянська позиція проявляється в стійкості поглядів, переконань, надійності, міцності, сформованості всіх меж моральної галузі особистості, включаючи морально-етичні потреби, почуття та волі студента. Варто підкреслити, що моральна свідомість в русі до вершин духовної досконалості проходить стадії освіти та кристалізації уявлень в морально-етичних уявленнях та процесах; поняття про сутнісні сторони людських стосунків, поглядів на взаємостосунки людей та особливості прояву їх зв'язку з навколишньою природою та соціальною дійсністю, переконань в необхідності регулювання суспільних вчинків громадян задовольняючими всіх нормами та принципами; його кінцевий результат – активна життєва позиція, характеризує вектор спрямованості та енергетичний потенціал особистості[7].

В основі поведінки людини знаходяться переконання, воля, внутрішня культура, інтелігентність, повага до іншої людини. Безпосереднім відображенням культури та вихованості громадянина є його гуманізм, тактовність, благородство, ввічливість, відповідальність. Істинна культура проявляється тоді, коли вчинки людини, поведінка, манери, їх внутрішня та зовнішня сторони не тільки єдині, але й не протирічать загальнолюдським та гуманістичним пріоритетам та орієнтирам. Головна цінність поведінки громадянина – людинолюбство. За нашим переконанням, це і є ідеал, до якого має прагнути людина.

Результатом успішного засвоєння норм громадянської поведінки ми вважаємо „етичний” самоконтроль студента, його здатність „зберігати та реалізовувати в різноманітних умовах особистісні позиції, які не суперечать його особистісним установам, поглядам, переконанням”. Виховання та вироблення такої позиції громадянина є однією з визначальних цілей та результатом виховної роботи навчального закладу [8].

Діалектика взаємозв'язку між громадянською свідомістю та поведінкою людини складна. З одного боку, громадянська свідомість спрямовує поведінку особистості та спонукає до її розвитку. З іншого – під впливом вчинків та поведінки удосконалюється самосвідомість. У результаті діалектична єдність свідомості та поведінки, їх взаємозбагачення призводить до громадянського становлення особистості до стійкості, дієвої моральності. За твердженням С.Рубінштейна, вчинок, поведінка – це діалектична єдність зовнішнього та внутрішнього, які включають в себе діяльність свідомості. Щоб включити людини у виконання необхідних

діяльнісних завдань, потрібно, по-перше, спиратися на ту мотивацію, яка сприятиме пробудженню особистості до відповідних вчинків; по-друге, піднімати на більш високий рівень соціально-значимі мотиви поведінки.

Між громадянською свідомістю та поведінкою простежується не лише їхня єдність, а й суперечливість, яка полягає у відносній самостійності свідомості та поведінки людини. Свідомість проявляє себе в поведінці, але не вичерпує себе в ній і не є тотожною їй. Так як і поведінка не вичерпує собою свідомості: вона може бути більш або менш свідомішою, тобто відповідною їй або суперечливою. Протиріччя виступають не лише перешкодою, але й перешкодою, подолання якої є джерелом розвитку духовно-моральної свідомості особистості, оскільки в цьому випадку людина активізується, намагаючись досягти єдності свідомості та поведінки.

З метою використання протиріччя як джерела громадянського розвитку та цілеспрямованого керівництва ними, ми намагалися перед студентами та колективом ставити актуальні, більш високі виховні цілі, розв'язання яких закономірно робило процес громадянського виховання оптимальним, тобто активізувало би студентів до постійного подолання перешкод на шляху духовного удосконалення. Для цього, коли можливо, у виховному процесі нами створювалися умови для вільного вибору соціальних позицій, вільного переходу від одного виду діяльності до іншого. Зміна соціальної позиції студента є важливим рушієм, за допомогою якого корегуються намагання та мотивація діяльності та поведінки студентів. Аналіз надбань історії педагогіки та сучасної практики виховного процесу у вищих педагогічних навчальних закладах показує, що де є місце соціальних позицій та різноманітних видів діяльності (система виховання А.Макаренка, В.Сухомлинського, В.Караковського), особистість вихованця розвивається цілісно та успішно. Саме зміна соціальної позиції та різноманітних видів діяльності сприяє реалізації такого завдання виховання, як подолання морального егоцентризму особистості та формування у вихованців здібностей співпереживати з іншими людьми. Ми передбачали, що реалізація цих умов організації виховної діяльності буде сприяти зміні позицій викладачів, вихователів і вихованців та виключить функціональний підхід до виховання, наповнить взаємодію учнів зі світом більш гуманістичним змістом [9].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Основуючись на цих теоретичних положеннях, ми намагалися побудувати в умовах сучасної системи виховання студентів такий цілісний процес, за якого в студентів виробляється стійка система переконань, мотивів діяльності, відповідних духовно-моральних почуттів, форми поведінки, накопичується досвід громадянської поведінки.

В.О.Сухомлинський своїм педагогічним досвідом продемонстрував необхідність у громадянському вихованні встановлення та закріплення зв'язку між думками та почуттями людини, з одного боку, і її дій – з іншого, тому необхідно формувати як такі думки та почуття, так і дії.

Вказані дві сторони виховного процесу є сторонами цілісного виховного процесу. Вони мають значення тільки в єдності та взаємозв'язку. Кожна з них окремо не може забезпечити формування цілісної особистості громадянина своєї Вітчизни. Окрім того, вказані сторони виховного процесу взаємовпливають один на одного, вимагають подальшого наукового дослідження з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей студентів.

Література

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія, теорія: Підручник. - К.: Либідь, 1998.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: Теоретико-технологічні засади. - К.: Либідь, 2003.
3. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. - К.: ІЗМН, 1998.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.
5. Гончаренко С.У., Мальований Ю.І. Соціально-педагогічні проблеми розбудови української школи // Рідна школа. - 1993.- № 4. – С.5-13.
6. Радул В.В. Педагогічна культура та соціальна зрілість вчителя: Навч. посібник. - Кіровоград, 2000.- 36с.
7. История педагогики. Ч.2. Новое время. Пер.с англ.. М.М.Райх / под ред. проф. Н.Д.Виноградова. Узд. 4-е. Госиздат. М. – П., 1973.- 447с.
8. Сметанський М. Соціально-педагогічні умови професійного становлення вчителя // Рідна школа. – 1995.- № 5.- С.26-28.
9. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. – К.: Рад.школа, 1988.- С.201.
10. Сухомлинский В.А. Избранные произведения: В 3 т.- М.. 1981.- Т.3.- С.461-475.
11. Ушинський К.Д. Вибрані твори: У 2т. – К.6 Рад.школа, 1873.-Т.1. – С.92.

Калініченко Н.А.

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТА- ГРОМАДЯНИНА В ПЕДАГОГІЦІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ТА СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Проблема громадянського виховання в суспільстві, а відповідно у загальноосвітніх навчальних закладах, виключно актуальна і має розглядатися у різних площинах: як влада на всіх рівнях дбає про формування у людині України активної громадянської позиції, усвідомлення себе спільнотою – українським народом; який рівень професійної підготовки вчителя до вирішення проблеми громадянського виховання школярів; які моделі діяльності загальноосвітніх навчальних закладів є оптимальними для утвердження в учнівській молоді громадянських цінностей. На цих суспільно значимих аспектах громадянського виховання акцентуються педагогічні та психологічні дослідження відомих українських вчених Ольги Сухомлинської, Івана Беха, Василя Кременя, Олександри Савченко, Григорія Пустовіта, Алли Бойко, Тетяни Завгородньої, Валерії Пікельної. Відомі не лише в Україні, а й за її межами авторські моделі шкіл, провідною складовою яких є виховання

патріота-громадянина. Це перш за все школи Василя Сухомлинського, Івана Ткаченка, Олександра Захаренка. Визнані у сучасному освітньому просторі України школи Василини Хайруліної, Миколи Гузика, Василя Каюкова як обереги Духовності. На педагогічній ниві Кіровоградщини працюють учителі-подвижники, які, розвиваючи педагогічні ідеї земляків, мають творчі нароби у формуванні громадянських якостей і громадянської позиції вихованців, позитивно впливають на соціум, знаходять підтримку батьківської громадськості.

Дослідженню їх творчого потенціалу і присвячена дана стаття. Особливою увагою у педагогічного загалу користуються праці Василя Сухомлинського “Серце віддаю дітям”, “Народження громадянина”, “Як виховати справжню людину”, статті “Щоб душі не ржавіли”, “Щоб душа не була пустою”, “Педагогіка серця”, “Слово вчителя у моральному вихованні”, “З чого починається громадянин”, “Лист дочці”, “Слово до спадкоємця” та інші.

“Щоб навчити підлітка утверджувати себе, треба відмовитися від наміру знайти якийсь універсальний засіб”, - зазначав Василь Олександрович [1, 329]. Громадянське бачення світу – це жива плоть і кров моральності, наголошував Вчитель і прагнув, щоб вихованці не тільки розуміли добро і зло, справедливість і несправедливість, честь і безчестя, а й відчували непримиренність, ненависть до соціального зла, безчестя, несправедливості [1, 435]. Педагог вважав, що без усвідомлення величної ідеї Батьківщини, людина не може бачити часточку своєї рідної Вітчизни у рідному селі, у рідному місті, вона не відчуває гарячої потреби щось зробити для звеличення України. Він створював умови для розвитку, формування активної громадянської позиції кожного вихованця.

Традиції громадянського виховання у нових суспільно-економічних умовах розвивають творчі колективи загальноосвітніх навчальних закладів регіону: НВК № 21, гімназії № 9 міста Кіровограда, гімназії імені Тараса Шевченка міста Олександрії, Новоукраїнської ЗШ I-III ступенів № 6, Гайворонської ЗШ I-III ступенів № 5 та ряду інших. У гімназії № 9 створені сприятливі умови для саморозвитку особистості у різних видах діяльності. Розширюється спектр суспільно-гуманітарних предметів. Учні мають можливість відвідувати спецкурси та факультативи, які допомагають пізнати історію, культуру та побут українського народу, поглиблено вивчають курси “Правознавство”, “Ми – громадяни України”, “Права людини”, “Людина і світ”, “Міфологія”, “Морально-етична освіта” тощо. Гімназисти активно працюють у науковому товаристві “Обрій”, видають газету “Вісник гімназії”. Розвивати здібності їм допомагають гуртки: хореографічний, фольклорний, народознавчий, “Юні журналісти”; театральна студія, клуб інтелектуальних ігор. До громадського життя вихованці залучаються і через активні форми учнівського самоврядування, де провідною є учнівське представництво, спрямоване на усвідомлення старшокласниками значимості участі у вирішенні важливих справ громадського життя, що у подальшому самоствердженні забезпечує їх

активну позицію. Діяльність учнівського самоврядування базується на врахуванні інтересів і потреб учнів, сприяє єднанню колективу та інтеграції дітей у доросле життя з орієнтацією на активну участь у розбудові демократичної України. Гімназисти – активні учасники щорічної Всеукраїнської акції “Громадянин”, яку проводить Всеукраїнська асоціація вчителів історії та суспільних дисциплін “Нова доба”. Проект знайомить учнівську молодь з методами і технологіями суспільно-політичної активності, набуття ними навичок участі у громадському житті через практичний досвід співпраці з місцевою громадою, владними структурами. Пройшовши навчання за спеціальною програмою, вчителі історії та правознавства виступають консультантами проектів акції “Громадянин”: методом “мозкового штурму”, діалогу, дискусії учні визначають, на їхню думку, найгостріші проблеми суспільного життя, обговорюють їх актуальність і вибирають ту, яка буде вирішуватися. Учасники проекту знайомляться із структурою органів місцевої влади, технологіями проведення опитування, анкетування, обробкою одержаної інформації, правилами ділових комунікацій і етикету. Учні привернули увагу до проблем річки Інгул, яка в недалекому минулому була окрасою міста, успішно провели акцію “Зупинка – візитна картка міста”. Працюючи над проектом “Шкільна бібліотека”, вони зібрали книги для дитячого будинку та школи-інтернату, де навчаються діти з особливими потребами. Реалізуючи проекти, учнівська молодь визначає коло людей, до яких можна звернутися по допомогу. Це керівники установ і організацій, депутати міської ради, місцеві підприємці. Більшість з них схвально поставились до ініціатив дітей, підтримали їх, заохотили до подальших дій, виступів у засобах масової інформації.

Обов’язковою умовою участі в акції “Громадянин” є презентація проекту громадськості.

Учні Балахівської школи Петрівського району надсилають свої проекти на всеукраїнський конкурс і тричі, як переможці, приймали участь у заключному етапі акції в Києві, де мали можливість спілкуватися з ровесниками, обмінюватися досвідом, презентувати свої проекти, відвідувати приміщення Верховної Ради. Набуваючи досвіду суспільної діяльності, учні вчаться точніше висловлювати свої думки, аргументувати їх, дослухатися до думок інших, планувати свою діяльність, працювати в групі, відслідковувати проблеми місцевої громади, визначати своє ставлення до них і долучатися до їх вирішення. Підсумовуючи проведену роботу, учні усвідомлюють, що говорити про проблеми легко, набагато складніше знайти шляхи їх вирішення. Зате виконана на користь громади робота приносить задоволення, радість успіху.

У регіоні набуває поширення проект “Громадянська освіта - Україна”, що фінансується Європейським Союзом. Його девіз: “Знати і виконувати свої обов’язки перед своєю країною, своєю сім’єю і школою, перед майбутніми поколіннями (охорона природи, збереження традицій свого краю, патріотизм)”. Завдання – розробка дієвих моделей громадянського

виховання учнівської молоді у позакласній діяльності за напрямками: молодь самоврядує у школі та громаді: дбає про навколишнє середовище, зберігає пам'ять, прагне бути здоровою, крокує у Європу та світ.

За умовами програми кращі проекти отримують фінансову підтримку.

Усвідомлення себе як громадянина України учням допомагає вивчення предмета “Громадянська освіта”, автори якого визначили провідним завданням “підготувати молодих громадян України до життя в умовах демократизації” [4, 3]. А також сприяти набуттю знань про досягнення демократії у світі та особливості становлення демократії у нашій країні, досвіду громадських дій, демократичної поведінки та спілкування. Автори підручника навчають методиці соціологічного дослідження, зокрема його організації, збору інформації, її обробці та узагальненню. А також методам інтерв'ю, опитування, спостереження, організації дискусії та аналізу матеріалів у засобах масової інформації. Вчителі й учні високо оцінюють творчий потенціал предмета, з інтересом його вивчають, що сприяє реалізації визначених завдань. Долучаються педагогічні колективи і до науково-педагогічних експериментів регіонального рівня, де надається перевага ефективним компонентам формування особистості. Це, зокрема, навчально-виховний комплекс школа козацько-лицарського виховання I-II ступенів № 21 – суспільно-гуманітарний лицей Кіровоградської міської ради, де реалізується проблема “Формування особистості на ідеалах козацько-лицарського виховання та християнської етики”. Біля витоків цієї моделі стояв відомий в Україні педагог, фундатор національної школи Василь Каюков, її директор, заслужений вчитель України, кандидат педагогічних наук. Досліджуючи процес патріотичного виховання у національній школі, автор створив життєздатну модель загальноосвітньої школи, яка максимально враховує національні риси і самобутність українського народу, де патріотичне виховання здійснюється на основі пізнання джерел української духовності, національної ідеї, виховання особистісного “Я”. У школі створене сприятливе середовище для духовного розвитку громадянина, цілісного формування особистості.

Діти також вивчають краєзнавство (5 кл.), фольклор (6 кл.), українознавство (7 кл.), козацьку педагогіку (8 кл.), етнопедагогіку (9 кл.), екологію (10 кл.), патріотичну пісню (11 кл.). Спільно з учителями з любов'ю обладнали музейну кімнату, зал козацької слави, навчальний кабінет з етнокраєзнавства. Використана продуктивна педагогіка дозволила відслідкувати таку динаміку сформованості патріотичних почуттів у школярів – від 16 % на початку до 23,3 % - наприкінці експерименту. Педагогічний колектив впровадить спецкурси: духовно-формуючі бесіди на морально-етичні теми “Основи благочестя” (10-11 кл.), курс виховних годин козацько-лицарського виховання (5-9 кл.), курс “Громадянство”, курс “Козацька педагогіка та етнопедагогіка” (10-11 кл.). Педагоги, батьки, громадські організації беруть діяльну участь у створенні виховуючого середовища для розвитку особистості на засадах

козацько-лицарського виховання та християнських цінностей, що проявляється у пізнавальній і соціальній активності учня, його самостійності, вмінні здійснювати та відповідати за свій вибір. НВК-школа № 21, працюючи за методикою лицарсько-козацького виховання Василя Каюкова, набув статусу методичного центру.

У процесі тривалого дослідження автор переконливо довів, що патріотичне виховання підростаючого покоління на героїчних традиціях українського народу є основою духовного розвитку особистості, найсуттєвішою частиною національного світогляду і поведінки. Використана ним форма патріотичного виховання через самодіяльну учнівську організацію Дитячий курінь перевеслят імені Українського Козацтва органічно доповнила апробовану систему навчально-виховної роботи у школі (табл.1) [6, 128].

Таблиця 1.

**Структура Дитячого куреня перевеслят
середньої школи №21 м. Кіровограда**

Курінний								
Назви перевесел (загонів)								
Побратимство	Вірність	Сміливість	Кмітливість	Воля	Благодарство	Гідність	Незалежність	Відданість
Імені								
Низа і Евріала	Морозенка	Шевчика	Б.Хмельницького	М.Грушевського	Н. Лісовської	С. Наливайка	І.Мазепи	П.Орлика
Напрямки роботи за назвами гуртів для кожного перевесла (загону)								
“Золоті руки”	“Батьківська криниця”		“Зайчики-грайчики”		“Матінка природа”		“Чарівна сопілка”	

Проведений аналіз дозволяє зробити певні висновки: проблема виховання громадянина відбуватиметься набагато успішніше, якщо педагогічний соціум на професійному рівні усвідомить зміст, форми і технології громадянського виховання, як кращі зразки діяльній педагогіки у школах педагогів-новаторів: В.Сухомлинського, І.Ткаченка, О.Захаренка, досвід кращих шкіл і педагогів України. Коли в суспільстві підростає покоління, як правило, буде мати за приклад діяльність, яка демонструє високий рівень сформованості національної самосвідомості, любові до України і українського народу.

Література

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.1. К., “Рад. школа”, 1976. – 654 с.
2. Програма проектів для підтримки позакласної роботи з розвитку демократії у загальноосвітніх навчальних закладах. К.: Міжнародний проект “Громадянська освіта - Україна”, 2006. – 6 с.
3. Гімназія №9 Кіровоградської міської ради. Інформаційно-методичні матеріали. КОШПО, Кіровоград, 2006. – 20 с.

4. Громадянська освіта: Навч. посіб. для 11-го кл. загальноосвітніх нав. закл. / Арцишевський Р.А. та ін. – К.: Генеза, 2002. – 200 с.

5. Каюков В.І. Виховуємо патріотів України. Кіровоград, “Імекс”, 2000. – 192 с.

Лебедєва Л.Р.

РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНИХ НАВИЧОК У СТУДЕНТІВ ВНЗ І-ІІ Р. АКРЕДИТАЦІЇ НА ОСНОВІ ПРИНЦИПІВ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

*Над землею летять літа,
Дніпро висихає.*

Т.Г.Шевченко

Зосереджую увагу на дослідженні і вивченні навчальної дисципліни «Екологія» у ВНЗ І-ІІ р. акредитації. Кожну лекцію із дисципліни починаємо екологічними новинами за тиждень. Студенти готують повідомлення про ті зміни, що сталися з екологією на Україні та за кордоном.

Мета-привчити молодь цікавитися світом, що є навколо нас. За декілька занять більшість звикає і надалі інформації вже не бракує. Це - початок наших лекцій. Але як зробити, щоб відвідування занять, особливо на старших курсах, були регулярними? Для зацікавлення почали знайомити студентів з вченими, особистостями, наприклад В.І.Вернадський. З допомогою його робіт ми вивчили теорію щодо ноосфери Землі. В цьому навчальному році ми познайомились із постаттю Василя Сухомлинського.

Тема природи весь час висвітлюється у роботах Сухомлинського. Він описує методику роботи з дітьми на природі. В ПЕК НАУ навчаються студенти віком від 15 до 19 років. Це не маленькі, але діти. Користуючись порадами В. Сухомлинського плануємо екскурсії її до музею Природи, до ботанічного саду, до Умані.

Після спілкування на природі приходимо до висновку, підкреслюю, набагато простіше знайти спільну мову зі студентами. Під час екскурсій діти менш закомплексовані, не соромляться запитувати, та й самі розкриваються, як квіти, за якими добре доглядають.

Перечитавши працю «Серце віддаю дітям», вирішили з'ясувати погляди студентів на формування взаємовідносин в родині [1]. Згідно навчального плану є тема «Популяція», як одна з найбільш цікавих для студентства. Після вивчення, ми проводимо семінарське заняття. Тему кожного разу намагаємося обрати таку, щоб студент міг розкритися, висловити свою власну думку. В цьому році запланована тема була про безпритульних дітей. Зосереджую увагу на головних темах

- закон України щодо безпритульних дітей;
- причини за якими діти опинились на вулиці;
- притулки та інші заклади, де можуть перебувати ці діти;
- організації, які опікуються дітьми вулиці;
- вирішення проблеми з безпритульними дітьми за кордоном;
- майбутнє дітей вулиці;
- висновки студентів

Студенти із нетерпіння очікували цього семінарського заняття, їх виступи були ґрунтовними, студенти намагалися наводити приклади з власного життя. Обговорювали питання бурхливо, іноді ,навіть емоційно. Багатьох студентів не можна було впізнати, наскільки вони активно намагалися захистити і відстоювати свою думку. Байдужих не було! Згадуючи В. Сухомлинського, робимо тепер всі разом із студентами висновки -«Все починається з родини». Наведемо декілька цікавих, на наш погляд, власних думок студентів.

Машталір В'ячеслав

На мою думку, щоб у дітей вулиці було майбутнє, потрібно спочатку змінити становище в українській сім'ї. Треба щоб наша держава надавала відповідну допомогу молодим сім'ям і слідувала за становищем в сім'ї. І тоді дітей вулиці буду менше.

Качан Максим

Я вважаю, що діти вулиці не мають майбутнього, тому що мало кого з людей хвилює чуже горе, така вже людина. Навіть ті, хто на цьому семінарі виступали з гарними словами про цих дітей, вийшовши з аудиторії одразу ж про них забудуть, бо вони говорили ці слова заради того, щоб заробити оцінку. Але все ж таки є люди, які піклуються про цих дітей, але їх дуже мало.

Кондратюк Інна

Я думаю, що ніякого хорошого майбутнього в цих дітлахів не буде, якщо сьогодні люди не схаменуться. Перш за все, на мою думку, потрібно приділити увагу молодим сім'ям, тому що добробут в сім'ї це дуже важливо для дитини. Щоб зменшити кількість бездомних дітей потрібно проводити виховні роботи не тільки з дітьми, а перш за все з батьками.

Космач Вікторія

На мою думку, в Україні складна ситуація щодо бездомних дітей. Однією з найважливіших проблем є відношення у сім'ї. Тобто, якщо відношення дітей та батьків зміняться, перейдуть на інший рівень, то, можливо, зменшиться кількість бездомних дітей на вулицях міст.

Панченко Аліна

На мою думку, майбутнє дітей вулиці частково залежить від нас. Але все ж таки більшість в майбутньому залежить від цих дітей, бо кожна людина творить своє майбутнє сама. Але потрібно докладати хоча б якісь зусилля, щоб майбутнє цих дітей було більш світлим.

Отже, потрібно допомагати тим службам, які піклуються про дітей вулиці. Мені здається, потрібно різними методами намагатися допомогти тим людям, які займаються й переймаються проблемами цих дітей. І, можливо, тоді майбутнє бездомних дітей буде більш перспективнішим, ніж на цей час.

Студент **Рожко Назарій гр.331- КД** провів дослідження таких останніх даних.

Рожко Назарій, гр.331-КД

Сумна статистика

У результаті бездоглядності всього за I квартал 2005 року неповнолітніми скоєно 140563 злочини.

Зросла злочинність серед неповнолітніх

- Івано-Франківської області на 83,5%,
- Кіровоградської — на 48,8%,
- Полтавської — на 38,9%,
- Сумської — на 25,4%,
- Тернопільської — на 33,3%.

За січень, лютий і березень 2005 року дітьми і підлітками скоєно 55 умисних вбивств і замахів на життя людей.

Кількість дітей і підлітків, які почали споживати наркотики або токсичні речовини, за I квартал 2005 року збільшилась

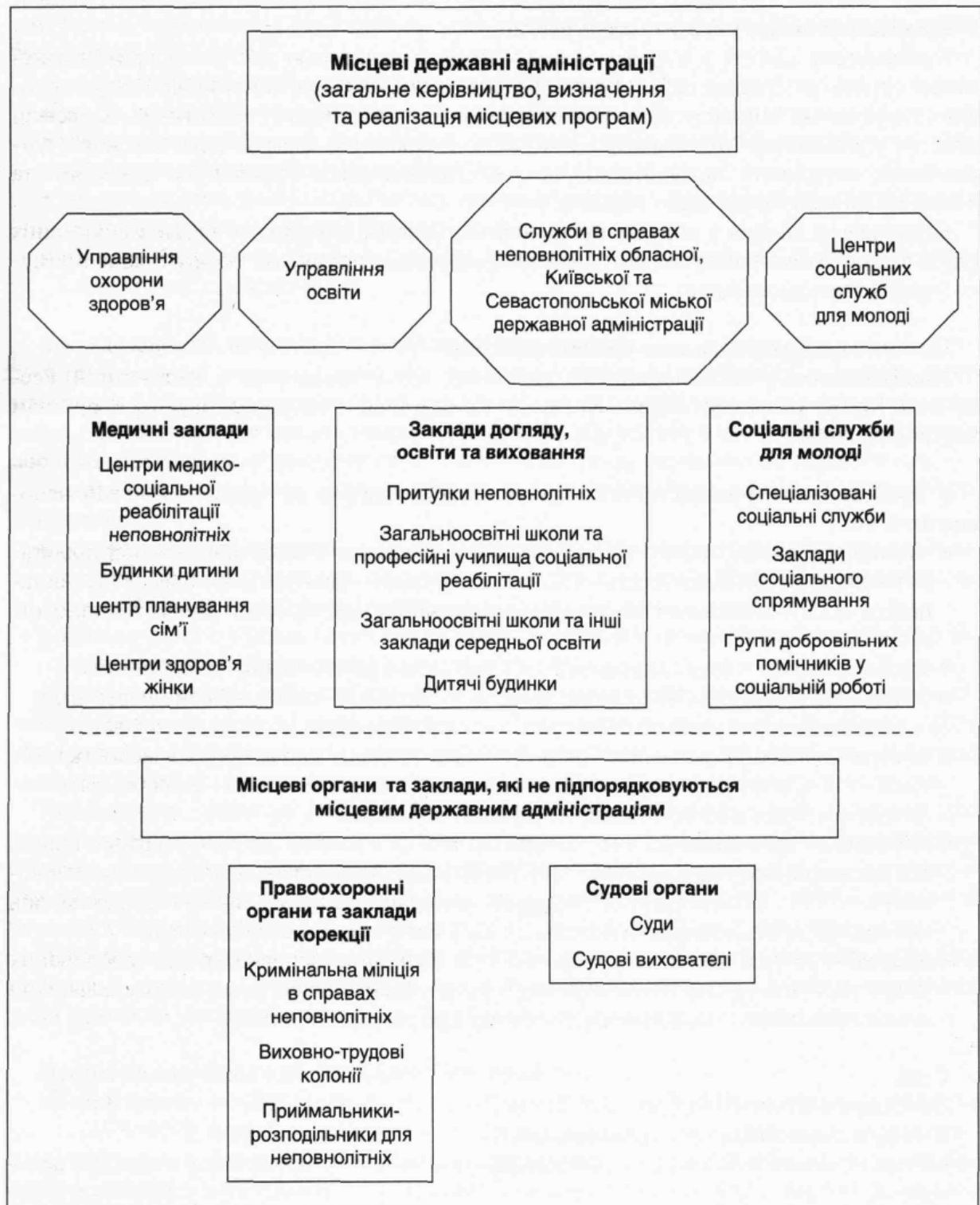
- на 167,3% в Автономній Республіці Крим,
- на 31,5% — Донецькій області,
- на 123,5% — в Івано-Франківській,
- на 350,0% — у Миколаївській,
- на 68,0% — в Одеській,
- на 500% — у Рівненській,
- на 171,4% — у Херсонській,
- на 100,0% — у Чернігівській.

В Україні 6 тисяч безпритульних дітей – повідомляє Департамент кримінальної міліції у справах неповнолітніх.

За неофіційними даними – їх у тричі більше. Для порівняння, таку кількість людей уміщує футбольний

Минулого року до підрозділів міліції доставлено понад 36 тисяч неповнолітніх, котрі жебракували та волоцюжили. Майже 20 тисяч з них направлено до притулків, 1,5 тисячі – до приймальників-розподільників, 2,7 тисячі – до медичних закладів, решту повернуто батькам або опікунам.

**Державні інституції, які здійснюють повноваження
у сфері охорони дитинства**

Висновок. На жаль, зараз у наш час, в Україні стоїть дуже гостро проблема безпритульних дітей. Діти стають безпритульними по різних причинах: одні через те, що їхні батьки не зацікавлені у вихованні своїх

дітей (алкоголіки, наркомани, бомжі), інші через те, що стають сиротами і залишаються без опіки, а іноді просто втікають з нормальних сімей. І хоча держава робить багато для зниження рівня безпритульності, але цього не достатньо. На мою думку потрібно починати з сім'ї, бо саме сім'я, виховує дитину, приймає найактивнішу участь у формуванні її світогляду, і готує її до нелегкого, майбутнього життя.

Література

1. В.А.Сухомлинский «Сердце отдаю детям» Киев «Радянська школа» 1981
2. В.О.Сухомлинський «Батьківська практика» Київ «Радянська школа» 1978
3. М.В.Рождественская «Будьте внимательны к детям» Киев «Радянська школа» 1984
4. А.М. Федь «Эстетика поведения и быта школьников» Киев «Радянська школа» 1981

Пташнік Н.М.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка проблеми. В період становлення національної системи виховання одним з актуальних завдань в сучасній школі є формування етнічної самосвідомості. Адже мета національного виховання полягає у формуванні національної самосвідомості молоді. Сьогодні, як ніколи, ця проблема набула гостроти і потребує невідкладного розв'язання.

Як свідчить аналіз наукових джерел, самосвідомість особистості пов'язана з розвитком суспільної свідомості. Прояви суспільної свідомості осмислюються особистістю й вибірково включаються в систему детермінації особистісного розвитку індивіда, впливаючи на формування його світогляду, ціннісних орієнтацій, ідеалів, мотивів, потреб, інтересів, внутрішніх наставлень суб'єктивно-особистісного ставлення до явищ об'єктивного світу.

Основою національної самосвідомості є свідомість нації, а це: усвідомлення народом власної гідності, традиційних цінностей культури, невід'ємного права бути суб'єктом історії, потреби власного розвитку. Це також усвідомлення своєї історичної долі, місця в системі духовного, економічного, політичного життя народів світу – в системі загальнолюдських суспільних відносин.

Формування етнічної самосвідомості громадян, ототожнення себе з народом – складний багатогранний процес, який не обмежується певними хронологічними рамками. Але основу його слід закладати в роки навчання, коли формуються світогляд, національно-мовна особистість учня на міцному ґрунті об'єктивних знань про світ, землю, державу народ, коли учням стають доступні духовні надбання нації, настає усвідомлення не тільки родинного (через батьків), суспільного (через оточення), етнічного (через народ), а головне – духовно-кровного зв'язку зі своєю нацією, з її духовною і матеріальною культурою.

Аналіз попередніх джерел Українська педагогіка в перші роки незалежності досягла помітних успіхів, адже вона почала орієнтуватися на вічні цінності і відповідати ментальності українського народу, його національному характеру і світогляду. На нашу думку, дуже цінними під цим оглядом є праці О.Вишневського, П.Кононенка, О.Любара, В.Мацюка, В.Пугач, М.Стельмаховича, Д.Федоренка, які розвивають педагогіку віри у вічні цінності, високі національні ідеали, загальнолюдські духовні цінності.

Чималий внесок зробили для творчого відродження українського національного виховання А.Алексюк, А.Погрібний, Д.Тхоржевський, В.Каюков, Є.Сявак. Вони активно сприяли піднесенню етнічного виховання на сучасний рівень наукового і культурного розвитку. Належну увагу національному вихованню приділили психологи, які досліджують проблему ціннісних орієнтацій крізь призму почуттів, потреб, свідомості, взаємин (І.Бех, О.Киричук, І.Кульчицька, В.Москалець та ін.). Сучасні педагоги, розробляючи нові концепції виховання, вивчають особистість як суб'єкт діяльності, здатної до моральної саморегуляції й саморозвитку (Ш.Амонашвілі, М.Боришевський, О.Киричук, С.Максименко, В.Моляко). Вплив українських народних традицій на формування етнічної самосвідомості особистості досліджують Т.Дем'янюк, Ю.Руденко, О.Столяренко та ін. Варто згадати також дисертаційні роботи, що певним чином торкаються проблем національного виховання дітей. Це дослідження Г.Гуменюк, В.Каюкова, В.Кіндратова, О.Красовської, В.Коваль, І.Охрименко, Р.Петронговського, В.Стрельчук, Н.Христинич тощо.

Отже, проблема формування етнічної самосвідомості молодих поколінь активно вивчається науковцями. Втім сучасні дослідження засвідчують, що особливим моментом у вирішенні проблем формування етнічної самосвідомості школярів є питання розуміння педагогами важливості цього завдання. Саме тому слід величезну увагу приділити творчому доробку В.Сухомлинського, його ідеям щодо проблем формування етнічної самосвідомості учнів.

Педагогічна спадщина В.Сухомлинського, зокрема в царині національно-патріотичного виховання школярів, має надзвичайно важливе значення в наш час. Вона має стати надбанням педагогічної громадськості.

Тому **метою даної статті** є висвітлення ідей В.Сухомлинського в контексті проблем формування етнічної самосвідомості.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна діяльність великого українського вченого була спрямована на формування внутрішнього світу дітей. У багатьох педагогічних працях, зокрема у книзі „Народження громадянина”, В.Сухомлинський зазначає, що найголовніше завдання школи – виховати патріотів, безмежно відданих Батьківщині. Тільки та людина може бути щасливою й давати щастя іншим, яка залишила свій корінь у рідній землі, зробила для рідного села, міста, Батьківщини щось значне і вагомое [6, с.171].

У науковому доробку В.Сухомлинського знаходимо цілісну систему поглядів на народознавчі і, зокрема, етнопедагогічні засади змісту

національного виховання. Зокрема, аналіз педагогічної спадщини В.Сухомлинського дає підстави стверджувати, що формування етнічної самосвідомості школярів слід розглядати у контексті національно-патріотичних цінностей українського народу. На основі цього виділимо структурні компоненти етнічної самосвідомості учнів:

1. Любов до Батьківщини. Педагог зазначав, що почуття любові до Батьківщини звеличує людину, надихає її на героїчні подвиги, а тому справжнє безсмертя людини – у безмежній любові до Батьківщини. Саме любов і відданість рідній землі, на думку В.Сухомлинського, породжує в дитині почуття етнічної самосвідомості, про що свідчать такі рядки: „Мати народжує твою плоть, Вітчизна народжує твою людську, громадянську душу. Немає нічого дорожчого за Вітчизну. В ім'я щастя, величі, незалежності Вітчизни справжня людина без вагання віддає життя, тому що життя без щастя, величі, незалежності Вітчизни – це не тільки горе, а й ганьба” [11, с.166].

Патріотизм, як особистісно-психологічне утворення належить до складних почуттів і має кілька духовних пластів. Перший – поверхневий – це любов до свого народу як до своєї великої родини, любов до рідного слова, природи. Другий пласт – це усвідомлення розумом свого святого обов'язку – захищати інтереси Батьківщини і народу. Саме так розумів патріотизм, як необхідний компонент формування етнічної самосвідомості школярів В.Сухомлинський. Він відзначав, що „патріотизм – це, образно кажучи, сплав почуття і думки, осягнення святині – Батьківщини – не тільки розумом, а передусім серцем” [10, с.582]. Третій, основний, пласт патріотизму – це вже такий рівень, коли почуття любові йде від самого серця, переплітається з усвідомленням свого патріотичного обов'язку перед народом, з думкою про особисту відповідальність за його ідеали, з готовністю служити Батьківщині, своєму народові, готовністю працювати задля справи, яка вища від особистих інтересів і особистого життя.

Виховання основного пласту патріотизму припадає на юність. Але таке почуття не може бути сформованим, якщо немає попередніх двох пластів. Осягнення Батьківщини розумом властиво періоду отрочтва, адже саме в цей період формується серцевина моральності громадянина своєї держави. А щоб сформувати її, потрібні згустки психічної енергії емоційних почуттів, відображень того реального навколишнього світу, який оточує дитину з перших хвилин її появи на світ. Тому з наймолодшого віку на основі принципів національного виховання, вчителі й батьки повинні залюблювати дітей у свій отчий край, зокрема так, як це робив В.Сухомлинський.

Педагог найперше прагнув прищепити любов до свого рідного краю – „малої” Батьківщини, де людина народилася, пізнала навколишній світ, природу, формувалася як особистість. Цей світ, по суті, фіксується в пам'яті людини від самого народження й супроводжує її протягом усього життя, поступово переростаючи в любов до „великої” Батьківщини – України [3, с.57].

2. Шанобливе ставлення до народних традицій. В.Сухомлинський широко використовував у практиці формування етнічної самосвідомості народні традиції, звичаї, обряди, які є своєрідними духовними підвалинами національного розвитку, найкращими досягненнями народу в ідейному, моральному, трудовому й естетичному житті. Він стверджував, що передавати дітям традиційні ціннісні орієнтації, установки, досвід, зразки поведінки треба в період їхнього отрочтва. Коли „розум людини, що формується, вбирає в себе ідеологію і психіку народу, його переконання, традиції, інтелектуальну, моральну й естетичну культуру” [6, с.206].

В свою чергу, В.Сухомлинський збагатив виховний процес усіма можливими видами українських народних традицій. В центрі уваги педагога – душа дитини, яку потрібно виховати за усіма народними традиціями. В.Сухомлинський, з’ясовуючи сутність народної педагогіки, писав: „Про народну педагогіку ніхто досі серйозно не думав, і, очевидно, це принесло багато лиха педагогіці. Я впевнений, що народна педагогіка – це основа духовного життя народу. В народній педагогіці розкриваються особливості національного характеру, обличчя народу” [4, с.135].

Народні традиції, звичаї, свята та обряди В.Сухомлинський вважав надзвичайно важливим засобом громадського і морального становлення особистості школярів. Він широко використовував їх з метою досягнення певних конкретних цілей, збагачення і урізноманітнення методики виховної роботи народознавчим змістом.

Серед усієї різноманітності народних традицій, що знайшли відображення науково-педагогічному досвіді В.Сухомлинського, можна виділити три основні групи: трудові, родинно-сімейні, морально-естетичні.

Найефективнішою формою передачі традицій педагог вважав народне свято, бо кожен може стати якщо не безпосереднім його учасником, то спостерігачем, співучасником цього дійства: окрім того, у святі беруть участь не тільки діти, але й дорослі. Вже готуючись до свята, молодше покоління глибше пізнає духовність попередніх поколінь. До того ж система символів, атрибутів народних свят не тільки посилює переживання, спричинені реальною подією, але й відображає тісний взаємозв’язок між світоглядними переконаннями, національною свідомістю учня та його безпосередніми діями, правилами, нормами співжиття, поведінки в сім’ї, колективі, суспільстві.

3. Поважливе ставлення до рідного слова. Великого значення у формуванні національної свідомості вчений надавав слову. Слово, мову В.Сухомлинський розглядав у двоєдиному плані – як суб’єкт і об’єкт, Як предмет і засіб національного виховання, як основу впливу культури моральних почуттів, взаємин, учинків на світогляд вихованця, бо „людину ми виховуємо словом і тільки словом. Все інше – вправи, звички, праця – від слова” [8, с.397]. Тому В.Сухомлинський наполягав на життєвості високої мовної культури в школі. По-перше, рідна мова – це духовне багатство: за її допомогою народ передає з покоління в покоління свою мудрість, славу, культуру, традиції. По-друге, рідне слово – це джерело, з

якого вихованці черпають уявлення про навколишній світ, свою родину, своє село, місто, Батьківщину. Тому любов до Вітчизни неможлива без любові до рідного слова, адже рідна мова в людини одна, як і одна Батьківщина.

4. Гармонія відносин з рідною природою. Любов до Батьківщини, - наголошував В.Сухомлинський, - починається із захоплення красою того, що бачить перед собою дитина, чим вона милується, в що вкладає частину своєї душі.

У праці „Серце віддаю дітям” вчений зазначав, що не можна пробудити почуття Батьківщини без сприймання і переживання краси навколишнього світу. В.Сухомлинський стверджував: „Перш ніж розповісти про те, якою дорогою ціною завоювали старші покоління радості дитинства, треба відкрити дітям очі на красу рідної природи. Нехай у серці малюка на все життя залишаться спогади про маленький куточок далекого дитинства, нехай з цим куточком пов’язується образ великої Батьківщини” [8, с.256].

Висновки. Як підсумок, слід зазначити, що проблеми формування національної самосвідомості школярів посідають одне з чільних місць в теоретико-практичній спадщині В.Сухомлинського. Складність і багатогранність феномену національної самосвідомості вимагає цілісного системного підходу до її формування, щоб динамічно гармонійно побудувати виховний процес. Щоб національна самосвідомість у різноманітних її виявах стала основою для подальшого становлення патріота, активного громадянина України, потрібно звертатись до педагогічних надбань класиків вітчизняної педагогічної науки.

До подальших наукових розвідок потрібно віднести вивчення специфіки ціннісного орієнтування школярів на народознавчий матеріал у процесі позакласної роботи.

Література

1. Антонець М.Я. Василь Сухомлинський і гуманістична педагогіка української народної школи //Педагогіка і психологія. – 1997. - № 4. – С. 193-201.
2. Кіндрат В.К. Формування патріотизму в школярів у концепції В.О.Сухомлинського //Педагогіка і психологія. - 1998. -№ 3. - С.56-63.
3. 3. Концепція національного виховання //Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 18–25.
4. Мельникова І.М. Традиції народного виховання та позашкільні заклади України //Нові технології виховання: Зб. наук. статей. – К., 1995. – С. 135-154.
5. Сухомлинський В.О. Моральні цінності сім’ї //Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С.436-440 .
6. Сухомлинський В.О. Народження громадянина //Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С.55-202 .
7. Сухомлинський В.О. Павлицька середня школа //Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С.7-385.
8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям //Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С.7-278.
9. Сухомлинський В.О. Про деякі сторони виховання радянського патріотизму //Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С.29-35.

10. Сухомлинский В.О. Сто порад вчителів //Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 419-655.

11. Сухомлинский В.О. Як виховати справжню людину //Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 149-409.

Ткачова Н.О.

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ СУЧАСНИХ ШКОЛЯРІВ У СВІТЛІ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

За останні роки в соціально-економічній і політичній сферах українського суспільства відбуваються інтенсивні перетворення, які характеризуються достатньо суперечливими тенденціями. З одного боку, має місце суттєве підвищення громадянської свідомості людей, зростання їх активності в суспільному житті. З іншого боку, спостерігаються жорстка конфронтація між полярними політичними силами, неготовність їхніх лідерів до конструктивних компромісів, а це, у свою чергу, не дозволяє позбавити подальший розвиток української держави певної хаотичності, забезпечити його спрямування на досягнення чітко визначених, глибоко виважених стратегічних і тактичних цілей.

У таких складних і неоднозначних соціальних умовах, підкреслюється в Національній доктрині розвитку освіти, роль освіти як „визначального чинника політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства” значно збільшується [2]. У світлі сучасних вимог освіта має забезпечити виховання істинних громадян, здатних на практиці сприяти розбудові демократичного суспільства, культурному й соціально-економічному процвітання нашої держави. Це і зумовлює актуальність теми статті.

Завданнями представленої публікації є розкриття сутності громадянського виховання учнів у сучасних шкільних навчальних закладах, висвітлення перспективних для сьогодення ідей Василя Сухомлинського з цього питання, а також визначення можливостей їхнього використання у виховній практиці.

Аналіз наукової літератури свідчить, що проблема виховання громадянина знаходиться в центрі уваги сучасних науковців. Так, теоретично-методологічні підвалини цієї проблеми висвітлено в дослідженнях І. Беха, О. Савченко, О. Сухомлинської, К. Чорної та ін. Проблему громадянськості як психолого-педагогічного утворення розкрито в наукових працях Л. Ваховського, Т. Завгородньої, П. Ігнатенка, А. Капської, Л. Киричука, Н. Косаревої, В. Поплужного та ін. Різним аспектам громадянського виховання учнівської молоді присвячені дисертаційні дослідження С. Карпушкіна, Я. Любивою, В. Павленка, Н. Фролової, Н. Чернухи та ін.

Так, П. Ігнатенко, Н. Косарева, В. Поплужний вважають, що громадянське виховання спрямоване на виховання особистості, яка засвоїла основні права й обов'язки громадянина. Це передбачає формування в учнів патріотичної свідомості, громадянської відповідальності, готовності

працювати для розвитку Батьківщини, поваги до Конституції, прийнятих у державі законів і правових норм, традицій рідного народу, почуття дбайливого господаря своєї землі, прагнення піклуватися про її природні багатства, високу культуру міжнаціонального спілкування тощо [1].

За Н. Чернухою, громадянське виховання – це виховання гармонійно розвиненої особистості й прищеплення їй громадянської культури. Усі інші напрями виховної роботи доповнюють і поширюють можливість виховання громадянина. Тому громадянське виховання треба розглядати як процес інтеграції практично всіх напрямів виховання: правового, етичного, трудового, естетичного, фізичного, економічного, політичного, екологічного, розумового, патріотичного, полікультурного і т.ін. [7]. В. Сластьонін стверджує, що громадянське виховання забезпечує формування громадянськості як інтегральної властивості особистості, що включає в себе внутрішню свободу та повагу до державної влади, любов до Батьківщини та прагнення до миру, почуття власної гідності, дисциплінованість, гармонійне виявлення патріотичних почуттів і культури міжнаціонального спілкування [3].

Порівняльний аналіз наведених вище та інших трактувань сутності громадянського виховання свідчить, що між ними істотних суперечностей немає. Усі науковці сходяться на думці, що громадянське виховання спрямоване на формування освіченого, високоморального, свідомого громадянина, який вболіває за долю своєї держави, поважає її закони і правові норми, який здатний сумлінно працювати на її благо, гармонійно поєднуючи особистісні й загальнодержавні інтереси.

Відзначимо, що в Україні накопичено цінні теоретичні ідеї й практичні доробки передових вітчизняних педагогів, суспільних діячів минулого, творче використання яких дозволяє значно підвищити ефективність громадянського виховання в сучасних навчальних закладах. Зокрема, у цьому контексті значний інтерес для освітян мають праці І. Вишенського, М. Смотрицького, П. Беринди, Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Костомарова, М. Грушевського, Г. Ващенко, А. Макаренка та ін. Особливе місце у вітчизняній соціально-педагогічній спадщині займають роботи видатного теоретика та практика В. Сухомлинського, чії ідеї з питань виховання майбутнього громадянина набувають сьогодні особливої актуальності.

Талановитий педагог глибоко усвідомлював, що громадянському вихованню молоді необхідно відводити центральне місце у виховній системі школи. Тому він підкреслював, що вчитель стає справжнім вихователем школярів тільки за умови, якщо він забезпечує цілеспрямований вплив на формування їх громадянської свідомості.

На думку педагога, громадянське життя молоді починається з формування активного ставлення до власних знань, що, у свою чергу, передбачає виховання в неї правильних громадянських поглядів, переконань, прагнень, оцінок і самооцінок як основи сталої ідеологічної позиції. Адже учень стає громадянином тільки тоді, коли прагне до

активних дій. У світлі цього В. Сухомлинський закликав учителів історії, географії, літератури відмовитися від викладання учням інформації в готовому вигляді, яка звичайно відтворюється ними пізніше на репродуктивному рівні під час опитування. Навпаки, урок необхідно організовувати так, щоб кожний учень відчував себе учасником описаних подій, щоб його серце „стискала біль від співчуття правді, справедливості, від щирого прагнення до того, щоб правда, справедливість панували”, бо тільки в такому випадку вдається звернутися до його свідомості й совісті як майбутнього громадянина [4, с.106]. Педагог підкреслював, що бути громадянином вже за шкільною партою – це значить насамперед глибоко цікавитися та знати історію власної Батьківщини, „її славне минуле, героїчне сучасне і величне майбутнє” [4, с.107], відчувати потребу в тому, щоб зробити її ще могутніше.

За поглядами В. Сухомлинського, громадянськість молоді особи, її суспільна гідність значною мірою визначається тим, які цінності вдалося затвердити в її душі. Тому шкільне навчання треба спрямувати не тільки на формування освічених людей, але і на засвоєння ними провідних цінностей, забезпечення їхнього активного ідейного, громадського життя заради досягнення всезагального блага й щастя людей [4, с.104].

Відомий класик не пропонував вчителям прикрашати існуючу реальність, представляючи її школярам у рожевому кольорі. Адже справжній патріот любить свою Батьківщину такою, якою вона є. Проте водночас громадянин має бачити, усвідомлювати проблеми своєї держави, відчуваючи сердечну біль, тривогу, відповідальність за її негаразди, турботу про майбутнє країни. Отже, за В. Сухомлинським, молода особа стає громадянином тільки тоді, коли вона відчуває готовність і прагнення йти вперед “тернистим шляхом..., щоб ще більше возвеличити свою Батьківщину” [4, с.107]. Треба також враховувати, що кожна молода особа знаходиться на перехресті різних ідеологічних впливів. Проте не треба намагатися створювати у школі обстановку “ідеологічної стерильності”, оберігаючи молодь від ознайомлення з неправильними ідеологічними поглядами. Навпаки, підкреслював видатний педагог, вчителі мають цілеспрямовано спонукати кожну особистість до самостійного аналізу життєвих явищ і ситуацій [5, с.384].

Водночас В. Сухомлинський звертав увагу на те, що не можна під час здійснення навчально-виховного процесу допускати вчителям й іншу крайність – біди, проблеми рідної країни перетворювати на предмет довгих демагогічних розумувань. Дуже актуально сьогодні звучать такі слова педагога: “Сміття з рідної домівки треба виносити, проте не розсипати перед людьми. Про погане, гірке справжній громадянин менш за все говорить, а більше думає: як знищити погане?” [4, с.108]. Для того щоб маленька людина відчувала себе патріотом, вона має пишатися своєю державою, рідним народом, його досягненнями, захоплюватися благородними громадянськими ідеями. А для цього, зазначав В. Сухомлинський, треба організувати виховання таки чином, щоб учень

“бачив вершини людського, а не йшов з нахиленою головою, придивляючись до вибоїн” [4, с.246].

Відомий просвітник підкреслював, що громадянське виховання особистості тісно пов'язане з іншими напрямками виховної роботи і, насамперед, з її моральним вихованням. Більш того, моральна чистота є основою для формування справжніх громадянських почуттів. Дійсно, переживаючи благородні почуття, здійснюючи високоморальні вчинки на користь інших людей, молода особа водночас формується і як громадянин. Адже накопичення досвіду високоморальної поведінки сприяє формуванню в молодій людини громадянського достоїнства, яке виражається в тому, що вона розглядає всі події крізь призму суспільної значущості [5, с.427].

На думку педагога, громадянське виховання тісно пов'язане і з естетичним вихованням особистості, яке дозволяє відпрацювати в ній емоційно-естетичне бачення світу загалом і людини зокрема, формувати прагнення створювати красу. Не менш значущим в цьому сенсі є і трудове виховання учнів. В. Сухомлинський зазначав, що дитина народжується як громадянин у ті хвилини, коли вона творчо працює, відчуваючи натхненність від цієї роботи й гордість за свою майстерність [5, с.474], коли в неї пробуджується “почуття творця матеріальних благ” [6, с.200].

У цілому можна підсумувати, що В. Сухомлинський у своїх працях висловив багато цінних ідей з питань організації громадянського виховання, які і на початку третього тисячоліття не втратили своєї актуальності. На основі аналізу наукових праць провідних науковців і досвіду роботи шкільних закладів нами зроблено висновок про те, що підвищенню результативності громадянського виховання учнівської молоді сприяє творче використання таких ідей видатного педагога:

1) широке впровадження у шкільну практику різноманітних активних методів і форм навчально-виховної роботи (дискусій, неоднозначних виховних ситуацій, проблемних завдань і т. ін.), що дозволяє відпрацьовувати в учнів сталі й водночас гнучкі прогресивні громадянські погляди й переконання. (Це є необхідною умовою для успішної життєдіяльності громадянина в державі, яка знаходиться у стані динамічних змін);

2) забезпечення тісного взаємозв'язку між громадянським вихованням та іншими напрямками виховання: моральним, естетичним, трудовим тощо. (Тільки в такому випадку відбувається системний педагогічний вплив на формування громадянських поглядів, потреб, почуттів і уподобань особистості, формування в неї досвіду суспільної діяльності, яка узгоджується з передовими громадянськими ідеалами, а також потреби в добрих вчинках);

3) організація різних видів суспільної діяльності, спрямованої на благо інших людей. (Формування в учнів різноманітних трудових вмінь і навичок є необхідним складником громадянського виховання).

Ми визначили і схарактеризували тільки окремі ідеї з багатої педагогічної скарбниці В. Сухомлинського. Проте його досвід з виховання

справжніх громадян заслуговує більш системного дослідження. Адже докладне вивчення цього досвіду, його переосмислення у світлі сучасних соціально-історичних тенденцій, а головне – творче використання педагогічних доробок В. Сухомлинського у сьогоднішній школі є суттєвим резервом для підвищення ефективності громадянського виховання учнівської молоді.

Література

1. Ігнатенко П., Косарева Н., Поплужний В. Громадянське виховання учнів // Рідна школа. – 1996. – № 3. – С. 32.
2. Національна доктрина розвитку освіти // Нормативно-правове забезпечення освіти. У 4-х ч. –Х.: “Освіта”, 2004. – Ч. 1. – С. 5.
3. Слостенін В.А., Каширін В.П. Психологія і педагогіка. –М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – С. 276.
4. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. Педагогическое наследие. – М.: Педагогика, 1990. – 288 с.
5. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина // Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. – 2-е изд. – К.: Рад. шк., 1987. – С. 235-477.
6. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям // Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. – 2-е изд. – К.: Рад. шк., 1987. – С. 13-234.
7. Чернуха Н.М. Формування громадянськості учнівської молоді: інтеграція виховних соціальних впливів суспільства. Монографія. – Луганськ: Альма матер, 2006. – С. 118.

Наточій А.М.

ДО ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ.

Утвердження незалежної, суверенної, правової, соціальної Української держави й розбудова громадянського суспільства актуалізували кардинальне переосмислення мети, завдань, змісту, умов та технологій громадянського виховання молодого покоління з позицій гуманізації і демократизації суспільного життя та поваги прав і свобод людини.

Завданням нашого дослідження стало визначення, наукове обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов та засобів, що забезпечують ефективне виховання громадянськості у дітей підліткового віку (10-11 - 14-15 років) в освітньо-виховних закладах інтернатного типу.

Пріоритетним напрямом дослідження є особистісно орієнтоване виховання національно свідомого громадянина-патріота, яке передбачає утвердження людини як найвищої цінності.

Базовими у нашому дослідженні виступають такі поняття:

«виховання – це управління процесом особистісного розвитку вихованця шляхом створення сприятливих умов для соціалізації особистості» (Х.И. Лійметс);

«громадянське виховання – це формування громадянськості як інтегративної якості особистості, яка дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною» [2,75];

«громадянськість - це усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства, почуття відповідальності за їхнє становище» [2,75].

Теоретико-методологічні засади дослідження становлять філософські та психолого-педагогічні ідеї про соціальну сутність людини, пріоритет її прав, визнання її найвищою цінністю правової держави; про громадянське суспільство як мету і умову громадянського виховання та гарантію розвитку демократичної України, а також засади психолого-педагогічної детермінації становлення, розвитку та функціонування особистості.

Розробкою завдань громадянського виховання займалися П.П. Блонський, П.Ф. Каптерев, К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський. Так у праці «Людина як предмет виховання» К.Д. Ушинський конкретизує своє розуміння особистості, що має розвинене почуття громадянськості: «... Людина, котра не вносить у суспільство своєї самостійності, дорівнює нулю, що стоїть ліворуч цифр, а людина, котра не визначає в суспільстві нічого, крім своєї власної думки, бажає сама бути одиницею з тим, щоб усі інші були нулями праворуч одиниці. Справа ж виховання полягає саме в тому, щоб виховати таку людину, яка ввійшла б самостійною одиницею в цифру суспільства» [3,410].

Завдяки такому вихованню «суспільство буде об'єднанням самостійних особистостей, у якому за принципом розподілу праці сила суспільства примножується силою кожного й сила кожного - силою суспільства» [там само]. Ушинський К.Д. вважав повноцінним виховання, в якому забезпечується єдність і гармонія розуму, серця і волі особистості.

У системі виховної роботи на одне з перших місць ставили виховання громадянськості видатні педагоги А.М. Макаренко і В.О. Сухомлинський. А.С. Макаренко мету роботи вихователя бачив у тому, щоб «... зробити з цього хлопчика чи дівчинки справжню культурну людину, працівника, такого працівника, якого можна буде випустити із закладу як корисного громадянина, кваліфікованого, грамотного, політично освіченого і вихованого, здорового фізично і психічно» [4,422].

Видатний педагог сформулював основні риси громадянина: «уміння кваліфіковано трудитись; бути політично й економічно освіченим; володіти високою загальною культурою; вміти працювати в колективі; бути дисциплінованим» [4,422].

В.О. Сухомлинський розумів громадянськість як інтегральну якість особистості, яка характеризує політичну і моральну свідомість і проявляється у добровільній, свідомій та активній діяльності на благо Вітчизни. На його думку, першою школою громадянськості має бути життя учнівського колективу.

«Громадянська основа колективу, - писав В.О. Сухомлинський, - створюється гармонією двох речей: з одного боку, почуттям особистої

чесності, гідності, гордості, усвідомленням величч людини-творця, громадянина соціалістичного суспільства, з іншого - почуттям обов'язку, відповідальності за свою працю, поведінку, вчинки, відповідальності за долю суспільства, за благо людей, з якими особистість вступає у складні стосунки в процесі духовного життя»[5,37].

Сучасні українські педагоги М.П. Рогозін, О.І. Пометун, І.П. Тараненко, П.Р. Ігнатенко, О.В. Сухомлинська, К.І. Чорна та ін. розвивають загальноєвропейське бачення громадянськості й шляхів її формування. Групою дослідників під керівництвом О.В. Сухомлинської розроблена Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку Української державності [6]. Відповідно до мети і завдань у структурі громадянського виховання Концепцією передбачено дев'ять пріоритетних напрямів виховної роботи: патріотизм, національна самосвідомість, культура міжетнічних відносин, планетарна свідомість, правосвідомість, політична культура, екологічна культура, моральність, економічна культура.

Педагогічні спостереження, діагностична робота, проведені в загальноосвітніх школах-інтернатах Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської областей (15 шкіл-інтернатів, 320 вихованців 5-9 класів) були спрямовані на визначення проявів громадянськості у підлітків. Серед основних елементів громадянськості увага була акцентована на моральній й правовій культурі вихованців, патріотичних, національних і інтернаціональних почуттях. Ми поставили завдання з'ясувати:

- > інтереси вихованців;
- > ставлення вихованців до реформ в країні;
- > у суспільстві якого типу вони хотіли б жити;
- > ставлення вихованців до ровесників і дорослих;
- > ставлення вихованців до навчання;
- > ставлення вихованців до праці;
- > бачення ними свого майбутнього.

Для виконання цих завдань було застосовано методи спостереження, інтерв'ю і тестування (використовувалася батарея з 10 методик).

Первинний аналіз одержаних результатів засвідчив, що 62% підлітків загальноосвітніх шкіл-інтернатів (для дітей-сиріт і змішаного типу) мають суттєві відставання у соціальному та моральному розвитку, 85% з них потрапили в школу-інтернат із асоціального, духовно збідненого середовища, 42% схильні до девіантної і делінквентної поведінки, 35% у спілкуванні з дорослими проявляють агресивність, а 47% підлітків у взаємодії з іншими людьми проявляють конформізм. Більшість підлітків (72%) мають низький рівень правової культури.

За характером своєї соціальної позиції й відповідно - за рівнем соціального розвитку підлітків можна розподілити на три групи:

Таблиця 1.

Рівень соціального розвитку	Кількість вихованців	Доля у відсотках
Достатній	69	21%
Задовільний	70	22%
Низький	181	57%
Всього вихованців	320	100%

До першої групи увійшли підлітки з достатнім рівнем соціального розвитку, які добре адаптовані до школи-інтернату та позашкільного середовища. В основному це підлітки, які виховуються в школі-інтернаті з дошкільного або молодшого шкільного віку. Відповіді цих вихованців свідчили, що їхні захоплення - різноманітна клубна і гурткова робота, активна трудова діяльність. Вони більш самостійно пов'язують свої пізнавальні інтереси з можливою майбутньою професією, творчо і активно підходять до вирішення особистих проблем, їм характерний певний оптимізм в оцінці своїх майбутніх перспектив. Підлітки проявляють інтерес до політичних, економічних і соціальних питань життя суспільства.

Для підлітків із задовільним рівнем соціального розвитку характерна дещо нижча соціальна компетентність. Проте вони розвиваються у позитивному напрямі.

Стурбованість викликають підлітки третьої групи. У них превалюють споживацькі і розважальні настрої. Вони йдуть по лінії найменшого супротиву, вдовольняються приємними скороминучими переживаннями, не прогнозуючи своє майбутнє. У них низька мотивація до навчання. Найхарактернішою рисою вихованців цієї групи є формальне ставлення до всього. Вони прагнуть до «хорошого» життя в будь-якій країні.

Зазначимо, що простір життєдіяльності вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів має специфічні особливості:

- 1) обмеженість просторово-предметного середовища;
- 2) певна одноманітність і регламентованість;
- 3) традиційні методи виховної роботи ставлять перед вихованцями завдання бути лише виконавцями, а не авторами «вільної дії»;
- 4) соціально-психологічна травмованість вихованців обставинами життя.

Ці особливості викликають певні труднощі у виховній роботі загальноосвітніх шкіл-інтернатів. В той же час загальноосвітня школа-інтернат виступає найголовнішим інститутом соціалізації дітей і підлітків. Ось чому важливо весь освітньо-виховний процес у школі-інтернаті збагатити різними аспектами громадянського виховання, зв'язати педагогічний процес з життєвим досвідом вихованців, їхніми інтересами, прагненнями до розвитку пізнавально-творчого потенціалу і особистісних можливостей.

Для реалізації цих завдань в загальноосвітній школі-інтернаті необхідно створити виховну систему, яка охоплювала б і навчальну, і позаурочну діяльність вихованців і вихователів. Головна мета виховної

системи - це дитина, а найважливіша її функція - виховання. Виховна система впливає на вихованців не лише через уроки, вчителів, вихователів, самостійну роботу, але й через задіяність в оточуючому середовищі, через стосунки, які складаються між дітьми, громадськістю, через морально-психологічний клімат, який об'єднує дорослих і дітей в даному конкретному закладі.

Моделюючи виховну систему в тій чи іншій загальноосвітній школі-інтернаті слід виходити із врахування потреб вихованців бути вільними членами суспільства, певними, що їх життя, здоров'я, честь і гідність, права, інтереси будуть надійно захищені за умов їх зацікавленості в підготовці до життя в нових соціально-економічних відносинах.

Важливим напрямом діяльності загальноосвітньої школи-інтернату при наявності в ній виховної системи виступатиме виховання громадянина-патріота України.

У структурі виховання громадянськості підлітків загальноосвітньої школи-інтернату виділяємо три блоки [7]:

1) **когнітивний** - система знань, внутрішньо прийнятих підлітком, стійкі оціночні судження і відношення;

2) **емоційно-вольовий** - почуття приналежності до українського народу, оптимізм, любов до України, до історичного і самобутнього образу свого народу, віра в краще майбутнє народу і своє, наявність патріотичних переконань і відповідальність за те, щоб народ України посів гідне місце в цивілізованому світі;

3) **діяльнісно-практичний** - уміння і навички творчої громадської діяльності та поведінки, виконання обов'язків та дотримання норм Закону, усвідомлена самоорганізація і самовдосконалення своїх громадських рис.

Провідними принципами громадянського виховання підлітків в загальноосвітній школі-інтернаті виступають: природовідповідність, культуровідповідність, народність, гуманізація і демократизація виховного процесу, державність, плюралізм, комплексність, міждисциплінарна інтегрованість.

Крім традиційних методів виховної роботи (бесіда, лекція, диспут, вправлення і ін.) більш ефективними стають активні методи, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії («мозкові» атаки, соціально-психологічні тренінги, ситуаційно-рольові ігри, соціодрама, інтелектуальні аукціони, соціальні вправи і ін.).

Досвід Миколаївської загальноосвітньої школи-інтернату № 5 для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, Антонівської загальноосвітньої школи-інтернату Миколаївської області щодо громадянського виховання підлітків підтверджують доцільність створення в інтернатних закладах виховних систем, які дозволяють розв'язати поставлені завдання системно, комплексно, цілісно, на основі суб'єкт-суб'єктних взаємин між учасниками педагогічного процесу.

Література

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН. – 1998.

2. Гончаренко СІ. Український педагогічний словник. – К., 1997.
3. Ушинський К.Д. Вибр. пед. твори : У 2 т. - К.: Рад. шк., 1980. - Т.1
4. Макаренко А.С. Методика воспитательного процесса / Соч. : В 7 т. - Т.5. - М., 1985.
5. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. - К., 1997.
6. Концепція громадянського виховання в умовах розвитку Української державності // Педагогічна газета, № 6 (72), червень 2000 р.
7. Чорна К.І. Виховання громадянина, патріота, гуманіста. Навч. метод, посібник. - К., 2004.

Твердохлєб М.Ю.

**СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ КРІЗЬ
ПРИЗМУ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ
В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО**

Постановка проблеми. В ХХІ столітті проблеми молоді набули дійсно значущого масштабу, «молодь .. вагомо заявила на весь світ про себе як творчу силу, про свої потенційні можливості...»[1,52]. Але, як казав В.Сухомлинський - «життя переконало: перший і найбільш відчутний результат виховання виражається в тому, що людина стала думати про саму себе. Замислилася над питанням: що в мені хорошого, і що поганого». Адже, «...Багато бід мають своїм корінням якраз те, що людину з дитинства не вчать управляти своїми бажаннями, не вчать правильно відноситися до понять «можна», «треба», «не можна»[2,36]. Підкреслюючи визначальну виховну роль соціального середовища, В.Сухомлинський, вказує і на *активну* роль самої особистості, яку вона грає і в житті колективу, і в формуванні власної сутності.

Саме тому, нинішній етап розвитку педагогічної науки, її інтегральна єдність з суміжними сферами, наполегливість досліджень феномену особистості, ареолу її соціального існування, життєтворчості та соціальної активності, акцентує увагу наукової громадськості на необхідність інноваційних процесів, а також, звернення до невичерпного педагогічного потенціалу творчої спадщини видатних педагогів минулого, серед яких ім'я В. Сухомлинського. Вирішуючи сьогодні складні завдання соціального виховання молоді, представники наукових течій проголошують необхідність особистісно орієнтованого спрямування навчально-виховного процесу школи, виховання цілеспрямованих та соціально активних учнів, починаючи з молодшого шкільного віку. Актуальність цієї проблеми визначається тією важливою роллю, що відіграє процес формування соціальної активності молоді особистості в її розвитку, особливо, в умовах духовного відновлення українського суспільства, виховання нового покоління активних громадян України.

Згідно вимог Національної Доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті: «В Україні має стверджуватися стратегія прискореного, випереджувального розвитку освіти і науки, фізичних, інтелектуальних, моральних та інших сутнісних сил особистості, які забезпечують її

самоствердження і самореалізацію»[3;1]. В іншому нормативному документі - Законі України «Про загальну середню освіту», наголошується, що завдання освітньої політики це перш за все - виховання громадянина України, що передбачає формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду; виховання в учнів почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина, .. до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності... [4,61]. Тож усвідомлюючи людину, особистість як найвищу та недоторкану соціальну цінність, життєдайне джерело духовності, необхідно виховувати дітей спроможних не тільки на збереження власної індивідуальності, власних інтересів, а здатних на свідоме спрямування особистісних сил та цінностей, соціального самоздійснення, завдяки соціальній активності, на сприяння примноження та подальшого розвитку історичних здобутків людства.

Оскільки в останні роки, особливо відчутним став педагогічний наголос на необхідності формування соціальної активності учнів, зокрема в початковій школі, це зумовлює актуальність нашої наукової розвідки. Для більш глибокого та якісного впровадження змін, реформування сучасного навчально-виховного процесу, опанування нових педагогічних методик, диференціації та інновацій у вихованні соціальної активності школярів, перевагу слід віддати педагогічним працям та психолого-педагогічним розробкам, які виникли на рідній землі. Адже, «виховання створене самим народом і побудоване на народних засадах, має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу»[5,272].

Отже, з огляду на це, ключового теоретичного та практичного значення набувають сьогодні наукові здобутки В.Сухомлинського. У цьому відношенні його педагогічний досвід є особливо показовим. Тим більш, що педагогічна далекосяжність засадничих положень гуманістичної теорії виховання «нового, соціально активного громадянина» виплекана В. Сухомлинським, виявляється сьогодні співзвучною глобальним проблемам соціального розвитку особистості дитини. Беззаперечним підтвердженням є приклад багаторічної праці великого «педагога-майстра» - над формулюванням світоглядних ідей гуманістичного виховання активних громадян. Саме тому, унікальність його педагогічних переконань, і досі викликає непідробну зацікавленість науковців, - є для них джерелом «Сухомлинської мудрості».

Аналіз останніх досліджень і публікацій... Дослідженням його педагогічної творчості, вивченням поглядів видатного педагога на проблеми навчання та виховання займається ціла плеяда науковців: М.Антонець, М.Богуславський, Т.Будняк, Н.Гончаренко, І.Зязюн, В.Кузь, І.Кучинська, Г.Калмиков, Є.Печерська, Є.Родчанін, В.Сеніна, С.Соловейчик, О.Сухомлінська, Г.Сухорукова, Т.Шашло, що набули оприлюднення в численних статтях, монографіях, книгах.

До того ж, спадщина В.О.Сухомлинського стала об'єктом вивчення значної кількості кандидатських та докторських дисертацій вітчизняних учених: О.Сараєва, Г.Бондаренко, М.Дубінка, О.Дуда, В.Кіндрат, Т.Кочубей, Л.Мамчур, І.Наливайко, О.Петренко, О.Сараєва, А.Семез, Н.Тарапака, Г.Ткаченко та багатьох інших. Продовжуючи розпочату традицію, в рамках дослідження соціальної активності молодших школярів, **метою статті** є розгляд та переосмислення ідей В.Сухомлинського щодо соціального аспекту виховання громадянської активності школярів. Підхід з позицій сучасності, до вивчення педагогічної творчості В.Сухомлинського допоможе виявити тенденції розвитку актуальної нині проблематики соціального виховання, зокрема, орієнтації сучасного виховання на соціальну активність дитини, завдяки подальшому впровадженню невичерпного потенціалу творчої спадщини «майстра» в процес формування соціальної активності учнів в умовах навчально-виховного процесу початкової школи.

Виклад основного матеріалу... В.О.Сухомлинський був одним з перших вітчизняних педагогів, який з перспективою підійшов до гармонійного розвитку юної особистості в її всеохоплюючій, активній взаємодії з оточуючим світом: суспільством, соціумом. Наприклад, в книзі «Народження громадянина» [6,112], В.Сухомлинський висловив думку, що цікавіше ніж сама людина нічого в світі немає. В цих словах вся особиста глибина Василя Олександровича – вчителя світового масштабу, гуманіста, мислителя, педагога. Велич таких людей в тому, що їхні думки і звершення завжди актуальні та сучасні. Володіючи не тільки педагогічним, але й літературним талантом, В.Сухомлинський виклав багатий, унікальний філософсько-педагогічний досвід своїх переконань в численних статтях, оповіданнях, казках для дітей, книгах, великій рукописній спадщині. Творчі здобутки видатного вчителя багатогранні та поліфункціональні за своїм змістом, що дозволило нам зачепнути певні теоретичні аспекти відповідні до тематики нашого дослідження.

Поринувши в праці В.Сухомлинського ми отримали переконливе уявлення не тільки про різносторонність його ідей, підходів, але і про цілісну єдність всього його педагогічного мислення, передбачення та конструювання майбутнього дитини, з котрого неможливо вилучити жодної частини, не порушивши системності та підпорядкованості. До того ж, майже в кожній праці педагога акцентується увага на важливості усвідомлення унікальності «дитинства», не тільки як певного вікового, а як історично обумовленого етапу в становленні, особистісному розвитку учня-початківця; він вважав дитинство «найважливішим періодом людського життя, не підготовкою до майбутнього життя, а дійсним, яскравим, самобутнім, неповторним життям». Адже ці роки, на його думку, це перш за все «виховання серця», відчуття іншої людини, духовна потреба в ній. Його переконаність в особливості, унікальності кожної дитини, прийнятті її як окремого «світу» виливається в упевненість, що виховання має справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим в житті, - з людиною.

«Поважайте дитяче бажання бути хорошим», - пише В.Сухомлинський, - «бережіть його як найтонший рух людської душі, не зловживайте своєю владою»[2]. Теоретик-експериментатор наголошував на необхідності цілеспрямованого формування соціальної активності учня. «Від нашого уміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її життя, здоров'я, доля, розум, характер, воля, громадянське і інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя». *Найвище особисте щастя*, на його думку - *боротися за щось значніше, ніж особисті інтереси*[6,226]. Як бачимо, Василь Олександрович акцентується на корисній соціальній діяльності. Розрахунок педагога був простий і разом з тим передбачливо вірний - треба задіяти внутрішню (природно дану) необхідність дитини бути активною, діяльною, корисною іншим. Адже, важливою умовою ефективності розвитку особистості є її активність, здатність до свідомої трудової та соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення навколишнього середовища й самої себе. Активність виявляється в рухах, пізнанні навколишньої дійсності, в спілкуванні, впливі на оточення й на саму себе[7,59-60]. Доцільними й нині є застереження Василя Олександровича, аби вчителі не ставили перед учнями молодших класів загальних цілей, що не спонукають дітей до активної колективної діяльності. Він вважав, що далека перспектива в життєтворчості колективу молодших школярів, слід пов'язувати з яскравими, хвилюючими та радісними подіями; вчитель з Павлиша був переконаний, що життєвий шлях від дитинства до отрочтва повинен бути шляхом радості, бадьорості - це одне з найважливіших правил всієї системи ... виховної роботи. Радість як джерело оптимістичної впевненості дитини в своїх силах є умовою того багатства дійсних відносин до навколишнього світу, без якого не може бути духовного розвитку дитини [8,33]. Він виховував у молодших школярів зацікавленість життям, активність в самостійності виявів власної творчості та індивідуальності, як основу для подальшого розвитку їх соціальної активності, та діяльності, на разі - соціально-корисної. Він вмів зацікавити дітей їх дитячими радостями. Адже, саме активним, самодіяльним, життєрадісним, зацікавленим життям, в розумінні Сухомлинського, мав бути вихованець, майбутній громадянин. В цьому сенсі, в своїх мудрих порадах В.Сухомлинський стверджував важливість емоційно-почуттєвої сфери в розвитку молодших школярів, вихованні соціального напрямку їх активності. Ми поділяємо його думку про те, що успіх у вихованні учнів початкової школи, багато в чому визначається розвитком їх емоційно-почуттєвої сфери; що діти повинні жити в «школі радості», світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії, творчості. Його застереження про збіднення світу дитинства, що спричиняє утруднення входження дитини в суспільство, колектив, соціум. Оскільки для цього періоду дитинства характерно відкриття людини (себе та оточуючих), адже - «найвище щастя та радість людства - спілкування з іншими людьми». Розглядаючи колектив як могутній засіб виховання, в монографії «Духовний світ школяра», як і в багатьох інших працях, В.Сухомлинський вирішує проблему формування

дитячого колективу, взаємин між особою і колективом, як моделі взаємовідносин - особистості та суспільства, що виховує активного громадського діяча, дуже чутливого до громадських, суспільних проблем. Цікавим є його розгляд психологічних особливостей, що виникають у взаємостосунках учнів молодшого шкільного віку. В.Сухомлинський зважаючи на обмеженість власного суспільного досвіду дитини 7 – 11 років, її неусвідомленої залежності свого життя від життя колективу, невміння керуватися цією думкою у взаєминах із товаришами, наголошує [8] на важливості згуртованості колективу, сили його активного впливу на дитину. Педагог стверджує, що колектив відіграє значну й своєрідну роль у сфері суб'єктивного життя молодших школярів, що є співзвучним певним аспектам нашого дослідження. Діти цього віку, навіть неусвідомлюючи цього, висловлюють своє ставлення до навколишнього світу в колективному співпереживанні, почуттях емоційної єдності. До того ж, В.Сухомлинський далекоглядно формулює ідею, де колективне захоплення дитини, розкрито в яскравому образі, що для школяра сильніший мотив, ніж докази однієї особи. Як бачимо, хід його педагогічної думки спрямовано на те, щоб емоційна єдність колективу поступово утверджувала думку про ідейну насиченість колективного життя, як важливої умови індивідуального розвитку дитини. Попри специфічність означеного впливу колективу в молодшому шкільному віці, нам видаються засадничими ідеї педагога-практика стосовно того, щоб дитячий колектив не лише перебував під наглядом старших, а й сам про когось турбувався, щось робив для інших людей. Адже, як зазначає В.Сухомлинський, турбота про людей, для молодших школярів, унікальна ідея (очевидна і зрозуміла), що породжує в їхніх серцях не лише почуття, а й перші вольові риси. Саме в колективі молодших школярів, на основі емоційної єдності життя формується відповідальність дитини. Завдяки ефективному формуванню моральних почуттів, що сприяє засвоєнню моральних норм соціальної поведінки, збагаченню духовного життя учнів, стає можливим ефективний поштовх до активних соціальних дій у початковій школі. У цьому відношенні, в своїх останніх працях, він схилився до необхідності ранньої соціалізації учнів. Доречи саме соціальна активність учня, як його особистісна якість, та індивідуальна соціальна характеристика, сприятиме більш адекватному, безпроблемному пристосуванню до мінливих умов соціуму, та породжує внутрішнє бажання до активних удосконалень суспільства на краще.

В своїх працях («Хто сьогодні за партою?», «Народження громадянина») В.Сухомлинський намагався надихнути дітей думками про служіння народу, визначаючи необхідність виховання в учнів громадянського обов'язку та відповідальності, свідомого ставлення до знань, готовності і прагнення до суспільно корисної праці, любові до своєї Батьківщини та активної життєвої позиції (суспільної діяльності), що є основою для подальшого розвитку в підлітковому віці.

Висновки. Таким чином, спираючись на досвід В.Сухомлинського, ми повинні усвідомити, що як казав «miteць», - «корінь багатьох бід

виховання якраз у тому, що часто вихованця закликають слідувати за прапором, тоді як цей прапор ніхто не несе». Будучи супротивником формального відношення до будь якої справи, він своєю плідною працею, життям стверджував, що не можна допускати, щоб «талановиті, обдаровані діти працювали нижче своїх можливостей»[8,98]. В площині його педагогічних поглядів, надзвичайної ціни набуває, увага до соціального самоздійснення дитини, «школи самореалізації особистості». Де, саме соціальна активність розглядалася ним як поле для розкриття, вираження, утвердження особистої «Я концепції» дитини, її творчих здібностей, як інструмент життєрадісної впевненості вихованця у своїх силах, збільшення його духовного світу, завдяки єдності «енергії думки» соціуму.

З огляду на все вищезазначене, можна стверджувати, що сучасне звернення до питання прискорення соціалізації, ефективність соціального виховання особистості дитини в навчальній, трудовій, суспільно-громадській і культурній діяльності завдяки формуванню соціальної активності дитини є необхідним, своєчасним і актуальним аспектом всебічного розвитку підростаючої особистості.

Література

1. Європейська педагогіка і Василь Сухомлинський як сучасний педагог-гуманіст: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 75 річчю від дня народження видатного українського педагога. – Київ. – 1993. – 104с.
2. Сухомлинский В.А. О воспитании / Сост. и авт. вступит. очерков С.Соловейчик. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1982. – 270 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. - К., 2001.- С. 11.
4. Нормативно-правове забезпечення освіти. У 4 ч. – Х.: Видав.гр. «Основа», 2004. – Ч.1. – 144с.
5. Ушинський К.Д. Вибрані твори, 1968.
6. Сухомлинський В.А. Рождение гражданина. М., «Молодая гвардия», 1971.
7. Фіцула М.М. Педагогіка-посібник. - Київ. Видавничий центр "Академія".- 2000.-544 с.
8. Сухомлинский В.А., Духовный мир школьника. М., Учпедгиз, 1961.

Хмизова О.В.

ВИХОВАННЯ ЛІДЕРСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ЗАСАДАХ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Динаміка соціокультурних змін у сучасному суспільстві характеризується зверненням до цінності особистості, особливостей її становлення, самоствердження, самореалізації. В Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності підкреслюється, що громадяни виступають суб'єктами суспільних перетворень, від активності яких залежить розвиток країни[1]. Отже, механізм лідерства набуває все більшої актуалізації на всіх рівнях свого функціонування, що потребує значного організаційно-педагогічного забезпечення на різних вікових етапах розвитку особистості.

Вочевидь, в інформаційному суспільстві духовна сила кожної людини визначатиме духовну силу соціуму, тому процеси гармонізації індивідуальної та соціальної складових у моральному вимірі особистості набувають особливого значення. „Світ вступає у століття людини. Більш, ніж коли б то не було, ми зобов’язані думати тепер про те, що ми вкладамо в душу особистості”, – стверджував В.О.Сухомлинський, педагогіка якого – це „золотий перетин” у діалектиці навчально-виховного процесу, вибудованого на розумінні саморозвитку людини та орієнтації цілей, змісту, форм і методів освіти на визнання самоцінності особистості з урахуванням суспільного характеру її буття.

Метою даної статті є висвітлення основних шляхів виховання лідерської позиції в учнів початкових класів на засадах гуманістичної педагогіки В.О.Сухомлинського.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що питання формування лідерської позиції у молодших школярів не було предметом спеціального дослідження і розглядалось переважно в контексті інших проблем вивчення феномену лідерства. Зокрема, характеристика лідерів дитячих колективів початкових класів представлена в роботах В.Дерінга, П.П.Блонського, Дж.Ностренда, Ю.З.Гільбуха, О.І.Тищенко; зв’язок якісних особливостей лідерів та їхньої кількості з рівнем розвитку групи наведений в працях О.В.Киричука, Р.С.Немова, Я.Л.Коломинського, Л.І.Уманського.

Необхідним є уточнення змісту досліджуваного поняття, зважаючи на його значну місткість. По-перше, аналізу підлягає така характеристика особистості як „позиція”. По-друге, в якості фундаментальної основи дослідження постає феномен лідерства, який ми будемо розглядати відносно дитячих колективів.

На основі вивчення загальнофілософської та психолого-педагогічної літератури можна виділити два магістральних напрямки, перший з яких розглядає позицію як узагальнену характеристику положення індивіда у статусно-рольовій, внутрішньо груповій структурі (Б.Д.Паригін, Я.Л.Коломинський). Другий напрямок розуміє позицію як стійкий компонент особистості (Б.Г.Ананьєв, К.К.Платонов, Л.І.Божович). Вияв і ствердження особистісної позиції вчені-психологи пов’язують із самовизначенням особистості (В.І.Войтко, А.В.Петровський).

Аналіз теоретичних і емпіричних досліджень з даної проблеми дає можливість визначити лідерську позицію як комплексне, відносно стійке особистісне утворення, що характеризується певною системою ставлень людини до людей та до самої себе у складності соціальних відносин. Зовнішньо вона виявляється у лідерській поведінці і діяльності. Внутрішньо лідерська позиція зумовлюється системою установок, цілей та цінностей та відображає характер потреб, мотивів і переконань особистості.

Враховуючи те, що структура лідерської позиції містить три основних компоненти:

- когнітивний (відповідні знання, вміння, навички, переконання);

- мотиваційно-емоційний (мотиви, потреби, емоції, ставлення);
- діяльнісно-поведінковий (вчинки, дії, діяльність, поведінка, спілкування), практично формувати її у молодших школярів необхідно в діалектичній єдності вказаних складових.

Лідерська позиція в якості лідерського статусу може розглядатись (за Б.Д.Паригінім) з функціонально-рольового, професійного, морально-етичного та самооцінного аспектів.

Під лідерством ми розуміємо (за Л.І.Уманським) явище активного ведучого впливу особистості – члена групи – на групу в цілому. Володіння позицією лідера може бути обумовлено реалізацією особистістю певних якостей, які виступають ціннісними для групи (Р.Л.Кричевський). Стійкість статусної позиції відображає ступінь емоційних уподобань членів групи, причому функціонування ціннісного обміну виступає провідним фактором динаміки лідерства (О.І.Василькова).

В.О.Сухомлинський окреслював проблему лідерства в системі взаємодії особистості і колективу, зокрема, як питання управління і підпорядкування. Зауважимо, що керівництво, на відміну від лідерства, є регламентованим суспільством правовим процесом, який регулює соціальну систему взаємовідносин у колективі, однак у психологічних характеристиках їх діяльності існують спільні риси (Г.М.Андрєєва, І.П.Волков, Б.Д.Паригін).

Формування лідерської позиції – складний, довготривалий процес. Вважаємо, що особистість зі сформованою лідерською позицією має відчувати свою нерозривну єдність з людьми, свою відповідальність за них і перед ними, відчувати власну силу і можливість вести за собою інших, бути соціально і професійно компетентною. Практика виховання лідерської позиції найперше передбачає, щоб людина відчула і відчувала себе в подальшому лідером, який веде шляхом пізнання внутрішнього і зовнішнього світів себе та інших. Тільки ставши лідером власної долі, можна свідомо бути лідером для інших.

Як зазначав В.О.Сухомлинський, „перш, ніж керувати іншими, людині потрібно навчитися керувати собою, змушувати себе робити те, що наказує власне сумління, а щоб бути сприйнятливим до голосу совісті, треба бути дуже вразливим до добра і зла; вразливість ця набувається тільки тоді, коли людина...вже має певний моральний досвід боротьби, а вона пізнається на перших порах тільки у спільному створенні чогось гарного, доброго...У товаристві спільної боротьби людина пізнає іншу людину, в неї народжується найважливіша духовна потреба – потреба в іншій людині, в її підтримці, в тому, щоб допомогти їй” [4, с.602].

Молодший школяр – особистість, яка має певний досвід соціальної взаємодії і прагне до діяльного співбуття з іншими. Отже, важливим є питання про роль дитячого колективу у формуванні лідерської позиції в учнів початкових класів.

В.О.Сухомлинський наголошував на тому, що „ колектив у духовному житті молодших школярів відіграє значну і своєрідну роль.

Молодші школярі колективно переживають, відчують, висловлюють своє ставлення до навколишнього світу” [3, с.271].

Зауважимо, що вступивши до школи, дитина потрапляє у нове дитяче об’єднання порівняно з тими, в яких вона була в дошкільному віці. І якщо на початку шкільного навчання учень ніби не помічає однокласників, уникає безпосередніх контактів з ними (позиція школяра – „я і мій вчитель”), то поступово стосунки з ровесниками стають дедалі значущими. Вже в 1-2 класах спостерігаються намагання дітей зайняти в класному колективі певні, привабливі для них позиції, зокрема лідерські (Н.П.Анікеєва). В 3-4 класах важливість соціального престижу зростає, розвиток особистості починає великою мірою зумовлюватись особливостями між особистісних відносин з однолітками [2, с.218].

В.О.Сухомлинський, задаючись питанням створення духовної єдності вихованців і вихователів у колективі, підкреслював, що „головною об’єднуючою силою є піклування людини про людину, відповідальність людини за людину, відповідальність людини перед колективом, суспільством...Для цього треба вчити дітей відчувати людину, пізнавати не тільки розумом, а й серцем все, що відбувається в її душі” [5, с.11-12].

„Чим вище розвинуте в колективі відчуття людини, – стверджував видатний педагог, – тим більше духовних цінностей принесе кожний своїм товаришам, чим яскравіше розкриває людина перед людиною свою внутрішню красу, чим повніше ця краса пізнається у спільній праці задля блага людей – тим більше підготовлений колектив до того, щоб посправжньому піклуватись про долю кожного свого члена, впливати на людські взаємовідносини, вимагаючи, щоб вони були гуманними ” [4, с.669].

В.О.Сухомлинський зауважував, що „спільність, багатогранне переплетення інтересів вихователя і вихованців, спільне задоволення духовних потреб, взаємне збагачення і постійна передача духовних багатств – ось неодмінні риси шкільного колективу. Людина – колектив – суспільство – ось та система взаємовідносин, завдяки якій колектив стає силою, що виховує активного громадського діяча, дуже чутливого до громадських, суспільних проблем, якого завжди хвилює те, як зростають матеріальні і духовні багатства нашої Вітчизни, чим він може сприяти піднесенню її могутності і слави” [5, с.7].

Спираючись на вищенаведені думки видатного педагога, які окреслюють ефективні шляхи формування лідерської позиції у молодших школярів, ми враховуємо і той факт, що досліджувати цей процес неможливо відірвано від особливостей того колективу, в якому вони навчаються, тому що в лідерстві, як соціально-психологічному феномені, в складних взаємозв’язках виступають особистість і група – вплив особистості на групу і групи на особистість.

Як зазначав В.О.Сухомлинський, саме „в колективі людина виявляє себе у ставленні до інших людей і до самої себе” [5, с.168].

Первинний дитячий колектив – основний спосіб організації спільної діяльності дітей та залучення їх до системи соціальних зв'язків і відносин, що надає можливість забезпечити умови для виявлення учнями лідерської поведінки, виконання лідерських функцій. Завданням педагога є створення такої взаємодії, яка б формувала гуманістичні цінності вихованців: ”У практиці виховної роботи з дітьми молодшого шкільного віку ми намагаємось, щоб діти колективно переживали захоплення значущою діяльністю, щоб в основі цієї діяльності були ідеї служіння суспільству” [3, с.271].

Отже, одним з гуманістичних шляхів формування лідерської позиції у молодших школярів є запропонована В.О.Сухомлинським колективна діяльність, пов'язана з шефством над маленькими дітьми, людьми похилого віку, інвалідами, самотніми людьми. Як підкреслював видатний педагог, „піклування про людей – найзрозуміліша для молодших школярів ідея, що пробуджує в їх серцях не тільки почуття, а перші вольові домагання” [3, с.271]. „Вмійте об'єднати своїх вихованців працею, в якій би яскраво виражалась ідея служіння людям, віддача сил заради людей” [4, с.602].

Нова соціальна реальність, змінивши механізми людських взаємин та спілкування, пріоритети життєвих цінностей, нагально вимагає гуманізації відносин між людьми для ефективного вирішення проблеми гармонізації особистісних і суспільних інтересів. Враховуючи, що лідерство – це відносини домінування і підпорядкування, впливу і наслідування в системі між особистісних взаємин в групі (за А.В.Петровським, М.Г.Ярошевським), то виховання лідерської позиції у молодших школярів необхідно вести, спираючись на створення в діяльності гуманних відносин впливу і наслідування, домінування і підпорядкування.

В.О.Сухомлинський зазначав, що „підпорядкування – це найперше наказ самому собі. Вольовий акт підпорядкування можливий тільки там, де є емоційний акт самопідпорядкування, простіше кажучи, дитина свідомо підкоряється слову свого товариша тоді, коли він підкоряється власному серцю. Винятково важливо в цій справі, щоб воля керівника спиралась на благородну морально-емоційну основу [4, с.607]... Намагайтесь, щоб основою самодіяльності колективу були такі норми взаємовідносин, в яких кожна вимога колективу до особистості являлась водночас і піклуванням про особистість, її захистом” [4, с.669].

Широку перспективу виховних можливостей для формування лідерської позиції у молодших школярів відкривають окреслені видатним педагогом „наріжні камені” колективу: ідейна спільність, інтелектуальна спільність, емоційна спільність, організаційна спільність [4, с.601].

В.О.Сухомлинський зауважував, що „керівництво виступає величиною похідною від діяльності. Найчастіше керівника обирають тоді, коли він вже показав себе майстром своєї справи. Такому керівникові діти охоче підкоряються, тому що в даному випадку підпорядкування рівнозначне бажанню бути сьогодні кращим, ніж учора” [4, с.607]. Запропонована видатним педагогом організаційна система доручень, які

виконують учні початкової школи: помічник вчителя, консультант вчителя, організатор суспільно-корисної праці, може бути використана для ефективного формування лідерської позиції у молодших школярів.

Розглядаючи питання управління рівнем домагань особистості, стимулювання його підвищення, В.О.Сухомлинський зазначає: "Не можна допускати, щоб у колективі запанувало переконання, що такий-то учень в усьому сильний, а такий-то – в усьому слабкий. Як вогню бійтесь того, щоб у колективі були люди, які примирилися зі своїм становищем „останніх”. Кожен член колективу повинен чимось захоплюватись, в чомусь виявляти свої здібності, постійно розвивати їх, досягати визначних успіхів, бути першим, служити взірцем для інших" [5, с.137]. „Тільки досягнувши успіху, підкреслював – видатний педагог, – дитина може усвідомити і пережити відчуття власної гідності, знайти своє місце в суспільстві" [3, с.293].

Отже, тріумф людини – в основі педагогіки В.О.Сухомлинського, яку можна розглядати в якості моделі сучасної національної стратегії освіти України. Новаторське осмислення педагогічної спадщини видатного педагога, сприяюче створенню новітніх виховних технологій, зокрема технології формування лідерської позиції у молодших школярів, є однією з основ соціокультурного становлення України в інформаційному суспільстві.

Перспективною, на нашу думку, є подальша розробка досліджуваного питання в контексті характеристики змісту лідерської позиції на різних етапах онтогенезу, сучасних корекційно-виховних методів впливу на її формування, створення гуманістичної концепції виховання лідерської позиції особистості.

Література

1. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності //Освіта України. – 2000. – 9 серпня.
2. Немов Р.С. Психологія образования. – М.:ВЛАДОС, 2000. – 608с.
3. Сухомлинський В.А. Духовный мир школьника. – // Избранные произведения в 5-ти томах. /Редкол. А.Г.Дзевеин и др. – К.:Рад.шк., 1979. – Т.1. – С.221-462.
4. Сухомлинський В.А. Сто советов учителю. – // Избранные произведения в 5-ти томах. /Редкол. А.Г.Дзевеин и др. – К.:Рад.шк., 1979. – Т.2. – С.447-700.
5. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. – К.:Рад.шк.,1971. – 208с.

Дронова О.О.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ ЗАСОБАМИ МАЛЮВАННЯ

Постановка проблеми. Активне громадянство — це усвідомлення людиною себе як відповідального і за своє життя, і за долю своєї країни. Проблема громадянського виховання актуалізується у зв'язку зі здійсненням державотворення в Україні на засадах демократії та гуманізму.

Дитинство — це період народження і становлення особистості з її майбутніми духовними й моральними цінностями, період пізнання соціуму та Людини; відкриття дитиною царини Життя на планеті Земля в усьому його розмаїтті. Це фундамент становлення громадянина й патріота своєї країни (А.Богуш). У дошкільному дитинстві закладаються основи людської особистості, її моральні та культурні цінності. Результати психолого-педагогічних пошуків науковців (Л.Артемова, А.Богуш, О.Запорожець, О.Кононко, Н.Лисенко, Г.Люблінська, С.Русова, С.Рубінштейн) свідчать, що у дітей старшого дошкільного віку виникають реальні можливості для засвоєння знань, які виходять за межі їхнього життєвого досвіду і безпосереднього сприймання, а також є віддаленими у часі.

Головною метою громадянського виховання у дошкільному віці є пробудження у серці дитини любові до рідної країни, гордості за її досягнення, прагнення берегти і примножувати її багатства, формувати відповідальну громадянську позицію, громадянську свідомість. Як наслідок — розуміння дітьми, що у кожного є батьківщина, славна традиціями, багата на талановитих людей, з чудовою природою і це величезне щастя.

У структурі громадянської культури вчені виокремлюють: патріотичну свідомість, ініціативність та активність, повагу до державних символів, Конституції, знання державної мови, повагу до батьків і свого родоводу, працьовитість, творчість, художньо-естетичну культуру, шанобливе ставлення до культури, вірувань, звичаїв народів, які населяють Україну, толерантність [2, с.8].

У пошуках засобів формування елементів громадянської культури у старших дошкільників ми звернулися до дитячого малювання. Аналіз наукових досліджень і практики показав, що малювання є улюбленою діяльністю дітей, воно поліфункціональне у справі розвитку особистості [3; 4]. Малюнок дитини одночасно віддзеркалює й особистість дитини і виступає середовищем для її розвитку (В.С.Мухіна). До того ж дитяче малювання розвивається за законами образотворчого мистецтва і належить до сфери художньої творчості (О.Бакушинський, Я.Башилов, А.Жукова, Т.Казакова, В.Мухіна, Ю.Полуянов, Н.Сакуліна, Є.Фльоріна, Б.Юсов та ін.).

Аналіз останніх досліджень. Громадянське виховання спрямоване на розвиток індивідуальної громадянської культури. У його структурі виокремлюють діагностичний, процесуальний, результативно-оцінювальний, змістовий, цільовий, управлінський компоненти. Громадянська культура у науковій літературі визначається як сутнісна характеристика особистості і діяльності людини, яка володіє громадянським мисленням, активною громадянською позицією, патріотичними почуттями і досвідом суспільно-корисної, патріотичної діяльності.

На думку М.Володарської, метою громадянського виховання є формування свідомого громадянина, патріота України, що прагне вільного вибору і буде свою діяльність на основі визнання абсолютної цінності

прав людини. Мета громадянської *освіти* — виховання громадянина, який цінує та готовий відстоювати ідеали свободи, демократичні цінності й права людини [1, с.3].

Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського є джерелом творчих пошуків фахівців галузі дошкільної освіти у розв'язанні багатьох питань формування у дітей громадянської культури. “Місія вихователя, — відмічав В.Сухомлинський, — полягає в тому, щоб у роки дитинства й отрочтва розвивати, облагороджувати в своїх вихованцях найтонші душевні, сердечні, нервові механізми, через які здійснюються відносини між особистістю й світом людини. В дитинстві й отрочтві ці механізми дуже чутливі, їх треба берегти, не допускати огрубіння, примітивізму, морально-емоційної порожнечі” [8, с.78-79]. Видатний педагог рекомендував практикам забезпечити проходження кожною дитиною школи емоційно багатой, ідейно повноцінної поведінки в колективі, доки перед нею відкриються громадянські виднокруги. Емоційно насичені вчинки, за Сухомлинським, — це віконця, через які дітям відкривається світ ідей.

Ретроспективний аналіз праць зарубіжних та вітчизняних педагогів свідчить про тісний зв'язок громадянського виховання з вивченням дітьми рідної історії (А.Богущ, О.Виженко, Н.Глевенко, А.Граєва, О.Денисюк, Н.Лисенко, С.Русова, М.Стельмахович, В.Сухомлинський).

У старшому дошкільному віці активно формуються почуття любові до рідного народу, краю, виникають першооснови зв'язків зі своїми історичними коренями, закладаються підвалини національного менталітету.

В.Сухомлинський звертав увагу педагогів на те, що дитяча творчість — це своєрідна, самобутня сфера духовного життя. Діти не просто малюють предмети і явища навколишньої дійсності, а живуть у цьому світі краси. Процес малювання пов'язаний як з відтворенням, так і перетворенням дитиною дійсності, побудовою художнього світу. Простежується зв'язок між малюнком і соціумом. На думку В.Мухіної малюнок для дитини є однією з форм “соціального знаку, який вона поступово засвоює”. Малювання є синтетичною діяльністю, яка характеризується: проявами різних аспектів психічного розвитку; використанням досвіду, набутого в різних видах дитячої діяльності; засвоєнням різномірних елементів соціального досвіду, культури людства [3, с.21]. “На особливий інтерес заслуговують малюнки, зміст яких обумовлений ціннісними орієнтаціями національної культури і соціальної влаштованості суспільства” [3, с.183]. Автором підмічена типовість малюнків дітей різних народів у проявах етнічної самосвідомості. Діти своїми малюнками відображають ідеологічну і культурну спрямованість суспільства, оцінюють дійсність через наслідування дорослого. Шлях розвитку кожної культури є своєрідним, тому поряд з системою загальнолюдських цінностей, дитина, що розвивається, привласнює цінності, властиві тій країні, тому суспільству, в якому вона живе. Привласнюючи орієнтації оточуючих людей, дитина виробляє й свою особисту позицію, свої приватні ідеали. “Соціальні реакції дітей адекватні суспільному настроєві і інтересам дорослих” [3, с.201].

Дослідниця дитячого малювання Н.Сакуліна відмічала: “Справжні можливості дітей ми починаємо бачити лише тоді, коли надаємо їм свободу користуватися своїми знаннями і уміннями за власним розсудом, коли схвалюємо прояви ініціативи, вигадки, фантазії” [4, с.195].

Метою цієї статті є презентація програмно-методичного модуля формування у дітей старшого дошкільного віку елементів громадянської культури засобами малювання.

Ми розробили програму та адекватне методичне забезпечення за напрямками, які простежили у педагогічній спадщині В.Сухомлинського, а саме: активізація пізнавального інтересу до артефактів, які складають поняття “світ — людина”, “країна — громадянин”; розвиток сенсорно-перцептивної культури та збагачення емоційно-чуттєвої сфери дітей; розвиток дитячого філософування: уміння формувати та висловлювати свої думки і переводити їх у плоскість малювання; формування художньо-образного сприймання; насиченість дитячого малювання, його темами громадянського значення (“Україна — одна з країн Світу”, “Природа України”, “Люди України”, “Символи України”, “Я — громадянин України” та ін.); збагачення зображальних навичок та образотворчих умінь, опанування “мови” малювання; стимулювання художньо-творчої діяльності для досягнення образно-естетичної виразності малюнка.

Вертикаль програми утворює громадянське виховання: зацікавленість дитини своєю країною, державотворенням, історією і традиціями, людьми та їх життєвою позицією; відчуття своєї причетності до справ країни, своєї місії та місця в ній; почуття гордості за свою країну, свій народ; бажання розповісти мовою малюнка про свою країну, родину, про себе; любов, увага, повага і милосердя, толерантність, уміння шанувати людей, традиції, державні символи; бажання образотворити в традиціях української національної культури та власного громадянського досвіду.

До занять залучались поетичні твори (серед них вірш В.Сухомлинського “Я метелика спіймав”), живопис, книжкова ілюстрація, український фольклор, пісні, вироби декоративного мистецтва, одяг та ін.

Зміст експериментальної програми “Я — громадянин України” та методичне забезпечення розроблялися на ідеях громадянського виховання В.Сухомлинського, який відмічав: “Патріотичне виховання багатогранне. Перша грань бачення світу...”. Потурбуйтеся, щоб тисячі найтонших ниток зв’язували особистість з Вітчизною — це перша порада батькові, матері, педагогу” [6, с.178].

Перший етап (пропедевтичний). “Моя країна зветься Україна”. Педагог пропонує здійснити разом з Маленьким Принцем подорож глобусом, побувати в різних країнах світу, намалювати їх так, як це роблять художники. “Подорожі землею кулею” разом з дітьми є елементом громадянського виховання у практичному досвіді В.Сухомлинського, який “ставив за мету показати різноманітність і красу природи в різних куточках землі, розповісти про все хороше, що є в житті і праці народів світу,

запалити інтерес до культури, мистецтва, сьогодення і минувщині” [7, с.159].

Зміст спілкування: “Кожна країна має свою природу, історію, традиції, культуру, мову. У кожній країні живуть люди. Вони є громадянами своєї країни. Вони пишаються нею, своєю працею примножують її багатства, зберігають природу, будують міста. Давайте поглянемо, де живемо ми. А цей малюнок називається “карта України”. Ось наше місто, в ньому є твоя вулиця, на якій стоїть твій будинок. Тут мешкає твоя родина і ти. Ти — також громадянин України? Кожен громадянин має любити і шанувати свою країну як місце, де він народився, живе і прагне бути щасливим. Давай подумаємо разом, за що можна любити свою країну”. “Діти мають входити в цей світ не безпристрасними спостерігачами, які знають лише де і що діється, і вміють розповісти про це, але й людьми, яких турбує доля людства” [7, с.162].

Теми для малювання: “Планета Земля”, “Прикрасимо землю квітами”, “Люди планети”, “Моя країна”, “Моє місто”, “Моя вулиця”, “Моя родина”, “Я — громадянин України”.

Другий етап (філософсько-збагачувальний) “За що я можу любити свою країну”. “Наша Батьківщина — велика і неозора... Але в тебе є місце, де ти народився, вдихнув повітря своєї Вітчизни, відкрив очі і побачив світ, вимовив перше слово, зробив перший крок, торкнувся своєї землі... Для кожного з нас Батьківщина починається з чогось маленького, ніби-то непоказного і непомітного...” [6, с.177].

Зміст спілкування: “Наша Україна має свою чудову природу. Тут є ліси, степи, гори, річки, водоспади, моря. У нас ростуть різні дерева, квіти, трави. Україну за це називають квітучою. Повітря України запашне, свіже: його треба берегти. Так само треба берегти ліси, воду, птахів і тварин. Природа України красива і дуже важлива для здоров’язбереження людей, які живуть в нашій країні. На жаль іноді люди бувають неохайні і жорстокі з природою. Але ж ти не такий, правда?”.

На Україні живуть люди. Це ти і я, твої батьки й інші люди. Усі ми — українці. Люди України — талановиті і працьовиті. Вони самі створюють свій добробут й прославляють Україну своїми ділами в усьому світі. Художники, поети уславлюють Україну в віршах, піснях, картинах. Це можеш робити і ти. Давай спробуємо! А хто ще живе в Україні? Кого ти знаєш. Розкажи про своїх батьків, спортсменів, артистів, лікарів, вчителів, шахтарів, гончарів, тощо. А ким хочеш бути ти?”.

Теми для малювання: за віршем А.Камінчик “Батьківщина”, А.Малишка, М.Грінчак “Пісня про Україну”, “Мій улюблений куточок природи”, “Моє зелене місто”, плакат “Зустрічаємо птахів”, “Як ми допомагали птахам взимку”, “Червона калина”, “Конвалії”, “Квіти України”, “Дерева України”, “Чорне море”, “Водоспади Криму”, “Тірська річка” та ін. “Мої батьки”, “Моя улюблена співачка”, “Фігуристи”, “Гімнастка Лілія Подкопаєва”, “Танці з зірками”, “Лікар рятує людей”, “Куди мчить “Швидка допомога” та ін.

Третій етап (креативно-розвивальний) “Україну можна впізнати серед інших країн”. В.Сухомлинський зазначав, що “... виключно важливо, щоб з дитинства у людини було духовне життя у світі моральних цінностей — святинь нашої Вітчизни, нашої історії, нашого народу. Сутність духовного життя маленького громадянина має полягати у подиві, одухотворенні красою людини і красою ідеї, в прагненні стати справжнім патріотом. Той, хто живе у світі моральних цінностей, змалку відчуває себе сином Вітчизни [6, с.169].

Зміст спілкування “Наша Україна — велика держава, znana в усьому світі і шанована. Вона має свою величну стародавню історію. Всі знають українських козаків. Вони жили на Запоріжжі і здійснили чимало героїчних подвигів. Про них склали багато легенд, казок, віршів. Як ти їх уявляєш. Розкажи мовою малюнка. “Розповіді про героїв навчають дітей бачити світ очима патріотів”, писав видатний педагог-громадянин [6, с.183].

Вироби народних майстрів України: гончарів, вишивальниць, художників відомі всім. Громадяни інших країн, які приїждять до нас в Україну, милуються ними і, як сувенір на згадку про Україну охоче придбають їх і прикрашають себе і свій дім у своїй країні. Спробуй і ти зробити таке диво-дивне “сувенір”. Зроби це мовою малюнка. Я хочу розповісти тобі про Є.Миронову, К.Білокур, М.Приймаченко та ін. Їх будуть пам’ятати завжди, як творців Дивосвіту.

Колір, рослини, тварини, люди є ознакою України, символом. За допомогою символу створено прапор України, герб України. Прапор, герб, гімн України знають і шанують усі країни світу. Давай спробуємо намалювати і зрозуміти прапор і герб нашої держави, послухаємо звучання гімну. Що ти відчуваєш? Я особисто, серцем відчуваю велику гордість і щастя бути громадянином України. Столиця нашої держави — місто Київ. Тут знаходяться Президент і парламент країни. Вони обрані народом і працюють задля щастя кожної людини. Ти особисто хотів би стати Президентом? Адже ти можеш бути обраним.

Народний національний одяг — ще один важливий символ України. Його впізнають в інших країнах світу. А людина, коли одягає національний костюм, відчувається особливо, адже вона стає впізнаною як українець. Я відчуваю особливе піднесення і захват, коди одягаю національний костюм. Спробуй і ти! Що ти відчуваєш? Яким стає твій настрій?”. У спадщині В.Сухомлинського знаходимо: “Я вважаю виключно важливим, щоб вже в дитинстві почалося віддавання громадянської шани суспільству” [6, с.195].

Теми малювання: малювання за віршами, “Київ — столиця України”, “Дніпро”, “Символи Києва”, “Знов цвітуть у Києві каштани”, “Український сувенір”, “Моя мама — українка”, “Мій портрет в національному одязі”, “Символи України”, “Казкові герої України”, “Люди-легенди”.

Четвертий етап (особистісний) “Моє місто і моя родина — це моя Україна”. В.Сухомлинський завжди знаходив прості, зворушливі і зрозумілі кожній дитині слова про Батьківщину. Наприклад: “Ти народжений людиною. Але Людиною треба стати... Ти народжений вільним

громадянином... Ти не завжди будеш дитиною... Ми приходимо у світ і спочатку буваємо маленькими дітьми для того, щоб стати дорослим... прожити життя справжніми людьми” [6, с.168, 169, 171].

Зміст спілкування: “Окрім Києва, у нашій країні є й інші красиві міста. У якому місті живеш ти? Що ти знаєш про своє місто, вулицю, будинок? Намалюй їх. Твоє місто — це те місце у країні, де живе твоя родина. А можливо — це село, мальовниче і привітне. Тут усе є дорогим і милим тобі і твоїм батьками, дідусеві, бабусі. Намалюй своїх близьких, свою родину, оселю. Як ви живете, про що мрієте. Які ви відмічаєте свята, які традиції живуть у твоїй родині. Зроби подарунки своїм близьким, “напиши” їм листа — нехай це буде малюнок. У ньому ти “розкажеш”, як любиш і шануєш своїх близьких. Тобі допоможуть вірші, які я знайшла для тебе.

Теми для малювання: за віршами В.Андруцакі “Дідусева вишенька”, малювання “Голуб-оберіг шахтарського краю, символ миру”, малювання “Шануймо пам’ять Т.Г.Шевченка”, “Я люблю Україну”, “Поштова марка України”, “Паспорт громадянина України”.

У педагогічній спадщині громадянського виховання В.Сухомлинського є дуже виразне місце: “Скільки себе пам’ятаю, біля нашої хати росла стара вишня. Майже усі гілки на ній засохли, лише на одній великій гілці зеленіло листя і весною, як біла хмаринка, квітли квіти... Батько не раз збирався зрубати її і посадити молоденьку вишеньку, але мама просила: “Не рубай, її мій дід посадив. Нехай живе ще...”. Батько прищепив бруньку від Дідової Вишні до молодого сіянця, і поруч зі старою вишнею піднялася молода-гільчаста, співуча. Вона і тепер живе — Дідова Вишня. Вона дорога всім нам. Коли я чую слово Батьківщина, згадується стара Дідова Вишня” [6, с.179]. Ялтинська поетеса В.Андруцакі написала вірш з такою ж назвою. Ми обрали “Дідусеву вишеньку” темою для малювання і запропонували її дітям і батькам.

Обґрунтування отриманих результатів. Експериментальний модуль було випробувано у дошкільних навчальних закладах Донецької області №60 м. Донецька та №55 м. Слов’янська. У експериментальній роботі брали участь 54 діти віком 5-6 років, педагоги, батьки.

Після обробки отриманих експериментальних матеріалів ми порівняли їх з показниками дітей КГ. Вони виявилися такими, що можна зробити висновок, що особистісно-орієнтована модель освіти, яка ґрунтується на високому ступені свободи дитини, довіри до неї, компетентності педагога як творчої особистості з адекватним ступенем громадянської активності і життєтворчості, його умінні організувати життєдайний діалог з дитиною у інформаційно-освітньому просторі спадщини В.Сухомлинського має значні переваги у формуванні базису громадянської культури дітей в період дошкільства. Завдяки спіранню на близьке і знайоме, прості і зрозумілі приклади життя, візуалізації образів у малюнках “Слово “Батьківщина” наповнюється у свідомості дітей яскравими картинками, пробуджуючими почуття гордості” [7, с.159].

Динаміку у *духовно-інтелектуальному* елементі громадянської культури визначило усвідомлення дитиною базисних понять “країна”, “Україна”, “любов”, “громадянин”, “шанування”, “збереження — збагачення — примноження”. На цьому підґрунті, створеному на пропедевтичному етапі засобами малювання, у дітей ЕГ формувалися мотиви малювання (“Хочу намалювати, тому що це — моя країна, родина друзі, досягнення. Красиво — добре — визначне! Це треба змінити!” ін.). Активізувався пошук ідей, задуму для малюнка.

Динаміку у *когнітивному* елементі визначало збільшення ступеня свободи дитини у орієнтуванні в інформаційному просторі; виникнення пізнавального інтересу до довкілля та до себе; до малювання і малюнка, засобів та способів малювання.

Динаміку у *художньо-перцептивному* елементі визначало формування у дітей ЕГ сприймання краси в усіх формах її існування (природа, твори мистецтва, люди, сама дитина та продукт її образотворчості — малюнок). Діти ЕГ навчилися “дивитись — і бачити”, “слухати — і чути”, “торкатися — і відчувати”. Внаслідок цієї роботи у межах громадянського виховання у дітей формувалася перцептивна культура, культура відчуттів — почуттів — емоцій. Це допомагало перейнятися красою природи України, її силою і ніжністю, тендітністю і могутністю. На цьому підґрунті виховувалися патріотичні почуття, любов до природи, бажання захищати її, примножувати, прикрашати рідний край і усю землю. Сприймання творів живопису допомагало дитині осмислити малювання як художній процес, бажання наслідувати дії художника, викликало почуття гордості за талановитий народ України.

Динаміку у *діяльнісному* елементі громадянської культури дітей ЕГ визначало передусім збільшене бажання малювати, прагнення досягати образно-естетичної виразності малюнка, уміння отримувати задоволення від малювання та власного малюнка, відчувати радість і захоплення спільним малюванням; здатність шанувати й берегти не тільки власні малюнки, але й малюнки інших дітей, уміння бачити у спільному малюванні не тільки свій внесок, але й спільну працю задля успіху справи.

Висновки. Проведене дослідження показало, що певні можливості для формування у дітей 5-6 років елементів громадянської культури містяться в малюванні. В своєму малюнку дитина мовою живопису і графіки передає події політичного життя країни, адже вона стає сьогодні свідком складного процесу становлення України як правової, демократичної держави і тим залучається до світу дорослих, проникає в нього і формує власну громадянську культуру.

Здійснений нами у дослідженні аналіз малювання у визначеному контексті дозволив виокремити: **змістові** (Що малюю? Те, що бачу! Те, що красиве! Те, що хвилює, вражає, потребує моєї допомоги! Те, що люблю! Те, що мене підтримує в житті, допомагає, захищає, зігріває, робить щасливим!); **мотиваційні** (Чому малюю? Тому що красиво! Цікаво! Моє! Я це люблю! Я тут живу!); **процесуальні** (Як малюю? Як бачу, відчуваю,

переживаю, вмю, хочу, можу, навчився!); **зображально-виражальні** (Як краще і виразніше? Так, як я сам розумію, відчуваю, хочу, вважаю за потрібне!); — **його засоби**, які, на наш погляд і уможливають громадянсько-розвивальний діалог дорослого з дитиною.

Професійне осмислення педагогом визначених засобів малювання у контексті ідей В.Сухомлинського є підґрунтям для відбору адекватного змісту спілкування з дитиною у напрямку її громадянського виховання. “Я вважаю виключно важливим, — писав В.Сухомлинський, — щоб дитинство було осяяне подивом перед вірністю Вітчизни” [6, с.184].

Перспективою є подальші розробки та удосконалення педагогічної технології, створення інтегрованої програми, аналіз індивідуальних особливостей та ролі сім’ї у громадянському вихованні в період дошкілля.

Література

1. Володарська М.О. Світ прав дитини: Уроки громадянської освіти. Інтерактивні методики. — Х.: “Скорпіон”, 2005. — 108 с.
2. Глевенко Н. Добрий приклад — кращий за сто слів // Дошкільне виховання. — 2006. — №8. — С.10-11.
3. Мухина В.С. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта. — М., 1981. — 240 с.
4. Сакулина Н.П. Рисование в дошкольном детстве. — М., 1965. — 212 с.
5. Супрун В.И. “Информационное общество и гражданское образование // Просвещение и гражданское образование: структура и содержание. — Новосибирск, 1997.
6. Сухомлинский В.А. Избранные произведения в пяти томах. — К.: Рад.шк., 1979. — Т.2. — 701 с.
7. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. — К.: Рад.шк., 1974. — 287 с.
8. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Сухомлинський В.О. Вибр.тв.: В 5 т. — Т.3. — К.: Рад.шк., 1977.

Переухенко Г.І.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Постановка проблеми.... Головним інструментом впливу вчителя на свідомість учня в процесі навчання й виховання є педагогічне спілкування. Рівень педагогічного спілкування вчителя є показником його педагогічної майстерності, засобом самовираження і самоствердження його особистості. В процесі мовленнєвого спілкування важливу роль відіграє психологічна сторона взаємодії двох головних учасників — учителя та учнів.

Перед учителем висувуються не лише інтелектуальні (ум, ерудиція), але й психологічні вимоги: екстраверсія, або відкритість (властивість, яка дозволяє легко установлювати контакт з іншими людьми), рівновага, впевненість, рухливість характеру, почуття гумору й самоіронія. Разом із цим важливу роль відіграють і спеціальні мовленнєві якості: мовленнєва майстерність (технічна й мовна), розуміння завдань і специфіки мовлення.

Аналіз основних досліджень і публікацій... Особливе значення надавав мовленню вчителя В.О. Сухомлинський. Він вважав слово

основним методом впливу вчителя на свідомість і поведінку учнів. Він створив цілу теорію слова, своєрідний кодекс мовлення педагога, де наголошував, що слово вчителя не повинно бути брутальним, непристойним, нещирим, воно повинно бути змістовним, мати глибокий сенс, емоційне наповнення, повинно бути звернене до конкретного учня й відрізнятися правдивістю. Сухомлинський називав слово «найтоншим торканням до серця», адже воно здатне зробити людину щасливою і нещасливою. Більшість шкільних конфліктів відбувається від того, що вчитель не володіє даром слова, або ж боїться „закритих” тем, тому що не здатен використовувати їх для морального виховання дитини.

Особливо він відзначав своєрідну психотерапевтичну функцію слова вчителя, вважаючи це обов’язковою умовою спілкування, створенням діалогу між учителем та учнями. Такі поняття як „Душа дитини” і „Слово вчителя” він ставив порад. „Слово вчителя несе в собі не тільки смисл, зміст предмета, але й емоційний відбиток думки: емоції й почуття пробуджуються в учнів лише за тієї умови, коли перед учнями людина, палко закохана в науку”. – писав В.О. Сухомлинський.

Аналіз психологічної літератури з означеної проблеми розглядається в наукових працях: М.І. Жинкина – механізми програмування мовленнєвого висловлювання, П. Грайс – комунікативні максими, О.О. Леонтьєв – основи мовленнєвої діяльності, Т.Н. Ушакова – проблеми цілеспрямованості вербальної комунікації.

Непрофесійний підхід до використання слова в педагогічній діяльності викликає страх, невпевненість, сприяє зниженню працездатності, порушенню динаміки мовлення, прояву стереотипних висловлювань у школярів. З рештою у них зменшується бажання думати й діяти самостійно. І як результат виникає стійке негативне ставлення і до навчання, і до вчителя. Почуття пригніченості предметом у школі – насправді вчителем – у деяких учнів триває впродовж багатьох років.

Формулювання цілей статті (Постановка завдання)... Таким чином, в процесі мовленнєвого спілкування важливу роль відіграє психологічна сторона взаємодії двох основних учасників – учителя та учнів. Загальна психологічна атмосфера, особливості особистості вчителя, з одного боку і класа, з іншого, - все це визначає результати спілкування. Отже, великого значення набуває комунікативна культура вчителя. На жаль, сучасна ситуація дослідження цієї проблеми демонструє не достатній рівень володіння вчителями комунікативною культурою. Дослідження рівня комунікативної культури в одній із шкіл м. Слов’янська показали, що за оцінкою учнів домінує низький рівень комунікативної культури вчителів – 60%. Більшість учителів використовують такі мовленнєві засоби спілкування, які не допомагають зробити складну тему уроку цікавою, встановити контакт з учнями, досягти взаєморозуміння. Дослідження також виявило, що вчитель, здебільшого орієнтується на виконання гностичної функції, яка запобігає створенню щирої, довірливої комунікативної ситуації.

Публічне мовлення вчителя слугує для передачі інформації учням. В ньому завжди присутня дидактична спрямованість, тобто разом із передачею інформації вирішуються завдання навчання. У зв'язку з цим висувають особливі вимоги до відбору, засобів організації та викладу інформації. Виховна спрямованість мовлення вчителя передбачає особливий підхід до відбору інформації та її інтерпретації.

Виклад основного матеріалу дослідження... Вирішити проблему підвищення культури мовленнєвої поведінки вчителя можна за допомогою відповіді на наступні чотири питання:

1. Для чого я говорю?
2. Що я бажаю сказати?
3. Якими засобами я це буду робити?
4. Яка реакція на моє мовлення?

Відповідь на перше питання визначає мету мовлення, на друге – задум майбутнього мовлення, на третій – конкретний текст майбутнього мовлення, на четвертий – рівень адекватності реакції учнів на поставлену вчителем мету. Зрозуміло, що мета, яку висуває вчитель на початку мовлення повинна бути досягнута інакше навчально-виховний процес не має сенсу.

Крім того слід зважати на той факт, що вчитель створює певний образ за допомогою мовлення. Образ учителя залежить від: 1) аудиторії; 2) предмету мовлення; 3) типу мовлення. Ці три категорії характеризують акт мовотворчості: риторичний логос, риторичний пафос і риторичний етос. Риторичний логос – це аргументація в мовленні, яка пов'язана з розумінням дійсності. За Платоном знання доцільності мовлення. Вчитель формує стан аудиторії, в процесі якого поєднує реальність із образом.

Риторичний пафос визначається емоціями вчителя (нещирий пафос викликає комічний ефект). Риторичний пафос є вольовою категорією, її основний мотив – прагнення до того, щоб аудиторія (учні) прийняла рішення.

Риторичний етос – це категорія довіри, яку визначають статус, імідж, доброзичливість і почуття справедливості.

Всі словесні методи впливу ефективні лише тоді, коли вчитель чітко усвідомлює те значення, зміст, який він вкладає у відповідні фрази. В іншому разі вони залишаються для нього окремими словами і фразами без певного змісту. Крім того один і той же текст реально є результатом цілої серії внутрішніх психологічних цільових установок, а не однієї якоїсь мети. Цільова установка мовлення – це внутрішня мотивація людської особистості. Якщо вчитель передає знання учням, це означає, що у нього є більш глибока, ніж передача інформації, мета. Бажання поділитися знаннями природно ґрунтується на бажанні мати інтелектуальних однодумців, що властиво будь-якій мислячій особі. Кожна людина прагне продовжити своє життя в часі та просторі. Вчитель сподівається, що його духовне та інтелектуальне „Я” учні перенесуть вперед у часі. Якщо мовленнєвий вчинок учителя потрібен учням, це означає, що за його діями

стоїть цільова установка – зробити добро. Наступна цільова установка – збереження соціального статусу. Бути вчителем – престижно. Тому для вчителя значущою є установка на завоювання авторитету.

„...Завдяки красномовству нас може зачарувати людина, на яку ми не звертали уваги. Розум не лише одухотворює тіло, але в деякій мірі оновлює його; почуття і думки, які постійно змінюючись роблять обличчя живим, відтворюють на ньому кожної миті різні вирази; розумне мовлення повертає увагу до однієї і тієї ж людини” (Жан Жак Руссо).

Є думка, що, як мінімум, 10 різних цілей має перед собою вчитель, який викладає новий матеріал на уроці. Це внутрішні психологічні цілі вчителя. І всі вони реалізуються в одному тексті, одні з них свідомі, інші несвідомі. Наскільки вчитель реалізує ці завдання, залежить від його мовленнєвої компетентності.

За способом реалізації в процесі мовлення цільові установки поділяються на 3 великі групи.

Імператив, що складає основу авторитарного мовлення – силовий спосіб мовленнєвого впливу (наказ, погроза, словесний садизм і т.п.).

Переконання, що складає основу демократичного мовлення, за допомогою якого вчитель аргументовано може нав’язувати свідомості учнів власну систему поглядів (докази, пояснення і т.п.).

Провокація, що складає основу ліберального мовлення, яке пов’язує із потребою в одержанні інформації (організація дискусії, питальне мовлення і т.п.).

У відповідності з впливом на різні аспекти свідомості учнів, які слухають цільові установки мовлення можуть формуватися певні сфери ефективності:

- 1) провокація емоцій;
- 2) привертання уваги;
- 3) розповсюдження знань;
- 4) створення намірів;
- 5) спонукання до дії;
- 6) формування навичок.

Конкретна мова людині дана не від природи вона оволодіває нею в процесі комунікації; генетично їй дана лише мовна здібність, а не її реалізація. Тому якщо дитина з раннього віку знаходиться в середовищі чистого літературного мовлення, її мова буде відповідною. Але ж дуже мало дітей мають можливість зростати в такому середовищі, особливо в нашому регіоні, де існує свій специфічний діалект. Багатьом випадає виправляти недоліки з запізненням на багато років. Це завдання слід вирішувати у вузах, особливо де вирішується проблема підготовки майбутніх учителів.

Мовлення вчителя – це зразок, який сприймає учень і за яким він будує своє мовлення. Крім того слід враховувати, що для учня мовлення вчителя часто – густо є єдиним зразком літературного мовлення.

Мовленнєва підготовка як засіб формування професіональних умінь і навичок учителя повинна стояти на одному рівні із теоретичними та методичними курсами оскільки мовлення для вчителя є найважливішим засобом контакту в педагогічному процесі. Мовленнєва підготовка – один з найважливіших елементів його загальної професійної компетентності.

Процес формування мовленнєвої майстерності вчителя важливий, досить складний і тривалий, але результат цього процесу – гарант дієвості мовленнєвого впливу вчителя на учнів.

Існуюча сьогодні система оволодіння студентами технологією мовного впливу вчителя на свідомість учнів має деякі упущення. Мовлення вчителя впливає одночасно і на почуття і на свідомість учнів. Якщо ж мовлення діє лише на здібність логічного сприйняття й оцінки явищ не торкаючись почуттів дитини, воно нездатне справляти сильне враження.

Дослідження особливостей мовленнєвого спілкування вчителів виявило, що мовлення у більше ніж 60% учителів зазвичай невиразне, сухе, позначене інтонаціями залякування, створює в учнів психологічні та естетичні бар'єри під час взаємодії.

Мовлення – невід'ємна частина характеру і в широкому обсязі визначає особистість. Отже існує взаємозв'язок психіки і мовлення. Дослідження показують, що не лише спонукання, яке викликає й спрямовує мовлення, але й його вплив на слухача і самого мовця настільки ж глибокі як людський характер і думка.

У процесі комунікації вчитель користується п'ятьма різними знаковими системами:

- вербальний текст;
- інтонація;
- сигнатура (тембр голосу);
- жести, пластика;
- енергетичний імпульс.

Отже майбутній учитель під час навчання у вузі повинен оволодіти названими знаковими системами. Суттєву допомогу в опануванні майстерністю мовленнєвої поведінки можуть надати індивідуальні заняття за спеціально розробленою програмою. На I етапі поряд із засвоєнням теоретичних положень звукоутворення (вербальний текст) студентам треба опанувати сугестивний спосіб словесного впливу педагога – навіювання, тобто уміння вчителя емоційно впливати на учнів звертати на себе увагу й підтримувати її. Цьому можуть сприяти такі психологічні фактори як:

1. Внутрішній настрій, який виявляється в особливому погляді в момент мовлення, який передає творчі ідеї, переживання. Особливе місце на індивідуальних заняттях повинно бути відведено розвитку уяви. Слово, за яким стоїть образ набуває сили й виразності. Як тренувальний матеріал на заняттях можуть бути використані готові тексти промов чи уривки літературних творів різних жанрів, зокрема тексти із предмету спеціалізації.

2. Особливий голос, багатий тембрально, пластичний щодо модуляції. Використовуючи літературні тексти, необхідно відпрацьовувати

переконливу інтонацію для їх виголошення, правильну постановку голосу, яскраве темброве забарвлення.

3. Ставлення до предметів і явищ, яке виражається у темпоритмі мовлення, привертає увагу до вчителя. Без зміни темпу і ритму мовлення монотонне, невиразне. На індивідуальних заняттях студенти мають засвоїти, що необхідно глибоко усвідомлювати логічний зміст тексту, проводити логічний аналіз визначаючи цільові акценти, головні думки, зрозуміти що певний темпоритм народжується не в момент говоріння, а в паузі. Пауза може стати засобом впливу на свідомість учнів, коли вона наповнена думкою. Саме в паузі раніше почуте переживається, осмислюється й переходить у нову якість.

На другому етапі в процесі індивідуальних занять необхідно опанувати такий спосіб словесного впливу як роз'яснення. На відміну від навіювання, яке діє на установки учня, роз'яснення – це звертання до розуму. У цьому разі вчителю необхідно мати глибокі знання, багату „інформаційну насиченість”, широкий кругозір, навички літературного мовлення.

Як тренувальний матеріал використовуються промови і виступи, складені студентами самостійно при дотриманні логічної послідовності, високого рівня загальної культури, вільного спілкування.

І нарешті, на третьому етапі студенти повинні оволодіти основами майстерності переконуючого впливу вчителя. Цей засіб поєднує в собі два перших і діє одночасно і на почуття, і на розум. Насамперед студент має знати, що, починаючи говорити він повинен чітко усвідомлювати: в ім'я чого він говорить, які думки і почуття прагне збудити в учнів. В свою чергу учні повинні відчувати в мовленні вчителя особисте ставлення до предметів і явищ, про які ведеться мова.

З вищевикладеного можна зазначити, що мовленнєвий апарат діє від сили і якості ідей, які його рухають. Якщо ж вони неясні, несміливі, байдужі, апарат мовлення не зможе добре працювати, дихання буде переривчастим і поверховим, голос монотонним, язик стане заплутуватись.

Просто і красиво говорити – це наука, але це є й мистецтво, а мистецтво досягається в результаті стикання з ним, опрацювання високохудожніх зразків із урахуванням творчої природи кожної окремої особистості.

Література

1. Семиченко В.А. Психология речи. / Уч. пос. – К.: „Магістр – 5”, 1998. – 112 с.
2. Зарецкая Е.Н. Риторика. Теория и практика речевой коммуникации. – М.: Дело, 2001. – 480 с.
3. Русецкий В.Ф. Культура речи учителя. Практикум. Учеб. пос. Мн.: Універсітэкае, 1999. – 239 с.
4. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. – К.: Рад. школа, 1988. – 304 с.

Юр'єва К.А.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Одним із «глобальних викликів», з яким зустрілась наша молода держава на зламі століть, є «виклик різноманіття» – багатоетнічна, багатокультурна структура суспільства. Сьогодні Україна, як і переважна більшість країн на сучасній політичній мапі світу, є поліетнічною державою. За даними перепису населення 2001 року громадянами України є представники 134 етносів, а на території однієї лише Харківської області мешкають представники 111 народів.

Безумовно, сам факт багатоетнічності не є новим для України. Досвід спілкування та співпраці представників різних народів, які тривалий час мешкали поруч на її теренах, спричинив кристалізацію способів співіснування, спрямованих якщо й не на встановлення дружніх стосунків, то принаймні на неутручання, збереження миру та нейтралітету. Традиційно відмітною соціально-психологічною рисою народу України вважається толерантність, терпимість до проявів інокультурності. Століттями складались різноманітні форми взаємоприйнятних міжетнічних взаємодій, взаємовпливу, взаємопроникнення культур.

Національна доктрина розвитку освіти наголошує на тому, що «освіта утверджує національну ідею, сприяє національній ідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями» [6, с.182.]. Водночас серед пріоритетів громадянського виховання відзначається розвиток у молодого покоління шанобливого ставлення до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних відносин [Там само, с.181.]. Освіта також «реалізує право національних меншин на ... збереження й розвиток етнокультури, її підтримку та захист державою» [Там само, с.183.].

Реалізація поставлених завдань передбачає створення стрункої, науково обґрунтованої системи роботи, що має охоплювати всі ланки освіти, починаючи з дошкільного й закінчуючи вищим навчальним закладом. Водночас закономірності онтогенезу людської особистості покладають особливу відповідальність на педагогічних працівників початкової ланки загальної освіти – вчителів школи I ступеня, оскільки саме в молодшому шкільному віці відбуваються найбільш значущі процеси, що визначають подальше становлення індивіда й громадянина.

Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи неодноразово ставала предметом наукового дослідження. Її технологічні аспекти вивчав П. Гусак, зміст та організацію психолого-педагогічної підготовки – Л. Хомич. Естетична культура вчителя початкової школи розглядається в роботах Л. Гарбузенко.

Останнім часом увагу вітчизняних дослідників привертають окремі напрями професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів: до гуманітаризації навчання (В. Матіяш), до виховної роботи на матеріалі пісенного фольклору (О. Отич), до формування естетичних орієнтацій

молодших школярів (Н. Савченко); до здійснення патріотичного виховання (Г. Мітін), формування професійно-педагогічного інтересу до музичної творчості (С. Чабан) тощо. Т. Атрощенко досліджує процес розвитку культури міжнаціонального спілкування майбутнього вчителя початкових класів.

Проте, питання комплексної підготовки вчителів початкових класів до професійної діяльності в умовах поліетнічності, культурного розмаїття сучасного українського суспільства ще не знайшли відображення в наукових дослідженнях. За нашим переконанням, основними напрямками такої підготовки мають бути: формування у студентів уявлень про етнокультурне розмаїття світу та нашої держави; усвідомлення майбутніми педагогами сутності феноменів поліетнічності, багатокультурності суспільства, а також змісту пов'язаних з ними ключових понять *етнос*, *культура* тощо; виховання у студентів міжетнічної толерантності, а також позитивної мотивації до професійної діяльності в умовах багатоетнічності та культурного розмаїття; озброєння майбутніх учителів початкових класів знаннями щодо типології, механізмів виникнення етнічних стереотипів, упереджень, забобонів, конфліктів, а також шляхів їх попередження та подолання; вироблення у студентів умінь доцільно застосовувати в професійній діяльності ефективні етноваріативні методи й засоби народної педагогіки та народної дипломатії.

Складність перелічених завдань зумовлюється, поряд з іншими чинниками, недостатньою визначеністю у вітчизняній науці основних понять і недостатньою розробленістю ідей концепції полікультурності.

Отже, *метою* статті є окреслення змісту ключових позицій теоретичної підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи в умовах культурної строкатості сучасного поліетнічного суспільства, здійснюваної на засадах ідей полікультурності. І тут, оскільки історично ідеї полікультурності зародились у зв'язку з етнічною строкатістю суспільства, розглянемо зміст основних понять – «*етнос*», «*культура*», «*поліетнічність*», «*полікультурність*» тощо. Їх розуміння лежить в основі здатності педагога адекватно сприймати культурне розмаїття сучасного суспільства та ефективно діяти в ситуаціях міжетнічного спілкування.

Зупинимось на трактуванні основних понять проблеми.

Етимологічно поняття «*етнос (ethnos)*» походить з давньогрецької мови, де це слово мало декілька значень, серед яких основними були: народ, плем'я, рід, група людей, іноземне плем'я, язичники. Дослідники вважають, що приблизно в VI-V ст. до н.е. основним значенням цього слова стає «*плем'я*», «*народ негрецького походження*», «*негрецьке плем'я*» (натомість на позначення грецького населення вживалося слово «*демос*»). Саме з цим значенням воно й було запозичене римською культурою та латинською мовою. Пізніше від цього терміну утворився прикметник «*етнічний (ethnicos)*», що використовується в біблійних текстах у значенні «*язичницький*», «*нехристиянський*», тобто знову ж таки з акцентом на

чужинності, чужорідності, інакшості. Застосування цього терміна в науковій літературі в значенні «народ» було започатковано лише у ХІХ ст.

Вітчизняна наука майже до середини 60-х рр. ХХ ст. практично не послуговувалася поняттям «етнос» з тієї причини, що у радянському суспільствознавстві всі дослідження етнічних проблем проводились у рамках марксистської теорії, де канонічним було визнано сталінське визначення нації. Відповідно, всі інші поняття в цій області автоматично відкидалися як неспроможні [8, с.69].

З 60-х рр. ХХ ст. у радянській науці найбільшого поширення набула концепція етносу Ю. Бромлея. За визначенням вченого, етнос – усталена сукупність людей, яка історично склалася на певній території і має спільні, відносно стабільні особливості мови, культури й психіки, а також усвідомлення своєї спільності та відмінності від інших подібних утворень (самосвідомість), зафіксоване у самоназві (етнонімі). Характерною рисою цієї спільноти є також переважне укладення ендогамних шлюбів.

Для підготовки майбутніх педагогів певний інтерес становить так звана «інформаційна модель етносу» В. Степанова та А. Сусоколова, яка зосереджує увагу на тому, що «його [етносу] головною функцією є збереження, відтворення й розвиток етнокультурної інформаційної мережі та передача через неї усталеного комплексу етнокультурної інформації» [Цит. за 9, с.55].

У світовій науці широкого розповсюдження набув ще один підхід до вивчення етнічних спільнот як соціальних конструкцій, що виникають та існують у результаті цілеспрямованих зусиль політиків і творчої інтелігенції для досягнення колективних цілей. Перш за все – для забезпечення соціального комфорту однорідних у культурному відношенні спільнот у рамках складних багатоетнічних, багатокультурних державних утворень. Серед найбільш яскравих представників такого конструктивістського (за іншим визначенням – інструменталістського) підходу до трактування поняття етносу слід віднести Д. Бела, Дж. Окамуру, М. Фішера та ін.

У власне педагогічному сенсі важливі не розбіжності, іноді дійсно радикальні, між сучасними підходами до інтерпретації змісту поняття «етнос». Для нашого дослідження не суттєво навіть, чи є етнічні відмінності реальною споконвічною характеристикою людства, чи вони є соціальним конструктом, створеним зацікавленими політиками. Значно важливіше те спільне, що є в усіх сучасних підходах – визнання етнічної самосвідомості, усвідомлення членами етносу своєї спільності та відмінності від інших подібних утворень однією з провідних чи навіть єдиною характеристикою етносу. Це означає, що етнос є для індивідів значущою соціальною групою і психологічно комфортною спільнотою. Тому з психологічних та соціально-педагогічних позицій можемо прийняти формулювання російського етнопсихолога Т. Стефаненко, яка визначає етнос як стійку у своєму існуванні групу людей, які усвідомлюють себе її

членами на основі будь-яких ознак, що сприймаються як етнодиференціальні [9, с.32].

При цьому, зазначає Т. Стефаненко, як етнодиференціальні можуть виступати найрізноманітніші характеристики: мова, цінності й норми, історична пам'ять, релігія, уявлення про рідну землю, міф про спільних предків, «національний характер», народне й професійне мистецтво. Перелік цей безкінечний, у ньому може опинитись і форма носа, і спосіб надівання халату, і багато що інше [Там само].

Звернемося до наукового тлумачення терміна «поліетнічна держава», що міститься в «Етнічному довіднику» [3] та може полегшити подальшу орієнтацію в досить складних і неоднозначних проблемах, що піднімаються у статті: «Держава поліетнічна – держава, на території якої водночас проживає кілька етносів. У вузькому, тобто спеціальному, розумінні цього терміну мова йде про державу, створену двома або більшою кількістю етносів за умов, коли ці етноси або рівноправні (Швейцарія, Бельгія), або коли один з етносів має панівний стан у державі (колишні Російська, Австро-Угорська чи Британська імперії). У більш широкому розумінні цього терміну поліетнічними є фактично усі сучасні держави, бо кожна з них включає щонайменше кілька (найчастіше значну кількість) етноменшинних груп».

Оскільки нині переважна більшість держав світу багатоетнічні (список гомогенних в етнокультурному відношенні держав, складений К. Янгом, містить усього 11 країн: Барбадос, Бахрейн, Ботсвана, Катар, обидві Кореї, Коста-ріка, Лесото, Туніс, Уругвай, Японія) [Див. 1, с.8], остільки для переважної більшості країн окреслюється проблема консолідації представників численних відмінних за своєю культурою етносів в єдину загальнодержавну громаду, створення багатоетнічної, багатокультурної спільноти громадян.

«Культура» в перекладі з латини означає «обробка», «землеробство». Інакше кажучи, в первісному значенні – це обробка, олюднення, перетворення природи як середовища існування. У нашому дослідженні ми спираємося на визначення, сформульоване російським культурологом О. Беліком, для якого культура – це «особлива форма життєдіяльності людей, що дає змогу виявитися розмаїттю стилів життя, матеріальних способів перетворення природи та створення духовних цінностей. Структурно культура містить особливості способів підтримки життєдіяльності суспільства (економіка); специфіку способів поведінки; моделі взаємодії людей; організаційні форми (культурні інститути), що забезпечують єдність спільноти; формування людини як культурної істоти; частину чи підрозділ, пов'язані з «виробництвом», створенням і функціонуванням ідей, символів, ідеальних сутностей, які надають сенс світосприйманню, що існує в культурі» [2, с.9-10].

Пошук шляхів подолання негативних явищ, спричинених етнічною строкатістю суспільства, свого часу дав поштовх розробці та реалізації спочатку в США, пізніше в Західній Європі концепції мультикультурної

освіти. Її виникнення безпосередньо пов'язане з численними виступами афроамериканського населення, етнічних меншин та іммігрантів за громадянські права, в тому числі на захист свого права на культурну ідентичність, що прокотилися Сполученими Штатами Америки та Європою в 60-70-ті роки ХХ століття.

Започаткована в США концепція мультикультуралізму прийшла на зміну так званій концепції «плавильного казана», згідно з якою все етнокультурне розмаїття з часом мало «переплавитися» на якісно нову загальнонаціональну американську культуру. Але життя спростувало теоретичні передбачення. Стало зрозуміло, що переважна більшість етнічних культур успішно протистоїть асиміляційній політиці.

Варто зазначити, що в даному випадку апеляція до досвіду США є цілком виправданою, оскільки історія побудови міжетнічних, міжкультурних відносин у СРСР і Сполучених Штатах Америки має багато спільного. Свого часу в багатоетнічному Радянському Союзі теж активно проводилася політика, спрямована на стирання етнокультурних відмінностей між народами. Комуністичної ідеологія формувала «нову історичну спільність людей – радянський народ» і збереження етнокультурних особливостей населення союзних республік не входило до сфери її інтересів. Етнологічна наука досліджувала переважно «екзотичні» традиційні культури народів далекого зарубіжжя – Азії, Африки, Австралії та Океанії тощо. Вивчення ж культурної спадщини населення союзних республік і міжетнічних процесів або зосереджувалося на історичних аспектах і обмежувалося у кращому разі початком ХХ століття, або через ідеологічну заангажованість суттєво спотворювало реальну картину на догоду марксистсько-ленінським міфам про «пролетарський інтернаціоналізм».

Така політика ігнорування реальних етнокультурних процесів призвела з часом до «неочікуваних» для партійно-державної верхівки (але цілком прогнозованих при науковому підході) спалахів жорстоких міжетнічних конфліктів практично на всій території колишнього Радянського Союзу – на Північному Кавказі, у Закавказзі, Середній Азії, Прибалтиці, Придністров'ї – за виключенням хіба що України та Білорусі. Таким чином, асиміляційна політика зазнала поразки в обох півкулях Землі, в обох великих поліетнічних державах.

Нині урядовці, вчені, педагоги різних країн розробляють численні теоретичні та прикладні підходи до вирішення проблем підготовки молодого покоління до ефективної життєдіяльності в умовах культурного розмаїття, зокрема шляхом реалізації відповідних освітніх концепцій і моделей. Але й тут маємо відзначити відсутність єдності навіть у вживанні термінології. Так, у Німеччині використовуються терміни «багатокультурна освіта» (В. Міттер), «полікультурна освіта» (Т. Рюлькер), у США – мультикультурна освіта (Д. Бенкс), у колишньому СРСР здійснювалось інтернаціональне виховання, в сучасній Росії співіснують «діалог культур» (В. Біблер), «мультикультуралізм» (Н. Крилова), «мультикультурний підхід

у навчанні і вихованні» (А. Шафікова), «полікультурна освіта» (О. Аракелян), «поліетнічна освіта», «крос-культурна освіта» (Р. Хенвей), «багатокультурна освіта» (Г. Дмитрієв).

Оскільки поштовхом до розробки концепцій і моделей мультикультурної (полікультурної) освіти стала фактична поліетнічність суспільства, першим практичним кроком була розробка концепції освіти національних меншин, що інтенсивно розвивалась у США наприкінці 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст. Нею проголошувалися рівні освітні права і можливості для всіх громадян. Почали створюватися школи та класи для дітей представників етнічних меншин. До змісту освіти в таких навчальних закладах включалися курси етнічної історії, мистецтва, рідної мови. Але досвід показав, що такий підхід іноді призводив до ще більшої ізоляції, етнокультурної замкненості.

Натомість була висунута ідея поліетнічної освіти, що мала вирішувати завдання соціалізації молодого покоління і передбачала вивчення численних оточуючих культур та набуття вмінь конструктивно взаємодіяти з їх представниками. На думку відомої американської дослідниці Г. Бейкер, саме поліетнічна освіта має бути фундаментом полікультурної.

Неабиякий інтерес має для нас і тлумачення Г. Бейкер культурного різноманіття. За її переконанням, воно включає культурні відмінності етнічних і расових меншин, релігійних груп, мовні, гендерні розбіжності, вікові особливості та особливості, зумовлені економічним станом, фізичними й розумовими вадами.

За визначенням української дослідниці О. Ковальчук [5], під полікультурною освітою розуміють освіту, спрямовану на збереження, розвиток і взаємодію усього різноманіття культурних цінностей, норм, зразків і форм діяльності, що існують у певному суспільстві, на передачу цього спадку молодому поколінню, виховання толерантності і вміння жити в полікультурному суспільстві. Основною ідеєю полікультурної освіти є принцип діалогу і взаємодії різноманітних культур, який передбачає, що найбільш повно власна культура усвідомлюється лише при взаємодії, діалозі різних культур, коли стають видимими та зрозумілими особливості кожної окремої культури. В сучасних умовах взаємодія культур характеризується насамперед тим, що загальнолюдське допомагає усвідомити об'єктивну цінність «свого», глибше зрозуміти його своєрідність (шляхом порівняння), виявити нові сторони функціонування і прогноз розвитку.

Вважаємо, що педагогічна освіта має бути за своєю суттю та змістом полікультурною, аби сформувати в майбутніх педагогів готовність до ефективної діяльності в умовах етнокультурного розмаїття сучасного українського суспільства. Окреслений аспект професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів має бути представлений, по-перше, експліцитно – у формі окремого навчального курсу (наприклад, «Психологія міжкультурного спілкування», «Міжкультурна толерантність»,

«Культурне різноманіття світу», «Порівняльно-культурологічна етнопедagogіка» тощо), по-друге, імпліцитно – у різнобічних системних зв'язках курсів культурології, соціології, політології, історії України, теорії виховання, загальної, вікової та соціальної психології, методики викладання дисциплін курсу початкової школи, педагогіки дитинства тощо, а також навчальної та виробничої практик, науково-дослідницької діяльності студентів.

Перспективи *подальших досліджень* пов'язані, на наш погляд, з деталізацією змісту та розробкою методики полікультурної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Література

1. Ачкасов В.А. Етнополитология: Учебник. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 337 с.
2. Белик А.А. Культурология. Антропологические теории культур. – М.: Российский гос. гуманитар. ун-т, 2000. – 240 с.
3. Етнічний довідник: У трьох частинах. – Ч.І. – К., 1997. – 141 с.
4. Етнонаціональна структура українського суспільства: Довідник / В.Б. Євтух, В.П. Трощинський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова. – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с.
5. Ковальчук О.С. Полікультурний підхід у сучасній шкільній освіті Росії: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2003. – 22 с.
6. Національна доктрина розвитку освіти // Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
7. Павленко В.М., Таглін С.О. Етнопсихологія: Навч. посібник. – К.: Сфера, 1999. – 407 с.
8. Садохин А.П., Грушевицкая Т.Г. Основы этнологии: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 351 с.
9. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. – М.: ИП РАН, Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 320 с.

Гаврилюк С.М.

ДО ПРОБЛЕМИ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ 5-7 РОКІВ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка проблеми. У наш час особливо гостро постала проблема художньо-творчого розвитку юного покоління. Перш за все це пояснюється тим, що вчені з тривогою відмічають втрату в учнів інтересу до знань, виникнення страху, дитячих неврозів. Другою причиною, що не може не хвилювати дослідників, є загальна скутість дітей, психологічне напруження, що зросло за останній час. Сучасна школа все частіше стикається з проблемою шкільних неврозів (дидактогеній), на яку одним із перших звернув увагу знавець дитячої душі, тонкий психолог Василь Олександрович Сухомлинський. На думку вченого “парадоксальність дидактогеній заключається в тому, що вони бувають лише в школі – в тому священному місті, яка визначає взаємовідносини між дітьми і вчителем” [7, с.144].

Попередження дидактогеній вчений вбачає насамперед в педагогічній культурі педагогів та батьків, основною рисою якої є турбота про здоров'я дитини, відчуття її духовного світу.

Аналіз досліджень та публікацій з даної проблеми вказує на те, що на сьогодні саме ця проблема є актуальною та хвилює дослідників художньо-творчого розвитку особистості (Л.М.Масол, В.М.Кардашов, Л.В.Загородня та інші). У світлі вищесказаного В.М.Кардашов слушно зауважує, що “певний рівень художньо-творчого розвитку особистості дає їй можливість безболісної адаптації до нових соціальних і природних умов, протистоянні (без шкоди для здоров'я) психологічній напруженості, яка значно виросла і в кінцевому рахунку відображається на психіці дітей” [2, с.5]. Вчений зазначає, що, “враховуючи основні завдання освіти, педагогічна наука, школа, суспільство в першу чергу потребують досліджень, що розкривають теоретичні і методичні основи художньо-творчого розвитку школярів” [2, с.6].

Виходячи з вищезазначеного, вважаємо за необхідне залучення кожної дитини до активної участі в різноманітних видах художньо-творчої діяльності. На нашу думку, подоланню творчої пасивності, страху, психологічного напруження, активізації художніх здібностей та залучення дітей до спілкування з різними видами мистецтва допоможе театралізована діяльність. Низка сучасних дослідників, що вивчають роль театральної ігрової діяльності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Л.В.Артемова, О.П.Аматьєва, Н.Водолага, Н.В.Гавриш, С.Соломаха, В.Шахрай, Л.М.Масол, Н.Є.Миропольська та інші) неодноразово підкреслюють необхідність використання даного виду діяльності в сучасних освітніх закладах та вказують на важливість залучення всіх дітей до театральної ігрової діяльності. Специфіка художнього впливу театралізованої діяльності полягає в тому, що вона викликає естетичні переживання, образи та асоціації, спонукає до активної творчої діяльності всіх дітей. Все це допоможе вирішити завдання, яке висунув перед школою знавець дитячої творчості Василь Олександрович Сухомлинський: “Відкрити в кожній людині її задатки і здібності, дати їй щастя цікавої, інтелектуально повноцінної, творчої праці для суспільства, для щастя народу – таке завдання школи” [6, с.17-18].

Усе вище сказане зумовлює мету нашої статті: узагальнити погляди видатного педагога України Василя Олександровича Сухомлинського на проблему художньо-творчого розвитку дітей засобами театралізованої діяльності, проаналізувати вплив його досвіду на практику сучасних освітніх навчальних закладів та визначити принципи організації театралізованої діяльності в сучасних освітніх закладах.

Високо оцінив значення театралізованої діяльності в житті дітей творець “Школи радості” Василь Сухомлинський. Як засіб формування в дітей відчуття краси, розвитку самобутньої творчості, педагог Павлиської школи широко використовував казку. Він вважав, що це відчуття не народиться без фантазії, без особистої участі дитини у творчій діяльності.

Саме на цій закономірності ґрунтується складання павлиських казок. Казка – активна естетична творчість, вона починається з простої розповіді й переходить у вищу форму – інсценівку. У Кімнаті казки, створеній Василем Олександровичем Сухомлинським, широко використовувалися такі види театралізованої діяльності: ляльковий театр і драматичний гурток, інсценізація, де діти інсценізували те, що створили український та інші народи світу. Значне місце посідало також колективне складання казкових оповідок і програвання їх у ролях. Цікаві й повчальні авторські казки Василя Сухомлинського призначалися саме для дошкільного віку. З метою реалізації інтересів, потреб, нахилів вихованців педагог Сухомлинський надавав можливість права і свободи вибору кожній дитині на театралізацію улюбленого твору, на вибір улюбленої ролі, улюбленої іграшки тощо. У книзі “Серце віддаю дітям” вчений зазначав: “Кожний раз, коли ми приходимо в “Кімнату казки” дітям хочеться погратися. Для всіх знаходиться улюблена лялька чи іграшка. Гра виливається в творчість: малюки стають казковими героями, а ляльки в їх руках допомагають краще передати думки і почуття” [7, с.155].

Величезне значення В.О.Сухомлинський приділяв створенню психологічного комфорту в колективі, піднесеної творчої атмосфери, відкритої до спілкування, пошуку, взаємодії між вихованцями. Не випадково в “Кімнаті казки” мудрого педагога Сухомлинського панувала атмосфера тепла, дружби, доброти та поваги вихованців один до одного. “Кожна картина, кожний наочний образ загострювали сприйнятливістю до художнього слова, глибше розвивали ідею казки. Навіть освітлення в “Кімнаті казки” грало дуже велику роль” – зазначав педагог. [7, с.155].

Висока гуманістична позиція Василя Сухомлинського виявилася і в його ставленні до сім’ї. Він неодноразово наголошував, що середовищем, в якому дитина вчиться робити добро, є сім’я. Тому основне завдання школи та батьків полягає в тому, щоб зробити дитину щасливою. Зі спогадів дослідників творчості видатного педагога дізнаємось про використання показу театральних вистав у сім’ї Сухомлинських. У “Повісті про вчителя” Б.С.Тартаковського знаходимо, що в сім’ї відомого педагога широко використовувались різні види театру. “Коли Оля і Сергій хворіли в сорок дев’ятому році – два місяці знаходились в строгій ізоляції, Василь Олександрович, переказав всі казки бабусі Марії, став складати свої, що пізніше увійшли у “Виховну хрестоматію”. Василь Олександрович не лише розповідав, але і “переказував” казки. На двері вішали простиню – це був екран. Василь Олександрович сідав на диван і починав казку “Жили-були...”.

А Ганна Іванівна за екраном рухала фігурки, намальовані Василем Олександровичем.

Ось про який театр згадує Ляля, і батько обіцяє:

– Що ж, буде і театр. Ось порозмовляємо з мамою – і розповімо тобі дивовижну казку...” [9, 137].

Сказане вище дає можливість стверджувати, що театралізована діяльність, на думку вченого, виконує важливу фізично оздоровчу функцію, яка проявляється в “турботі про здоров’я” дітей.

Вчений був глибоко переконаний, що, “турбота про здоров’я – це найважливіша праця вихователя. Від життєдіяльності, бадьорості дітей залежить їхнє духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра в свої сили” [5, с.103].

Аналіз багатогранної творчої спадщини народного вчителя, талановитого вченого-педагога Василя Олександровича Сухомлинського, свідчить про те, що прилучення дитини до краси й гармонії в світі, мистецтві, природі, пробудження її почуттів, інтересів, розкриття природних здібностей та нахилів, прагнення до праці є основою будь-якої творчості. Тому, поруч з таким педагогом діти не були байдужими до моральних, культурно-естетичних цінностей.

Вивчення досвіду педагога-новатора з художньо-естетичного виховання школярів переконує, що ефективність використання театралізованої діяльності залежить насамперед від готовності педагога до театральної-ігрової діяльності, його бажання грати разом з дітьми, творчого ставлення до справи. Звертаючись до педагогів, вчений наголошував: “якщо ви хочете, щоб діти творили, створювали художні образи, – перенесіть хоча б одну іскорку в свідомість дитини. Якщо ви не вмієте творити або вам здається пустою забавою спуститись до світу дитячих інтересів, – нічого не вийде” [6, с.157].

Успіх роботи педагога залежить від систематичної і кропіткої праці над собою – підвищенням як педагогічного, так і художнього рівня, особистої готовності до творчості. Звертаючись до учителя, учений Сухомлинський наголошує: “Не забувайте, ґрунт, на якому будується ваша педагогічна майстерність – в самій дитині, в її ставленні до знань і до Вас, учителю. Це бажання учитись, натхнення, готовність до подолання труднощів. Дбайливо збагачуйте цей ґрунт, без нього немає школи” [4, с.178].

Зауважимо, що ефективність використання театралізованої діяльності в сучасних освітніх закладах потребує врахування основних принципів організації театралізованої діяльності, спрямованої на розкриття художньо-творчого потенціалу кожного вихованця.

На основі аналізу педагогічної творчості відомого педагога-гуманіста В.О.Сухомлинського ми виокремили такі основні принципи організації театралізованої діяльності в сучасних освітніх навчальних закладах:

1. Принцип гуманності. Полягає в створенні сприятливих умов для театралізованої діяльності, забезпечує гуманний підхід до кожного учасника театралізованого дійства, враховуючи його вікові та індивідуальні особливості, здібності, потреби, нахили.

2. Принцип різновіковості. Багатогранний досвід творчої роботи вченого Сухомлинського засвідчує, що “виховна сила колективу великою мірою залежить від багатства, різноманітності стосунків між

особистостями, які стоять на різних ступенях розвитку, тобто між вихованцями різного віку. Це стосунки ідейно-виховні, інтелектуальні, навчально-трудова, самодіяльно-творчі, ігрові” [3, с.165]. Тому вміння співпрацювати, налагоджувати дружні стосунки як з однолітками, так із старшими та меншими друзями є важливою невід’ємною частиною даного принципу.

3. Принцип комплексності. Забезпечує взаємозв’язок різних видів мистецтва та різноманітних видів художньо-творчої діяльності –ігрової, зображувальної, музичної тощо) в театралізованій діяльності. Важливо, щоб діти виступали у різних творчих ролях: драматурги, режисери, актори, музиканти, танцюристи, бутафори, костюмери тощо.

4. Принцип імпровізаційності. Основою даного принципу є створення вільної творчої атмосфери, спрямованої на стимулювання дитячої оригінальності, самовираження, надання права вибору кожній дитині засобів для імпровізації і самовираження.

5. Принцип систематичності. Реалізується в послідовній організації системи роботи з театралізованої діяльності, починаючи з найпростіших ігрових вправ, від перегляду лялькових вистав до послідовного ускладнення ігрових завдань і до безпосередньої участі дитини в театралізованій діяльності.

В основу нашого дослідження покладено також вихідні принципи функціонування особистісно орієнтованих технологій виховання, визначених академіком І.Д.Бехом. Ними є: цілеспрямоване створення емоційно збагачених виховних ситуацій; особистісно розвиваюче спілкування; використання співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості; систематичний аналіз власних і чужих вчинків [1, с.124-127].

Висновки. Отже, підсумовуючи сказане, зазначаємо, що педагогічні позиції В.О.Сухомлинського про розвиток дитячої творчості виражають основні параметральні орієнтири інновітньої освітньої парадигми. Роль перелічених принципів, що будуються на співтворчості, співдружності, суб’єкт-суб’єктній взаємодії педагогів, батьків, вихованців у театралізованій діяльності полягає в тому, що вони слугуватимуть своєрідним індикатором у виборі ефективних методів, засобів, форм для розкриття творчого потенціалу кожного вихованця у будь-яких видах діяльності.

Вважаємо, що в кожному сучасному освітньому закладі повинна діяти власна “Кімната казки”, з атмосферою сприйнятливою для активної участі кожної дитини у різноманітних видах художньо-творчої діяльності. Переконані, що такий підхід до формування особистості дасть змогу досягти значних успіхів у навчанні і вихованні дітей, зробить їх життя цікавим, дасть змогу відчувати насолоду і радість власної творчості. Подальшого вивчення і висвітлення потребують проблеми художньо-творчого розвитку вихованців дошкільного та молодшого шкільного віку засобами театралізованої діяльності.

Література

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Кардашов Н.В. Теоретичні та методичні засади художньо-творчого розвитку школярів: Монографія / Під ред. Н.А.Кушаєва. – Бердянськ: ТОВ “Будинок техніки плюс”, 2000. –160 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5-ти т. Т. 1. – К.: Рад. школа, 1977. – 654 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5-ти т. Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 177.
5. Сухомлинський В.О. Здоров'я, здоров'я і ще раз здоров'я //В.О.Сухомлинський. Вибрані твори у 5-ти т. Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977.
6. Сухомлинський В.О. Павлицька середня школа: Вибрані твори: у 5-ти т. Т.4. – К.: Рад. школа, 1977. – С.7-390.
7. Сухомлинський В.А. Сердце отдаю детям. – К.: Рад. школа, 1972. – 242с.
8. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива. – М.: Просвещение, 1981. – С.45.
9. Тартаковский Б.С. Повесть об учителе Сухомлинском. – М.: Молодая гвардия, 1972. – 271 с.

Антонець М.Я.

**ПРОБЛЕМА ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ У
ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО**

У книгах “Духовний світ школяра” і “Народження громадянина” В.О.Сухомлинський дуже предметно і глибоко спостерігає, вивчає, тонко досліджує закономірності анатомо-фізіологічного, фізичного, психічного розвитку підлітків, їхню духовність, морально-етичні переконання, предметно роздумує над сферою їхніх запитів та інтересів, інтелектуальною, емоційно-естетичною, мовленнєвою культурою тощо. Актуальною у педагогічній спадщині Василя Олександровича є проблема громадянського виховання підлітків, яка ще не була предметом спеціального вивчення.

Вступ у роки отрочтва В.О.Сухомлинський називає ніби другим народженням людини. Одну з найвідоміших своїх книг Василь Олександрович, яку він присвятив цьому вікові, не дарма так і назвав “Народження громадянина” (1970 р). “Першого разу, - зазначає вчений-гуманіст, - народжується жива істота, другого разу – громадянин, активна, мисляча, діюча особистість, що бачить уже не тільки навколишній світ, а й саму себе. Першого разу людина заявляє про себе криком: “Ось я, дбайте, турбуйтеся про мене, я безпорадна, не забувайте про мене ні на хвилину, бережіть мене, сидіть, затамувавши подих, біля моєї колиски”. Вдруге народившись, людина заявляє про себе зовсім інакше: “Не опікайте мене, не ходіть за мною, не зв'язуйте кожен мій крок, не сповивайте мене пелюшками нагляду й недовір'я, не нагадуйте й словом про мою колиску. Я самостійна людина. Я не хочу, щоб мене вели за руку. Переді мною – висока гора. Це мета мого життя. Я бачу її, думаю про неї, хочу досягти її, але зійти на цю вершину хочу самостійно. ... Мені потрібна підтримка

старшого друга. Я досягну своєї вершини тоді, коли спиратимусь на плече сильної і мудрої людини. Але мені соромно й боязко сказати про це. Мені хочеться, щоб усі вважали, що я самостійно, своїми силами доберусь до вершини” [1, т. 3, 340-341]. Ці сказані В.О.Сухомлинським від імені підлітка слова заслуговують на те, щоб бути поміщеними в підручники і посібники з педагогіки і психології.

В.О.Сухомлинський рекомендує залучати у процесі освіти, навчання і виховання підлітків світ їхніх емоцій. Вчений підкреслює, що там, де емоції не беруть участі в пізнанні, підліток не застосовує до себе істин, які розкриває перед його свідомістю вихователь; тому і виховання не стає перевихованням, а також перестає бути й справжнім вихованням. “Якщо ви хочете, щоб ваші слова завжди доходили до розуму підлітків, розпалюйте вогник емоційної оцінки навколишнього світу. Вслухайтесь у те, що хвилює, тривожить підлітків. Безпристрасність – поганий вихователь. Пристрасність хай наповнює слова вчителя живою плоттю і кров’ю ідейності”, - зауважує Василь Олександрович [1, т. 3, 324]. Намагання вчителя гасити у навчально-виховному процесі прояви емоційного вогнику підлітків може привести до розвитку у них байдужості і лицемірства. Для забезпечення сприймання необхідно, на думку вченого, йти від емоцій, образів до думок, висновків, застосовуючи майстерну різноманітність таких переходів. Учителеві потрібно запалити емоції, збудити увагу і водночас давати роботу для розуму.

У книзі “Павлівська середня школа”, В.О.Сухомлинський, говорячи про загальнолюдські норми моральності, які розкривали перед дітьми як азбуку моральності, як початкову школу громадянськості, формулює їх таким чином:

1. Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межі між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевірй, запитуючи сам себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре.

2. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром.

3. Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам’ятай цю заповідь. Нероба, дармоїд – це трутень, що пожирає мед працюючих бджіл. Навчання – твоя перша праця. Ідучи до школи, ти йдеш на роботу

4. Будь добрим і чуйним до людей. Допомагай слабким і беззахисним. Допомагай товаришу в біді. Не завдавай людям прикростей. Поважай та шануй матір і батька – вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею.

5. Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиреним до того, хто прагне жити за

рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство /див.: 1, т. 4, 146-150/.

Колектив педагогів очолюваної В.О.Сухомлинським Павліської школи дбав про те, щоб, пізнаючи минуле й сучасне життя і працю, підліток відчував себе громадянином, щоб людська краса, прагнення до якої пробуджували, осмислювалася й переживалася передусім як яскраве, духовно багате життя громадянина. “Громадянські думки, громадянські переконання, праця – це й є та сфера духовного життя в роки отрочтва, яка стає основою благородної, чутливої, вимогливої до себе совісті – голосу людського сумління. Щоб наш підліток дорожив найвищими цінностями – святинями народу, він повинен поважати в собі громадянина. Громадянське життя в роки отрочтва – ціла ділянка виховної роботи”, - вважав В.О.Сухомлинський [1, т. 3,302].

Василь Олександрович прагнув до організаційної єдності громадянських думок, почуттів і діяльності, аби почуття, переживання знаходили свій вияв у благородних вчинках, у праці для людей, для суспільства, для Вітчизни. Підлітковий вік вчений називає новою, особливою сходинкою до моральної й громадянської зрілості. “Задовго до зрілості, - зазначає він, - наш підліток повинен жити громадянськими думками й прагненнями. Справжнє громадянське виховання у процесі навчання починається там, де думка надихає, пробуджує й утверджує прагнення до морального ідеалу” [1, т.3, 330]. “Як вихователь – класний керівник і викладач гуманітарних предметів – я прагнув, щоб у підлітків розвивалося, загострювалося громадянське бачення світу” [там само, 434]. Громадянське бачення світу вчений вважав живою плоттю і кров’ю моральності.

Виховання громадянської гідності особистості В.О.Сухомлинський називає однією з найтонших сфер впливу на духовний світ підлітка. Значаючи, що педагог має зробити все для того, аби вихованець відчував себе активною силою, здатною впливати на суспільний розвиток, вчений-гуманіст наголошує: “Громадянські почуття – це найвищі й найблагородніші порухи душі, вони звеличують людину, утверджують у ній суспільну свідомість, честь, гордість. Громадянські почуття є головним джерелом моральної чистоти. Людині, в якій глибоко розвинене почуття громадянської гідності, властиве особливе бачення світу; все, що відбувається навколо неї, вона розглядає через призму громадянської значимості: те, що, здавалося б, не стосується її особисто, входить у її душу як особисте” [1, т.3,520-521].

В.О.Сухомлинський наголошував, що справжня громадянськість немислима без бачення того, що треба зробити, аби Вітчизна ставала ще могутнішою і щасливішою. Справжня громадянськість у поглядах вченого – це моральна відповідальність за все, що робиться на рідній землі, непримиренність до недоліків, гаряче прагнення боротися за розквіт, велич і могутність Батьківщини.

Винятково важливим Василь Олександрович називав необхідність домагатися того, щоб кожний вихованець у роки дитинства й отрочтва пройшов уроки громадянського піклування про інтереси народу, щоб він переболів, перехвилювався, перестраждав за те, що особисто його ніби не стосується. Учений має на увазі працю для людей – для колективу, суспільства, народу [1, т.1, 146]. У Павлівській середній школі прагнули того, щоб праця великої суспільної значущості починалася в ранньому дитинстві й протягом ряду років – в отрочтві і ранній юності – сприяла моральному збагаченню, становила саму суть просування по шляху до громадянської зрілості.

Директор Павлівської середньої школи вважав, що вихованець стає громадянином тільки тоді, коли він живе долею Вітчизни, коли він з гордістю, хвилюванням і захопленням пізнає героїчну історію свого народу: “Історія Батьківщини – це вічно жива сила, яка створює громадянина. Вона усотується в кров, у серце, в кожен клітинку істоти, в кожен іскру думки й пристрастей як вічно живий рух народного духу, як народне безсмертя. І це безсмертя зрозуміле кожному смертному лиш остільки, оскільки він приходить у світ не як байдужий свідок, а як причетний до долі Вітчизни” [там само, 147]. Учня потрібно вчити уміти бачити світ очима громадянина, а серцевиною громадянськості вчений називає моральність і силу духу.

На момент вступу у підлітковий вік учні Павлівської середньої школи вже бачили результати своєї тривалої суспільно корисної праці: це плодовий сад, вирощений на пустирі, тучне поле на тому місці, де був неродючий ґрунт. Важливим завданням у громадянському вихованні підлітків вважали непримиренність, активність у боротьбі зі злом, з неправдою. Досвід громадянської відповідальності вчений вважав дуже важливою передумовою суспільно-політичної активності підлітків. Громадянськість Василь Олександрович образно розглядає як світло справжньої людської краси, як велике людське благородство, як пристрасть людського серця.

В.О.Сухомлинський вважав, що почуття громадянської честі і гордості починається з естетичної насолоди моральним вчинком. У підлітковому віці це почуття осягається свідомістю, розумінням ідейної суті морального благородства. Естетичне переживання моральної краси вчений називає важливою умовою пізнання суспільної величі людини. Тонкість впливу на духовний світ підлітка має у тому й полягати, щоб естетична насолода моральною красою зливалася з пізнанням людини-громадянина.

На запитання, від чого залежить громадянське осереддя людини, В.О.Сухомлинський відповів: “Від того, що увійшло в її серце в роки дитинства і отрочтва, що схвилювало, стривожило її душу, що наболіло на душі, як каже народ” [1, т.5, 311]. А у статті “Шматок хліба” він пише: “Вдихнути в юну істоту душу громадянина – це означає передати не тільки радість, захоплення, гордість за все те, що становить собою наші святині, а й сердечний біль, тривогу, турботу за долю цих святинь – свободу і

незалежність, честь і велич, багатство і славу нашої улюбленої Вітчизни” [1, т.5,309].

В.О.Сухомлинський рекомендує запобігати громадянській інфантильності, щоб п'ятнадцятирічний підліток не вважався лише дитиною. Громадянська інфантильність веде до обмеженості інтелектуальних інтересів.

У Павлівській середній школі у всіх класах проводили *бесіди про громадянськість*. У книзі ”Методика виховання колективу” В.О.Сухомлинський показує, що становили собою ці бесіди, яка їх особливість, на чому ґрунтується цей засіб виховного впливу. Виховну суть бесід про громадянськість вбачали у тому, щоб вони викликали в учнів бажання бути хорошою, справжньою людиною. Мета бесід про громадянськість полягала в тому, щоб донести до учня розуміння величі, духовної краси, героїзму, благородства, відданості людини високим ідеалам і на цій основі утвердити почуття самоповаги й великої відповідальності за все, що він робить зараз і що належить йому робити в майбутньому. “Бо громадянськість, - пише вчений, - *це насамперед відповідальність, обов'язок* - та вища сходинка в духовному житті людини, на якій вона віддає себе служінню ідеалові. Ми добиваємося того, щоб духовними наставниками, вчителями наших вихованців були видатні громадяни нашої Батьківщини і ті кращі сини людства, образ яких для нас є зразком відданого служіння інтересам народу, тобто є ідеалом” [1,т.1,429].

У книзі “Методика виховання колективу” В.О.Сухомлинський подає Програму бесід про громадянськість для учнів молодшого, середнього і старшого шкільного віку [див.: там само,434-466]. А у статті “Хто сьогодні за партою?” Василь Олександрович пише: “Громадянськість складається з почуття господаря, з почуття відповідальності за все, що є в нашому житті” [1,т.5,507]. У школі потрібно розвивати в учнів почуття спадкоємця того, що створено старшими поколіннями, почуття відповідальності за окремі хиби, що є в житті.

У цій статті зроблена спроба актуалізації і популяризації ідей і творчої спадщини видатного українського педагога-гуманіста з означеної теми. Звісно, що заявлена проблема потребує більш широкого і предметнішого розгляду та подальшого розвитку.

Література

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Радянська. школа, 1976-1977.

Попов М.А.

**ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО НА ПРОБЛЕМУ
КОРЕКЦІЇ ВАЖКОВИХОВУВАНОСТІ В СІМ'Ї**

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах розвитку демократичної, правової Української держави в центрі уваги має бути особистість Дитини. Саме виховання всебічно розвиненої дитини залишається провідним чинником успішного розв'язання актуальних завдань державотворення.

Соціально-економічна та політична нестабільність загострили проблему виховання молоді. Суперечливість процесів розбудови незалежної України, майнове розшарування суспільства, негативний вплив антисуспільних елементів, недосконалість сфери дозвілля молоді, недоліки виховної роботи в закладах освіти, несприятливі умови проживання й виховання дітей у сім'ї, призводять до виникнення патологічних особливостей у поведінці, що не відповідають загальноприйнятим вимогам дисципліни, нормам моралі та права.

Наявний стан роботи з важковиховуваними не відповідає потребам і вимогам суспільства через відсутність ефективної системи виховання, що призводить до зниження інтересу до навчання та школи, грубих порушень дисципліни, бродяжництва, жебракування, асоціальних вчинків, правопорушень, а іноді навіть до серйозних злочинів в учнівському середовищі.

Усе вищезазначене зумовлює необхідність здійснення глибокого аналізу причин аморальної поведінки, спонукає до пошуків більш досконалих механізмів корекції поведінки важковиховуваних. Дієву допомогу в цьому може надати вивчення та творче використання прогресивної спадщини педагогів минулих років.

Проблема корекції деструктивної поведінки неповнолітніх упродовж усього історичного шляху розвитку цивілізації викликала зацікавленість та глибоке розуміння її важливості й актуальності. Аналіз історичних, філософських, соціологічних, медичних та психолого-педагогічних джерел [2] дозволив визначити основні етапи розвитку проблеми корекції поведінки важковиховуваних старшокласників в історії педагогічної думки, а саме: дореволюційний (кінець XIX – 20-і рр. XX ст.), післяреволюційний (20-40-і рр. XX ст.), сучасний (50-90-і рр. XX ст.).

Критеріями періодизації визначено: соціально-політичні умови і суспільні події, що зумовлювали реформування суспільства, впливали на розвиток школи, навчально-виховний процес; рівень розвитку педагогіки і психології як науки; ретроспективний аналіз прогресу автентичної психолого-педагогічної думки та системи виховання.

Аналіз системи виховання та перевиховання сучасного періоду дає можливість констатувати, що серед плеяди науковців, котрі займалися проблемами дітей з вадами у поведінці, чільне місце посідає вчений, письменник, талановитий педагог Василь Олександрович Сухомлинський який своїм талантом і працею зумів піднятися до висот світової педагогіки, увійти у XXI століття з таким доробком, який під силу кільком інститутам.

Давно вже немає серед нас Великого Вчителя, а його спадщина яка безпосередньо торкалася проблем важковиховуваності та шкільної неспішності витримала складний іспит часом, встояла й утвердилась у гострій боротьбі різних педагогічних і політичних течій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Про підвищену увагу до спадщини павлиського педагога свідчить той факт, що різні його аспекти висвітлено у 40 кандидатських та 3 докторських дисертаціях, які виконано в різних країнах світу (М.Мухін „Гуманістичні традиції і новаторство в педагогічному досвіді В.О.Сухомлинського”, М.Манукян „Досвід творчої спадщини і втілення у практику педагогічних ідей В.О.Сухомлинського в організації позакласної роботи”, та дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора філософії А.Кокерілем (Австралія) - „В.О. Сухомлинський: гуманізм в радянській школі”).

Вивченню теоретичних поглядів і практичного досвіду В.О.Сухомлинського присвячені кандидатські дисертації Абрамової Л., Біленької С., Бучківської Г., Василенка В., Василенко Н., Кривошеєнко К., Невмержипського А., Остапйовського І., Позенкевич Р., Свиридової В., Слюсаренка І., Соколовської А., Юр'євої К., та інші.

Не вщухає зацікавленість унікальною спадщиною видатного педагога дослідників дальнього зарубіжжя: П.Лазорова, Л.Мілков, С.Тодоров, (Болгарія); А.Петрикаш (Венгрія); Х.Франгосу (Греція), Би Шу-Джи, Ван Югао, Тан Чі-ци (Китай); Г.Веттшадт, У.Гром, Э.Гюнтер, Ю.Полцин, Р.Штайник (Німеччина); М.Библюк (Польща); И.Трайер (Чехія); Т.Идзюн (Японія) та ін. Окрім зазначених науковців, здійснено наукові дослідження вченими Білорусії, Грузії, Вірменії та інших республік колишнього СРСР.

Важливим теоретичним здобутком є підготовка низки монографій (Г.Калмиков, Б.Кваша, В.Кіндрат, А.Луцюк, М.Мухин, Л.Попова, К.Юр'єва).

Отже, дослідження педагогічної спадщини директора Павлиської школи ведеться у багатьох напрямках, а саме:

- гуманістичні засади теорії та практики виховання (І.Зязюн, Н.Ничкало, М.Сметанський, О.Сухомлинська, М.Ярмаченко та ін.);
- розв'язання окремих проблем виховання, позашкільної та позакласної роботи з учнями (Н.Базилевич, Н.Василенко, В.Кіндрат, І.Слюсаренко, А.Соколовська, Н.Черв'якова, З.Шевців та ін.);
- дидактичні засади навчально-виховного процесу в досвіді педагога (М.Антонець, В.Василенко, К.Кривошеєнко, О.Савченко та ін.);
- особистість, її всебічний розвиток, психологічні особливості учнів різного віку, особистісно орієнтований підхід до організації педагогічної взаємодії (Л.Абрамова, М.Боришевський, М.Любіцина, А.Сігітов та ін.);
- проблеми виховання особистості в колективі (Р.Позинкевич, С.Соловейчик та ін.);
- методи роботи з педагогічно занедбаними учнями (Г.Баркін, Е.Натанзон, Ю.Поройков та ін.);

• проблеми превентивного виховання, педагогічної реабілітації та корекції в структурі загальної навчально-виховної діяльності сучасної загальноосвітньої школи (В.Виноградова-Бондаренко, Л.Кондратенко, В.Оржеховська, В.Шпак та ін.).

Мета статті - проаналізувати погляди В.О.Сухомлинського на проблему корекції важковиховуваності в сім'ї, зробити відповідні узагальнення та висновки, приділяючи значну увагу формулюванню рекомендацій, щодо виховної роботи в сім'ї з дітьми означеної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблему корекції відхилень у поведінці неповнолітніх вдало розв'язував В.О.Сухомлинський. Він зауважував, що немає дитини, яка за певних умов виховання не змогла б стати людиною освіченою, працелюбною, високоморальною. На основі особистого досвіду педагог констатував зростання чисельності дітей шкільного віку з травмованою психікою, що, на його думку, вкрай негативно позначається на поведінці неповнолітніх.

Видатний педагог стверджував, що як шкільне так і сімейне виховання – це передусім не абиякі штучно організовані „заходи”, а насамперед спосіб життя. Педагоги й батьки, на його глибоке переконання, - володіють могутнім і водночас небезпечним інструментом, який вимагає великої мудрості й обачності, - владою над людиною. Саме ця думка знаходить своє відображення в працях Василя Олександровича [8: 145], де поряд із широкою палітрою розглянутих питань, проблема родинного виховання та передумов успішної корекції важковиховуваності в сім'ї, є однією з найактуальніших.

На глибоке переконання педагога, сім'я - „це первинний осередок багатогранних, людських відносин - господарських, моральних, духовно-психологічних, естетичних і, звичайно ж, виховних. Однак могутньою виховною та облагороджуючою силою для дітей вона стає тільки тоді, коли батько і мати бачать високу мету свого життя, живуть в ім'я високих цілей, що звеличують їх в очах дитини” [7: 414].

На превеликий жаль, суспільні реформи кінця ХХст. призвели до глибоких змін у життєдіяльності української родини. Деформація сім'ї особливо позначилася на її виховній функції. Саме на це звертав увагу В.О.Сухомлинський, наголошуючи на тому, що „у хорошій сім'ї, де батько і мати живуть у злагоді, де панують тонкі відносини чутливості до слова, до думки і почуття, до погляду і найменшого відтінку настрою, у відносинах добра, злагоди, взаємної допомоги й підтримки, духовної єдності й щирості, довір'я і взаємної поваги батьків, перед дитиною якраз і розкривається все те, на чому утверджуються її віра в людську красу, її душевний спокій, рівновага... Якщо ця віра зруйнована, в дитячу душу вриваються трагедія, горе. Нема нічого найнебезпечнішого для сім'ї, для школи, суспільства, ніж дитина - стражденна, нещасна - на руїнах своєї віри” [7: 417].

На глибоке переконання видатного педагога, порушення психологічного контакту з найближчими людьми підлітки переживають дуже гостро. Саме в „кризовий період” свого життя вони починають

усвідомлювати суперечності в житті дорослих, бо „...підлітковий вік - це надзвичайно важливий період становлення громадянина, період, коли світ турбот, тривоги, хвилювань, трудів і сподівань Батьківщини входить у людське серце особливо бурхливо і яскраво. І від того, що саме увійде в серце наших дітей у цей період, залежить, якими людьми стануть вони...” [8: 29]. До цього Василь Олександрович додавав, що існують сім’ї в яких „батькам зовсім байдуже, що роблять, чим займаються діти, ким вони стануть у майбутньому. Моральні вади, що панують в цих сім’ях, завдають глибокої травми дітям, їх треба відгородити від потворного впливу середовища, оточити атмосферою чесності, правдивості, людяності” [6: 64].

Поради, стосовно шляхів розв’язання багатьох із окреслених проблем, знаходимо в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського, чий погляд на сімейне виховання і сьогодні не втрачають своєї цінності й актуальності.

„Батьки і діти... Це вічний світ, у якому завжди було і буде багато важкого і непізнаного” [6: 25], до того ж, виховання дітей, а особливо важковиховуваних, - справа дуже відповідальна і складна. „Розмова про важких дітей велика і нелегка. По суті, це одна з найскладніших проблем виховання, проблема, за байдуже ставлення до якої доводиться розплачуватися дорогою ціною” [7: 525].

Проблемні питання ставить перед собою і читачами видатний педагог: „...Чому в нашому суспільстві є маленькі негідники? Чому ми не помічаємо, що людина стає негідником уже в дитинстві? Щось треба зробити, щоб не було дітей-негідників - тільки за цієї умови не буде негідників-дорослих” [7: 525].

Грунтовне вивчення праць та аналіз педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського дає можливість зрозуміти, наскільки в них глибоко і всебічно висвітлено причини виникнення важковиховуваності. Серед провідних передумов виникнення вад у поведінці підлітків вчений вважав саме батьків та форми їхньої поведінки. „Батько залишив сім’ю, хлопчик став мовчазним, задумливим. Утікає з дому, двічі побував у міліції. Батьки - п’яниці. Діти перестають вірити в добро і людяність, робляться грубими й жорстокими. Батьки, які б’ють дітей за шкільні оцінки...” [6: 21].

На глибоке переконання Василя Олександровича найголовнішим і, на превеликий жаль, злободенним відхиленням сьогодення є, за його висловом, споживацький характер способу життя величезної кількості дітей. На запитання „Що для вас є найголовнішим обов’язком?” більшість сучасних батьків відповідають: „Працювати лише на щастя та добробут своїх дітей”. Така відповідь повинна спонукати на роздуми, оскільки насправді створюючи такі „умови”, діти дорослішають, не знаючи скрути, обов’язків і ні за що й ні перед ким не відповідають. Безмежна радість споживання матеріальних і духовних благ – ось чим живе багато дітей, писав В.Сухомлинський. Саме це, на його думку, й призводить у майбутньому до небезпечних наслідків - спотворення людської особистості, паразитичного способу життя, появи важковиховуваних.

Проте, необхідно зазначити, що педагог-гуманіст дійшов слушного висновку стосовно того, що дитина від природи не народжується „важкою”, такою вона стає внаслідок несприятливого виховання, нестійкості сім’ї, негативних оточуючих умов з раннього дитинства до восьми років. Саме цей період є початком деформації особистості, оскільки під гнітом негативних чинників, а іноді й випадків котрі сприймаються як незначні, відбувається формування шкідливих для розвитку і формування особистості ціннісних настанов.

Важковиховувана дитина, на глибоке переконання В.О.Сухомлинського, - це плоть від плоті вад батьків, їхньої безсердечності, байдужості, обману, негараздів сімейного життя. Усі без винятку діти, що мають відхилення у поведінці – це діти „які в рідній сім’ї відчувають, що вони нікому не потрібні - ні матері, ні батькові. Або ж відчувають, що батько завдає матері великого горя, і мама каже: нема в світі правди, нема нічого святого. Вони, ці діти, не знають людських радощів, і в цьому їхня трагедія, моральне нещастя. Вони не знають ласкавих обіймів, засинають вони з тривожною дитячою думкою про свої образи й біль та здригаються уві сні” [6:67].

Отже, аморальна поведінка дорослих, потворний спосіб їхнього життя, негативні внутрішньосімейні відносини роблять дітей важковиховуваними. Такі діти під впливом комплексу причин випадаючи зі сфери виховання й опиняються у вирії активних негативних впливів. Поведінкові вади з часом поглиблюються і дитина стає педагогічно занедбаною. Зазначений термін, яким активно користується педагогічна наука, надзвичайно влучно віддзеркалює місце таких дітей в сучасній системі виховання.

Усвідомлюючи складність проблеми надання дієвої допомоги важковиховуваним підліткам з проблемних сімей видатний педагог обґрунтував педагогічні умови, за яких можна досягти позитивного коригуючого результату, мета якого, на його думку, повинна полягати в утвердженні в „...душі дитини, яка бачить у сім’ї неправду, брехню, лицемірство, - ... віру в людську красу, торжество добра, справедливості. Дитина, серце якої доторкнулося до темних сторін життя і затремтіло в розгубленості, повинна переконатися, що світлого, красивого, правдивого, життєрадісного в житті незрівнянно більше, ніж темного й потворного і що боротьба за людську красу дає величезне щастя... Я глибоко переконаний, наскільки важлива для важких дітей проста людська бесіда, в якій би дитина відчула, що вихователь ставиться до неї, як до рівної людини, ділиться своїми думками і почуттями” [6:65].

В.Сухомлинський пропонував терпляче та вдумливо досліджувати розумовий, емоційний та моральний розвиток підлітка; виявляти причини з приводу яких дитина стала „важкою”; застосовувати виховні впливи з урахуванням особливостей та складності індивідуального світу неповнолітніх; усіляко унеможлилювати прояви грубостей, приниження, покарання, оскільки „якщо дитина зазнала потрясіння, пов’язаного з покаранням, в її душі послаблюються внутрішні сили, які самою людською

природою призначені для самовиховання. Чим більше покарань і чим вони жорстокіші, тим менше самовиховання.

Покарання, тим більше, якщо справедливість його сумнівна (а саме так і є в переважній більшості сімейних конфліктів), огрублює людську душу, озлоблює її. Людина, яка зазнала покарань у дитинстві, в підліткові роки не боїться ні дитячої кімнати міліції, ні суду, ні виправно-виховної колонії” [6: 238]. До того ж педагог зазначав, що „покарання не є чимось невідворотним. Потреба в покаранні не виникає там, де панує рух взаємного довір’я і теплоти, де дитина змалку тонко відчуває поруч із собою людину - з її думками й переживаннями, радіощами і горем; де з перших кроків свого свідомого життя дитина вчиться керувати своїми бажаннями” [7: 297].

Особливу значущість для сучасних педагогів та соціальних працівників мають рекомендації вченого щодо застосування покарань у виховній практиці. З цього приводу автор писав: „Покарання може принизити особистість дитини, зробити її податливою випадковим впливам. Привчена за допомогою покарань до покірності дитина не може виявляти ... дійсного опору злу... Постійне використання покарань формує пасивність і покірність людини. Необхідно пам’ятати: якщо дитина зазнала урази, пов’язаної з покаранням, в її душі слабнуть внутрішні сили, самою людською природою призначені для самовиховання. Чим більше покарань і чим вони жорстокіші, тим менш самовиховання. Покарання, ... обрублює людську душу, розлючує, робить її жорстокою. Людина, що зазнала покарань у дитинстві, в підлітковому віці не боїться ні дитячої кімнати міліції, ні суду, ні виправно-трудоваї колонії” [5: 435].

Сьогодні, у зв’язку із загостренням криміногенної ситуації в суспільстві, зростанням чисельності злочинів, скоєних підлітками виникла помилкова тенденція стосовно пріоритету карно-правового підходу до питань профілактики важковиховуваності. Попередження ж важковиховуваності – функція, насамперед, педагогічної науки і практики [3: 4]. Саме на звертав увагу великий педагог ще у 70-х рр. минулого століття, говорячи: „Неправильно це! Злочинів не буде, якщо в дитинстві, отрочтві, ранній юності не буде покарань, точніше: якщо зникне необхідність, потреба в покараннях” [6: 238].

Василь Олександрович небезпідставно зауважував, стосовно того, що не існує ситуацій, які можна вважати безвихідними; немає дитини, яка б не підкорялася педагогічному впливу. Якими б вадами не характеризувалася поведінка підлітка, він не безнадійний, а лише вимагає особливого підходу, турботи, терплячості, добросердної теплоти.

Особливого значення великий педагог надавав впливу „живого” слова на особистість важковиховуваного. Автор справедливо підкреслював, що загальні слова часто не доходять до свідомості учня. Слово, на його думку, повинно бути наповнено глибоким змістом, емоційно забарвленим, залишати глибокий слід у душі вихованця та дієво впливати на його поведінку [4: 50]. „Ми, - зазначав він, - надаємо дуже великого значення тому, щоб моральна ідея,

розкрита перед розумом і серцем вихованця в яскравих, хвилюючих словах, живих образах, пробуджувала глибокі морально-естетичні почуття” [7: 122-123].

Педагогічно цінною і актуальною є думка В.Сухомлинського про те, що дійсне виховання включає насамперед мистецтво педагогічного спілкування, а невміння знайти оптимальний стиль взаємодії нерідко закінчується великою бідою – проблемою відхилень у поведінці неповнолітніх [5].

Необхідно також звернути увагу на те, що важковиховувані учні характеризуються відсутністю зацікавленості у читанні, безсистемністю та низькою культурою читацьких інтересів. Виходячи з цього, „чим важче дитині, тим більше, здавалося б, непереборних труднощів, на які натрапляє вона в навчанні, тим більше їй треба читати. Читання вчить її мислити, мислення стає стимулом, що пробуджує силу розуму. Книжка й жива думка, пробуджена книжкою, є найсильнішими засобами, які запобігають зубрінню - великому злу, що отуплює розум” [7: 451-452].

Поміж важливих умов корекції поведінки є створення сприятливої атмосфери з метою підвищення рівня вихованості неповнолітніх, а особливо важковиховуваних, є виховання успіхом. За слушним твердженням В.О.Сухомлинського, мажорний тон життя й виховання дитини повинен базуватися не тільки на загальношкільній позитивній атмосфері, а головне на її власних досягненнях у моральній поведінці та діяльності. Формування гармонійної особистості в діяльності, що ґрунтується на невдачах, парадоксально. Лише досягнення та перемоги формують в учня віру й бажання стати кращим.

Особливої уваги Василь Олександрович приділяв самовихованню підлітків називаючи його „міцним фундаментом”. Ніхто, навіть самий професійний педагог, не зможе по-справжньому виховати людину за умов відсутності в неї бажання виховуватися самостійно. „Це, на його думку, той найтонший вузол усіх пристрастей і дум людських, в якому доторкаються й сплітаються обов’язок і дисципліна, вимогливість до себе і совість, радість буття і непримиренність до зла, почуття власної гідності і справжня людська велич” [7: 490].

Оскільки виникнення відхилень у поведінці підлітків є наслідком комплексу причин, стратегія коригуючого впливу повинна поширюватися на сім’ю, навчальний заклад та найближче середовище. Однак на сьогоднішній день лише заклади освіти й виховання у змозі компенсувати наявні вади сімейного виховання. З цього приводу В.Сухомлинський зауважує: „Звичайно ж, є важкі, дуже важкі сім’ї. Але я працював у школі не один десяток років, не зустрічав батьків невинних, не зустрічав людей, у душі яких не залишилося доброї іскри. Перетворити цю іскру в яскравий смолоскип – ось у чому болісно важке, але благородне завдання педагогів” [6: 238].

Залишається актуальною думка В.О.Сухомлинського стосовно активного включення дітей до основних видів діяльності (навчальній, громадсько-корисній, трудовій) та специфіки використання методів і

прийомів виховання, перевиховання та корекції. Великий педагог акцентував увагу педагогів на тому, що „звичайні методи і прийоми виховання, які дають добрі результати з основною масою дітей, до важких дітей застосовувати марно, треба шукати якісь інші, особливі методи і прийоми виховання” [7: 509]. „Найважливіше... зміцнювати у дитини віру в свої сили і терпляче чекати того моменту, коли відбудеться хоча б маленьке зрушення в її розумовій праці... Від успіху до успіху - в цьому й полягає розумове виховання важкої дитини” [7: 511-512].

Не акцентуючи зайвої уваги на ступінь важковиховуваності дитини, школа зобов'язана спрямувати її в напрямку громадського, трудового, духовного життя. „Наша висока місія полягає в тому, щоб кожен вихованець обрав той життєвий шлях, ту спеціальність, яка давала б йому не тільки хліб насущний, а й радість буття, почуття власної гідності” [7: 515], - підкреслював Василь Олександрович. З метою гармонійного розвитку особистості дитини важливо пробуджувати й розвивати в неї допитливість, бажання отримувати знання; „заражати” її ідеями відкриття таємниць природи; навчити отримувати глибоке задоволення від краси навколишнього світу.

У напрямку моральному виховання підлітків В.О.Сухомлинський неабиякої уваги приділяв виконанню трудових завдань, котрі вимагали багато сили й часу та виходили за межі зацікавленості колективу. „Така праця має велике значення в ідейному вихованні старшокласників. Вони не тільки розуміли, а й переживали суспільну, всенародну спрямованість праці...” [7: 366].

У вихованні, підкреслював педагог-гуманіст, важливо, щоб „людина уже в роки дитинства збагнула істину: тільки праця творить честь, гідність особистості; в праці людина виражає себе в колективі, праця дає моральне право судити про інших людей” [6: 495].

Висновки з даного дослідження. Узагальнення результатів наукового пошуку дає підстави зробити такі висновки:

Серед плеяди науковців сучасного періоду (50-90-і рр. ХХст.), що характеризувався варіативністю підходів до проблеми важковиховуваності чільне місце посідає талановитий педагог В.О.Сухомлинський, творчий доробок якого викликає зацікавленість у сучасних гуманістична дослідників та практичних працівників.

Гуманістична спрямованість педагогічної концепції Василя Олександровича надихала його на пропаганду ідей виховання в дітей і молоді любові до батьківщин, до матері, батька, рідних, поваги до старших, сердечної чуйності, дієвої готовності надавати людині допомогу, старанності, трудової майстерності й кмітливості, дбайливого ставлення до природи, її багатств, милосердя, гуманності, почуття честі і гідності, щедрості, скромності, правдивості, совісті, доброти, співпереживання, обов'язку і відповідальності.

Аналіз педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського дає можливість стверджувати, що педагог чітко орієнтувався у визначенні ідеалу виховання на мудре народне узагальнення – виховати людину, котра й мухи не образить.

Справжня людська особистість, на думку вченого, народжується саме батьківською мудрістю, багатовіковим педагогічним досвідом і культурою народу.

Виходячи з глибин народної мудрості, В.О.Сухомлинський пропонував формувати в свідомості дітей погляди на працю як на джерело моральних і матеріальних цінностей. За його глибокими переконаннями: дитині треба працювати з того моменту, коли вона почала тримати ложку в руці і нести їжу з тарілки до рота; кожен вихованець повинен гордитися тим, що він робить для людей тощо.

Півлиський педагог учив дітей жити повноцінним життям, готував учнів до посіву доброго зерна в кожному борозду життєвої ниви.

Великий педагог у навчально-виховній роботі реалізував „золоте правило” поваги до жінки, піклування про неї, шанував Матір, освячував культ Матері-Берегині. Культ Матері – це результат серйозних роздумів педагога про необхідність зв'язання поколінь, про передачу духовної культури.

Глибоку мудрість педагогів-батьків В.О.Сухомлинський вбачав в умінні керувати бажаннями дитини.

Широко застосовував педагог у навчально-виховному процесі животворне джерело рідної мови, народні казки, казки-задачі, розповіді-загадки, народні жарти, гумор тощо.

Повсякденною формою життя вважав єдність слова і діла.

Усім своїм життям український педагог довів, що постійне духовне спілкування з вихованцями – провідна умова й запорука успішного виховання і навчання молодого покоління в українській національній школі.

В.О.Сухомлинський був переконаний, що саме з родини йде життя людини, у сім'ї шліфуються найтонкіше грані людини, із сім'ї починається суспільне виховання. Порушення ж психологічного контакту з найближчим оточенням підлітки переживають дуже гостро. З метою уникнення сімейних ускладнень видатний педагог пропонував:

- ✓ намагатися створювати для важких дітей та підлітків атмосферу доброти, любові, розуміння, співчуття;
- ✓ сприймати важкого підлітка таким, яким він є, сприяти розвитку в структурі його особистості найліпшого;
- ✓ будувати стосунки з важкими дітьми та підлітками на основі глибокої поваги й розумної вимогливості до них; користуватися системою педагогічно доцільних дій, які унеможливають виникнення педагогічної занедбаності, залучати дітей у такому стані до активної діяльності та життя в колективі;
- ✓ постійно підвищувати рівень загальної та педагогічної культури батьків важких дітей та підлітків, з метою формування у них стійкої потреби у зміні своєї поведінки, свого життя.

Лише за умов додержання названих рекомендацій, творчо використовуючи невичерпне джерело педагогічної майстерності Василя Олександровича Сухомлинського можна досягти справжніх успіхів у вихованні, перевихованні та корекції важких дітей та підлітків в сім'ї.

Література

1. Мосіяшенко В.А. Українська етнопедагогіка: Навч. посіб. –Суми: ВАТ „Університетська книга”, 2005. -176с.
2. Попов М. А. Генезис проблеми відхилень у поведінці неповнолітніх в історії педагогічної думки. Навч. посібн. –Слов’янськ: СДПУ, 2007. – 99с.
3. Попов М.А. Організація проблемного семінару „Робота класного керівника з важковиховуваними старшокласниками”: Навч. посібн.-Слов’янськ: СДПУ, 2005. – С.4.
4. Попов М.А. Педагогічні умови корекції поведінки важковиховуваних старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. Дис. канд. пед. наук.: 13.00.07/Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. – Луганськ, 2006. –С.50.
5. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. – К.: Рад.шк., 1985. –557 с.
6. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. - К.: Рад школа, 1978. -С. 21, 25, 29, 64, 65, 67, 238, 495.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: У 5 т. - К.: Рад. школа.1976- 1977.-С. 122-123, 297, 366, 414, 417, 451-452, 490, 509, 511-512, 515, 525.
8. Сухомлинський В.О. Сто порад учителів. - К., 1988. –С.145.

Костенко Л.Д.

СУПЕРЕЧНОСТІ І ТРУДНОЩІ У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ ГРОМАДЯНИНА В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку українського суспільства школа вирішує завдання першорядної важливості – формування інтелектуально розвиненої, творчої, працьовитої, здорової, толерантної, життєво компетентної, з надбанням моральної, духовної та естетичної національної культури особистості громадянина України.

Процес становлення особистості на будь-якому віковому етапі характеризується своєю специфікою і складністю. Особливо значні труднощі виникають у підлітковому віці, який В.О.Сухомлинський назвав віком народження громадянина.

Проблема психологічних особливостей підліткового віку знайшла своє багатоаспектне висвітлення в працях вітчизняних психологів і педагогів:

– провідна діяльність у підлітковому віці: інтимно-особистісне спілкування (Д.Б.Ельконін), суспільно-корисна діяльність (Д.І.Фельдштейн), суспільно-значуща діяльність (В.В.Давидов);

– психічне новоутворення: відкриття “Я”, усвідомлення своєї індивідуальності (Е.Шпрангер);

– розвиток мотиваційної сфери, мотив досягнення певного статусу в групі однолітків (Л.І.Божович);

– почуття дорослості як специфічне новоутворення самосвідомості підлітка (Ельконін Д.Б., Г.С.Костюк, О.А.Проскура, О.В.Скрипченко).

Значна увага вчених приділяється проблемі психології важковиховуваних підлітків (В.О.Крутецький, О.І.Кочетов, Н.М.Верцинська, О.І.Власова, І.В.Дубровіна, В.П.Кашенко, С.І.Подмазін).

На наш погляд, у даній складній проблемі в недостатній мірі розкриваються суперечливості духовного розвитку підлітків, недоліки сімейного і шкільного виховання, що зумовлюють важковихованість. Крім того, у практичній роботі вчителів з “важкими” підлітками мало використовується педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського.

Враховуючи цей факт, нами була визначена тема дослідження: “Суперечності і труднощі у становленні особистості громадянина в підлітковому віці”.

В процесі дослідження ставились завдання:

- визначити суперечності духовного розвитку особистості в підлітковому віці (охарактеризовані В.О.Сухомлинським);
- виявити особливості розуміння вчителями причин важковихованості;
- проаналізувати деякі недоліки морального та інтелектуального виховання в сім’ї і школі, які зумовлюють труднощі становлення особистості підлітка;
- визначити деякі методи і шляхи подолання важковихованості підлітків.

Спостереження педагогів, батьків, дослідження психологами вікових особливостей дітей показують, що в підлітковому віці звершуються глибокі зміни в духовному житті людини. Підліток вже не дитина, але ще і не дорослий, і це протиріччя знаходить свій прояв в різноманітних формах. Багаторічний досвід роботи в школі, вивчення особливостей якісних стрибків у розвитку психіки дитини дали можливість В.О.Сухомлинському глибоко розкрити суперечності духовного розвитку підлітка. У своїй відомій книзі “Народження громадянина” [6] він визначає такі види суперечностей:

- непримеренність до зла, неправди, готовність вступити в боротьбу з найменшим відхиленням від істини і, з другого боку, невміння розібратися в складних явищах життя;
- підліток хоче бути хорошим, прагне до ідеалу і водночас не любить, щоб його виховували;
- прагнення самоутвердитись і невміння це зробити;
- глибока потреба в пораді, допомозі – і водночас немовби небажання звернутися до старшого;
- суперечність між багатством бажань, з одного боку, і обмеженістю сил, досвіду, можливостей для здійснення їх, з другого;
- показне заперечення авторитетів, захоплення ідеальним і сумнів у тому, що ідеальне може бути в нашому буденному житті;
- подив перед невичерпністю науки, прагнення багато знати, переживання почуття натхнення, радості, інтелектуальної праці і разом з тим поверхове, навіть легковажне ставлення до навчання до своїх повсякденних завдань;
- романтична захопленість і ... грубі вихватки, “моральне невігластво, захоплення красою і ... іронічне ставлення до краси.

Розкриття В.О.Сухомлинським сутності цих конкретних видів суперечностей підліткового віку має практичну цінність для виховної діяльності вчителів. В.О.Сухомлинський наголошував на тому, що тонке розуміння педагогом складної природи особистості підлітка призводить до послаблення, “зглажування” даних суперечностей і, навпаки, невміла виховна робота – до конфліктів, зривів, сприяє виникненню “важких” підлітків.

Діалектичний підхід у розумінні психології особистості “важкого” підлітка потребує застосування принципу розгляду явищ у їх розвитку, тобто які причини спонукали виникнення того чи іншого явища, які фактори впливали на нього, які наслідки його існування.

Глибоко вивчаючи процес становлення особистості в підлітковому віці, В.О.Сухомлинський дійшов важливого педагогічного висновку: “Чим більше я аналізував труднощі виховання в роки отрочтва, тим більше переконувався в істинності простої, але важливої закономірності: “дуже важко виховувати підлітків там, де надто легко йде виховання в роки дитинства” [6, с. 288].

В.О.Сухомлинський проаналізував історію життя 460 сімей, в яких виховувались підлітки, що знаходились в дитячій виправній колонії за скоєні ними правопорушення і злочини. Інтелектуальні, моральні, естетичні інтереси в усіх указаних сім'ях були дуже бідні, примітивні. Діти зростали там духовно убогими, їм були недоступними для розуміння і почуттів твори художньої літератури, музики, недоступна найвища людська радість – давати щастя іншій людині. Видатний педагог писав: “Я домагався ... щоб дитина готова була віддати все для блага і радості найдорожчих для себе людей, щоб це віддавання, творення було найголовнішою духовною

потребою. Я прагнув до того, щоб відносини дитини з іншими людьми і дома, і в школі будувалися на обов'язку й відповідальності” [6, с. 292].

Характеризуючи витоки “важковихованості”, В.О.Сухомлинський відмічав, що якщо дитина переживає в ранньому віці образу, вона стає хвороблива, чутлива до самих малих проявів несправедливості і байдужості; вона все більше замикається в собі, протиставляючи справжньому і уявному злі те, що вона може протистояти: неслухняність, грубість, негативізм, щоб заявити своє право на увагу.

В.О.Сухомлинський виокремив два джерела морального виховання: 1) цілеспрямована, спланована робота вчителя, моральні, трудові, творчі, громадські взаємини в колективі; 2) відносини, які оточують дитину. Другому він відводив винятково важливу роль: “Ці відносини ніким не мисляться як спеціальний засіб виховання, але чим менше думають про них дорослі як про силу, що діє на духовний світ дитини, тим більше вона, ця сила виховує... В усьому, що оточує дитину (не тільки люди, а й речі, явища), вона бачить матеріалізовані людські погляди, судження, звички, наміри” [6, с. 298].

Оскільки для глибокого розуміння психології підлітка необхідно знати історію психічного розвитку дитини, у проведеному нами констатуючому експерименті ставилось завдання: в'яснити, як сучасні вчителі розуміють причини важковихованості підлітків. (Письмове опитування проводилось в Миколаївському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти; вчителі математики, української мови і літератури, хімії, історії, заступники директорів шкіл з виховної роботи, вихователі шкіл-інтернатів, вчителі початкових класів, всього 416 осіб).

58 % вчителів назвали першопричину важковихованості підлітків – неблагонадійні, проблемні сім'ї, пияцтво, наркоманія батьків, їх асоціальна поведінка, негативний приклад (кожен із вчителів описував від двох-трьох до чотирьох-п'яти причин).

Як показує життєвий і педагогічний досвід “важкі” підлітки існують не тільки у явно неблагонадійних сім'ях, а і у тих, де у батьків немає справжньої любові до дитини, де не розуміють її індивідуальних і вікових психологічних особливостей.

64 % опитуваних вчителів причиною важковихованості вважають складні соціально-економічні умови держави, низький матеріальний рівень життя багатьох сімей, безробіття батьків або ж цілоденна їх зайнятість.

Вчителька української мови і літератури пише: “Я вважаю, що у виникненні “важких” підлітків винна держава: вона не може забезпечити нормальне існування їм і їхнім батькам. Чому деякі діти втікають з дому? Здавалося б в них є дах над головою, їжа та ін. Але їм цього мало. Їхня проблема в тому, що вони хочуть бути схожими на “крутих” хлопців, які самі вирішують, як їм жити і яким способом добувати гроші. У підлітковому віці особливо хочеться бути на когось схожим. Невже на батька, який заробляє мізерні гроші, яких не вистачає навіть на нормальну їжу? “Ні, я не буду таким нікчемним, як батько. Я сам про себе подбаю” –

думає хлопчик. Він іде на вулицю, і там його психіка руйнується під впливом алкоголю, наркотиків та інших “крутих” засобів”.

Вчитель історії: “В останнє десятиріччя в нашій країні появились неблагонадійні сім’ї нового типу, так звані “суперблагонадійні” сім’ї. Це сім’ї, де є великий достаток, розкіш, діти мають дорогі речі, в квартирі багатий інтер’єр, але батьки зневажають елементарні принципи моралі, моральні взаємовідносини між людьми”.

Серед інших вагомих причин вчителі (24 %) назвали вплив вульгарної літератури, фільмів зі сценами жорстокості, насильства, страхів, сексу та ін. Слід відмітити, що 13 % вчителів причиною важковихованості вважають спадковість, складний характер від природи. Наведемо приклад такого міркування. Вчитель М.: “Є діти, які не піддаються впливу вчителів, вихованню. Вони вперті, ліниві, зухвалі. Це у них в генах, ніяке виховання їм не допоможе. З віком у них виникають асоціальні форми поведінки”.

Як видно із даного судження, у вчителя проявляється одностронність мислення: він недооцінює роль виховання, соціального середовища і перебільшує значення спадковості. Таке переконання вчителя небезпечне, тому, що воно закриває йому шлях до правильного індивідуального підходу до учня, розкриття його можливостей, морального та інтелектуального становлення.

14 % вчителів до причин важковихованості відносять такі особистісні якості підлітків: підвищена самооцінка, бажання швидше стати дорослим, проявити себе, впертість.

Психологи на багатому експериментальному матеріалі доказали, що недисциплінованість, впертість, негативізм, психологічні бар’єри у спілкуванні з дорослими – не є віковими психологічними особливостями підлітків, а тільки негативною формою самоствердження особистості. В.О.Сухомлинський писав, що в процесі правильного виховання такі недоліки поведінки у підлітків можуть зовсім не виникати або ж існувати недовгочасно.

Викликає тривогу той факт, що тільки 16 % опитуваних вчителів причиною важковихованості підлітків називають помилки у шкільному вихованні (в основному – неправильний індивідуальний підхід, без його аналізу).

На нашу думку, вчитель повинен бачити цілісну систему причин важковихованості підлітків, а саме:

9. соціально-економічні: сучасне суспільство формує у дітей перебільшені матеріальні потреби, психологію індивідуалізму, в багатьох фільмах і творах художньої літератури відображається красиве, але легке, безтурботне життя; сцени вбивств, жорстокості, прояви алкоголізму і наркоманії крайнє негативно впливають на духовний світ підростаючої людини; низький рівень матеріального забезпечення сім’ї, безробіття, невелика зарплата людей інтелектуальних професій можуть формувати у підлітків переконання добиватися багатого життя будь якими, в тому числі, протиправними шляхами;

10. типові помилки у шкільному вихованні: недостатня моральна і психологічна культура вчителя; бідний арсенал прийомів педагогічного впливу на учнів; застосування погрози, приниження особистості учня, скарги батькам; поверхове знання вчителем індивідуальних і вікових психологічних особливостей дітей; часто своєрідність характеру дітей сприймається як важковиховуваність; необ'єктивність в оцінці знань і поведінки учня; відсутність переконання в тому, що до одного і того ж виду діяльності діти здібні по-різному (від малообдарованих до геніальних), але кожна дитина (за винятком з глибокою патологією мозку) здібна, нездібних дітей не буває, є несприятливі умови їх життя; невміння вчителя попереджувати і розв'язувати конфлікти у стосунках з дітьми та їх батьками; невміння чи небажання класних керівників включати кожного учня, їх класу у різноманітні види діяльності (громадські, наукові, художньої самодіяльності, спортивні та ін.);

11. недоліки і помилки сімейного виховання: сильно виражений авторитарний чи ліберальний тип виховання в сім'ї; низька психолого-педагогічна культура батьків; надмірна увага до дітей, невміння розвивати у них активність, самостійність, відповідальність; зневажливе ставлення батьків до освіти; небажання допомогти дитині, якій важко дається навчання; бідність духовних, моральних, інтелектуальних, естетичних інтересів сім'ї; невміння бачити позитивні риси характеру своєї дитини; відсутність єдності поглядів батьків та інших членів родини на виховання дитини; ненормований робочий день батьків, вимушена робота за кордоном, а звідси діти залишаються без належного догляду і спілкування.

У процесі перевиховання “важких” підлітків вчений Е.Ш.Натанзон [4] рекомендує вчителям застосовувати такі принципи: педагогічний оптимізм; віра вчителя у безмежні можливості дитини, переконання в тому, що характер “важкого” учня можна змінити в кращу сторону; повага до дитини; розуміння психічного стану дитини, правильний аналіз вчинків учня; розкриття мотивів; зацікавленість у долі дитини.

Більшість психологів і педагогів, які займаються проблемою важковиховуваних дітей – [1], [2], [3], [4], [5], [7], рекомендують такі групи методів перевиховання: 1) метод реконструкції характеру; 2) методи перебудови мотиваційної сфери і самосвідомості; 3) методи перебудови життєвого досвіду; 4) методи попередження негативного і стимуляції позитивної поведінки.

На нашу думку, основний підхід у виправленні особистості “важких” підлітків полягає в: 1) єдності дій держави, школи і сім'ї; 2) забезпеченні позитивних соціально-психологічних умов розвитку підлітка; 3) подоланні негативних і формуванні позитивних рис характеру; 4) пробудженні стійкої потреби у самовдосконаленні та успішної самореалізації особистості.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, результати проведеного нами констатуючого експерименту дають можливість зробити такі **висновки**: 1) проблема становлення особистості громадянина в підлітковому віці актуальна, складна, багатогранна і залишається

недостатньо розкритою; 2) у практичній педагогічній діяльності вчителів мало використовується педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського з питань духовного розвитку, моральної, інтелектуальної та естетичної культури підлітків, недоліків шкільного і сімейного виховання, які призводять до важковиховуваності; 3) в процесі викладання психолого-педагогічних дисциплін у педуніверситетах даній проблемі приділяється незначна увага, тому необхідна розробка і реалізація спецкурсу “Психологічні особливості становлення особистості громадянина в підлітковому віці”; 4) у процесі викладання психології і педагогіки в Інститутах післядипломної педагогічної освіти важливо проводити семінари і практичні заняття з питань суперечностей духовного розвитку підлітків, причин їх важковиховуваності, взаємодії школи і сім’ї у перевихованні “важких” підлітків; 5) керівникам у галузі освіти необхідно поставити питання про розробку програм саморозвитку і самореалізації особистості молодшого школяра, підлітка, старшокласника.

Формування особистості громадянина в підлітковому віці – одне із самих відповідальних завдань і тому потребує єдності, цілеспрямованої і системної роботи вчителів, класних керівників, учнів, батьків, діалектичної взаємодії виховання і самовиховання.

Література

1. Журецький Я.І., Квітковська Н.В., Литвиненко І.С. – Педагоги, батьки, діти. – Миколаїв, 2006.
2. Кашенко В.П. Педагогическая коррекция. – М., 1992.
3. Кочетов А.И., Верцинская Н.Н. Работа с трудными детьми. М.: Просвещение, 1986. – 160 с.
4. Натанзон Э.Ш. Трудный ученик и педагогический коллектив. – М., 1984.
5. Подмазин С.И., Сибиль Е.И. Как помочь подростку с “трудным” характером. – К.: НТЦ, Перспектива, 1996. – 160 с.
6. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. Вибр. твори в п’яти томах, том третій. – К.: Рад. школа, 1977. – 669 с.
7. Фіцула М.М. Педагогічні проблеми перевиховання учнів. – Тернопіль, 1993.

Капацна В.И., Шарипова Н.Е.

В.А.СУХОМЛИНСКИЙ О ВОСПИТАНИИ САМОДИСЦИПЛИНЫ В УМСТВЕННОМ ТРУДЕ

Постановка проблеми...С целью повышения эффективности учебно-воспитательного процесса особое внимание обратить на воспитание самодисциплины в умственном труде учащихся на научной основе.

Анализ основных исследований и публикаций...Анализ литературы и научных исследований по данной проблеме свидетельствует о том, что подобные вопросы рассматривались еще в X-XI ст., позже Я.А.Коменским, К.Д.Ушинским, Н.В.Черпинским, В.О.Пунским, В.А.Сухомлинским и другими.

Формулировка целей статьи...Повышение эффективности всей работы по обучению учащихся умению учиться – одна из важных задач, из которой вытекают конкретные цели:

- воспитание самодисциплины в умственном труде;
- научная организация самостоятельной работы учащихся.

Изложение основного материала... Почему многие школьники плохо учатся? Нет наверное, ни одного педагога, который не задумывался бы над этим вопросом и не пытался помочь таким ученикам.

На поставленный вопрос есть множество ответов и причин. Но одной из самых главных причин, которые порождают слабую успеваемость, является неумение учиться, незнание и слабое владение приемами научной организации учебного труда (НОТ).

Наши исследования среди учащихся школ г. Славянска, Славянского района и многих других школ Донецкой области показали, что ни в одной из школ ученики не смогли ответить на вопрос: что такое НОТ, как воспитывать самодисциплину, какие бывают приемы учиться? А о работе по научной организации труда нет и речи. Такое же положение и со студентами. На вопросы анкет, что они знают о НОТ, как надо работать, чтобы успевать в ВУЗе, многое познать, какими приемами пользоваться, никто из студентов 1–2 и старших курсов ничего не могли ответить. В школе и ВУЗе курс «Научная организация труда» не читается.

В 70–80-е гг. XX ст. в Славянском пединституте читались курсы «Научная организация труда учащихся» и «Научная организация самостоятельной работы студентов», в которые входили практические занятия, работа в библиотеке, цикл бесед, семинаров, конференций под девизом: «Учись учиться», но со временем эти курсы были исключены из учебных планов и обучение приемам НОТ свелось к нулю. Однако, на дефектологическом и филологическом факультетах на протяжении нескольких лет, нами ведется исследование по обучению студентов овладению навыками и приемами научной организации самостоятельной работы. В помощь студентам в 2005 и 2007 годах изданы методические советы и рекомендации. Результаты экзаменационных сессий и педагогических практик свидетельствуют, что успеваемость студентов на данных факультетах лучше, чем на других.

В 50–60-е гг. XX ст. В.А.Сухомлинский один из первых заговорил о научной организации труда учащихся, учителей посредством воспитания самодисциплины в умственном труде как одного из условий НОТ.

А что такое НОТ? НОТ – это система научно обоснованных мероприятий, которые направлены на усовершенствование труда, его условий, на достижение максимальных затрат времени, сил и средств.

Актуальным остается девиз великого педагога «Нет и не может быть детей, которые не хотели бы учиться... Неумение учиться порождает нежелание, нежелание – лень... Главное средство предупреждения этих пороков – учить воспитанников самостоятельно работать, воспитывать самодисциплину в умственном труде.» [5, с.133].

Что означает окончание –ся в слове «учиться»? Это значит, учить себя, – писал В.А.Сухомлинский. Можно поставить перед собой сто учителей, но они окажутся бессильными, если ребенок не может заставить себя и сам требовать от себя. Однако, нельзя надеяться, что успешная учеба может быть легкой. Овладение знаниями и умениями – путь длительный и трудный, но именно преодоление трудностей усиливает радость познания, укрепляет веру в силу своего ума и воли.

Василий Александрович раскрыл величественную картину мысли, ставшей решающей силой труда. Он убеждал, что самым сильным, могучим стимулом, побуждающим ребенка к воспитанию самодисциплины, к сознательному, усидчивому умственному труду, является очеловечивание и облагораживание его желанием принести радость дорогим родным людям – папе, маме. Он советует родителям и учителям развивать у детей чувства труженика, гражданина, не допускать чтобы ребенок переживал безысходную горечь отставания, какой-то неполноценности. В книге «Сто советов учителю», а именно в советах № 56–59, раскрывается суть этих мыслей. Каковы же пути воспитания самодисциплины в умственном труде использовал В.А.Сухомлинский в своей практике? В Павлышской школе, под руководством В.А.Сухомлинского, начиная с 1-го класса, систематически проводили беседы о культуре учебного труда. Для учащихся 1–8-х классов работал кружок «Учись учиться», для старших школьников был введен курс «Основы научной организации учебного труда».

Однако, одними беседами и кружками не ограничивались. В школе проводили внеурочную работу на лучшего сказочника, конкурсы, праздники, познавательные игры, турниры любознательных, смекалистых и прочие мероприятия, которые помогали воспитывать у школьников самодисциплину в труде.

Система В.А.Сухомлинского была так построена, чтобы ребенок чувствовал: день без труда – это несчастливый день жизни, огромная невозможная утрата. Например, он рассказывал каждому поколению питомцев «Быль про Петю». Мама шла на работу до восхода солнца. Она разбудила Петю и сказала: – У тебя начинаются каникулы. Вот тебе работа на сегодня: посади возле хаты дерево и прочитай эту книгу о Далеких Синих Горах. Мама показала, где выкопать дерево и как его посадить, положила книгу на стол.

Петя подумал: посплю еще немного... очень уж сладко спится, когда мама уходит на работу. Лег и сразу же уснул.

Проснулся Петя – ой, беда! Солнце уже среди неба. Хотел сразу за работу взяться, но подумал – успею еще. Сел Петя возле высокой тенистой груши и подумал: вот посижу еще немножко и возьмусь за дело. Потом Петя пошел в сад, ягоды ел, за бабочкой с полчаса гонялся, снова под грушей сидел.

Пришла вечером мама и говорит: – Показывай, что ты сделал за день.

А Петя ничего не сделал. Стыдно ему смотреть матери в глаза.

– Знай сын, что теперь на земле будет на одно дерево меньше, а среди людей – меньше на одного человека, знающего, что такое Далекие синие горы. Ты потерял большое богатство – знания. Теперь, сколько ни трудись – все равно не узнаешь всего, что узнал бы, если ни тот потерянный день. Идем, я тебе покажу, что люди сделали за этот день, который ты потерял. Подвела к вспаханному полю, показывает: – Вчера здесь была стерня, а сегодня – вспаханная нива. Здесь работал трактор, а ты бездельничал. Подвела к колхозному двору, показывает много-много ящиков с яблоками и говорит: – Эти яблоки утром были на деревьях, а сейчас, видишь, в ящиках. Ночью их повезут в город. Здесь и я работала, а ты бездельничал.

Были и другие примеры, но именно этими примерами педагог раскрыл величественную картину мысли, ставшей решающей силой труда.

С малых лет и на протяжении всего длительного пути по тропинке творчества и юности ученики должны стремиться к тому, чтобы среди жизненных ценностей, которые входят в жизнь, на первом месте стали не материальные блага, не заботы об одежде, квартире, вкусной пище, а радости интеллектуальной жизни. В молодости человек должен быть идеалистом – в лучшем смысле этого понятия.

Выдающийся педагог всю свою жизнь изучал индивидуальные особенности детей малоспособных и медленномыслящих, которые особо нуждались в воспитании самодисциплины в умственном труде. Психологи называли таких детей с временной задержкой развития и рекомендовали обучать их в особых школах. Однако, Сухомлинский пишет: «Я убежден, что учить и воспитывать таких ребят надо в обычной школе: полноценная интеллектуально насыщенная и постоянно обогащающая среда – одно из важнейших условий их спасения».[2]

В своей педагогической теории и практике В.А.Сухомлинский определил главнейшие пути в воспитании таких детей (труд, влияние воспитания и среды, оценивание знаний ребенка, если он добился успеха в самостоятельной работе; учить наблюдать, подмечать отношения между вещами и явлениями, составление сказок, стихотворений, сочинений; педтакт; чтение, чтение и еще раз чтение). Как видим, путей много, однако индивидуализация самостоятельной работы, воспитание самодисциплины у малоспособных детей – это серьезная проблема обучения, которой занимался педколлектив Павлышской школы с 1950 года.

Если вы хотите, чтобы ребенку хотелось хорошо учиться и при этом он стремился принести радость матери и отцу, берегите, лелейте, развивайте у него чувство труженика, гражданина. Это значит, что ребенок должен видеть, переживать свои успехи в учении. Василий Александрович особенно подчеркивал, не допускать, чтобы ребенок переживал безвыходную горечь отставания, какой-то своей неполноценности. Оптимизм, вера его в свои силы - это магнит который притягивает школу и семью.[4]

Для того чтобы развить у ребенка самодисциплину в умственном труде Сухомлинский дает 15 советов для учащихся старших классов,

начиная с седьмого.[4, с.282] Эффективность этих советов зависит от множества условий и предпосылок, среди которых наибольшее значение имеет хорошая атмосфера богатых интеллектуальных интересов прежде всего в педколлективе.

Наиболее важными советами по воспитанию умственного труда у школьников В.А.Сухомлинский считал:

1. Если хотите, чтобы у вас было достаточно времени, ежедневно читайте. Читайте каждый день хотя бы две страницы научной литературы, связанной с предметом каким вы увлекаетесь (ваш факультатив). Все, что вы читаете, - это интеллектуальный фон вашего учения. Чем богаче этот фон, тем легче учиться. Чем больше вы читаете, тем больше у вас будет резерва времени, кроме этого развивается память и повышается интеллектуальное развитие.

2. Василий Александрович неоднократно подтверждал: умеете слушать учителя, конспектируйте лекции – независимо от того, есть ли материал в учебнике, это учит мыслить и проверять самого себя – свои знания. Надо учиться думать над конспектом уже на лекции и работать над записями ежедневно, его нужно делить на 2 части, в первой записывать узловые, главные вопросы, во 2-й – то, над чем надо подумать. Если вы будете придерживаться этих рекомендаций по всем предметам, у вас не будет «авральных» дней. Не будет надобности по несколько раз перечитывать конспект и заучивать его при подготовке к экзамену.

3. Одним из главных вопросов В.А.Сухомлинский считал режим дня:

- начинать работу рано утром; вставать в 5 часов 30 мин., сделать зарядку, выпить стакан молока с хлебом, начинать работу; в утренние часы выполнять самый сложный творческий труд; 1,5–2 часа умственного труда перед уроками – это золотое время для выполнения домашнего задания. Рано ложиться и рано вставать доказано наукой. В течении многих лет в Павлышской школе разъясняли родителям необходимость раннего пробуждения и пользу от интенсивного умственного труда в первые 8–10 часов после пробуждения. В школе Сухомлинскому удалось добиться того, что 90% детей придерживались определенного режима [2, с.656-659].

- Думать об узловых вопросах теорий; читать, штудировать трудные статьи, работать над рефератами. Составлять свой дневной режим, так чтобы спать не менее двух часов до 12⁰⁰, это самый целебный сон.

4. Важнейшей проблемой является определение системы своего умственного труда – это значит соотношение главного и второстепенного: главное распределять во времени так, чтобы оно не отодвигалось на задний план второстепенным; главным надо заниматься ежедневно; определить самые важные научные проблемы, книги, научные труды, над которыми работаете в течении продолжительного времени.

5. С научной точки зрения, нельзя организовать работу без внутренних стимулов. Много в умственном труде не настолько интересно, чтобы выполнять с большим желанием. Часто единственным стимулом

является лишь **надо**. Совет: начинайте умственный труд как раз с этого неинтересного. Умейте сосредоточиться на тонкостях теории по этим вопросам настолько, чтобы **надо** постепенно перерастало в **хочу**. Самое интересное оставляйте на конец работы.

6. Надо быть очень строгим в выборе книг и журналов для чтения: уметь ограничивать круг чтения: не читать книги, которые тебе не нужны.

7. Умейте самому себе сказать: нет. Вас окружают множество занятий. Существуют разные секции, кружки и т.д. Поэтому умейте проявить решительность, так как во многих из этих видов деятельности заключены соблазны, которые могут принести вам большой вред. Надо развлечься и отдохнуть, но нельзя забывать главного: государство тратит на вас большие деньги, и на первом должны стоять не танцы и отдых, а труд.

Сухомлинский советует, чтобы дети играли в шахматы, больше читали художественную литературу, так как она помогает сосредоточиться и является замечательным средством, тонизирующим нервную систему, дисциплинирует мысль.

8. Великий педагог советует не тратить время на пустяки – пустую болтовню, праздное время проведения. Умейте разговор с товарищем сделать источником духовного обогащения, чтобы рождались умные мысли и время не проходило зря.

9. Учитесь облегчать свой умственный труд, т.е. создавать резерв времени на будущее. Для этого заведите записную книжку. У Василия Александровича их было около 40, каждая из которых предназначалась для записи ярких, как бы мимолетных мыслей. Сюда же он записывал самое интересное из прочитанного; все это нужно в будущем для облегчения умственного труда.

10. Для каждой работы надо искать наиболее рациональные приемы умственного труда. Разъясняя учебные приемы, учитель помогает школьникам овладеть научной организацией своего труда и тем самым добиваться значительного повышения его производительности. А это основной путь к ликвидации перегрузки учащихся, с которой мы так долго и пока еще безуспешно боремся. Не жалеть времени на то, чтобы глубоко осмыслить сущность факторов, явлений, закономерностей, с которыми ученик имеет дело; чем лучше он вдумался, тем прочнее отложится в памяти; уметь не перечитывать, а лишь просматривать, что хорошо известно школьнику; опасаться поверхностного просматривания того, что еще не осмыслил.

11. Василий Александрович подчеркивал, что умственный труд не может быть успешным, если вам будут мешать. В часы сосредоточенного умственного труда каждый должен работать совершенно самостоятельно; лучше работать в читальном зале, где строго придерживаются режима.

12. Умственный труд требует чередования математического и художественного мышления. Надо читать научную литературу и беллетристику.

13. Важно избавиться от дурных привычек, например, перед началом работы сидеть минут 15 без какой-либо надобности перелистывать книгу, которую не собираетесь читать, проснувшись, лежать в постели и др.

14. Завтра – самый опасный враг трудолюбия. Никогда не откладывайте на завтра то, что можно сделать сегодня. Сделай привычным то, чтобы часть завтрашней работы была выполнена сегодня. Это будет действительно внутренним стимулом, задающий тон всему завтрашнему дню,

15. Еще один из мудрых советов дает В.А.Сухомлинский: не прекращайте умственного труда никогда; летом не расставайтесь с книгой; каждый день пусть вас обогащает интеллектуальными ценностями – в этом один из источников времени, необходимого для умственного труда в будущем.

Василий Александрович обращается ко всем и взрослым, и малышам: помните, что чем больше вы знаете, тем легче овладеть новыми знаниями.

Таким образом, мы видим как много значит умственный труд. Как важно научиться помогать школьникам формировать у себя могучие внутренние стимулы – жажду и радость познания. В связи с этим обучение учащихся умению учиться приобретает особенно большое значение. В.О.Пунский в книге «Азбука учебного труда» отмечал, что если у школьников не сформированы учебно-познавательные способности, если поэтому учебный труд является для них непосильно тяжелым и безрезультатным, внутренние стимулы к учению выработать невозможно.[1, с.12]

Поэтому повышение эффективности всей работы по обучению учащихся умению учиться – одна из самых важных задач школы. А оно достигается воспитанием самодисциплины в умственном труде любого человека при соблюдении советов В.А.Сухомлинского, который подчеркивал, что хорошо организованный умственный труд оказывает большое воспитательное воздействие на учащихся, способствует выработке трудолюбия, аккуратности, умению беречь время. Кроме того, в процессе учебного труда формируется не только интеллектуальный, но и нравственный облик личности. «Я тысячу раз убежден, – писал Сухомлинский, - что трудовое воспитание начинается за партой, за книгой...» [3, с.349].

И, наконец, овладение учащимися интеллектуальными умениями служит важнейшей предпосылкой для того, чтобы после окончания школы ее выпускники могли успешно заниматься дальнейшим самообразованием.

Выводы... Возможности научной организации труда неисчерпаемы. Человек постоянно должен работать и жить по законам НОТ, воспитывая в себе дисциплину умственного труда.

Литература

1. Пунский В.О. Азбука учебного труда: Кн.для учителя. – М: Просвещение, 1988. – 144с.

2. Сухомлинский В.А. Избр. произв. в 5-ти т. – т.2, - К.: Рад.школа, 1979.
3. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека в 5-ти т. – т.2, - К.: Рад.школа, 1979.
4. Сухомлинский В.А. Сто порад вчителів. – К.: Рад.школа, 1988.
5. Сухомлинский В.А. Воспитание коммунистического отношения к труду. – М.:, 1959.
6. Наукова організація самостійної роботи студентів та слухачів магістратури: Методичні поради та рекомендації /Капацина ВІ. Внукова І.П. За заг. ред. Сипченко В.І. – 5-е вид., доп. і перероб. – Слов'янськ: Видавничий центр СДПУ 2005.
7. Організація самостійної роботи: Методичний посібник для студентів та магістрантів /Укладачі: Сипченко В.І., Капацина ВІ. Остополець І.Ю. – Слов'янськ Видавничий центр СДПУ, 2007. – 93 с.

Коркішко О.Г., Саяпіна С.А.

ІДЕЇ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Нова ера історичного розвитку ставить завдання сформувати інтелектуальний і культурний потенціал як найвищу цінність нації. Провідна роль у цьому процесі належить загальноосвітній школі як основному інституту соціалізації підростаючого покоління. Сучасна школа повинна виховувати громадянина зі стійкою соціальною орієнтацією, що може бути визначена як громадянсько-патріотична, і така, що узгоджується із загальнолюдськими цінностями.

Суверенній Україні потрібні громадяни, які мають глибоко усвідомлену життєву позицію. Виховати таких особистостей можна за умови розвитку національної освіти, в якій система виховання та навчання ґрунтується на ідеях народної філософії, засадах української етнопедагогіки, народознавства, основах християнської релігії, наукової педагогічної думки, родинного виховання тощо.

Провідною проблемою української психолого-педагогічної науки є розробка методологічних засад формування особистості учнів загальноосвітньої школи. Патріотичне виховання сучасного школяра серед різноманітних теоретичних підходів у вирішенні цього питання займає одне з головних місць. В умовах становлення української держави патріотичному вихованню належить пріоритетна роль. Про це свідчать державні документи: “Державній національній програмі “Освіта” (“Україна ХХІ століття”), “Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти”, “Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти”, „Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави”, “Концепції демократизації українського виховання” „Концепція патріотичного виховання учнівської молоді” тощо.

У педагогічній концепції “Патріотичне виховання учнів”

зазначається, що одним із покликань української національної системи освіти та виховання є завдання пробуджувати і виховувати в кожній дитині, підлітці і юнака патріотичні якості, цінності:

- любов до батька і матері, родичів, своїх предків, рідної природи, землі;
- любов до рідної мови, культури, народу, пошану до його історичного минулого, національних традицій і звичаїв;
- глибоке усвідомлення своєї національної приналежності, відчуття єдності з представниками своєї нації;
- турботу про добре ім'я, своє і своїх друзів та краян, збереження своєї людської і національної гідності, честі;
- активну діяльність з метою розвитку рідної культури, мистецтва, науки, демократії, державотворчих процесів;
- боротьбу за підвищення духовності і добробуту всіх українців, представників національних меншин України;
- синівську любов до України – Батьківщини, готовність захищати від ворогів рідну землю, здатність на подвижництво, героїчні справи в ім'я свободи і незалежності України;
- готовність боротися з неправдою, злом, потворністю в будь-яких формах, спростовувати антиукраїнські, антинаукові версії, ідеї, шкідливі і ворожі для нашого народу, Батьківщини [1, 10].

Успішність розв'язання цієї проблеми залежить від термінового перегляду навчальних і виховних програм школи та позашкільних закладів освіти, взаємовідносин школи та сім'ї, пошуку досконалих механізмів громадсько-патріотичного виховання. Однак реалізація такого важливого соціального завдання ускладнюється тим, що традиційний підхід до виховання особистості через систему спільних зусиль школи, сім'ї та суспільства не завжди є ефективним. Більше того, дослідники констатують, що в системі виховання дитини не існує обґрунтованої програми впливу на особистість із метою розвитку патріотичних почуттів.

Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що першооснови патріотичного виховання були закладені в народній педагогіці, значення якої висвітлюється в роботах О.Любара, В.Мацюка, В.Пугача, М.Стельмаховича, Д.Федоренка. Також становлять інтерес праці М.Аркаса, Л.Дмитрієва, Д.Лихачова, В.Яременка, в яких висвітлюється виховний ідеал давньоруської епохи, складовою частиною якого виступає патріотичне виховання.

Серед класиків педагогічної науки до проблем патріотизму зверталися Г.Вашенко, О.Духнович, А.Макаренко, О.Огієнко, С.Русова, Г.Сковорода, В.Сухомлинський, К.Ушинський, Я.Чепіга та інші видатні вчені. У своїх працях і наукових розробках вони висвітлювали актуальні для свого часу проблеми розвитку патріотичних почуттів школярів як складової частини національної системи виховання, висували ідею виховання „свідомого” громадянина, патріота своєї Батьківщини.

Важливу допомогу в процесі теоретичного усвідомлення нових тенденцій у вітчизняній педагогічній науці надало вивчення робіт

О.Вишневецького, О.Губко, П.Кононенко, Н.Косаревої, В.Кузя, В.Поплужного, Ю.Руденка, О.Сухомлинської, М.Стельмаховича, Б.Ступарика, Б.Чижевського, К.Чорної, П.Щербаня, які основою патріотичного виховання вважають національну свідомість та наголошують на усвідомленні безперечної цінності Батьківщини.

На особливу увагу в цьому аспекті заслуговують педагогічні погляди й практичний досвід видатного педагога-гуманіста ХХ ст. В.Сухомлинського, ідеї якого впливали і значною мірою впливають на утвердження засад гуманістичної педагогіки.

Вітчизняна педагогічна думка значну увагу приділяє дослідженню спадщини В.Сухомлинського. Важливими, на наш погляд, є дослідження науковців М.Антонця, М.Библюк, С.Денисюк, Н.Дичек, І.Зязюн, Б.Лихачов, О.Коваль, В.Кумарін, О.Пшеврацька та ін., які дають критично-творчу оцінку доробку В.Сухомлинського з метою порівняння його поглядів з іншими педагогічними концепціями. За кордоном педагогічну спадщину В.Сухомлинського досліджують М.Богуславський, І.Буєва, М.Гусаковський, М.Мухін, М.Библюк, С.Лашин, Л.Мілков та ін.

Метою даної публікації є завдання показати значення патріотичного виховання в становленні особистості майбутнього громадянина України та розкрити педагогічні погляди й практичний досвід видатного педагога-гуманіста ХХ ст. В.Сухомлинського щодо проблем патріотичного виховання.

Особливо цінною для сучасної науки є педагогічна спадщина талановитого педагога В.Сухомлинського. Ставлячи завдання формувати нові покоління свідомої молоді, він виховував справжніх патріотів, люблячих Батьківщину, гордих за свій народ та його історичне минуле, працюючих на благо Вітчизни. З цією метою педагог постійно шукав та використовував нові організаційні форми та методи виховної роботи. Більшість із них і сьогодні є актуальними. Зупинимось на них докладніше.

В.Сухомлинський розглядав поняття “патріотизм” як сукупність політичних і моральних ідей, моральних почуттів. Живучи в соціалістичному суспільстві, педагог в основу виховного ідеалу покладав загальнолюдські та національні цінності, серед яких провідними є такі.

1. Любов до рідної землі, народу, Батьківщини та її минулого.

В.Сухомлинський прагнув прищепити любов до свого рідного краю, природи – “малої” батьківщини, де людина народилась і пізнала навколишній світ. Для досягнення цієї мети він широко використовував такі форми роботи, як екскурсії та походи в природу, місця бойових дій, розповіді про героїчне минуле народу, які наповнювали дитячі серця гордістю за свою країну, складали “пам’ять серця”. “Ми піклуємося про те, – підкреслював педагог, – щоб у свідомості, в емоційній пам’яті дітей назавжди залишилися дрібні деталі рідної природи, ті незабутні куточки, з яких поступово складається світ, дорогий людині ” [2, 21].

Педагог із повним правом стверджував, що батьківський дім, його природа з невичерпним багатством явищ, дивовижною красою – є “вічне

джерело дитячого розуму”. Тому важливо, підкреслював В.Сухомлинський, щоб перші наукові істини діти засвоювали не за підручником, а з життєдайних джерел рідного краю.

2. Любов до матері, батька, старших у сім’ї.

Особливе місце вчений відводив Матері як основі життя на землі. Перший свій урок у природі він починав словами про Матір і Батьківщину. Педагог вважав взаємну любов батьків і дітей, відданість і повагу незмінним джерелом патріотичних почуттів. “Людина, не вихована належним чином у цій колісці, – писав В.Сухомлинський, – людина, незмінна в глибоко особистому, не може бути справжнім сином Вітчизни в суспільному... Той, хто забув колиску, з якої піднявся, щоб піти по землі, хто байдужий до матері, що вигодувала та виховала його, нездатен переживати високі патріотичні почуття” [3, 146].

3. Любов до рідної мови.

Рідну мову педагог вважав духовним багатством, носієм мудрості, слави, культури, історії українського народу. Рідна мова є джерелом, з якого дитина здобуває знання про навколишній світ, про свою родину, місто, село, Батьківщину. Мова, зазначав В.Сухомлинський, здатна “піднести, звеличити людину в її власних очах, утвердити її патріотичну свідомість і громадську гідність, на все життя відкрити в її серці невичерпні й вічні джерела любові до своїх предків...” [4, 216].

4. Шанобливе ставлення до історії та культури українського народу.

Павлівський учитель широко використовував у практиці патріотичного виховання скарби народного виховного впливу – пісні, легенди, казки, оповіді, бувальщини, приказки, народні традиції, звичаї, обряди. У праці “Серце віддаю дітям” В.Сухомлинський підкреслює значення казки: “Казка – благородне і нічим не змінне джерело виховання любові до Вітчизни. Патріотична ідея казки – в глибині її змісту, ... Казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона – творіння народу” [4, 189].

5. Працелюбність.

Педагог вважав, що не може бути виховання поза працею і без праці. Саме в праці формуються риси майбутнього громадянина та його світоглядні позиції. Працюючи для себе, людина працює для своїх близьких, рідних, для народу, для Батьківщини.

Впроваджуючи свої педагогічні ідеї в навчально-виховний процес, педагог використовував різноманітні форми роботи. Найефективнішими у вихованні людини, громадянина, патріота педагог вважав: екскурсії в природу, по місцях бойової та трудової слави; працю на благо Вітчизни, написання дітьми оповідань, казок; проведення свят, обрядів; допомогу хворим, людям похилого віку, живим істотам тощо.

Аналізуючи педагогічну спадщину та досвід роботи видатного педагога В.Сухомлинського, можна впевнено стверджувати, що його погляди, ідеї значною мірою актуальні для сучасної української школи. Розробляючи ідеї громадянського та патріотичного виховання, впроваджуючи їх у практику, педагог прагнув виховати мислячу, працювиту, чесну, активну особистість, для якої щастя Батьківщини – сенс усього життя.

Історично зумовлені патріотичні риси необхідно підтримувати, зміцнювати, виховувати, робити їх масовими. Сучасна українська школа має сприяти цьому. Соціально-педагогічна ситуація, що склалася в суспільстві, вплинула на сферу освіти. Інноваційні процеси в освітній галузі здійснюються в умовах різкого загострення виховних проблем, посилення негативних явищ у молодіжному та шкільному середовищі. Причини цих явищ мають свої корені як в економічній нестабільності та духовному розладі в суспільстві, так і в особливостях діяльності виховних інститутів, які, на жаль, і сьогодні не змогли цілком звільнитися від командно-адміністративного стилю виховної діяльності, звернутись до особистості, її життєвих проблем.

Разом з тим, у сучасній соціально-економічній ситуації особливої актуальності набувають загальнолюдські моральні цінності: совість, добро, справедливість, милосердя, людська гідність, духовність тощо. Серед них патріотичне виховання займає не останнє місце. Ось чому в сучасній школі конче необхідна цілісна система патріотичного виховання. Це, безумовно, потребує корекції та пошуку нового змісту, структури, принципів патріотизму.

Література

1. Руденко Ю. Концепція “Патріотичне виховання учнів” //Освіта, 22–29 серпня, 2001. – С. 10–15.
2. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. – К.: Рад.школа, 1975. – 243 с.
3. Сухомлинский В.А. Проблемы воспитания всесторонне развитой личности //Избр. произведения: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1979. – Т.1. – С. 59–218.
4. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям //Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.3. – С. 9–300.
5. Сухомлинська О. Ідея громадянськості і школа в Україні //Шлях освіти. – К., 1999. – № 4. – С. 20–25.
6. Чорна К.І. Патріотизм – духовна цінність молодих громадян України //Цінності освіти і виховання. Науково-методичний збірник /За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 209–212.

Поляновська О.Р.

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ЧЕРЕЗ ТВОРЧІСТЬ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Як свідчить історичний досвід, без держави немає нації, немає мови, йдуть у небуття культура, історія, традиції. Щоб зберегти державу, а в тому числі і націю, слід актуалізувати проблему громадянського виховання. З

погляду на це, громадянське виховання є могутнім стимулом у боротьбі за розбудову нової незалежної України, духовне оновлення суспільства, формування високої етики міжнаціональних стосунків.

Про актуальність цієї проблеми свідчить ціла низка державних документів, розроблених науковцями та науково-дослідницькими колективами. Серед них – Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття), Національна доктрина розвитку освіти, Концепція національного виховання, Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності.

Проблема виховання громадянина відома з прадавніх часів. Особливий акцент на громадянську вихованість і активність уперше зробив Сократ. Ця ідея набула належного обґрунтування і практичного втілення у працях інших видатних представників античної думки: Платона, Аристотеля, Епікура. Вони на перше місце ставили культ вільної, гордої, з почуттям власної гідності особистості. Щоправда, в середні віки модель була дещо принижена. Зокрема, на думку Августина Блаженного (у IV ст.) та Фоми Аквінського (у XIII ст.), в земному житті з метою збереження благополуччя держави необхідно виховувати в людей покірність царю, верховному правителю як наміснику Бога.

В подальшому ідея громадянського виховання реанімується у працях гуманістів епохи Відродження: Н. Макіавеллі, Т. Мора і Т. Кампанелли та ін. Значний внесок у цю проблему зробив англійський вчений і громадський діяч Д. Прістлі, зокрема, збагативши її, своїм ученням про політичні та громадянські свободи.

Досить оригінальними щодо проблеми виховання громадянина є думки французьких просвітителів XVIII ст. Ж.-Ж. Руссо, К.А.Гельвеція, П.А.Гольбаха. Високий рівень розвитку ідеї про моральний сенс громадянськості відображений у "Філософії права" Гегеля.

Громадянськості та громадянському вихованню значну увагу приділяли й українські мислителі: М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Куліш, С. Русова, Т. Шевченко.

Ідея громадянського виховання у радянський період поступово ніби сама собою усувалась із педагогічної теорії та практики. Винятком, як на той час, можна вважати книгу В. Сухомлинського "Народження громадянина", у якій подається така система роботи педагога – вихователя, яка б оптимально впливала на громадянський розвиток особистості.

На думку Василя Олександровича, патріотизм – суспільно-психологічне і моральне почуття, яке включає відданість і любов до своєї Батьківщини, до свого народу, здатність до захисту її від ворогів. Патріотизм як одна з яскравих емоційних якостей людини має моральне значення, оскільки проявляється у її громадянській позиції, у пам'яті й прихильності до традицій своїх батьків [5].

Він вважав, що громадянське виховання покликане виховувати у молоді людини високі моральні ідеали, почуття любові до своєї Батьківщини, потреби у служінні їй. Воно орієнтоване на формування

свідомого громадянина, патріота, професіонала, людини зі шляхетними особистісними якостями і рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток.

В.О. Сухомлинський був переконаний, що критерієм і результатом громадянського виховання є громадянськість особистості, складовими якої є моральна, політична та правова культура, почуття власної гідності, внутрішньої свободи і водночас вболівання за суспільні ідеали, за пріоритети держави, благо свого народу і його дружні взаємини у світовому співтоваристві. Під громадянськістю він розумів духовно-моральну цінність, світоглядну і психологічну характеристику особистості, що визначають її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною.

Становлення громадянина відбувається з дитинства. Саме у цей період у дитини закладаються основи майбутньої свідомості, характеру поведінки, формуються паростки українця. Підростаючи, дитина вбирає в міру свого розуміння те, чим живе сім'я, родина, народ України, поступово вона формується як член суспільства, як громадянин.

З цього приводу, видатний український педагог писав: „Домогтися того, щоб вихованця вже з дитинства хвилювало теперішнє і майбутнє Вітчизни, - одна з найважливіших передумов запобігання моральним зривам у дитячі роки. Громадянські думки, почуття, тривоги, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність – це основа почуття людської гідності. Той, у кому ви сформували ці якості душі, ніколи на виявить себе в чомусь поганому, навпаки – він прагнутиме виявити себе тільки в доброму, гідному наших ідей, нашого суспільства” [4, 216].

У своїй книзі "Народження громадянина" подає таку систему роботи педагога – вихователя, яка б оптимально впливала на громадянський розвиток особистостей підростаючого покоління. В.Сухомлинський вважав, що класний керівник як вихователь повинен прагнути, щоб у учнів загострювалося громадянське бачення світу. На думку автора, від вихователя вирішальною мірою залежить те, як бачить світ підліток, що його хвилює, дивує, турбує, зворушує. Василь Олександрович пропонував практикувати у своїй виховній діяльності розповіді про світ, які називав уроками громадянського бачення світу. Адже, як зазначає педагог, громадянське бачення світу – це жива плоть і кров моральності.

Дуже важливо, на думку Василя Олександровича, щоб сферою утвердження й вираження чистих, високих почуттів було багате, благородне емоційне життя, особисте ставлення людини до значних соціальних, суспільно-політичних явищ. Він прагнув, щоб його розповіді про світ не тільки доносили знання до свідомості хлопчиків та дівчаток, а й примушували замислюватись над долею світу. Потрібно намагатися знайти з кожним вихованцем духовну спільність і тоді підліток, залишаючись на одинці із самим собою, роздумуючи про світ, насамперед буде

одухотворений громадянськими турботами, тривогами і хвилюваннями. Потрібно прагнути, щоб вихованці бачили світ навколо себе і самих себе очима громадянина. В.Сухомлинський давав наступні настанови підростаючому поколінню:

- Ви живете серед людей. Кожен ваш вчинок, кожне ваше бажання позначається на людях. Подумайте, чи не завдаєте ви зла, роблячи приємне собі.

- Ви користуєтесь благами, створеними іншими людьми. Люди дають вам щастя дитинства, отрочтва і юності. Платіть їм за це добром.

- Почуття вдячності людям – це рідна сестра почуттів відповідальності, обов'язку, громадянської гідності.

- Усі блага й радощі життя створюються працею і тільки працею. Праця – це основа на якій повинна утверджуватись повага до самого себе, основа того, щоб наші підлітки завжди мали перед собою певну громадянську мету, долали труднощі [5, 442-448].

В.Сухомлинський вбачав важливе завдання школи у вихованні громадянської непримиренності. Він вважав виховним началом всієї виховної роботи те, щоб кожен учень був для кожного з нас передусім людською особистістю, гідною великої поваги. Педагог говорив: “Знайдіть таку форму духовного спілкування, щоб вихованець зрозумів, кого поважаєте в ньому...” [5, 450].

Почуття громадянського обов'язку, вважав В.Сухомлинський, народжується з елементарної моральної звички, яка в умовах правильного виховання міцно утверджується в людській душі, звички приходити людині на допомогу незалежно від того, просить вона про це чи ні.

Василь Олександрович широко застосовував у своїй педагогічній діяльності таку форму роботи як вечори Юних мислителів. Наприклад, вони могли присвячуватись таким темам: «Що ми одержуємо від суспільства і що даємо суспільству?», «Чи треба сучасній людині знати далеке минуле?», «Що таке добро і зло?» У своїй праці він написав: «Ми прагнули, щоб у кожного підлітка поступово формувалося особисте ставлення до Батьківщини.» [5, 467].

У демократичному суспільстві громадянськість розуміється як сукупність складних багатовимірних особистісних якостей, з-поміж яких вирізняються: громадянські чесноти, громадянські знання та готовність брати участь в соціально-політичному житті країни (громадянська участь). У сучасному розумінні до громадянських чеснот обов'язково додається повага до прав і свобод людини, відповідальність, відкритість та критичне мислення, толерантність.

На основі цих якостей може починатися формування такого важливого компонента громадянськості, як готовність брати участь у соціально-політичному житті країни, усвідомлення, що покращення повсякденного життя залежить від самих громадян та їх прагнення впливати на прийняття рішень на різних рівнях влади (від всеукраїнського

до місцевого, від локальної громади до школи). Громадянська участь - необхідна умова становлення розвинутої демократії в країні.

Діюча демократія і громадянське суспільство задля ефективного свого функціонування потребують активних громадян, які мають розвинені громадянські цінності та чесноти. Особливі сподівання в зв'язку з цим пов'язані з формуванням громадянських та демократичних цінностей у підростаючого покоління. Оскільки система світоглядних цінностей та орієнтирів засвоюється людиною саме в юні роки як наслідок процесу соціалізації, рівень духовності та моралі, культурні запити та потреби сучасної молоді є одним з найбільш вагомих соціокультурних характеристик українського суспільства, а перспективи їх розвитку вирішальною мірою визначають майбутнє України.

Навчаючи молодших школярів суспільствознавству, вчитель повинен сприяти формуванню у малого українця потреби до пізнання світу та людини в ньому як соціальної і біологічної істоти; засвоєнню духовних цінностей у різноманітних сферах: пізнавальній, моральній, діяльнісно-вольовій, емоційній, естетичній, комунікативній; вихованню патріотизму, поваги до Української держави, її символіки, свідомого бажання зробити свій внесок у становлення України як демократичної заможної держави; створенню теоретичної бази для інтелектуального розвитку молодших школярів, забезпечувати творення передумов для усвідомленого сприйняття і засвоєння соціальних та морально-правових норм, історичних, національно-культурних традицій українського народу.

На жаль, сьогодні серед молоді спостерігається небезпечно для соціальної стабільності суспільства зростання бездуховності, зневаги до правових та моральних норм, антисоціальної поведінки, відбуваються залучення до злочинного бізнесу, втрата соціального оптимізму. Тій же частині молоді, яка не втратила моральних ідеалів, патріотичних почуттів, дедалі важче знайти можливості для громадянського самовизначення, протистояти негативному впливу оточення. Все це потребує усвідомлення необхідності впровадження комплексу соціально-педагогічних заходів для зміни існуючої ситуації з метою підготовки молоді до життя в умовах демократичної держави і громадянського суспільства.

До проблем громадянського виховання прикута увага багатьох сучасних вітчизняних науковців: Р. Арцишевського, Т. Байбари, Н. Бібік, О. Наровлянського, Л. Пічуркіної та ін.

Вона не втрапить своєї актуальності до тієї пори, поки існуватиме нація, держава, народ. В залежності від розвитку суспільства можуть змінюватися шляхи, засоби, прийоми громадянського виховання. Але є думки які завжди залишаться актуальними і до таких можна віднести погляди В.О. Сухомлинського. Завдяки його здобуткам можна стверджувати, що слава про той край (Україну) жила і буде жити вічно.

Література

1. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття): Затверджений постановою кабінету Міністрів України від 3.11.1993 року №806. – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
2. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. - № 6.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. 2000. – № 32. – С. 6-7
4. Сухомлинський В.О. Павлишська середня школа. – К.: Радянська школа, 1977 – 311 с.
5. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 3. К.: “Рад. школа”, 1977. – 670 с.

Дмитрієва І.В.

ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ І ДОСВІДУ В.СУХОМЛИНСЬКОГО В СИСТЕМІ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ З ВАДАМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

Актуальність проблеми. Пріоритетом сучасної державної політики у розвитку освіти в Україні є заміна авторитарно-дисциплінарної моделі навчання на особистісно орієнтовану, що передбачено Національною доктриною розвитку освіти України у ХХІ столітті. Її суттєвими ознаками є виховання особистості з максимальною індивідуалізацією, створення сприятливих умов для розвитку і самонавчання особистості, осмислене визначення можливостей і життєвих цілей, наближення освіти до загальних, індивідуальних і життєвих потреб. Ідеалом виховання визначається національно свідомою людиною, якій притаманні високі духовні якості, родинні й патріотичні почуття, яка є носієм кращих надбань національної та світової культур. Серед виховних завдань великого значення набуває формування національної свідомості й людської гідності, любові до рідної землі, Батьківщини, свого народу, культивування кращих рис української ментальності. Саме виховання покликане формувати готовність людини до ефективного виконання соціально і особистісно значущих видів діяльності та поведінки.

В Україні, де турбота про виховання кожної дитини закріплена законом Конституції, діти з психофізичними порушеннями включені до загальної системи виховання. Держава поставила перед спеціальною школою мету – підготувати свого учня до самостійного життя в суспільстві. Ця мета, відображаючи вимоги суспільства у напрямках формування особистості аномальної дитини, багато в чому визначає якісний бік спеціальної освіти. Обов'язком суспільства має бути активний вплив на розвиток і соціалізацію аномальної дитини, щоб поліпшити, скоригувати ці процеси з метою реабілітації прав дитини на достойне життя у суспільстві, на пріоритетне задоволення особливих потреб такої дитини в галузі освіти, зокрема, професійної підготовки тощо.

Стає все більш очевидним необхідність переосмислення співвідношення освітніх досягнень дитини з психофізичними вадами і досягнень в області її духовно-культурного розвитку, переосмислення ролі і місця особистісного, соціально-емоційного розвитку, розвитку

самосвідомості і самопізнання, свідомої регуляції поведінки у соціумі та підготовки до реального життя в нових соціокультурних та економічних умовах.

Особливі труднощі в досягненні цієї мети об'єктивно виникають у діяльності допоміжної школи, де навчаються діти зі значним зниженням інтелекту. Складність проблеми освіти розумово відсталої дитини визначається тим, що ця категорія дітей має досить різноманітні психофізичні порушення, а саме: низька розумова працездатність, інертність нервових процесів, слабкість замикаючої функції кори головного мозку, низька пізнавальна активність тощо. Безумовно, розумова відсталість, яка виникла на основі органічних пошкоджень головного мозку, утруднює процес навчання і виховання такої дитини, опосередковано позначається на формуванні особистості та обумовлює своєрідність її психічного розвитку в цілому. Але ж невихованість такої дитини не є особливістю її розвитку, залишається ще багато можливостей для всебічного розвитку в них фізичних і духовних сил і здібностей. Особистісні недоліки виникають на основі інтелектуальних порушень лише тоді, коли дитина позбавлена своєчасного та потрібного педагогічного впливу, адже за належних корекційно-виховних умов дитина набуває особистісних властивостей, які уможливають досить ефективну її адаптацію до навколишнього середовища, до життєдіяльності у суспільстві.

При визначенні основних напрямків виховання у допоміжній школі українська дефектологічна наука виходить із розуміння виховання як корекційно-розвивального процесу (В.Бондар, Л.Вавіна, А.Висоцька, В.Липа, А.Капустін, Г.Мерсіянова, С.Міронова, В.Синьов, В.Турчинська, О.Хохліна та ін.). Йдеться про необхідність формування активної, всебічно розвиненої особистості, підготовленої до життя, посильної участі в суспільно корисній праці; особистості, здатної до успішної адаптації та соціалізації. Допоміжна школа має виховувати розумово відсталу дитину з максимальним урахуванням тих суспільних умов, у яких вона житиме і працюватиме.

Основні завдання виховання у загальній та спеціальній школі одні й самі: формування в учнів громадянських і моральних якостей; прищеплення школярам працездатності та культури праці, звичок до трудового життя; забезпечення нормального фізичного розвитку учнів; формування в учнів естетичних поглядів, вмінь будувати своє життя, поведінку за законами краси. Корекційні зусилля повинні бути спрямовані, в першу чергу, на подолання дисоціації в розвитку свідомості, поведінки, характеру і почуттів розумово відсталих учнів. Для реалізації цих ознак виховання має бути комплексним, тобто необхідне розкриття внутрішніх взаємозв'язків між всіма сторонами виховання, між різними його засобами і методами. Комплексна реалізація всіх напрямків виховної роботи створюватиме сприятливі умови для відновлення фізичного, психологічного, соціального здоров'я вихованців, допоможе їх інтеграції у суспільство. В якості результатів виховання виступають особистісні новоутворення, які пов'язані

з усвідомленням і змінюванням системи світогляду, ціннісних відносин, які дозволяють обрати образ життя і стратегію поведінки.

Складовою частиною змісту виховання у допоміжній школі є естетичне виховання, специфіка якого полягає в тому, що воно насамперед спрямоване на розвиток та збагачення емоційно-чуттєвої сфери дитини, розширення соціального та естетичного досвіду. Слід зауважити, що нехтування цілеспрямованим естетичним розвитком розумово відсталих дітей робить їх «глухими» до прекрасного, оскільки в сучасних умовах на дітей обрушується потік негативної інформації із самого життя, преси, телебачення тощо. При цьому розумово відсталі діти є більш незахищеними, ніж їхні однолітки, що розвиваються нормально. Як правило, діти з інтелектуальними порушеннями не здатні самостійно розібратися в якості отримуваної ззовні інформації, проаналізувати її, адекватно оцінити. Отже, запровадження ефективної у корекційно-виховному плані безперервної системи педагогічного керівництва естетичним розвитком розумово відсталих учнів з урахуванням їхніх індивідуальних та вікових особливостей постає об'єктивною необхідністю. Враховуючи положення Л.Виготського про єдність основних закономірностей розвитку нормальної та аномальної дитини, аналіз досвіду емоційно-естетичного виховання дитини, який обґрунтовано в загальній педагогіці, може допомогти у перегляді поглядів на естетичне виховання учнів з інтелектуальними порушеннями.

Значний інтерес для нашого дослідження має творча спадщина видатного українського педагога, заслуженого вчителя України, директора Павлівської середньої школи Василя Олександровича Сухомлинського, який найголовнішою метою всієї системи виховання бачив у тому, щоб школа навчила людину жити у світі прекрасного, щоб людина не могла жити без краси, щоб краса світу творила красу в ній самій. "Краса – могутній засіб виховання чутливості душі... Краса – це яскраве світло, що освічує світ... Я б назвав красу гімнастикою душі – вона випрямляє дух, совість, почуття й переконання" [4, с.414]. В.Сухомлинський прагнув, щоб діти навчилися відчувати, розуміти, цінувати, а головне, відтворювати красу в природі, мистецтві, праці й людських стосунках.

Метою статті є аналіз спадщини В.Сухомлинського, педагогічні ідеї якого щодо вирішення проблеми естетичного виховання дітей свідчать про системний і комплексний підхід, тісний взаємозв'язок естетичного, розумового і морального. В творчості В.Сухомлинського широко представлені форми й методи організації системи емоційно-естетичного виховання дітей, показані можливість і доцільність її реалізації в умовах конкретного педагогічного колективу, що, безумовно, можна адаптувати до умов допоміжної школи.

Системний підхід В.Сухомлинського до естетичного розвитку полягав у послідовному ускладненні завдань, змісту, форм з віком дітей: від сприймання краси природи до складання віршів, від сприймання творів мистецтва – до їх аналізу, від простих спостережень – до активної творчої

діяльності. У педагогічній практиці вчений намагався використовувати в комплексі всі засоби естетичного виховання: природу, мистецтво, працю, довкілля, людські відносини тощо.

Надзвичайно важливим засобом естетичного виховання дітей, на думку Василя Олександровича, є природа. В ній він вбачав джерело виховання найважливіших якостей особистості – доброти і милосердя, вважаючи, що естетика починається з краси переживань. Кожного дня діти відкривали в навколишньому світі щось нове, а кожен їхній крок був мандрівкою до джерела мислення – до чудової краси природи. Ним зроблений висновок, що дітей не можна відгороджувати від живого емоційно-естетичного сприймання оточуючого середовища, школа не повинна позбавляти дітей дитинства, обмежуючи їх стінами класу, а, навпаки, збагачувати навчально-виховний процес емоційно-естетичним спілкуванням з природою.

У "Школі радості", створеної В.Сухомлинським для дітей-шестирічок, великого значення у розвитку емоційної культури учнів надавалося мистецтву, його органічному поєднанню з природою.

На думку В.Сухомлинського, активному росту духовного життя дитини, її почуттів, фантазії сприяє казка та книга. У праці "Серце віддаю дітям" він детально описує процес складання казок і наводить 37 із них, авторами яких були діти. В 1991 р. побачила світ його збірка "Казки Школи під Голубим небом". Надаючи великого значення естетичному оточенню, в якому діти повинні слухати і складати казки, педагог створив Кімнату казки, де кожний наочний посібник, кожна картина загострює сприймання художнього слова, викликає у дітей інтерес, збуджує емоції.

Важливу роль в естетичному розвитку дітей В.Сухомлинський відводив книзі, яку вважав найважливішим духовним джерелом знань, засобом розвитку не тільки відчуття краси, а і розуміння життя. Василь Олександрович дуже уважно ставився до проблеми художнього сприймання літературного твору, особливо його наймолодшими вихованцями. Емоційна реакція на художній образ літературного твору вигідно відрізняє дітей від багатьох дорослих. Педагог відзначав, що здатність до художнього сприймання літератури пов'язана з розвитком емоційної сфери, мислення і уяви школярів.

Для того, щоб діти навчилися емоційно сприймати твори образотворчого мистецтва, отримувати від них естетичну насолоду, В.Сухомлинський розпочинав роботу з "азбуки живопису", поклавши в основу безпосереднє спостереження природи. Як наслідок таких подорожей до природи діти по-іншому починали сприймати зміст картини, розуміти роль тих чи інших її виражальних засобів. С перших років навчання у Павлівській школі учні постійно створювали свої маленькі "картинні галереї", оформлювали тематичні експозиції.

Василь Олександрович наголошував на ролі музичного мистецтва у розвитку естетичної культури підрастаючого покоління. Важливе завдання, яке педагог ставив під час слухання музики, - це визначення емоційної

реакції на мелодію і водночас навчання дітей розуміти музику в усій її красі та неповторності. У "Школі радості" малюки під час прогулянок із задоволенням прислухалися до бджолиної арфи, дзижчання джмеля, щебетання пташок, гуркотіння грому. Це давало можливість дітям із зацікавленістю слухати класичні твори, зокрема, твори І.-С.Баха, П.Чайковського, Л.-В.Бетховена та ін. Учні слухали їх серед природи і створювали у своїй уяві картини боротьби між злом і добром, і саме в ці хвилини у них пробуджувалося бажання зробити щось хороше, красиве, фантастичне.

Аналіз творчої спадщини В.Сухомлинського свідчить про те, що він намагався, щоб дітей оточував не тільки світ природи і мистецтва, а й світ праці, адже краса людини найяскравіше розкривається в праці. Василь Олександрович був переконаний в тому, що єдність праці й естетичного виховання досягається тим, що людина, пізнаючи світ працею, створює красу, утверджуючи цим у собі почуття краси праці, творчості і пізнання. З його ініціативи кожен учень на своїх присадибних ділянках саджав Яблуню Матері, Яблуню Батька, Яблуню Бабусі, приймав участь у створенні Саду троянд тощо. Ідея єдності праці і краси яскраво проявлялася в організації трудових свят "Першого Снопа", "Першого Хліба", емоційні враження від яких залишали незгладимий слід в пам'яті школярів.

Вчений глибоко розкрив значення естетичної культури дитини в цілісному процесі формування особистості; показав діалектичний взаємозв'язок між естетичним, моральним, розумовим, фізичним розвитком дитини. Так, у загальній педагогіці високо оцінено розроблену В.Сухомлинським методику емоційного пробудження розуму дитини, сутність якої полягає в закріпленні пам'яті і активізації пізнавальної діяльності повільно думаючих дітей під впливом естетичних емоцій, викликаних сприйманням краси природи ("уроки мислення серед природи"). Педагог був впевнений, що повноцінний розумовий розвиток дитини неможливий без емоційно-естетичного ставлення до знань, навчання, що у процесі сприймання краси оточуючого світу пробуджується творча думка дитини.

Ідея нерозривного зв'язку естетичного розвитку з моральним пронизує червоною ниткою всю педагогічну спадщину В.Сухомлинського. Краса природи і мистецтва є першим джерелом громадянської свідомості. У практиці роботи Павлиської школи велике місце займали методи роботи, спрямовані на формування моральної краси людини. Це, і оформлення стенду "Людська краса" з оповіданнями про життя людей, і читання книг про морально красивих людей та їх вчинки тощо.

На думку вченого, краса людини не може існувати без здоров'я і фізичного вдосконалення – гарної постави, ходи, координації рухів. Колектив Павлиської школи прагнув утвердити уявлення про гармонійно розвинуте тіло, про красу в праці, в русі, в подоланні фізичних труднощів. З цією метою в школі було запроваджене весняне Свято краси, на якому проводились спортивні змагання з краси рухів. В.Сухомлинський вважав,

що почуття бадьорості і активності в результаті фізичних вправ, задоволення й радості від успіхів та усвідомлення власної вправності, відчуття гармонії фізичних рухів, сприймання їх краси, постава, активність і дисциплінованість сприяють вихованню у дітей кращих моральних якостей і естетичних почуттів. Важливим компонентом потреби в заняттях фізкультурою є не лише розуміння їх необхідності для здоров'я і діяльності, а й позитивне емоційне ставлення до них, що позитивно впливає на естетичний розвиток особистості.

Особливе місце в системі естетичного виховання В.Сухомлинський відводив ролі педагога. Педагогічне керівництво вимагає емоційно-естетичної підготовки самого вчителя: він повинен мати чітке уявлення про естетичні форми пізнання (естетичне сприймання, почуття, судження, почуття, смак, ідеали), розуміти емоційно-естетичну сутність явищ дійсності, вміти її пояснити учням, чітко уявляти необхідний мінімум естетичних знань і навичок, якими повинні володіти школярі різних вікових груп. В.Сухомлинський переконливо довів, що вчитель обов'язково повинен володіти умінням бачити красу природи, мистецтва, людських взаємин і за допомогою емоційно-образного, виразного слова формувати це уміння у своїх вихованців. Важливу роль вчений відводив також культурі емоцій педагога, яка полягає в здатності адекватно, емоційно реагувати на різні педагогічні ситуації, дотримуватися естетичних норм. Чим більше розвинута у педагога здатність розпізнавати за найдрібнішими нюансами міміки, жестів, тембру голосу, відтінків мови душевний стан дитини, її хвилювання, тим дійовіше буде виховний вплив.

Важливу роль в системі естетичного виховання дітей В.Сухомлинський надавав сім'ї. На його думку, перші естетичні враження, переживання, почуття започатковуються саме в сім'ї, тому посилення ролі сім'ї у вихованні підростаючого покоління дає можливість більш цілеспрямовано керувати процесом формування естетичної культури дитини. За В.Сухомлинським, саме сім'я з її взаєминами між дітьми і батьками є школою інтелектуального, морального, естетичного і фізичного виховання. Дійовою формою роботи з батьками у Павлівській середній школі стала "Батьківська школа", де, зокрема, акцентувалася увага на ролі батьків в естетичного розвитку особистості дитини.

Нажаль, реальні можливості суспільства на той час виявилися неготовими до новаторських ідей В.Сухомлинського і впровадження його досвіду у широку практику, вони залишилися лише мрією, ідеалом, до того ж майже зовсім неусвідомленими педагогічною наукою. Сьогодні ж бездуховність і голий прагматизм поглинули сучасну молодь і віддалили її від істоків культури нашого народу, в яких закладені духовна краса, гармонія та людська мудрість. Тому так важливо сучасній школі і науці звернутися до творчої спадщини В.Сухомлинського, яка, в першу чергу, спрямована на формування храму душі людської, відчуття, розуміння, оцінювання і створення краси в навколишній дійсності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Безсумнівно, досвід В.Сухомлинського з естетичного виховання дітей, що нормально розвиваються, може бути творчо використаний у процесі естетичного виховання розумово відсталих учнів з обов'язковим урахуванням специфічних завдань їхнього виховання. Навчити школярів цілеспрямовано й цілісно сприймати, відчувати, розуміти й адекватно оцінювати прекрасне в різноманітних його виявах, як-то: мистецтві, природі, праці, суспільних стосунках, вчинках людей тощо, – а також максимально розвинути творчі здібності й нахили учнів – реальна задача допоміжної школи. Адже результати наукових досліджень у цій галузі свідчать, що за дотримання певних дидактичних умов діти з обмеженими інтелектуальними можливостями здатні сприймати, відчувати та відображати сигнали естетичної інформації, але для цього слід застосовувати спеціальні засоби корекційно-педагогічного керівництва. Розробка корекційно-розвиткових функцій педагогічного впливу системи естетичного виховання забезпечить належний ступінь сформованості їхніх естетичних якостей, можливість жити і працювати в широкому соціальному середовищі за законами краси.

Література

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. - К.: Рад.школа, 1976. - Т.1. - 670 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. - К.: Рад.школа, 1977. - Т.3. - 670 с.
3. Сухомлинский В.А. Как я представляю школу будущего // Детская литература. - 1968. - № 11. - С.4-6.
4. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: В 5 т. – Т.2. – К.: Рад. шк., 1976.
5. Сухомлинський Василь. Йти вперед! //Рідна школа. - 2002. - № 5. - С.11-16.

Лопухівська А.В.

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Сучасна гуманістична парадигма освіти визначає пріоритет становлення особистості професіонала і громадянина, задоволення освітніх потреб дитини. Виявлення індивідуальних ресурсів кожного учня, прогнозування його змін може забезпечити реалізацію його можливостей.

В умовах національно-культурного відродження важливе значення має звернення до традиційної української системи виховання, визначення ролі національних пріоритетів у моральному вихованні учнів. З огляду на це, неможливо уявити розвиток сучасної освіти без використання педагогічних ідей і досвіду видатного вченого В.О.Сухомлинського. Головною ідеєю, яка проходить червоною ниткою крізь усю систему роботи, є виховання кожної особистості в дусі служіння народу, вітчизні, майбутньому.

На думку В.О.Сухомлинського, громадянин – це передусім різнобічно розвинена й висококультурна особистість, як найвища цінність суспільства, господар країни, патріот, здатний до свідомого соціального та морального вибору. Активний громадянин вміє вести діалог, дискутувати, знаходити і приймати рішення, робити свій внесок у спільну справу, готовий до співпраці на основі поваги до іншої думки. У педагогічній спадщині Василя Олександровича сучасні вчителі знаходять підґрунтя для вироблення концептуальних засад оновлення навчально-виховного процесу.

Значна увага педагогів звернена на створення загальнокультурного простору навчання і виховання, який забезпечує принцип діалогу і взаємодії культур, їх багатогранності. Зазначимо, що кожна школа має свій варіант загального культурного простору. Інтеграція до євроосвітнього простору, адаптація молоді до соціокультурного середовища має відбуватися через універсальний компонент різних культур. Зміни в змісті освіти, впровадження нових форм та методів навчання, педагогічних технологій, надання педагогу відповідального права на самостійність, ініціативу, творчість уможливають розвиток навчальної діяльності учнів у сільських загальноосвітніх навчальних закладах.

Основним результатом освіти повинна стати не система знань, умінь і навичок сама собою, а набір визначених державою ключових компетенцій в інтелектуальній, суспільно-політичній, комунікативній, інформаційній та інших сферах. Необхідна організація навчальної діяльності, яка б сприяла не простій передачі знань, а розвитку у школярів аналітичних здібностей, пізнавальних умінь. З огляду на це актуально звучать слова В.О.Сухомлинського «важливим завданням навчально-виховної роботи сучасної школи є те, щоб знання, які опановують учні, не залишалися мертвим вантажем в їхніх головах, а ставали засобом громадянської активності»(6, с.363).

У своїй педагогічній системі Василю Олександровичу вдалося органічно поєднати формування активності, відповідальності з вихованням громадянськості та моральності, оскільки «громадянськість – це насамперед відповідальність, обов'язок – та вища сходинка в духовному житті людини, на якій вона віддає себе служінню ідеалові»(1, с.429). При цьому важливо, щоб норми загальнолюдської моралі стали загальними мотивами поведінки дитини. Цим суттєво розширюється сфера включення особистості до навколишньої дійсності й стверджується «ідея особистої відповідальності за все, створене нашим народом»(5, с.499).

Педагогічну творчість В.О.Сухомлинського пронизує любов і повага до вихованців, віра в людські цінності, талановитість і самотуття кожного громадянина. Як стверджував Василь Олександрович, «справжнє громадянське виховання починається там, де ідея й особиста праця – піт, мозолі, зливаючись воедино, творять те, про що народ говорить: у людини є святе за душею» (7,с.313). Отже, весь педагогічний процес, зокрема здобуття знань, формування моральних стосунків, виховання громадянськості пов'язані у нього з вихованням почуттів.

Оскільки особливістю школи у сільській місцевості є нерозривний зв'язок навчальної і виховної роботи, слід зауважити, що на організацію виховної роботи впливають багато чинників, зокрема географічне розміщення сільської місцевості, специфічні демографічні умови, низький рівень культурних послуг села. На якості виховної роботи позначаються також рівень збереження національної культури (фольклор, народні традиції, свята, обряди, звичаї, народні ремесла) та характер спілкування, взаємини між вчителем і учнями, між школою і громадою села.

Доречно зауважити, що стосунки між вчителями і учнями у малочисельних сільських школах є більш відкритими, діалоговими, ніж у великій школі. Оскільки школа зараз чи не єдине джерело культури на селі, то будь-який виховний захід – завжди подія в житті села. В своїй роботі педагоги використовують елементи народних традицій, які дають вихованцям певні соціальні знання, доступно пояснюють взаємозв'язок людини з суспільством і природою, визначають правила поведінки у навколишньому середовищі. Основою змісту такої діяльності можуть бути національні свята, традиції мовленнєвого етикету українського народу, створення проектів, соціальні ринги тощо.

На основі багаторічного досвіду роботи директором сільської школи В.О.Сухомлинський дійшов висновку, що колектив учителів і колектив учнів не відокремлені один від одного. Вони створюють єдиний загальношкільний колектив, головною цінністю якого є індивідуальність кожного його члена. Незаперечна гуманність педагогіки полягала для Василя Олександровича у збереженні в житті школи радості та щастя, на які має право кожна дитина. Слід підкреслити, що у Павлиській школі була розроблена система творчої діяльності, до якої залучалися учні з першого по десятий клас. Однією з унікальних форм такої діяльності була творча робота учнів як результат їхньої активності й самостійної думки в пізнанні.

Видатний педагог побачив, що у світлі перспективних ліній виховання індивіда має бути кінцевою метою виховного процесу, а колектив - засобом розвитку. Проте висловлюються критичні зауваження щодо того, ніби колектив обмежує свободу особистості, перешкоджає розвитку її індивідуальності. Однак в добре організованому колективі з налагодженою системою самоврядування забезпечується свобода і захист кожного його члена.

Колектив, який об'єднує учнів з різними здібностями, але націлених на активну діяльність і творчість, створює у школі насичену духовну й емоційну атмосферу. Наявність у колективі розвиненої системи самоврядування робить його дієвим педагогічним засобом виховання, перешкоджає появі окремих угруповань негативного спрямування, завдяки чому поліпшується морально-психологічний клімат у класах, стиль стосунків у них, самопочуття дітей, їхня соціальна захищеність. Самоврядування буде дієвим, якщо воно виходить із розуміння необхідності громадянської активності школяра, під якою розуміється зайнятість, що виключає стан, коли дитина не знає, куди себе подіти.

Зазначимо, що громадянська активність полягає в усвідомленні своїх прав та обов'язків стосовно держави, колективу і формується в процесі безпосередньої участі учнів у суспільній діяльності. Педагогу необхідно створювати умови для засвоєння дитиною визначених норм стосунків і комплексу соціальних ролей. Створення таких умов здійснюється через включення дитини в різноманітні види соціальних відносин в навчанні, спілкуванні, практичній діяльності. Залучення учнів до участі в позакласній, позашкільній роботі, конкурсах, фестивалях, акціях сприяє набуттю ними соціального досвіду, тобто відбувається процес соціалізації особистості, підготовка її до життя в соціальному середовищі, до виконання своєї ролі в суспільстві. Соціалізація охоплює всі процеси залучення до культури, комунікації і навчання, з допомогою яких особистість набуває здатності брати участь у суспільному житті.

Отже, в основі громадянської активності – нагромадження досвіду реальних соціально значимих справ, участі в громадянських об'єднаннях і акціях, спрямованих на захист прав особистості. Робота в клубах, гуртках, творчих об'єднаннях, участь у різноманітних конкурсах, акціях, участь у корисних справах є початковими ланками соціалізації особистості, у процесі якої здобувається практичний досвід громадянської дії.

В.О.Сухомлинський вважав, що громадянина своєї Батьківщини, патріота можна виховати засобами спілкування з природою: виховання в дітей любові до рідної природи, бажання пізнавати та зберігати її. Учні сільських шкіл з раннього віку одержують можливість спілкуватися з природою, завдяки чому вони вчаться бути більш самостійними, більш впевненими в собі.

Перспективною формою роботи, що включає у себе комплекс найважливіших завдань формування національно свідомого й духовно розвиненого громадянина України, є краєзнавство. Основою для його розвитку став рух учнівської молоді України “Моя земля – земля моїх батьків”. Завдяки системі експедицій у рамках руху активізувалась робота учнів села, і, відповідно їх залучення до суспільної діяльності. Саме в процесі власної діяльності та вчинків, головним чином, відбувається розвиток громадянської активності особистості.

Важливе місце у процесі формування громадянської активності учнів займає середній шкільний вік – найбільш сприятливий для виховання самостійності, відповідальності. На думку В.О.Сухомлинського, “визначальною, провідною рисою підлітка є активність. Це активність людини, яка починає усвідомлювати, а в ранній юності по-справжньому усвідомлює вже своє місце в суспільному житті, свою роль в житті інших людей” (2, с.282-283). Учений стверджує, що “...активність підлітка проявляється у виявленні, в утвердженні найістотніших рис особи – її нахилів, здібностей, обдарувань”(3, с.284). Як наслідок, сучасні учні більш чітко усвідомлюють, що реалізацію творчих задумів, досягнення життєвого успіху забезпечує їх власна активність.

Саме в основній школі продовжується формування системи цінностей і установок підлітка. Перевага надається формуванню в учнів навичок практичної діяльності, навичок спілкування. Вчитель допомагає учневі пізнавати та сприймати моральні, правові та інші соціальні норми, засвоювати духовні цінності, знання і навички, які необхідні для професійної діяльності, для розвитку громадянської активності.

Педагоги ініціюють активність учня, тому що розвиток особистості здійснюється в активній взаємодії із середовищем. З учнями середнього шкільного віку використовуються діалогічні методи навчання та виховання, а саме: дискусії, колективне обговорення проблеми, соціальні та політичні ігри, тренінги тощо. Підлітками більше цінується та діяльність, яка дозволяє їм спілкуватись один з одним, адже для них головне – самоствердження, дія.

Учні сільських шкіл з дитинства знаходяться під впливом системи суспільно зумовлених зв'язків і стосунків, ті чи інші ситуації, що виникають, стають предметом обговорення на селі, складається суспільна думка, яка впливає на розвиток громадянської активності особистості. У вихованні дітей сільської родини велике значення має “живучість” традицій народного виховання завдяки сімейним традиціям, культурі; здійснюється генетичний історико-культурний зв'язок поколінь.

В.О.Сухомлинський характеризував сім'ю, як первинний осередок, де шліфуються найтонші грані людини-громадянина. “Я твердо переконаний, підкреслював Василь Олександрович, що перша школа громадянського обов'язку починається з думки дитини: а що скаже й подумає про мій вчинок, про мою поведінку мати, батько”(4,с.213).

Навчально-виховний процес, зорієнтований на родинність, підвищує роль життєвої і соціальної компетенції учнів. Обізнаність із особистісними особливостями, побутовими умовами життя, стосунками у сім'ї уможливорює індивідуальний підхід до кожної дитини і її родини, особливо – у сільській школі, де слід дбати про підвищення культурного рівня учнів, готувати їх до життя в умовах ринкових відносин, виховуючи хазяїна своєї землі, компенсувати дефіцит спілкування школярів.

Специфіка малочисельної школи вимагає особливої уваги до організації позакласної діяльності, що враховує запити та інтереси дитини. Це різновікові предметні і художні гуртки, клуби, секції, виступи художньої самодіяльності, збирання фольклорного, краєзнавчого матеріалів, виставки учнівських творчих робіт. У малочисельних школах до будь-якої суспільної діяльності залучаються всі учні школи. Завдання педагога – організувати навчально-виховний процес таким чином, аби він сприяв розвитку, самовдосконаленню.

Досвід В.О.Сухомлинського переконує, що педагог виховує не лише ідеями, які закладені в знаннях, але і тим, як ці знання через його поведінку, взаємні стосунки впливають на вихованця. Адже належних результатів можна досягти, коли учні мають можливість вільно обирати способи

діяльності і задоволення своїх інтересів, а педагоги створюють атмосферу доброзичливості та взаємодопомоги.

Отже, формуючи громадянську активність педагог оволодіває методами, прийомами, формами взаємодії, які стимулюють активність і розкривають творчий потенціал особистості учня, створюють емоційно-психологічний комфорт у спілкуванні учня з учителем, однолітками, іншими дітьми, дорослими. Громадянське виховання не обмежується інформуванням, а також формує позицію та ставлення учнів до тих чи інших явищ і процесів, сприяє становленню громадянської активності особистості. Усвідомлення школярами своєї причетності до розв'язання важливих громадянських справ є ознакою їхньої активної позиції у дорослому житті.

Література

1. Сухомлинський В.О.Методика виховання колективу - Вибрані твори: У 5 т. - Т.1.- К.: Рад. школа, 1976.- С.403-637.
2. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра.-Вибрані твори: У 5 т. - Т.1.- К.: Рад. школа, 1976.-С.207-400.
3. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра.-Вибрані твори: У 5 т. - Т.1.- К.: Рад. школа, 1976.-С.207-400
4. Сухомлинський В.О.Як виховати справжню людину.-Вибрані твори: У 5 т. - Т.2- К.: Рад. школа, 1976.-С.149-409.
5. Сухомлинський В.О.Народження громадянина.-Вибрані твори: У 5 т. - Т.3- К.: Рад. школа, 1977.-С.283-582.
6. Сухомлинський В.О.З чого починається громадянин. - Вибрані твори. У 5 т.-Т.5.- К.: Рад. школа, 1977.-С.359-366.
7. Сухомлинський В.О.Шматок хліба. - Вибрані твори. У 5 т.-Т.5.- К.: Рад. школа, 1977.-С.308-316.

Нестеренко Л.П., Стаєнна О.О.

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ШЕСТИРІЧНИХ ПЕРШОКЛАСНИКІВ

Постановка проблеми. Актуальність громадянського виховання особистості в сучасному суспільстві зумовлюється потребою державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що мають забезпечити всім громадянам рівні стартові можливості для розвитку й застосування їхніх потенційних здібностей. Концепцією “Громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” визначається, що громадянське виховання – це є “формування громадянськості як інтегративної якості особистості, що дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатною та захищеною” [2, с. 7]. Отже, громадянське виховання має бути спрямованим на формування такої якості як громадянськість.

В "Українському педагогічному словнику" С.Гончаренко дає визначення цьому поняттю. На його думку, "громадянськість – усвідомлення прав і обов'язків щодо держави, суспільства, почуття відповідальності за їхнє становище" [1, с. 75]. Майже таке визначення поняттю "громадянськість" дає Н.П. Волкова. Вона вважає, що громадянськість визначає не лише духовно-моральну цінність громадянина, але й пов'язана зі світоглядною і психологічною характеристикою особистості. Саме вона визначає її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною. Основною метою громадянського виховання передбачено формування у людини моральних ідеалів суспільства, почуття до миру. С.Гончаренко наголошує на тому, що "в сучасних умовах важливою громадянською якістю стає здатність людини до самовизначення, завдяки якому людина зможе розумно існувати в умовах вибору, тобто в умовах свободи й відповідальності [1, с. 75].

Таким чином, аналіз поглядів учених на громадянське виховання надає нам можливість зробити висновок про те, що воно має бути спрямованим на формування свідомого громадянина, патріота, людини зі шляхетними особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток.

Мета статті – на основі аналізу творчості Василя Сухомлинського виявити особливості та засоби громадянського виховання шестирічних першокласників та можливості їх застосування у сучасній початковій школі.

Виклад основного змісту. Проблема громадянського виховання дітей набуває все більшого значення в сучасний період. Ми живемо у досить складний і водночас дуже цікавий час. Ламаються застарілі стереотипи, стрімко оновлюється суспільство. Дедалі частіше звертаємося до витоків нашої духовності і з жалем переконаємося, що багато втрачено, забуто, загублено. І наше завдання на даному етапі полягає у тому, щоб навчити дитину шанувати рідне слово, не цуратися свого роду, краю, любити пісні, які ще з народження співала мати, знати звичаї та обряди свого народу.

Та, на жаль, у сучасних школах громадянському вихованню шестирічних першокласників приділяється мало уваги, й дитина не володіє необхідним для цього віку обсягом знань. Розбіжності у вимогах до виховання школярів і організацією виховного процесу ми вбачаємо не в тому, що вчителі початкових класів не усвідомлюють необхідності цієї роботи, починаючи з першого класу, а у відсутності конкретних методичних рекомендацій з цього питання. Проблема громадянського виховання першокласників переростає у проблему громадянського виховання нації, яка з кожним днем набуває все більшої актуальності.

Особливу увагу громадянському вихованню учнів приділяв Василь Олександрович Сухомлинський. Цю проблему він розглядав у роботах: "Серце віддаю дітям", "Народження громадянина", "Як виховати справжню людину", "Вітчизна у серці" та ін. Питанням громадянського виховання присвячена його бесіда із вчителями "Витоки громадянськості". Так, у

своїй роботі "Народження громадянина" він писав: "Домогтися того, щоб вихованця вже з дитинства хвилювало теперішнє та майбутнє Вітчизни, – одна з найважливіших передумов запобігання моральним зривам у дитячі роки..." [4, с. 127].

У своїй статті ми звернулися до роботи видатного педагога "Серце віддаю дітям", у якій він розкриває особливості громадянського виховання шестирічних першокласників. Відомо, що шестирічну дитину характеризує сенситивність, саме тому виховання громадянських якостей В.Сухомлинський пов'язував з формуванням почуттів, з емоційними переживаннями, бо, на його думку, дитина пізнає світ не лише розумом, а й серцем. Основним завданням він вважав вчити маленьку дитину бачити наслідки кожного свого вчинку, уявно ставити себе на місце іншого, вводити її у складний світ людського, "розвивати очі совісті". Через всю педагогічну спадщину В.Сухомлинського червоною лінією проходить головна мета – виховання справжньої людини, громадянина своєї країни, захисника Батьківщини.

Виховувати особистість з активною громадянською позицією – завдання не з легких. В.Сухомлинський пропонував починати виховувати громадянина з дитинства, адже це найважливіший період людського життя. Великий педагог підкреслював: "У дитинстві починається тривалий процес пізнання – пізнання і розумом, і серцем – тих моральних цінностей, що лежать в основі моралі: безмежної любові до Батьківщини, готовності віддати життя за її щастя, велич, могутність, непримиренність до ворогів Вітчизни" [5, с. 16].

Василь Сухомлинський переконував, що виховувати громадянина самими бесідами та повчаннями неможливо, якими б хорошими вони не були. Потрібне практичне діло, треба, щоб діти не просто знали, що таке "добре" і що таке "погано", а й діяли в ім'я торжества добра, правди, справедливості. Діти повинні, твердив Василь Олександрович, почувати себе не тільки дітьми, а й юними громадянами своєї держави, зобов'язаними віддавати суспільству свою трудову енергію. Без цього нема й не може бути морального становлення особистості, без цього засвоювані дітьми знання будуть залишатися мертвим, байдужим до світоглядних ідей вантажем.

Найважливішим засобом громадянського виховання видатний педагог вважав рідне слово. Так, у своїй праці "Серце віддаю дітям" В.Сухомлинський підкреслював: "Адже людину ми виховуємо словом і тільки словом. Все інше – вправи, звички, праця – від слова" [5, с. 136].

Василь Сухомлинський був переконаний у тому, що виховання громадянських якостей починається з сім'ї. У своїй книзі "Серце віддаю дітям" педагог найпершу увагу у виховній роботі звертав на необхідність гарного знання сім'ї дитини. У розділі "Батьки моїх вихованців" він зазначав: "Дитина – дзеркало морального життя батьків... Найцінніша моральна риса хороших батьків, що передається дітям без особливих зусиль, – душевна доброта матері й батька, вміння робити людям добро. В сім'ях, де батько й мати віддають частку своєї душі іншим, беруть близько до серця радощі й

прикрощі людей, діти виростають добрими, чуйними, щиросердими" [5, с. 28].

Особливе місце в системі громадянського виховання Павлиської школи належало бесідам про громадянськість, мета яких полягала "в тому, щоб донести до учня розуміння величі духовної краси, героїзму, благородства, відданості людини високим ідеалам і на цій основі утвердити почуття самоповаги й великої відповідальності за все, що він робить зараз і що належить йому робити в майбутньому" [4, с. 429].

Важливим засобом громадянського виховання шестирічних першокласників, який ми піддали дослідженню, В.Сухомлинський вважав казку. "Казка, – на його думку, – благодатне джерело виховання любові до Батьківщини, яке нічим не можна замінити. Патріотична ідея казки – в глибині її змісту: створені народом казкові образи, що живуть тисячоліття, доносять до серця й розуму дитини могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення" [5, с. 117].

Наші дослідження підтверджують думку Василя Сухомлинського про те, що ці засоби будуть ефективними, якщо: по-перше, вчитель сам буде громадянином, особистістю з високою національною самосвідомістю, чуйною, доброю людиною, яка з повагою і любов'ю ставиться до навколишнього; і по-друге, якщо у сучасній школі буде більше відводиться часу на ознайомлення з навколишнім і рідною мовою, якщо частіше будуть проводитися прогулянки та екскурсії у живу природу за рідним словом.

В.Сухомлинський вважав, що успіх у вихованні громадянських якостей у дітей дошкільного віку багато в чому залежить від взаємодії вчителя з сім'єю. Тому в своїй роботі ми вважали за необхідне приділити особливу увагу роботі з батьками. Ми провели батьківські збори на такі теми: "Виховуємо громадянина", "Ти живеш серед людей, мій сину" тощо; спільні для дітей та батьків ранки, свята. Тематика таких заходів може бути різноманітна: "Мамині колискові", "Я живу в Україні", "Звідки прийшов хліб", "Кого я люблю", "Про тих, хто живе поруч з нами", "Мій дідусь був на війні", "Мій рідний край" та ін.

Нами розроблена система громадянського виховання шестирічних першокласників, у яку ми включили такі структурні компоненти:

- перший компонент – бесіди про громадянськість;
- другий компонент – рідна мова і рідне слово;
- третій компонент – казка у громадянському вихованні.

В.Сухомлинський підкреслював, що Батьківщина починається з любові до батьків, до своєї родини. Саме тому у першій частині нашої роботи з громадянського виховання були заходи за темою "Моя сім'я". Так, наприклад, при проведенні бесіди на тему "Кого я люблю" ми намагалися виявити ставлення дітей до членів родини, а також їх знання про старше покоління. У виховному заході "Бабусині рушники" ми поставили за мету виховання поваги до старшого покоління, до родинних звичаїв та традицій. Разом з дітьми і батьками ми провели бесіду про громадянськість на тему "Сімейний альбом". При підготовці до цієї бесіди діти разом з батьками

готували розповіді про свою родину, про своїх дідусів і бабусь, приносили сімейні фотографії, малювали генеалогічні дерева.

У другу частину ми включили бесіди, об'єднані під загальною назвою "Місто, у якому я живу". Ми провели заходи на такі теми: "Про тих, хто живе поруч з нами", подорожі "Моє місто – Луганськ" та "Відомі люди мого міста".

Третя частина, яка стала підсумковою, мала назву "Моя Україна". До неї ми включили такі теми бесід: "Без верби й калини нема України", "Луганщина – козацький край".

Ми спостерігали, що найбільш ефективними у формуванні громадянських почуттів виявилися організація обрядових свят "Українська вишиванка", "Український рушник", "Веснянки", проведення українських вечорниць тощо..

Наступним компонентом ми визначили рідну мову і рідне слово. Саме рідній мові В.Сухомлинський віддавав головну роль у вихованні громадянина. Він підкреслював, що мова – то бездонна криниця, але треба дбати, щоб вона завжди була чистою і щоб багатство рідної мови було відкрито для дітей.

Керуючись цими положеннями ми особливих зусиль доклали до заохочування першокласників вивчати рідну мову. Особливу значущість цей аспект в умовах нашого регіону. Ми намагалися привернути увагу дітей до мелодійності української мови, її різнобарвності. З цією метою ми використовували народні прислів'я, приказки, пісні, колісанки, лічилки тощо.

Наступний компонент – казка у громадянському вихованні. Казки В.Сухомлинського, які зібрані у його збірках "Казки школи під голубим небом", "Чиста криниця", "Вічна тополя", сприяють утвердженню доброчинності в дітях. Дітям особливо подобалися "Зустрічі з казками Василя Олександровича". Ми спостерігали, як казка допомагає пробудити в дітях зерна любові до Батьківщини, до свого народу, як вона зачаровує учнів образністю рідного слова, красою української мови.

Наприклад, казку "А що там за лісом?" ми використовували з метою розвитку у дітей патріотичних почуттів, формування любові до оточуючих, а казку "Чого ж ти вчора не шукав моїх окулярів?" – виховання поваги до старших, вдячності їм. Можливості виховання любові до рідної країни, до рідного краю ми бачимо також у казках "Сонце заходить", "Лелеки прилетіли" та інших. Казка "Кашу варила, діток годувала" виховує любов до матері, повагу до неї, справедливість.

Ці та інші казки допомагають дитині усвідомити такі складні поняття як Батьківщина, громадянин, рідний край, патріотизм та інші.

Роботу з казкою ми проводили за такою технологією:

- 1) читання казки вихователем;
- 2) бесіда за змістом казки;
- 3) малюнок за сюжетом казки;
- 4) ігри за казкою;

5) театралізація казки.

Ми використовували різноманітні форми роботи за змістом казок: поряд з традиційним малюванням за змістом казки ми використовували такий засіб як робота з піском. Методику ми запозичили у авторів посібника "Чудеса на піску". На жаль, учителі не проводять таких ігор з першокласниками, вважаючи це "дошкіллям".

Ефективність ігор на піску полягає в тому, що вчитель з дітьми може створювати різні світи. При цьому учні не тільки уявляють, фантазують, але й реально створюють і проживають.

На основі казки Сухомлинського "Деркач і Кріт" ми запропонували учням першого класу "створити" Батьківщину для Крота так, як вони її собі уявляють. В процесі роботи діти створили місто Кротівськ. З піску виліпили будиночки, "посадили" дерева. Вигадали кроту сім'ю. Після цієї роботи ми разом з дітьми склали казку "Як Кріт полюбив свою країну".

Ми спостерігали, що робота з казкою та піском допомагала дітям усвідомлювати значущість формування в собі громадянських якостей.

Таким чином, перед педагогами стоїть завдання надзвичайної ваги – виховання громадянина – патріота своєї Батьківщини, культурно освіченої людини, яка гідно представлятиме свою державу у всесвітній спільноті.

Громадянське виховання має глибоке коріння, проте на сучасний момент воно потребує творчого вдосконалення, систематизації. Його ефективність забезпечує творчий характер педагогічної діяльності.

Повноцінний процес громадянського виховання дітей дошкільного віку зможе забезпечити лише вчитель з високою національною самосвідомістю, чуйна, добра людина, яка з любов'ю і повагою ставиться до національного народного надбання своєї країни.

Література

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти, 2001.
3. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка (Підгот. до вид. текст і напис. вступ. статтю В.Ф.Шморгун). – К.: Рад. шк., 1978. – 263 с.
4. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1976.
5. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1976.

Крутогорська Н.Ю.

ТУРБОТА ПРО ЗДОРОВ'Я І ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ ТВОРІВ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Конституція України визначає життя і здоров'я людини одними з найвищих соціальних цінностей. Саме тому, пріоритетним завданням сучасної системи освіти є виховання свідомого ставлення дітей і молоді до власного здоров'я та здоров'я оточуючих, формування засад і гігієнічних

навичок здорового способу життя, збереження і зміцнення їх фізичного, психічного здоров'я [1] .

Великий педагог минулого століття В.О. Сухомлинський у своїх творах детально проаналізував та обґрунтував питання основ фізичної культури в школі, розкрив напрями вчительської діяльності з формування, зміцнення і збереження здоров'я учнів. “Гарне здоров'я, відчуття повноти, невичерпності фізичних сил - найголовніше джерело життєрадісного світосприймання, оптимізму, готовності долати будь-які труднощі. Хвора, квола, схильна до хвороби дитина - джерело числених негод” [2,т.2,с.144] .

Фізичне виховання для дітей - те саме, що фундамент для будівлі. Чим краще він закладений, тим вище може бути зведена будівля, чим більше турботи про фізичне виховання учнів з боку вчителів та батьків, тим більші успіхи чекають на дитину у подальшому житті. Саме тому, В.Сухомлинський писав: “ Я не боюся повторювати ще і ще раз, що турбота про здоров'я - це найголовніше завдання вихователя. Від життєдіяльності, активності дітей залежить їх духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра у свої сили [1, т.1,с.110] .

Постановка проблеми. Упродовж всієї історії розвитку суспільства, людство намагалось відповісти на питання : як зберегти здоров'я до глибокої старості? Ця проблема стала особливо злободенною і у наш час, який з розвитком науково-технічного прогресу, породив дефіцит рухової активності людини.

Матеріальні стремління витісняють решту важливих речей із нашого життя. Цивілізація і технічний прогрес, без сумніву, принесли людству полегшення, але й привели за собою купу проблем, пов'язаних зі здоров'ям. Найбільш негативного впливу зазнали діти, які з раннього віку опинились у залежності від комп'ютеру, аудіо та відео техніки, мобільних телефонів.

Бажання отримати від життя всього по максимуму, залишає нам все менше часу на своє здоров'я. Людство забуває дуже просту істину: життя – це рух.

Теперішній час з усіма його позитивними і негативними проявами формує новий тип культури особистості, який передбачає опанування молоддю нових моделей поведінки та діяльності. І дуже важливо, щоб здоровий спосіб життя посів чільне місце в ієрархії життєвих цінностей .

Актуальність даної теми націлює нас на звернення до дорослого покоління, оскільки саме на нього покладена найвідповідальніша місія - виховання майбутнього покоління нашої країни – дітей. Ми хочемо, щоб вони були здорові, розумні і щасливі.

Фізична культура є складовою частиною загальної культури, одним із важливих факторів національного прогресу і благополуччя нації, і має відігравати значну роль у формуванні особистості громадянина України.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Розвиток науки про здоров'я, правила його зміцнення та збереження мають дуже давню історію. Ще за часів Київської Русі було написано “Повчання” Володимиром

Мономахом. У “Повчанні” розкриваються шляхи формування моральних якостей, програма фізичного загартування, патріотичного виховання.

Виховання та загартування дітей і підлітків за допомогою фізичних вправ реалізувалось в Древній Греції та Римі. Такі відомі філософи як Сократ, Кант, Й.Г.Песталоцці, Ж.Ж.Руссо в своїх творах детально розглядали систему фізичного виховання і навчання, як найважливішу його частину навчити правильним навичкам збереження та зміцнення здоров'я. Цінний досвід з фізичного розвитку, здоров'я і виховання дітей накопичено вітчизняними і зарубіжними науковцями, лікарями, педагогами А.Амосовим, В.Гориневським, М.Демковим, П.Лесгафтом, Б.Нікітіним, М.Піроговим, В.Сухомлинським, Б.Споком, К.Ушинським. Різні аспекти цієї проблеми висвітлюються у працях сучасних педагогів-дослідників В.Гарашука, Г.Голобородько, І.Муравова, В.Оржеховської, Б.Сермеева, А.Царенко та інших.

Формулювання цілей статті. Ми звертаємось до педагогічної спадщини видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського, педагогічна діяльність і праці якого є неоціненним скарбом для розуміння і сучасного вирішення проблеми здоров'я та фізичного виховання дітей і молоді. Досвід великого педагога може бути найефективніше використаний у сучасній школі, з урахуванням нових умов та особливостей часу.

Робота директором Павлівської середньої школи, постійний творчий пошук оптимальних шляхів виховання, дали можливість В.Сухомлинському узагальнити свій практичний досвід з фізичного оздоровлення дітей і донести його до нас.

Перед сучасними вчителями стоїть завдання не лише вивчення й осмислення теоретичних положень та накопиченого практичного досвіду видатного вченого, а й творчого використання педагогічної спадщини В.Сухомлинського з метою підвищення якості виховної роботи серед школярів зі зміцнення і збереження їх здоров'я й повноцінного фізичного, психічного та духовного розвитку. Досвід великого педагога має бути використано і у вищій педагогічній школі в умовах підготовки майбутніх фахівців до самостійної навчально-виховної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складні й відповідальні завдання освіти і виховання перед педагогічними працівниками та громадськістю, входження України до Європейського простору потребують перегляду позицій щодо формування здорового способу життя дітей і молоді і можливостей втілення цінних надбань колективу Павлівської середньої школи в сучасний педагогічний процес

Правильно організоване фізичне виховання в школі сприяє формуванню гарного стану здоров'я, профілактиці захворювань, покращенню діяльності внутрішніх органів і систем дитячого організму. Дуже важливо пам'ятати про те, що у шкільному віці закладаються основи здоров'я, довголіття, різнобічної рухливої підготовки та ґрунту для формування всебічно розвинутої особистості.

“Заняття фізичною культурою і спортом відіграють певну роль у всебічному розвитку учнів лише тоді, коли уся навчально-виховна робота проникнута турботою про здоров’я “[2, т.2, с.157] .

Вчителі Павлівської школи вважали починати вивчення дитини, перш за все, з вивчення її здоров’я. “За дітьми, в яких була виявлена слабкість серцево-судинної системи, дихальних шляхів, порушення обміну речовин, встановлювалось постійне педагогічне спостереження. Ми намагались попередити розвиток хвороби, укріпити захисні сили організму: разом з батьками ми встановлювали для дитини режим праці і відпочинку, режим харчування”[2,т.2,с.145]. За словами В.Сухомлинського, зміцнення і збереження здоров’я дітей, загартування організму, загальний фізичний розвиток, стан здоров’я повинні бути предметом постійної уваги педагогічного колективу школи. Фізичну культуру колектив Павлівської середньої школи розглядав як головний елемент здоров’я. “Ми не допускаємо погоні за індивідуальними рекордами, спортивними досягненнями школи; для нас фізкультура – це боротьба за здоров’я, за зміцнення фізичних і духовних сил наших вихованців у їх єдності ” [2,т.2,с. 187] .

Здобуваючи педагогічні знання, корисні поради та рекомендації з організації фізичного виховання та формування здоров’я школярів з творів В.Сухомлинського, переконуємось, що саме від особистісного ставлення директора Павлівської школи до педагогічного колективу школи з учнями вцілому і до кожної дитини окремо, від його духовної культури, порядності, мудрості, глибокого розуміння своєї виховної справи були одержані певні позитивні досягнення в оздоровленні дітей школи, здійснювався розвиток їх талантів, здібностей і нахилів. “Щоб бути справжнім вихователем дітей, треба віддати їм своє серце”, - цей невмирущий вислів В.Сухомлинського, в першу чергу, відноситься до нього самого, який сумлінною працею і щирістю душі цілком їх підтвердив.

Із педагогічних творів В.Сухомлинського цілком зрозуміло, що турбота про здоров’я та організація фізичного виховання школярів були важливою справою усіх педагогів.

Сьогодні, перед вчителями сучасної школи стоїть проблема – зробити фізичне виховання для кожної дитини життєвою потребою, безперервним процесом. Це означає, що вчитель не має права обмежувати свою виховну діяльність епізодичними заходами з фізичного виховання, або час від часу залучати до цього процесу сторонніх людей. На порядок денний висувається питання про фізичне виховання школярів як системи обов’язкового навчання основам здорового способу життя, зміцнення та збереження здоров’я.

Слід вчасно звернути увагу і на підготовку майбутнього вчителя до виховної роботи у школі. Вважаємо, що у педагогічних навчальних закладах мало уваги приділяється методам, змісту, формам фізкультурно-масової, спортивної, оздоровчої роботи і, взагалі, формуванню здорового способу життя як у майбутніх вчителів, так і у його вихованців - школярів.

Розповсюджена серед учителів думка, що організація фізкультурно-спортивної роботи у школі – справа лише вчителя фізичної культури – надто хибна і небезпечна.

Останнім часом зменшується кількість спортивних споруд для школярів, спортивні зали не відповідають вимогам для проведення занять, а деякі школи навіть і не мають їх. У держави не вистачає коштів на будівлю спортивних шкіл, шкільних стадіонів. За рахунок позакласної роботи можна, у кращому випадку, задовольнити потреби у спортивній діяльності лише у 30% учнів, а в фізкультурно-оздоровчій і того менше. Бракує і висококваліфікованих педагогічних кадрів. Школи не спроможні забезпечувати фізичне виховання учнів у повному обсязі.

В.Сухомлинський закликав: "... не грайте здоров'ям дітей. ...без продуманого і планомірного інтелектуального виховання у школі прийдеться розплачуватися здоров'ям дітей" [2, т.2, с.145].

Організація та забезпечення здорового способу життя, підвищення рівня працездатності, навчання і виховання, створення умов для подовження активного творчого довголіття людини, повністю залежать від учителів усієї школи, їх компетентності, професійної майстерності впровадження виховної роботи на якісно новому рівні.

Роки навчання в педагогічному університеті дають надзвичайні можливості в опануванні майбутніми вчителями вмінь та навичок роботи з фізичної культури, спорту, валеології.

Впливове значення на загальний рівень готовності студента до виховної діяльності з формування, збереження та зміцнення здоров'я школярів мають педагогічна практика у школі та дитячих оздоровчих центрах, інструктивний збір-практикум з виховної роботи, а також предмети психолого-педагогічного циклу, фізична культура, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші загальноуніверситетські заходи, метою яких є пропаганда і формування здорового способу життя людини. Ступінь активної участі студента у цих заходах трансформується у спроможність вчителя на якісному рівні проводити роботу із своїми вихованцями.

Значною перешкодою у процесі виховання є часто невідповідність між закликами педагога та його особистим життям та переконаннями. Дуже важливим є те, щоб майбутні вчителі дотримувались основних правил і положень здорового способу життя, засвоєних у процесі навчання в університеті, упродовж всього життя і стали взірцем для своїх вихованців.

Сьогоднішній інтенсивний розвиток інноваційних освітніх процесів загострює суперечності між рівнем свідомого ставлення молоді до свого здоров'я і способу життя та потребою суспільства у такому вчителі, який би незалежно від фахової підготовки був би спроможний на високому професійному рівні здійснювати виховну роботу з формування, зміцнення і збереження здоров'я школярів, активно залучати до занять фізичною культурою, спортом.

Вважаємо, що які б інноваційні реформи чи модернізації не проводились на освітянському просторі, які б науково-обґрунтовані шляхи

перебудови не планувалися б, всі вони сходяться на особистості вчителя. В.Сухомлинський вважав, що “ школа – це перш за все вчитель. Особистість вчителя - наріжний камінь виховання. Все, що здійснюється у процесі виховної роботи: формування поглядів, переконань, ідеалів, світогляду, інтересів, захоплення - все, як у фокусі сходиться на особистості педагога. У ньому переламуються суспільні, політичні, моральні, естетичні ідеї, істини, світосприймання. Все це, тільки проходячи через його особистісний світ, відображається у вихованці, повторюється у ньому на вищій основі. Найголовніше, що повторює вчитель у своїх вихованцях, - це ідеали. ...Величезна виховна сила школи народжується там, де у людини, перед якою тільки відкривається життя, є любий вчитель” [2,т.3,с.130] . Роздуми В.Сухомлинського про роль вчителя у формуванні особистості вихованця поділяють і сучасні вчені. Так, академік В.Сластьонін вважає, що не існує чудодійних систем виховання, “існує вчитель, озброєний прогресивною системою, сформований як творча, соціально активна особистість, яка вміє творчо міркувати, професійно діяти, створювати суспільні цінності. Школа – жива клітина суспільного організму, а вчитель - її ядро. Школа є такою, якою є її вчитель. Передаючи з покоління в покоління соціальний досвід, вчитель не лише виконує свої професійні функції, але й виступає об’єктом соціального прогресу“ [3,с.3]. Доктор педагогічних наук, професор, заслужений працівник фізичної культури і спорту України Б.Шиян упевнений, що “праця вчителя фізичної культури складається з багатьох компонентів. Щоб усі компоненти поєднувались в єдину систему фізичного виховання школярів, учителеві необхідно багато знати, вміти і, що особливо важливо, постійно підвищувати свій творчий потенціал, не відставати від вимог часу, прогресу, науки, запитів своїх учнів... Учитель своєю особистістю і діяльністю завжди впливав на хід історичного процесу, долю суспільства. Він бере активну участь у формуванні суспільства, а, отже, повинен відчувати велику відповідальність за його долю перед минулими, сучасними і наступними поколіннями людства” [4,с.204,245] .

Висновки. Проблема впливу вчителя на формування особистості дитини, її здорового способу життя, над якою протягом свого життя працював В.Сухомлинський, актуальна, важлива і привертає до себе велику увагу як науковців, так і суспільство, і має успішно вирішуватись за умов сьогодення.

Фізична культура, як найважливіший чинник прогресу й досягнення високого рівня здоров’я дітей, в системі сучасної підготовки вчителя до педагогічної діяльності не займає провідної ролі і не відповідає соціальному замовленню суспільства на фізично досконалу особистість.

Сучасні вимоги до психолого-педагогічних підходів щодо проблеми здоров’я і розвитку особистості в системі шкільної освіти обумовлюють необхідність нового підходу до організації навчально-виховної діяльності у вузі.

Виховна діяльність майбутнього вчителя з формування, зміцнення і збереження здоров'я школярів найбільшою мірою повинна виконувати інтегральну функцію. Це означає, що педагог водночас має бути фахівцем зі свого предмету, вихователем, практичним психологом, наставником, консультантом і другом для дитини. Важливо, щоб чітко усвідомлювалась його соціальна значущість, і щоб він був прикладом для наслідування, а в час життєвих негараздів допоміг учням об'єктивно оцінити реальність, зрозуміти свій стан, разом накреслити шляхи та вийти зі складного становища.

Для здійснення навчально-виховного та одночасно оздоровчого процесів в умовах педагогічного університету необхідно створювати систему психолого–педагогічного впливу на особистість майбутнього вчителя, яка б виховувала прагнення дотримання здорового способу життя, зміцнення і збереження свого здоров'я, відповідальності батьківства, здатності протистояти антисоціальним явищам; необхідна інтеграція засобів і методів педагогічної і медико-біологічної валеології шляхом створення валеологічної служби .

Розв'язанню психологічних, соціальних та особистісних проблем студентів сприятимуть створення центру соціально-педагогічної допомоги, телефони довіри, “Школи молодих батьків”, психологічні консультування, діагностика готовності до професійної діяльності, психологічного стану, особистих якостей.

Для реалізації всіх видів і форм виховної роботи потрібно сприяти особистісно-розвиваючій діяльності студентів, а навчально-виховний процес спрямувати на формування потреб здійснення здорового способу життя протягом усього життя.

Враховуючи всі вищезазначені умови підготовки майбутнього вчителя до виховної роботи з формування здорового способу життя школярів, активного залучення їх до занять фізичною культурою і спортом, оздоровчих заходів, а також ретельне вивчення педагогічного досвіду великого педагога В.Сухомлинського дозволять підвищити значущість ролі вчителя загальноосвітньої школи у фізичному вихованні школярів, а весь учбово-виховний процес школи буде проникнутий турботою про здоров'я учнів.

Література

1. Закон України “Про загальну середню освіту”. - Інф.збірник Міністерства освіти і науки України, №15, 1999.-С.6-31.
2. Сухомлинський В.О Вибрані твори в 3-х т. – М.: Педагогіка,1980. Т.1. - 558 с.; Т.2. -382 с.; Т.3. -639 с.
3. Слостенин В.А. Учитель и время.//Сов. педагогика.-1990.-№ 9.-С.3.
4. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 2. - Тернопіль: Навчальна книга, 2003. -248 с.

Бабенко О., Матюшина Л.

**МОЛОДІЖНІ ПРОЕКТИ ТА ІНІЦІАТИВИ В ПАРАДИГМІ
ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ**

На сучасному етапі розвитку України як ніколи необхідним є виховання освіченого свідомого громадянина, здатного жити й працювати в умовах демократії, забезпечувати соборність України, відчувати постійну відповідальність за себе, свій народ, країну, здійснити реальний внесок у реформаторські процеси. Це засвідчують офіційно-нормативні документи – Національна доктрина розвитку освіти, «Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI сторіччя)», «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності». Концепції громадянського виховання приділено особливу увагу у виступі на Підсумковій колегії МОН міністра освіти С.Ніколаєнка, який, зокрема, зазначив, що нині, в період глобалізованого світового суспільства, молода людина не повинна втратити свою індивідуальність, виховання має набувати громадянського характеру, що сприятиме активізації моральної позиції учнівської молоді [1].

Найглибше, на нашу думку, розуміння сутності громадянського виховання подано в педагогічних працях В.О.Сухомлинського, який визначав його як один із найважливіших аспектів виховання дитини, що полягає в піклуванні про джерела загального добра, залежності особистого щастя від щастя суспільства [2;183]. Концептуальні засади громадянського виховання обґрунтовано, зокрема, в працях І.Беха, М. Євтуха, О.Пометун, О.Сухомлинської, К.Чорної, які визначають його як систему ціннісних і соціальних орієнтацій та установок, що характеризують людину як громадянина країни та суспільства.

Громадянська освіта на сьогодні поступово набуває особливого значення в цілеспрямованні освіти в цілому, тому що вона здатна допомогти учням опанувати потрібні їм знання, уміння, ставлення та цінності, необхідні для виживання у глобальній спільноті з її швидкою зміною технологій. Таке виховання сьогодні передбачає загальношкільну діяльність і співпрацю з місцевою, національною, світовою спільнотою; вивчення та застосування нових форм шкільного менеджменту, для яких характерні залучення та співпраця широкого кола різних учасників навчального процесу. Громадянська позиція молоді виявляється у здатності аналізувати сучасні процеси та ситуації, обирати адекватні форми і способи дії у непередбачуваних ситуаціях, відповідальності за результати власної діяльності, послідовності і виваженості власної позиції, у прагненні молодої людини не дотримуватися усталених формулювань, у змозі виявити самостійність суджень і самостійність мислення, відстоювати власні переконання, у цілеспрямованості, дисциплінованості, самостійності, наполегливості тощо.

У розрізі даної проблеми заслуговує на увагу проект «Громадянська освіта – Україна», розроблений Представництвом Європейської Комісії в Україні та Міністерством освіти і науки України, де одними з чинників формування громадянської компетентності є вміння учнів брати участь в діяльності органів учнівського самоврядування, волонтерській діяльності у громаді, орієнтуватись у проблемах сучасного суспільного життя в Україні,

Європі й світі та визначати власну позицію щодо їх розв'язання, взаємодіяти з органами державної влади та використовувати засоби громадського впливу на владні структури.

Останнім часом усе більшої актуальності з огляду на означену проблему набуває питання ролі в розвитку сучасного суспільства молодіжних проектів та ініціатив, що викликано, передусім, бажанням молоді брати активну участь у процесах державотворення, євроінтеграції України, розв'язанні найрізноманітніших суспільних проблем. Метою такої молодіжної діяльності є сприяння самореалізації кожної молодої людини в соціальній, науковій, творчій, спортивній, аматорській сферах.

Школи молодих лідерів, що активно і плідно діють в рамках програми освіти й активізації молоді, волонтерський рух, який опікується проблемами екології, соціальними, культурними проблемами, молодіжний профспілковий рух, туристичні молодіжні асоціації, асоціації молодіжного самоврядування, молодіжні земляцтва, КВНівський рух, реалізація екологічних, правових, державотворчих проектів – ось далеко не повний список того, чим опікується сучасна молодь України. На сьогодні молодіжний рух являє собою реальну силу, здатну істотно вплинути на образ сучасної держави, обумовити майбутній розвиток країни.

Мета статті – дослідити проблему залучення школярів-старшокласників до участі в молодіжних проектних та ініціативних групах як один з аспектів громадянського виховання молоді на сучасному етапі розвитку школи на прикладі діяльності Слов'янського педагогічного ліцею.

Молодіжні ініціативи знайшли активної реалізації, перш за все, у навчальних закладах нового типу, де першочерговою метою є розвиток та саморозвиток особистості учня. Активно підтримуються і реалізуються вони і в Слов'янському педагогічному ліцеї.

Уже п'ятий рік у ліцеї функціонує ліцейський осередок міської школи лідерів, що об'єднує на сьогодні близько тридцяти старшокласників-активістів молодіжного руху ліцею – ліцеїстів, які беруть активну участь в організації діяльності ліцейського самоврядування, є учасниками міської програми «Школа лідерів», тренерами проведених у Донецькій області майстер-класів з розробки молодіжних проектів та проблем самоврядування.

Таблиця 1.

Система самоврядування ліцею функціонує впродовж трьох років (табл.1). Вона являє собою ефективну взаємодію усіх учнів-членів ліцейського братства, ієрархію управління від президента до кожного окремого члена цієї системи. На чолі органів самоврядування стоїть президент, який обирається шляхом відкритого голосування терміном на один рік, та парламент, очолюваний прем'єр-міністром, до складу якого входять окремі міністерства. Президент здійснює зв'язок з громадськістю міста (PR- зв'язок) та має право голосу на педагогічних нарадах. Разом із парламентом президент обговорює пропозиції ліцеїстів та виробляє спільні рішення щодо їх упровадження та реалізації. Домінуючим стилем спілкування учасників навчально-виховної системи ліцею є демократичний партисипативний стиль, що передбачає, зокрема, делегування повноважень від вищих структур управління до нижчих. Але сутність молодіжного самоврядування ліцею полягає не в тому, щоб учні залучались до існуючої піраміди управління-виконання, а в тому, щоб вони набували особистого досвіду демократичних відносин та форм його усвідомлення.

Така модель самоврядування дозволяє самоорганізуватися кожному окремому ліцеїсту, навчитися управляти собою; формує навички управління іншими людьми, ситуаціями, здійснювати стратегічне планування, побудувати власну життєву траєкторію. На сьогодні структура самоврядування в ліцеї визнана кращою в місті і презентована в області.

Ефективність системи самоврядування, запровадженої в ліцеї, доведена активною життєвою позицією ліцеїстів та випускників. Так, серед них є Президентські стипендіати, голови студентських рад, профспілок, старости груп; випускники ліцею – активні організатори студентського виборчого руху, волонтери, які плідно працюють у соціальній сфері. Можна стверджувати, що досвід громадянської дії, набутий у ліцеї, визначає перспективний розвиток особистості в цілому.

Позитивний досвід має ліцей і в плані підготовки та реалізації молодіжних проектів. Так, у травні 2007р. учні ліцею взяли участь в розробці та презентації молодіжних проектів у рамках форуму «Молодь України», присвяченого 75-річчю Донецької області: «25 років процвітання (соціально-економічний розвиток Донбасу)», «Духовність Донбасу», «Здоров'я нації – наше майбутнє», «Я молодий». Ліцеїстами було розроблено в групах власні проекти з цих напрямків, і протягом двох днів вони брали участь в розробці загальних проектів з соціально-економічного,

екологічного, культурологічного розвитку Донеччини на найближчі 25 років, що було ними презентовано на форумі та представлено в Управлінні освіти України в Донецькій області та Донецькій обласній державній адміністрації.

Перспективними на сьогодні напрямками роботи молодіжних груп на рівні міста вважаємо активізацію волонтерського руху в плані соціальної допомоги інвалідам, пенсіонерам; збереження історичних та культурних пам'яток міста і регіону, в екологічній роботі.

Ліцейський екологічний клуб «Едельвейс» – єдина молодіжна екологічна організація міста – щорічно проводить широкомасштабні природоохоронні акції з прибирання, розчищення від сміття територій природного парку «Слов'янський курорт», колишнього заказника «Приозерний», до речі, також створеного за спільної діяльності молоді ліцею з науковцями Слов'янського державного педагогічного університету, Донецького національного університету та екологічної служби міста. Членами клубу врятовано від повної вирубки окрасу міста – яблуні Недзвецького; ліцеїсти взяли участь у природоохоронних акціях НПП «Святі гори» по збереженню лісового господарства від хвоєгризучих шкідників. Учнями розроблено та захищено наукові проекти:

«Система деревинно-чагарникового складу Маяцького дендропарку Маяцького лісництва»;

«Встановлення природоохоронної зони в межах ріки Казенний Торець»;

«Орнітологічний заказник «Приозерний»: проблеми та шляхи їх розв'язання»;

«Хіміко-біологічний аналіз пелоїдів соляних озер Слов'янського курорту»;

«Проблема утилізації фосфоровмісних відходів содового заводу м.Слов'янська»;

«Біологічні методи боротьби з хвоєгризучими шкідниками лісових масивів Національного природного парку «Святі гори».

Серед молодіжних ініціатив, закладених до річного плану ліцею на поточний навчальний рік, є створення молодіжних теле-радіопередач, які б висвітлювали широке коло проблем життя молоді міста; розробка молодіжного сайту ліцею; створення молодіжної групи психологічної допомоги ліцеїстам.

Таким чином, громадянське виховання молоді, зокрема, розвиток і підтримка молодіжних проектів та ініціатив, готують учнів до самостійного життя в дусі взаєморозуміння й миру, сприяють саморозвитку молоді, гуманізації міжособистісних відносин учителів, школярів та батьків, приводять загальну мету діяльності навчального закладу у відповідність з життєвими цілями учнів, формують в молодих людей початки планетарного мислення.

Література

1. Ніколаєнко С. Якісна освіта – запорука самореалізації особистості // Освіта України. – 2007. – №59, 10 серпня 2007р.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.2. – К.: Рад.школа, 1976, 670 с.

Дяченко Л.М.

РОЛЬ МУДРОГО РІДНОГО СЛОВА У СТАНОВЛЕННІ СПРАВЖНЬОЇ ЛЮДИНИ

Я розпочну свій виступ читанням вірша Тамари Стецюк, учительки початкових класів, землячки В.О. Сухомлинського:

Створивши «Школу радості» малятам,
Вчив людяності їх та доброти
Сміятися у радості, а в горі співчувати
І не шукати легкий шлях у житті.

Виховував і прикладом, і словом,
І особистість учня поважав.
Любити рідний край навчав і мову,
Що солов'їною поет її назвав.

Його уроки під блакитним небом
Навчали краще світ спостерігати:
Для чого пташку поважати треба?
Чому квітки та віття не ламать?

Він сто порад нам, друзі, залишив
Вони потрібні в праці і в житті,
І в гомоні дітей, і в класній тиші
Для нас, як скарб, його поради ті.

Ім'я його відоме в цілім світі,
Він з нами завжди: в серці й на вустах.
Він серце до краплини віддав дітям
Він був, він є, він житиме в віках!

Ім'я і праці В.О. Сухомлинського мені відомі ще в роки навчання в Глухівському педагогічному інституті. На початку педагогічної діяльності на мене справила надзвичайне враження одна із останніх статей вченого «Труд душі». І в ці роки особливо лягли на серце слова заслуженого діяча мистецтв Грузії К. Вейсермана: «Незабаром настане той день, коли добрі поради і настанови В.О.Сухомлинського здійсняться, і всі діти успішно вчитимуться, виростуть добрими, працелюбними людьми, коли не буде біди в сім'ях через те, що діти погано вчаться, коли не буде сліз через погані оцінки, коли зникнуть слова «важко виховувана дитина». На думку

автора, це може стати лише тоді, коли в усіх школах будуть запроваджені ідеї В.О. Сухомлинського.

І зміст статті вченого, і ці слова Вейсермана визначили подальший напрямок і стиль усієї моєї педагогічної діяльності. Відтоді наукові, педагогічні статті видатного педагога, вченого, добротворця В.О. Сухомлинського стали для мене дороговказами, з них я до цього часу черпаю допомогу, натхнення.

На мою педагогічну діяльність неабиякий вплив мали відвідини (двічі) Павлівської школи імені В.О.Сухомлинського. Ніколи не забуду зустріч з учителями, які працювали з нашим українським Педагогом, їхні щирі, повні любові і поваги слова до свого директора, додали мені наснаги працювати за Сухомлинським. Про нього говорили: „Це – не звичайна людина, а справжня наукова установа: за двадцять років він написав 35 книг, сотні наукових і публіцистичних статей, роздумів”. Василь Олександрович писав і вірші, і художні твори. В Кімнаті казок я прочитала деякі дитячі твори–мініатюри. У школі був такий звичай: чотирирічний процес навчання казкарів закінчувався святом. Щорічно в присутності багатьох гостей, учителів і батьків кожен учень читав свою казку. В урочистій обстановці директор школи В.О. Сухомлинський вручав кожному книгу з відповідним написом – „За кращу казку”.

Дізналася, що улюбленим жанром В.О.Сухомлинського були дидактичні невеличкі оповідання, притчі, казки. «Я написав хрестоматію «Думи про людину». Це короткі оповідання і казки, які викликають у дітей роздуми про людину», – пише педагог.

Я переглянула цю хрестоматію, перечитала деякі оповідання–мініатюри, притчі, казки. Особливо в роботі мені допомогли заняття «Уроки В.О. Сухомлинського», які проводив з нами, членами творчої групи шкіл Харківської обл., М.Б. Урін, учитель літератури школи № 89 м. Донецька. Цю наукову конференцію було організовано для нас Дружинінською С.Г., завідуючою методкабінетом початкового навчання Харківського обласного інституту удосконалення вчителів.

М.Б. Урін проводив з нами уроки Сухомлинського на основі літературних мініатюр педагога, зміст яких формує у дітей не тільки громадянські чесноти, а й навчає мислити. Під впливом переконливих, майстерно проведених занять, я використовувала ці мініатюри не тільки в роботі з учнями, а й у роботі з батьками. Адже від М.Уріна ми одержали не тільки практичні усні методичні настанови щодо проведення уроків мислення, а й тексти всіх пропонованих В.О.Сухомлинським мініатюр, а також роздроблені доповідачем питання, методичні рекомендації щодо їх проведення. Пізніше ці літературні мініатюри були надруковані у книжці «Казки школи під голубим небом».

Пропоную методичні рекомендації М.Б. Уріна до проведення творчих робіт за етичними оповіданнями В.О. Сухомлинського:

1. Заголовок оповідання не називати, оскільки він випереджає діяльність учнів.

2. До читання не обговорювати тему і мету оповідання.

3. Під час обговорення письмових робіт звернути увагу на розходження між правильними моральними оцінками, вчинками.

4. Не можна критикувати роботи тих, хто написав по-своєму, може, навіть, неправильно.

5. Перед написанням творів батьками, спочатку провести з ними відповідну бесіду.

6. Такі твори допомагають розвивати письмове й усне мовлення дітей, виховувати у них високоморальні якості особистості, створювати у класі, сім'ї, суспільстві потрібну моральну атмосферу.

М.Б. Урін запропонував нам так працювати з мініатюрою:

- роздати кожному учневі дану мініатюру без заголовка, а деякі і без кінцівки;

- прочитати пошепки, подумати;

- придумати заголовок, кінцівку;

- усно перед усім класом захистити свій вибір.

Викликаний учень чи вчитель читає мініатюру повністю з поданим заголовком, відзначають вдале, найточніше виконання роботи. Інколи після такої підготовки збираю мініатюри, а діти пишуть свої твори-мініатюри – свої роздуми щодо змісту даного літературного оповідання.

Ось одна казка-притча із хрестоматії В.О. Сухомлинського. Називається вона «Сім дочок». Включаю магнітофон, звучить запис притчі без кінцівки, заголовка:

Було у матері сім дочок. Ось поїхала мати в гості до сина. А син жив далеко-далеко. Повернулося до дому аж через місяць.

Коли мати увійшла до хати, дочки одна за одною почали говорити, як вони знудьгувалися за нею:

- Я сучала за вами, немов маківка за сонячним промінням, - сказала перша.

- Я ждала вас, як суха земля жде краплину дощу, - промовила друга.

- Я плакала за вами, як маленьке пташеня плаче за пташкою, - сказала третя.

- Мені тяжко було без вас, як бджолі без квітки, - щебетала четверта.

- Ви снились мені, як троянді сниться краплина роси, - промовила п'ята.

- Я виглядала вас, як вишневий садок соловейка, - сказала шоста.

А сьома.....

Пропоную учням завдання: придумати заголовок, підібрати кінцівку оповідання.

Діти пропонували такі заголовки:

а) Слова приємні, але ноги болять.

б) Любляча донька.

в) Мамина невесела усмішка.

Кінцівки були такі:

а) «А втомлена мама тихенько сиділа і посміхалась крізь сльози».

б) «А сьома дочка мовчки підійшла до матері, обняла і поцілувала».

в) «А сьома донька роззула матусю, принесла води, помила ноги.»

Вдруге я прочитала притчу за В.О.Сухомлинським і попросила коротенько написати свою думку. Ось найкращий твір-мініатюра:

Сьома донька.

Найрідніша і найдорожча людина для кожного з нас – це матуся. І її ми діти повинні завжди оберігати від усяких негараздів. Звичайно, мені приємні слова шести дочок, але в цей час: мама довго їхала, давно не була вдома, заморилась. І тому вчинок сьомої доньки був в цей час найпотрібнішим, а тому і дорогим для маминого серця.

Нові соціальні умови в нашій країні зумовили великі зміни в моральних цінностях. Вони помітно занепадають, дедалі більше і частіше йдеться про власність та гроші. Але ж, впевнена, без толерантності, солідарності та почуття громадянської відповідальності не може бути у нашого народу щасливого майбуття. Саме тому зараз треба повернутися до творчої спадщини В.О. Сухомлинського, розкриваючи дітям сенс, глибину таких людських цінностей, як готовність допомагати, вміння співчувати та поважати один одного – отже людяності. Заслугою В.О. Сухомлинського є те, що він зумів об'єднати методи громадського виховання з індивідуалізацією в процесі формування особистості і виділити такі високі моральні категорії, як доброта і чуйність. Уся книга В.О.Сухомлинського «Серце віддаю дітям» пройнята ідеєю виховання людяності в людини. Педагог зумів показати реальні шляхи гармонійного розвитку дитини і виробив правильний зв'язок школи із життям.

Оскільки в ці роки перед освітою України, яка стоїть на шляху демократичних перетворень, постають нові завдання, ми не маємо права забувати про спадщину видатного педагога, вченого, великого добротворця. Одним із найскладніших завдань сучасної школи є формування особистості громадянина правового демократичного суспільства. У вихованні громадянина велика роль належить початковій школі. Сутність такого складного особистісного феномена, як громадськість, розкриває В.О.Сухомлинський у своїх працях.

Кожен учитель початкової школи у Василя Олександровича знайде поради, як впливати на розвиток у дітей моральних якостей, необхідних свідомому громадянину нової України, найбільш значущих для українського народу цінностей патріотизму, соціальної справедливості, людинолюбства, працелюбства, природолюбства, первинності духовного щодо матеріального; взаємодопомоги і, звичайно ж, виховання в дитини свого власного „Я” – гуманної, творчої, соціально активної особистості.

Повага до людей, їхня свобода, здатність захищати свою думку і права, а також повага до законів своєї Батьківщини розпочинаються з поваги до себе. За даними сучасних дослідників, уміння відстоювати свої права конструктивно базується на почутті власної гідності. У В.О.Сухомлинського читаємо: „Виховання людської особистості це насамперед виховання почуття власної гідності”.

„Лише особистість, у якої розвинені почуття власної гідності може виявити повагу до гідності інших – підкреслює сучасний психолог І. Бех.

Видатний педагог В.О.Сухомлинський роздумує над нелегким питанням:

Як виховати у кожного учня бажання бути хорошим. „У практичній роботі ми добиваємось того, щоб завдяки багатству життя колективу, кожний його член переживав найвищу людську радість – радість творення для людей постійного нагромадження внутрішніх духових багатств, радість усвідомлення того, що тебе шанують і поважають люди”.

На жаль, у багатьох сучасних школах забули про виховання елементарної моральної культури. Названі ж В.О. Сухомлинським норми моральності – важливе «джерело» почуття громадянського обов’язку, «почуття вдячності людям».

Організована виховна діяльність завжди вступає у взаємодію із впливом на особистість інших факторів і передусім – соціального середовища. Якщо ця діяльність узгоджується з позитивним впливом навколишнього середовища, процес формування і розвитку особистості здійснюється успішно. А якщо не узгоджується, то все відбувається навпаки.

Моральне добро – окремих випадок добра, взятого в цілому, це відображення цінностей суспільної свідомості у свідомості окремої людини, формування у неї системи моральних переконань та ідеалів. Спочатку моральне добро виступає як система суспільних вимог (норм, прикладів моральної поведінки і вчинків), сукупність правил, здобутих від батьків, суспільства; правил, які є обов’язком перед людьми, рідними, шкільним колективом.

Один із важливих компонентів морального добра – відповідальність особистості, що виростає з усвідомлення людиною суспільного обов’язку, перетворення його у внутрішній стимул поведінки. Керуючись прагненням реалізувати в дії своє розуміння морального добра, дитина обирає такі вчинки, які приносять користь суспільству, ближнім людям.

Добро і зло – основні поняття моральності. Вони відомі всім із раннього дитинства, коли дитина пізнає, що таке «добре» і що «погано». Добро важливе і потрібне не тільки для окремої людини, а і для суспільства в цілому.

В.О. Сухомлинський вважав, що необхідно не просто створювати систему цінностей, а й активно утверджувати її своїми діями протистояти злу, прагнути удосконалювати суспільні відносини.

Людина не може жити одна. Найбільше щастя і радість для людини – це спілкування з іншими людьми.

Мудрець сказав:

«Живи, добро звершай,

Та нагород за це не вимагай.

Лише в добро і вищу правду віра

Людину відрізня від мавпи й звіра.

Нехай ця істина стара –
Людина починається з добра.»

І ще:
«Врятує світ краса – завжди так говорили,
Тепер врятує світ лиш доброта.
Бо однієї вже краси занадто мало,
Бо стільки всюди зла – людина вже не та.

Тож, люди на землі!
Спішіть добро творити,
Щоб не загинути у морі зла,
Щоб кожен міг серед краси прожити
У царстві справедливості й добра».

Обома руками голосую за те, про що говорить поет у цих віршах.

Використовуючи зміст мініатюр В.О.Сухомлинського, я провела урок позакласного читання в 3 класі на тему «Людина починається з добра».

Незаперечною істиною для нас є теза: «Із слова починається людина». Вочевидь, людина існує в мові, виявляє себе в мові, через мову, через спілкування з іншими людьми. Саме через рідну мову, що пов'язує невидимими нитками сучасні й минулі покоління в єдину мононаціональну спільноту України, відчуваємо себе вдома, громадянами своєї держави. Живемо на українській землі, що годує нас, у тому неповторному, природно-мовному світі, де народилася самобутня українська пісня, де високо зійшла "зоря Шевченкової поезії", де віками плекалася солов'їна українська мова, на землі, де народився і возвеличив дитячу особистість педагог Василь Сухомлинський.

В.О. Сухомлинський не уявляв собі особистість учителя без досконалого володіння рідною мовою, словом, як засобом громадського виховання. „У руках вихователя слово, – читаємо у статті «Слово про слово», – такий же могутній засіб, як музичний інструмент у руках музиканта, як фарба у руках живописця, як різець і мармур у руках скульптора; як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису, так без живого трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки. Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність». Своє ставлення до слова як засобу виховання вчений педагог вклав у таке педагогічне кредо: « Слово є в певному розумінні єдиним засобом виховання». Мудрі поради В.О. Сухомлинського можна звести в обов'язкові правила мовної поведінки вчителя, які він нам заповідав. Ось деякі з них:

– Слово вчителя – як інструмент впливу на душу вихованця нічим не можна замінити. Краса і велич, сила і виразність рідного слова облагороджує почуття, думки, переживання і душі дітей. Пам'ятайте, що

закохана в красу слова людина стає чутливою і вимогливою до естетичного і морального буття.

– Учитель повинен виявляти «творчість словом» і вчити словесної творчості учнів, щоб вони відчували красу рідної мови, дбали про її чистоту, дбайливо ставились до слова.

Метою мовної освіти має стати формування всебічно розвиненої, компетентної, творчої особистості громадянина України – носія етичних, національних і загальнолюдських цінностей, який живе в гармонії з довкіллям і самим собою. А предметом виховання є не відокремлена мова, а «представлена нею думка, духовність, мовленнєва і загальна культура, особливості світосприйняття, «світовідчуття і творчості народу – її носія».

Вивчення української мови в нашій країні, особливо, наголошую, в школах на Слобожанщині, має підпорядковуватись потребам формування національно-мовної особистості, такої, яка «не тільки знає українську мову, володіє нею, а й здатна творчо самовиражатися нею, пропагувати її, захищати і розвивати, ставитись до неї свідомо, з почуттям відповідальності за її долю, з почуттям «рідномовного обов'язку».

Вкотре повторюю: Запорукою життя будь-якої нації є її мова. В.О. Сухомлинський неодноразово порушував проблему значення рідної мови у громадянському вихованні дитини. Про це треба нагадати всім, хто має відношення до виховання дитини – майбутнього української нації. Через «подорожі» в природу, написання учнями творів–мініатюр перед ними відкривається «багатство рідної мови», «велич, сила і виразність рідного слова».

А сьогодні більшість дітей, навіть у деяких школах на Слобожанщині спілкуються між собою по-російськи, їхні батьки не знають української мови, не вміють і навіть соромляться розмовляти рідною мовою. І в цих випадках мені допомагають мініатюри В.О. Сухомлинського. Я їх використовую і на уроках рідної мови, природознавства в залежності від змісту, на батьківських зборах.

Наводжу фрагмент уроку мислення. Урок рідної мови в 4 класі:

Тема. Вплив художнього слова на виховання добрих почуттів у дитини.

Використала такі літературні мініатюри В.О. Сухомлинського: «Звичайна людина», «Ремісник і Різець», «Віл і садівник», «Старий пес».

III. Магнітофонний запис оповідання «Віл» і «Садівник».

1). Слова вчителя. Послухайте, поміркуйте і приготуйтеся записати найбільш влучні слова, які характеризують Садівника і Вола. На дошці записую правильні (під оплески дітей), найбільш вдалі слова;

Садівник

Уміло, старанно співає;
веселі, радісні;
справедливо;
бачить майбутнє;
вільний раб

Віл

важко, поволі
неохоче;
звук коритися
без ярма, батога;
сумний, неохоче;

Завдання: прочитати слова, назвати, яка це частина мови.

2) Слова вчителя. Дайте усно відповіді на питання, слідкуйте за побудовою речення, щоб були правильні за змістом, будовою; красиві і влучні слова вживайте.

1. Як працював садівник? Віл?
2. Кому із них працювалось важче? Чому?
3. Поясніть, чому Садівник під час нелегкої праці співав?
4. Чим відрізняється робота Садівника від роботи Вола?

IV. Оповідання «Ремісник і Різець», читанка 4 клас, ст. 64.

1) Слова вчителя. Прочитайте мовчки вдумливо. Звертайтеся до словника (на дошці). Підкреслите важливе речення чи абзац, у якому виражена головна думка.

Для всіх дітей читає Наталка: вчиться читати виразно, чітко. До слів Майстер-Ремісник підберіть слова–прислівники, найбільш вдалі на дошці запише Оленка.

Майстер (як?)

уміло
старанно
майстерно
красиво
натхненно

Ремісник (як?)

швидко
як - небудь
невміло
неохоче
недбало

2) Слова вчителя. Ці невеликі за обсягом оповідання, але глибокі за змістом, говорять нам про що? Відповідаючи, слідкуйте за своєю мовою: говорить чітко, правильно, багатую, красивою рідною мовою. Для цього, надіюсь, ваш словник багатий.

3) Діти відповідають.

4) Слова вчителя. Запишемо речення – висновки, які появились після читання цих творів. На дошці записує Дмитрик і коментує, а всі учні пишуть в зошитах, прислухаючись до коментування.

1. Людина починається з добра.
2. Тільки вільна людина бачить майбутнє.
3. Майстер створює красу, а ремісник – посередність.

V. Робота в парах.

1). Слова вчителя. Прочитайте притчу В.О.Сухомлинського без заголовку і кінцівки.

Завдання. (алгоритм роботи в парах використовують)

1. Читайте вдвох за абзацами.
2. Спілкуючись, придумайте заголовок і кінцівку.
3. Виберіть найбільш вдалі, точні з названих.
4. Через 7 хвилин повідомте про виконання своєї роботи.

2) Виступ дітей(за бажанням): перший називає заголовок, другий доводить «чому?»; другий читає кінцівку, а перший доводить «чому?»

3) Магнітофонний запис мініатюри «Звичайна людина». Прослухавши мініатюру в оригіналі, діти оцінюють свою роботу.

4) Слова вчителя. Самостійно складіть речення – відповідь на запитання, вживаючи потрібні слова: (на дошці) доброю, хитрою, байдужою, чуйною, гордою, милосердною, щирою, турботливою, радісною, лінивою, співчутливою, тактовною. Якою повинна бути справжня людина?

VI. Самостійна робота.

Завдання.

1. Прочитати уважно, вдумливо оповідання «Старий пес».

2. Запишіть свою думку, склавши твір–мініатюру «Чому пес жалібно заскавчав, сльозинка покотилася з очей?».

VII. Підсумок уроку.

1). Слова вчителя. Назвіть найцінніші риси справжньої Людини. Постарайтеся бути завжди справжніми людьми. Любі діти! Щиро дякую вам за урок. Будьте здоровими і радісними. Закінчімо урок «Молитвою за Україну».

2) Магнітофонний запис. «Молитва за Україну». Усі стоячи підспівують.

Читаючи твори В.О. Сухомлинського, я часто замислююсь над тим, як він проводив уроки серед природи, вчив дітей пізнавати, розуміти оту надзвичайну красу, любити її, з нею розмовляти і милуватися? Адже природа вчить мудрості, не промовивши ні слова, наповнює серця якоюсь дивною любов'ю. А такій людині значно легше жити, працювати у сучасному соціумі, спілкуватися з громадянами, дотримуючись моральних законів. Завдяки емоційно привабливому спілкуванню з природою збагачується словниковий запас школяра, вона вчиться розмовляти літературною рідною мовою. Уроки серед природи вчать молодших школярів бути щирими, милосердними, добрими один з одним; чуйно, з любов'ю ставитися до братів своїх менших.

Уроки серед природи проводжу регулярно: ранньої і пізньої осені, взимку, весною і на початку літа в одному і тому ж куточку шкільного майданчика, спеціально обладнаному. На уроках обов'язково використовую мініатюри В.О. Сухомлинського в залежності від змісту. Урок має такі обов'язкові пункти плану:

1) Підготовча робота в класі.

2) Основна робота на майданчику:

- спостереження за змінами в природі; красою певної пори року;

- опис – твір вибраного об'єкта;

- вибір подальшої роботи по збагаченню, покращенню куточка живої природи.

3) Підсумкова робота в класі.

4) Творча індивідуальна робота вдома.

Діти працюють у постійних групах, кожен має своє визначене завдання.

Уроки серед природи, за порадою В.О.Сухомлинського, в залежності від теми називаю по-різному: уроки людяності, милування, мислення, відкриття, спілкування з живою природою і т.ін.. Природа України чудова і

люди наші прекрасні своїм талантом, працелюбністю, гостинністю. Вчити дітей бачити це прекрасне, дбати як про кожну пташину, звірину, рослину, так і про душу людини. Раджу такі Уроки Людяності закінчувати прослуховуванням «Молитви за Україну» (вірші М. Ковалка, музика Алли Мігай).

Вік наймолодших школярів особливий, він потребує глибоких знань з психології і педагогіки. І ми, вчителі України, горді тим, що у нас є найбагатша спадщина видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського, з якої ми черпаємо знання не тільки про те, як навчати молодших школярів, а й як виховувати Справжню Людину. Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського – джерело творчості та глибокого вивчення практичного досвіду для кожного вчителя, вона відкриває нові можливості для формування і вдосконалення професійної майстерності в справі виховання громадянина України.

Минатимуть роки, одне покоління змінюватиме інше, але ім'я Василя Олександровича Сухомлинського не забудеться. Він житиме в серцях мільйонів людей, бо своїми думками, своєю теорією і практикою завжди навчатиме вчителів, як навчати і виховувати молодих громадян України.

Осика О.В.

ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА (В.О.СУХОМЛИНСЬКИЙ І СУЧАСНІСТЬ)

Постановка проблеми. При трансформації суспільства важливим завданням є постання особистості громадянина, де значну роль відіграють вивчення педагогічних поглядів В.О.Сухомлинського та дослідження морального розвитку молодшого школяра у сучасній психологічній науці.

Аналіз літератури та наукових праць з психології вказує на те, що мотивація поведінки людини розглядається в широкому контексті моральної проблематики в працях Л.І.Божович, Л.С.Виготського, Д.Б.Ельконіна, О.В.Запорожця, О.М.Леонтьєва.

Формулювання цілей статті (Постановка завдання). Пошук концептуальних ідей в спадщині В.О.Сухомлинського та сучасній психології щодо розвитку мотивації моральної поведінки молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В педагогічній системі В.О.Сухомлинського проблема морального розвитку та морального виховання молодшого школяра займає ключове місце [2]. Моральне виховання є провідним у колі різноманітних видів виховання: патріотичного, естетичного, трудового, фізичного, екологічного. На основі добре знайомих дітям простих понять і звичок педагог намагався зростити в юних душах “бажання бути хорошими”, прагнення до самоосвіти, самовиховання та морального самовдосконалення. Необхідно, на його думку, вибудувати ланцюжок добрих вчинків, де один породжує низку

нових. Коштовне, з психологічної точки зору, коло добра, де діти придбають моральний досвід, досвід високоморальної поведінки.

Л.С.Виготський справедливо підкреслював, що тільки внутрішні зміни самого процесу розвитку, тільки суттєві повороти в його плині можуть дати надійну підставу для визначення ключових періодів постання особистості дитини, що ми називаємо етапами розвитку, тому що особистість дитини змінюється як ціле у своїй внутрішній динаміці, і законами зміни цього цілого визначається рух кожної його частини. Цілісна діяльність дитини, специфічна для кожного її вікового періоду, визначає ті глибинні зміни в психіці, що вперше в цьому віці виникають і які є ключовими в психічному розвитку дитини, у самому головному визначають її свідомість, відношення до оточуючого середовища, її внутрішнє і зовнішнє життя, весь хід її розвитку в даний період життя. Ці психічні зміни Л.С.Виготський називає новоутвореннями, наполягаючи, що основним критерієм розподілу дитячого розвитку на окремі періоди повинні служити саме новоутворення. А на кожному віковому етапі знаходимо таке новоутворення, що є центральним для всього процесу психічного розвитку і характеризує перебудову всієї особистості дитини на новій основі [1].

О.М.Леонтьєв вважає, що провідна діяльність визначає найголовніші зміни особистості дитини в тому чи іншому періоді її розвитку. Її характеризують наступні найважливіші ознаки: 1) від неї головним чином залежать основні психічні зміни дитини в даний віковий період; 2) в процесі її розвитку виникають і диференціюються інші види діяльності; 3) під її безпосереднім впливом формуються і перебудовуються всі психічні процеси.

На кожному віковому етапі дитині властиве сполучення декількох видів діяльності, хоча центральним є один. Для молодших школярів провідною буде навчальна діяльність, хоча гра і праця відіграють важливу роль у їхньому психічному розвитку. Спираючись на теоретичну спадщину Л.С.Виготського [1] і О.М.Леонтьєва, Д.Б.Ельконін створює періодизацію психічного розвитку дитини.

Центральні типи провідної діяльності можна сформулювати у дитини лише в певній послідовності. Навчальна діяльність формується на основі ігрової, оскільки навчання спрямоване на оволодіння такими абстракціями й узагальненнями, що припускають наявність у дітей розвинутої уяви, що формується в процесі гри. Молодший шкільний вік – ключовий період у розвитку дитини, що має свої важливі психологічні новоутворення.

Новий віковий період починається з приходом дитини до школи. Центральною діяльністю її з цього часу стає навчальна діяльність. У процесі навчальної діяльності дитина систематично опановує змістом різноманітних форм суспільної свідомості, де моральність займає ключове місце. Дитина прагне опанувати уміннями і навичками, що відповідають формам суспільного розвитку і діяти відповідно до їх вимог. У процесі оволодіння змістом різноманітних форм суспільної свідомості,

опосередкованої традиційним мисленням попередніх поколінь людей, зокрема їхнім теоретичним мисленням, у дитини виникає теоретичне відношення до дійсності, теоретична свідомість та теоретичне мислення, відповідні їм здатності (рефлексія, аналіз, планування), що є центральними новоутвореннями молодшого шкільного віку. Навчальна діяльність буде центральною тільки в молодшому шкільному віці. Варто помітити, що у дітей в цьому віці виникають і формуються лише основи теоретичної свідомості і мислення.

Моральний розвиток дитини містить у собі присвоєння нею моральних здобутків і цінностей даного суспільства. Формування моральних поглядів, ідеалів, переконань, норм, що визначають повсякденну поведінку дитини, здійснюється в умовах морального вибору в процесі життєдіяльності, що тісно пов'язано з ідеальним прогнозуванням і передбаченням результатів їхніх життєвих учинків.

Моральний розвиток дитини в молодшому шкільному віці здійснюється на основі освоєння нею моральних знань і морального досвіду, емоційного переживання моральних відносин.

У працях вітчизняних психологів виявлені різні сторони морального розвитку молодших школярів, показані деякі тенденції цього розвитку під впливом цілеспрямованого виховання в школі (В.І.Петрова, О.С.Богданова, Н.С.Євланова). Н.Є.Фокіна здійснила порівняльно-вікове дослідження, присвячене вивченню розвитку моральних суджень у молодших школярів і підлітків, де дослідниця дійшла висновку, що важливим моментом у формуванні моральної свідомості дитини є вироблення в неї здатності враховувати мотиви поведінки іншої людини при аналізі й оцінці її вчинків. До кінця молодшого шкільного віку, і це принциповий момент, у багатьох дітей усе частіше виявляється здатність до різнобічного і досить глибокого аналізу моральних ситуацій, уміння подивитися на вчинок з різних, іноді досить оригінальних, точок зору. Завдяки цьому досягається більш повне й об'єктивне розуміння моральних явищ у молодшому шкільному віці.

Н.М.Трунова, Н.Є.Фокіна, Н.С.Євланова провели експериментальне дослідження, в основі якого лежало припущення про те, що для повноцінного, різнобічного морального розвитку молодших школярів поряд з організацією в позакласній роботі їхньої колективної діяльності і спілкування з оточуючими, заснованих на нормах моральності (співробітництва, дружби, взаємодопомоги, колективної праці на загальну користь), необхідне засвоєння дітьми в процесі різнобічної навчальної діяльності основ моральних знань.

Висновки. Використання ідей В.О.Сухомлинського та здобутків психологічної науки у сучасному педагогічному процесі ще не вичерпано, і потребує нових підходів та досліджень.

Література

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. – М.: Педагогика, 1981 – 1984. – Т.2., 1982. – 504 с.; Т.4., 1984. – 432 с.; Т.6., 1984. – 400 с.

2. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. - К.: Радянська школа, 1974. – 288 с.

Юдзіонук Н.М.

**ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ВИКОНАВСЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА-МУЗИКАНТА У КОНТЕКСТІ ІДЕЙ
В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО**

Гуманізм – серцевина педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського, який ґрунтується на положенні про безумовну цінність людини, її гідність, індивідуальну неповторність. Видатний педагог-класик був глибоко переконаний у тому, що «все шкільне життя повинне бути пройнято духом гуманності ..., має панувати дух поваги до людської гідності, дух взаємодовіри вихователів і вихованців, дух віри в людину» і лише створення атмосфери довіри, допомоги, справедливого ставлення, вимогливості і такту може забезпечити справжню гуманізацію виховного процесу.[1] З точки зору сучасних уявлень про ефективність реформи української системи освіти особливої актуальності набуває осмислення музично-естетичного виховання у гуманістичній парадигмі - як феномена духовної культури, культурологічної повноти особистості, фактора гармонійного росту, забезпечення її творчого потенціалу, зростання духовних здібностей. Сучасність потребує від студента вищої школи, майбутнього вчителя, активного професійного становлення, оволодіння вміннями ставити завдання педагогічної діяльності та вирішувати їх відповідно до конкретної ситуації взаємодії з учнем. Методологічні питання естетичного виховання розроблені у працях І.Зязюн, М.Кагана, М.Киященко, Л.Левчук, В.Скаторщиков та ін. В них містяться ідеї саме цілісного процесу гармонійного розвитку особистості. Визначення того, що майбутній вчитель музики повинен стати суб'єктом культури, передбачає не лише готовність до засвоєння теоретичних та практичних професійно вагомих знань та навичок, а перш за все, спроможність взяти на себе відповідальність виконувати соціокультурні функції професії, стати транслятором духовної культури, фактором формуючого впливу на розвиток формуванням естетичних ідеалів і смаків, вмінь орієнтуватися в музичному просторі. Так, досягнення музичного мистецтва має сприяти засвоєнню дитиною гуманістичних цінностей. А саме: пізнання гармонії мира, єдності людини з природою та суспільством, пріоритетів ідей прекрасного, добра, краси, віри в перетворювальну силу мистецтва (педагогіка Штайнера, М. Реріх, О. Бловацька). Це можливо за умов цілеспрямованого процесу естетичного виховання особистості у пізнавальній діяльності, розкриття механізмів формування творчої особистості (Ф. Говорун, Б. Коротяєв, В. Левін, В. Моляко, П.Підласистий та ін.). Саме у творчості, як зазначав В.Сухомлинський, у творчому натхненні працею, як головною потреби, створюються духовні цінності, пробуджуються величність людини.[2] Найважливішим пріоритетом виховання нової людини педагог-класик бачив у тому, «щоб у кожній

людині відкрити живинку, її золоту жилку, щоб кожна людина пішла саме цією дорогою, на якій її життя стане злетом на вершину творчості», а завданням школи і батьків – зробити дитину щасливою. «Щастя, - вважає В.О. Сухомлинський - поняття багатогранне. Людина повинна розкрити свої здібності, полюбити працю і стати в ній творцем, має насолоджуватися красою навколишнього світу, створювати сама красу для інших, це і є щастя».[3] Саме у творчості особистості, творчому пізнанні, можна добути щастя.

Пізнавальна творчість у педагогічній спадщині В.Сухомлинського виступає як психологічна категорія, бо йдеться про усвідомлювання самого процесу через сприйняття та мислення, переживання почуттєвого досвіду, здатності до рефлексії себе та інших. Цілком зрозуміло, що широке залучення молоді до скарбниці мистецтва не може бути забезпечено без належної підготовки вчителів, які мають, поряд з іншим, познайомити її зі світом прекрасного. У контексті зазначеного, викличне значення набуває компетентність педагога щодо формуючого впливу високодуховних музичних творів, оскільки саме мистецтво відшліфовує, актуалізує здатність особистості до інтелектуального мислення, пробуджує фантазію, допомагає з'ясувати закони художньої творчості, розкриває діалектику форми та змісту, раціонального та ірраціонального, ідеального та матеріального, збуджує глибокі почуття, розвиває оцінне ставлення до об'єктів та явищ навколишнього життя. Саме музичне мистецтво виконує життєважливішу функцію передачі емоційного досвіду, надає соціалізуючого характеру вихованню у створенні музично-розвивального середовища, забезпечує можливість, яка давала б змогу активізації інтересу молоді до творчості у мистецтві. Отже, дотично сучасних соціально-педагогічних реалій важко переоцінити доробок В.О. Сухомлинського, творче втілення його ідей, зокрема щодо гуманістичної педагогіки, живить науковий пошук дослідників. Дійсно, сучасна педагогіка потребує від майбутнього музиканта-педагога гнучкого мислення, творчого бачення, культивуванні та підтримки потреби до музичного мистецтва, навичок самостійного оцінювання музичних творів різної художньої вартості, розвиток критичного мислення, особистісно-розвивального спрямування.

Мета статті полягає у висвітленні деяких аспектів удосконалення підготовки майбутнього педагога-музиканта до виконавської діяльності, підґрунтям якого виступає творче втілення ідей педагогіки гуманізму В.О. Сухомлинського.

Для того, щоб майбутній учитель був компетентним у питаннях формування здатності учнів до розуміння й сприймання музикальної культури, вагомості набуває випереджувальний розвиток потреби студентів – майбутніх фахівців - до такої діяльності, оскільки саме ця діяльність дала б змогу розв'язати низку питань. А саме:

- збагачення пошуково-дослідницького потенціалу майбутнього фахівця;

- забезпечення позитивної динаміки теоретико-методичної компетентності майбутнього педагога-музиканта;
- актуалізація процесу вираження власного «Я», а відтак сприяння й формування індивідуального стилю музично-творчої діяльності.

Аналіз наукових праць дослідників (М. Авазошвілі, А. Алексеев, Л. Баранбойм, В. Дряпіка, Г. Падалка та ін.) засвідчує, що неоціненою у цьому плані залишається виконавська діяльність майбутніх музикантів-фахівців, як професійна якість, спрямована на розвиток просвітницької культуро-творчої моделі освіти (А.П. Волицька, Л.Г.Настенко та ін.). Саме така модель дає змогу цілеспрямовано впливати на навчально-виховне середовище, зокрема, вищої педагогічної школи, в напрямках збагачення таких сфер особистості: інтелектуальну (забезпечення культури мислення), емоційно-почуттєву (формування культури почуттів), творчу (розвиває потребу і здатність до творчості). Відтак видається за можливе формування таких професійно вагомих якостей майбутнього музиканта-педагога як індивідуальні здібності, артистичність, емоціональна культура, рівень інструменталізму, а також цілеспрямованість, компетентність у навчанні і вихованні, виконавська майстерність. Наш багаторічний досвід музично-педагогічної діяльності переконує у тому, що умовою у створенні атмосфери творчої праці є особистий приклад викладача, оскільки він стає «виховуючою силою» через вияв його майстерності. У комунікативній системі через спілкування з музичними творами, важливою, саме у виконавській діяльності фахівця, стає організація музично-творчого процесу, зокрема такі її аспекти:

- здатність виконавця чітко дотримуватися тексту музичного твору;
- розуміння елементів музично-мелодичних особливостей: гармонійної мови, темпо-ритма, фактури, структури, форми;
- встановлення образного строю твору – асоціативність, характер, настроїв;
- повнота технічного осягання твору: динаміка, агогіка, артикуляційні засоби виразності.

Слід зауважити, що сила емоційних проявів виконавців визначається як естетичною цінністю творів мистецтва, так і рівнем художньої підготовки особистості, вольовим компонентом його діяльності. Почуттєва, виразна гра, виявлення інтонаційної виразності мови, як зазначав Б.Асаф'єв, втілює художні образи музики, стає методом втілення художнього сприймання слухача. Інтонаційне мислення інтерпретаційно-виконавської концепції є ключем до формування розуміння поставлених задач при сприйнятті слухачем. Сприятливими умовами у розкритті суті музичних творів через здійснювану педагогом-музикантом виконавську діяльність виступають:

- збагачення художньо-творчого потенціалу твору через вияв інтуїції, образного мислення, артистизму виконавця;
- наявність у нього спеціальних художньо-творчих здібностей, зокрема, концентрації уваги;

- необхідний і достатній рівень власної емоційно-естетичної культури;
- вміння фахівця вести професійний діалог у процесі подання музичного матеріалу.

Зазначене має виключне значення, оскільки і виконавець стає своєрідним творцем «долі» музичного твору. Його смак, інтонаційно-виразна гра стає тим «магнітом» для слухача, який повинен встановити живі зв'язки музичної інформації, що набуваються у процесі музичного переживання, діє перехід музичної діяльності на «річковий рівень», на ступінь розуміння другого, співпереживання, осягнення ідеї, відношень, закладених композитором. Прискіпливо аналізуючи багаторічний досвід власної музично-педагогічної діяльності, ми переконалися у тому, що процес осягнення, виявлення особистісного смислу музичного твору є надзвичайно складним. Він потребує постійної праці над собою, розвитку власної духовності як виконавця. Саме на останньому наполягали визнані митці минулого і сучасності, оскільки особистісно-професійна ціль виконавця у оволодінні серцями слухачів, сприянні глибоким переживанням, Натомість, як вказує Б.Т. Теплов, неможливо зрозуміти до кінця мир музичної образності «само собою». [4] Розуміння музики як мовлення у множенні контекстів, формують сприйняття смисло-творчих зв'язків у передачі «значення» мови музичного мистецтва; на цей аспект вказують і інші науковці (В.Медушевський, Е. Назайкінський та ін.). Так, щоб володіти музикою мови важливо ще й мати що сказати, тобто необхідно мати знання, життєвий та культурний досвід. Саме виконавець має донести «таємницю» музичного смислу, яка має метафізичні властивості у просторо-часовому звучанні. Символи музики виступають посередниками між творцем та суб'єктом, який сприймає твір, що й робить її актом співтворчості, суб'єктивною інтерпретацією ідейно-художнього змісту твору. Художні символи стають ідеєю, почуттями, емоційними переживаннями дійсності. Результатом такого пізнання, як засвідчує досвід, виникають художні образи. Ось чому вважається, що ознакою музичної культури фахівця виступає емоційна відвертість, здібність естетичної насолоди, глибинне розуміння форм, почуття стилю, яке необхідно розвивати у вихованців у процесі навчання і виховання. Практика музично-педагогічної роботи переконує в тому, що смисли, образи засвоюються тоді, коли до реальної звучності додаються уявлення, неосяжність пізнання як виконавця, так і слухача. Дійсно, завдяки натхненному, емоційному виконанню смислів музичного твору є можливість передати художньо-асоціативний зв'язок переживань. Виразна гра формується у процесі музикування, тобто на етапі переходу від раціонального до емоціонального, від розуміння ідеї та відчуття художньо-образного, асоціативного сприйняття цієї ідеї. Як зазначає у цьому зв'язку О.Ростовський, виконання, в цілому, має створити яскравий художній образ. Тільки у такому випадку воно викличе необхідні художньо-естетичні враження, відчуття краси твору. У ході аналізу необхідно звертати увагу

на характер, зміст, побудову твору, на найяскравіші засоби виразності, означити необхідні виконавські прийоми.[5]

Зауважимо, що педагог-гуманіст В. Сухомлинський вказував на необхідність постійного підвищення культивування почуттєвої сфери педагога, розуміння і відчуття ним краси, радості у процесі пізнання, глибокого переживання чуттєвої краси у собі. На його думку, саме ствердження краси у собі розвиває інтелігентні тонкощі особистості – чутливість, мудрість.[6] Саме такими рисами має володіти майбутній педагог, які б запалювали вогник закоханості, стали б обмінним процесом через емоційну сферу до духовності. До того ж, В.Сухомлинський звертає увагу на те, що успіх у навчанні вихованні може забезпечити лише «увага до кожної індивідуальності, піклування про кожного вихованця, чуйне, вдумливе ставлення до позитивних рис і недоліків кожної дитини. Особистісно-орієнтована система потребує від кожного вчителя «глянути самому на себе, проаналізувати свої відносини з дітьми у спілкуванні, побачити доріжку до дитячого серця».[7] У цьому зв'язку він зазначив, що «слово не може пояснити глибину музики, але без нього не можливо доторкнутися до тонкої сфери чуттєвого пізнання».[8] Пояснювання музики словом має бути емоційним стимулом, який є мовою душі. До того ж, він наполягав на необхідності навчати дітей бачити, милуватися, розуміти, любити і цінувати красу природи, красу творів мистецтва, слухати і чути чудове музичне життя. Відомо, що у творчій практиці композитори широко використовували асоціативні зв'язки вражень. Ми знаходимо їх у творах Е. Гріга, К.Дебюссі, Т.Чайковського, І. Шамо та ін. Щоб ліпше зрозуміти ці почуттєві зв'язки виконавцю необхідно виходити на рівень осмислення музики як мови, творче використовувати естетичне виховання педагогічної спадщини В. Сухомлинського, йдеться про цикли його спеціальних бесід про красу осені, весни, зими; про красу поля; подорожі у світ краси; години милування красою тощо. Він вказував, що для виховання важливо знайти куточки і хвилини краси, щоб дитина могла побачити, відчутти, зрозуміти, зберегти назавжди у своєму серці.[9] Творчо осмислюючи педагогічну спадщину В.Сухомлинського, стає очевидним ще й той факт, що, сприймаючи музику, майбутній вчитель повинен проводити пошукову, аналітико-синтетичну роботу, знаходити необхідні поетичні образи, порівнювати з явищами природи, розвивати свої та дитячі фантазії, доповнювати ці почуття професійно-музичною розмовою. Обґрунтовуючи своє цілісне ставлення до музики в поглядах, судженнях, необхідно розвивати здібність до мистецтва у формі мислення.

Отже, виконавська майстерність виступає, як індивідуальне особистісно-професійне рішення фахівця. Тому виключне значення має судження О.П.Рудницької відносно критеріїв самооцінки особистістю свого естетичного становлення до музики, а також себе як суб'єкта музичного сприймання. Ними виступають:

- готовність до самопізнання своїх музичних вражень;
- критичність самооцінки своєї підготовки до спілкування з музикою;

- здатність до усвідомлення наявних внутрішніх суперечностей;
- потяг до самовдосконалення;
- вміння визначати і планувати подальший розвиток власного «Я».[10]

Ці критерії й складають орієнтири для сучасних педагогов-музикантів у підвищенні виконавської майстерності. Становлять фундамент розвитку майбутнього фахівця здатного до виконавської творчої діяльності та спроможного передати свої знання, своє творче натхнення, свій духовно-творчий потенціал у майбутнє.

Отже, дбаючи про підвищення результативності самоосвітньої діяльності майбутнього фахівця-вихованця, принципово важливим є усвідомлення ним на рівні переконань виключного значення й сьогодні педагогіки гуманізма В.Сухомлинського. З поглибленим вивченням цих аспектів ми й пов'язуємо подальше вивчення вищевказаної проблеми.

Література

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 томах. – К. – 1976 – 1977. т.4 – с.496
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 томах. – К. – 1976 – 1977. т.5 – с.90
3. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям: Вибрані педагогічні твори в 3 томах. – М. – 1979. т.1 – с.92
4. Теплов Б.Н. Избранные труды – М. «Педагогика». – 1985. – с.54
5. Ростовський О.Я. Методика викладання музики в основній школі: Навчально-методичний посібник. – Тернопіль Навчальна книга – Богдан, 2001. – с.18
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 томах. – К. – 1980. т.3 – с.341
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 томах. – К. – 1976 – 1977. т.4 – с.501
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 томах. – К. – 1980. т.3 – с.597
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 томах. – К. – 1976 – 1977. т.1 – с.178
10. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навч. посіб. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005.

Новицька Т.Ф.

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Початок ХХІ століття на Україні характеризується докорінною перебудовою освіти, чому сприяє перетворення України в незалежну демократичну державу на засадах гуманізму і демократії. Високим гуманістичним змістом соціального розвитку стають відносини до людини як найбільшої цінності буття. Людина як критерій оцінки соціального процесу представляє собою гуманістичний ідеал перетворень які відбуваються в країні. Тому гуманізація освіти розглядається як важливий соціально-педагогічний принцип, відображаючи сучасні суспільні тенденції побудови системи освіти.

Сучасними документами про освіту утверджується пріоритет гуманізації освіти як створення максимально сприятливих умов для розкриття особистості. Головна мета національного виховання –

формування особистісних рис громадянина України, передача молодому поколінню надбань духовної культури українського народу, його національної ментальності, відчуття своєї причетності до розбудови української держави. Гуманізація педагогічного процесу має на меті формування особистості, максимальний розвиток її здібностей та обдарованості, усвідомлення загальнолюдських цінностей, гармонізацію сосунків людини і навколишнього середовища.

Основним принципом гуманізації системи освіти є свобода вибору особистості. Разом з тим свобода невіддільна від права на вибір. Свобода вибору може лежати в основі освітнього процесу в Україні, саме свобода вибору є однією з визначальних умов, керівним принципом гуманізації освіти. Гуманізація освітнього процесу передбачає: свободу особистості; урахування індивідуальних особливостей учня; позитивне відношення до всіх учнів; постійна зміна ролей при спілкуванні; корекція поведінки і окремих рис особистості учня; оцінку свободи особистості як самоактуалізації і творчості; створення умов для самореалізації особистості, розкриття всіх природних задатків; формування механізмів саморозвитку особистості, пізнавальної активності; досвід творчої діяльності; залучення людини до повноцінного самостійного життя в демократичному суспільстві. Основні ідеї гуманізації навчально-виховного процесу полягають у визнанні унікальності та повазі до особистості дитини, необхідності суб'єкт-суб'єктних відносин учителя і учнів, відносин на основі співпраці й взаємоповаги задля забезпечення згуртованості колективу, забезпечення індивідуалізації й диференціації навчання з метою всебічного розвитку особистості учня, організації навчання і виховання з урахуванням можливостей, потреб і уподобань школяра. Головна увага в дослідженні процесу гуманізації навчально-виховного процесу зосереджується на гуманістичній орієнтації цілей, форм і методів вивчення навчальних предметів, використання гуманістичних педагогічних технологій, але питання гуманізації контролю навчальної діяльності школярів, як важливої складової навчального процесу, відокремлено не розглядаються. Саме тому необхідно зосередитись на гуманізації оцінювання навчальних здобутків учнів, оскільки оцінка займає важливе місце в навчальній діяльності школяра, впливає на стосунки учня з учителем, батьками, однокласниками і є причиною багатьох конфліктів.

Педагогіка з багатьох часів завжди базувалась на тому, що дорослий в силу доцільності й суворої необхідності змушений був тримати дитину в своєму життєвому просторі, щоб практично передавати свій досвід. В цьому, власне, і є сама суть виховання. Але, з іншого боку, навчання і виховання, в якому однозначно домінує дорослий, може стати гальмом у розвитку дитини, оскільки воно не зважає на суб'єктивність учіння і учня. В одного процес мислення проходить швидко, стрімко, а в іншого – повільно, та це не означає, що одна дитина розумніша за іншу. «Я не ставив оцінок доти, – пише В.О.Сухомлинський, – поки діти не навчилися самостійно думати, розбиратися в умовах завдання, знаходити шлях до його виконання

– іншими словами, поки не пережили радості успіху в цій праці». Відомий педагог застерігає: «Не можна допускати, щоб оцінка перетворювалася для дитини на пута, що сковують її думку. Я завжди давав змогу найслабкішому учневі, найбільш, здавалося б, безнадійному тугодумові подумати над тим, що у нього поки що не виходить. У дітей ніколи не зникав інтерес до навчання. Пробуджуючи почуття гордості, честі, власної гідності, я добивався того, щоб діти прагнули працювати самостійно».

Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського багатопланова. Вона зазнавала певної еволюції, постійно збагачувалася, поглиблювалася. Хоча він жив і творив у застійні часи, ставлення до його діяльності та ідей не змінювалася. Його педагогічна концепція високогуманна і демократична, органічно поєднує класичну і народну педагогіку. Особливу увагу В.О.Сухомлинський приділяє школі як осередку культури. Проте цю роль, на його думку, вона може виконати лише за умови, що в її діяльності пануватиме чотири культури: Батьківщини, Людини, Матері й рідного Слова. Педагогічна спадщина великого педагога пронизує ідея проектування людини. Для того щоб педагогіка виконувала таку функцію, вона має спиратися на психологічні знання, відійти від емпіричних узагальнень, у досягненні цілей навчання й виховання використовувати ціле покладання, моделювання, технологію активного перетворення педагогічної дійсності. Головною метою, якої має прагнути виховання, є всебічний розвиток особистості. Його можна досягти залученням її до різних видів діяльності, постійним і планомірним формуванням пізнавальних здібностей.

Важливим напрямом усебічного розвитку особистості, який необхідно враховувати при її проектуванні, є розумове виховання. В.О. Сухомлинський вважав, що розумове виховання потрібне людині не тільки для праці, а й для повноцінного духовного життя. Тому в процесі навчання дітей треба спонукати до самостійної пізнавальної діяльності, до самоосвіти. Цю роботу слід починати з малих літ, формуючи в дітей допитливість, тоді навчання для них не стане тягарем. На його думку, дитина не може бути щасливою в школі, якщо їй там погано. Одна з його фундаментальних ідей звучить так: навчання повинно бути радісною працею. Важливим аспектом педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського є її гуманізм. Виховання гуманізму і людяності повинно стати одним із завдань діяльності школи і вчителя. Вони мають виявлятися в таких якостях і рисах особистості, як талант доброти, потреба в служінні людям – радість самовіддачі. Особливе місце має посісти почуття любові до матері і лицарське ставлення до жінки. На його думку, ой хто вміє любити матір, любитиме і батьківщину, і людство. Школа повинна любити дитину, тоді й вона полюбить школу. Без любові і поваги до учнів розмови про гуманність і людяність безпідставні.

В школі майже не створюються умови для самовираження. Про це інколи говорять, але самовираження виступає як підгонка під учительські очікування. А потрібно навпаки: не людська природа приводиться у відповідність до навчального процесу, а навчання до людської природи.

Учень, його природа є тим компасом, за яким настроюється педагогічна система. Діти приходять до школи з відкритою душею, з щирим бажанням добре вчитися. Малюка лякає думка про те, що на нього можуть дивитися як на ледаря чи невдачу. «Бажання добре вчитися – красиве людське бажання, яке здається мені яскравим вогником, що осяює світ дитячого життя. Цей вогник легко загасити необережним дотиком до дитячого серця – різким образливим словом чи байдужістю».

В.О. Сухомлинський наголошує, що навчання – не механічна передача знань від вчителя до дитини, а насамперед, людські взаємини. Ставлення учня до знань, до навчання значною мірою залежить від того як він ставиться до вчителя. Якщо учень відчув несправедливість, він приголомшений. А незадовільну оцінку маленькі діти завжди вважають несправедливістю і глибоко переживають її, тому що майже ніколи не буває так, щоб дитина не хотіла вчитися. Їй хочеться вчитися, та вона не вміє, не може ще зосередитися, примусити себе працювати. Навчання не повинно зводитися до безперервного нагромадження знань, до тренування пам'яті, до зубріння, яке отупляє, одурманює і нічого не дає, чим шкодить здоров'ю і розумовому розвитку дитини. Кожному треба давати те, що потрібно саме йому. Навчати тому і стільки, що і скільки відповідає його природним здібностям.

При особистісно-орієнтованому навчанні, яке враховує і використовує максимально природні можливості людини, пізнавальна діяльність завдяки цьому піднімається на якісно новий рівень. Її джерелом стають не зовнішні вимоги, а власний суб'єктивний досвід і власні пізнавальні мотиви, які поступово перетворюються в самостійну потребу в освіті і самоосвіті. Її об'єктом стає все ширше коло наукових знань і пов'язаних з ними узагальнених способів навчальної діяльності.

Значної уваги в своїй практичній діяльності і в теоретичних пошуках В.О.Сухомлинський надавав проблемі дитячого колективу. Новаторським можна вважати його положення про гармонію суспільних та індивідуальних потреб у структурі особистості. Якщо в радянській педагогіці йшлося про підпорядкування особистих інтересів колективним, суспільним інтересам, то він вніс уточнення у це формулювання: не підпорядкування, а гармонія інтересів. В.О. Сухомлинський вважав, що професія вчителя є особливою, близькою до науково-дослідної. Педагог має аналізувати факти, передбачати наслідки виховного впливу, інакше перетвориться на ремісника. Хороший педагог, на його думку, по-перше, повинен любити дітей, відчувати радість від спілкування з ними; по-друге, має добре знати свій предмет; по-третє, добре знати педагогіку і психологію; по-четверте, досконало володіти методикою викладання навчального предмета.

Виховання на основі пріоритету загальнолюдських цінностей у педагогічній діяльності В.О.Сухомлинського – це основа розробленої ним концепції гуманної педагогіки. У своїх працях Василь Олександрович дає відповіді на питання про значення та зміст загальнолюдських норм життєдіяльності. Він вважав, що людину слід навчати і виховувати тільки

гуманною, у душі загальнолюдських норм. В.О. Сухомлинський ставив людину на перше місце і виховання в ній всього людського поклав в основу гуманної педагогіки. Демократична і гуманістична основа в його педагогічній спадщині ґрунтується на положенні про особливу і безумовну самоцінність людини, її власну людську гідність.

Отже, основними ідеями гуманістичної педагогіки В.О. Сухомлинського є:

- визнання особистості дитини вищою соціальною цінністю;
- глибоке вивчення особливостей дитини;
- творча, виборча опора на здібності, прагнення, дитячі бажання у педагогічному процесі;
- бачення виховання у майбутньому;
- гармонійний розвиток розуму і почуттів дитини;
- насичення виховання проблемами людини, його духовного світу;
- гуманізація міжособистісних відносин;
- органічне поєднання виховання і навчання;
- виховання красою оточуючого світу;
- забезпечення максимально сприятливих умов для вільного і творчого розвитку особистості.

Розглядаючи сутність діалектики розвитку гуманної особистості, В.О. Сухомлинський сформулював принципово важливе положення: гуманне виховання вимагає особливої культури педагогічної праці глибокого вдосконалення педагогічного процесу вглиб, у напрямі підвищення культури морально-емоційних відносин між вихователем і колективом, між вихователем і остистістю кожного вихованця.

Література

1. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. – Львів, 1996.
2. Попова О.В. Релевантність гуманістичної педагогіки О.В.Сухомлинського для сучасної школи. – Педагогіка та психологія: Збірник наукових праць. – Харків: ХДПУ, 2000. – Вип. 10.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К., 1976-77.

Дорошенко К.Г.

ВТІЛЕННЯ ІДЕЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ У РОБОТУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Побудова демократичної незалежної держави вимагає дотримання громадянських цінностей членами українського соціуму, поваги до прав і свобод кожного члена суспільства та формування громадянської свідомості у підростаючого покоління. Об'єктивно розвиток ідеї громадянського виховання визначають держава і представники органів влади, пануючі ідеали та рівень комфортності людини в даному суспільстві.

На сьогоднішній день питання громадянського виховання висвітлені у таких документах як Конституція України, «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності»,

Національній доктрині розвитку освіти в Україні у ХХІ столітті, законі України «Про освіту». Проте декларування цінностей свободи, національної гідності та самоусвідомлення далекі від реальності.

Питання громадянського виховання досліджували Г.Балл, А.Баранов, І.Бех, В.Болгарина, В.Брижко, О.Волжина, В.Дубровський, І.Дуранов, Н.Еліасберг, С. Позняк, Л.Пічуркіна-Шумейко, І.Павлова В.Поплужний, А.Розенберг, О.Ростовцева, Ф.Семенченко, В.Сухомлинський, О.Сухомлинська, Ю.Танюхін, К.Чорна, Е.Шарп, М.Шимановський, Т.Шингірей, М.Якобсон та ін. науковці, проте надзвичайної уваги потребує подальша розробка цього питання та втілення результатів наукових досліджень у практику роботи школи.

Метою нашого дослідження є розгляд проблеми громадянського виховання підлітків в практиці роботи загальноосвітніх шкіл; визначення поняття громадянськості; аналіз компонентів громадянського виховання за В.О.Сухомлинським; виділення шляхів громадянського виховання підлітків у загальноосвітній школі.

У VI-IV ст. в античних полісах – містах-державках Давньої Греції уперше були виголошені терміни «громадянські права», «політичні свободи», «рівність людей». Погляди на ці поняття еволюціонували протягом століть. Під вищим благом розуміли і індивідуальну громадську свободу, і примат суспільного блага, і першість закону, і загальну рівність як прояв об'єктивної справедливості. Сучасна суспільна парадигма вимагає вироблення поняття громадянськості, яке б регулювало взаємини між людьми та утверджувало місце людини у соціумі. Громадянськість слід розуміти як соціально-моральну цінність, яка визначає місце людини в суспільстві, її ставлення до держави, влади, закону, національної історії та традицій, визнання прав і свобод інших людей.

Особливої значущості виховання громадянськості набуває у підлітковому віці, адже в цей період формується відчуття справедливості, проявляється глибока зацікавленість сутністю інших людей. У цей період, як ніколи, молодій людині потрібна допомога у визначенні ціннісних та життєвих орієнтирів, від адекватності яких буде залежати все її життя. Відбувається активне формування почуттів і переживань. «Почуття стають тривалішими і стійкішими, що зумовлює посилення їх впливу на всі сторони життя підлітків» [3, 70]. Зокрема стійкість почуттів впливає на засвоєння певних норм поведінки. Саме тому прищеплення вихованцю моральних цінностей в підлітковому віці є потребою розвитку і передумовою становлення особистості. Великого значення при цьому набувають процеси самоусвідомлення та самовизначення у соціальній та особистісній сферах.

Василь Олександрович Сухомлинський виділяв такі складові громадянського виховання:

- громадське бачення світу,
- мислення ідеями,
- правова освіченість,

- знання основних підвалин історичного поступу людства,
- формування моральної культури.

Громадянське бачення світу В.О.Сухомлинський розумів як небайдужість до зла і несправедливості, в якому б місці планети вона не відбувалася, бажання допомагати близьким і далеким людям, які цього потребують. «Від вихователя вирішальною мірою залежить те, як бачить світ підліток, що його хвилює, дивує, турбує, зворушує, пробуджує співчуття й презирство, любов і ненависть» [4,434]. І провідними методами у пробудженні духовного світу вихованця є слово вчителя, бесіди, розповіді про світ, які Василь Олександрович називав уроками громадянського бачення світу.

Мислення ідеями має бути результатом привласнення соціально цінного досвіду, емоційного ставлення до фактів дійсності, коли ідея стає надбанням особистості, проходячи крізь її серце. «Душа не може жити без святині. Щось для людини стає дорогим і непорушним, невикорінним і незнищеним» [5,394]. Набуті переконання стають оберегом моральності людини, її життєвим кредо. Виробленню такого сприйняття навколишнього світу сприяє в першу чергу застосування методу емоційно збагачених виховних ситуацій, розробленому І.Бехом.

У межах виховної ситуації особистість засвоює соціальні норми поведінки, привласнює їх і надалі використовує у повсякденному житті, при чому, ці норми виступають і спонукою до дії. Застосування виховних ситуацій відбувається головним чином у ході діалогічного спілкування вихователя та вихованця, яке ґрунтується на принципах розуміння, прийняття, визнання. Важливу роль у виховних ситуаціях відіграє такий психологічний механізм як співпереживання. Він виступає основою встановлення суб'єкт-суб'єктних стосунків між вихователем і вихованцем й має такі компоненти: вміння виділити і назвати емоції, які переживають інші люди; вміння прийняти чужу точку зору; здатність до душевного відгуку.

На основі співпереживання здійснюється формування моральної поведінки, яка не потребує зовнішніх підкріплень. Повторюваність переживань призводить до їх закріплення, більшої інтенсивності та стійкості. Цього можна досягти, активізуючи уяву підлітків. Збудження емоцій з залученням уяви розвиває внутрішній світ особистості та утворює необхідні моральні цінності. Проте людина не може приймати цінності тільки через емоційне сприйняття, – “вихованця треба вчити систематично сприймати й аналізувати результати власних і чужих вчинків. Це допомагає усвідомлювати моральні норми, сприяє формуванню здатності передбачати ... результати і позитивно позначається як на виробленні навичок поведінки, так і на подоланні миттєвих прагнень, станів, бажань” [1, 127].

Аналіз вчинку та передбачення його наслідків дозволяють вихованцю успішно розв'язувати моральні суперечності вибору способу поведінки,

зумовлюють активну моральну діяльність, що викликає формування моральних цінностей і способу життя.

Правова освіта є однією з найважливіших складових процесу громадянського виховання. Знання своїх прав і свобод та вміння їх захистити забезпечує особистості гідне місце у суспільстві та уможливорює розбудову української держави і її наближення за рівнем розвитку до європейських країн. «Правова необізнаність завжди шкодить людині, але особливо вона неприпустима, коли йдеться про виховання громадянина» [6,53]. Проведені нами дослідження свідчать: повноцінно знають свої права і свободи близько 1% підлітків, 44% мають задовільний рівень знань, а 55% не розуміють сутності своїх прав і не можуть відстоювати їх цивілізованим шляхом. Наведені цифри красномовно засвідчують необхідність посилення роботи з правової освіти та правового виховання, введення у виховну роботу школи таких форм як: диспути, бесіди, кінолекторії, круглі столи на правову тематику, зустрічі з юристами, представниками міліції, суду.

Усвідомити свою належність до української держави, до людей, які її населяють, до власної історії, культури, традицій дозволяє ґрунтовне вивчення історії та осмислення її основних віх. Особливу увагу при знайомстві з певними подіями слід відводити ролі конкретних постатей у історії. Адже багато з них можуть дати уроки мужності, мудрості, патріотизму або застерегти від болючих помилок. В.О.Сухомлинський писав: «Я піклуюся про те, щоб, пізнаючи людину, кожний переживав подив, потрясіння, радість, трепет серця і готовність відстоювати святині Вітчизни» [5,395]. Через усвідомлення національних святинь приходить відчуття гордості за належність до нації та бажання здійснювати перетворення навколишнього світу заради майбутнього України та власного добробуту.

Формування моральної культури включає інтелектуальний, емоційний і діяльнісний компонент. Інтелектуальний компонент реалізується через формування в підлітків розуміння норм моральності. Василь Олександрович відносив до таких норм: по-перше, золоте правило моральності людського співіснування, по-друге, почуття вдячності людям, по-третє, шанобливе ставлення до праці, по-четверте, гуманність, чуйність до людини, готовність прийти на допомогу, по-п'яте, нетерпимість до зла і до негарних вчинків. Емоційний компонент передбачає вироблення стійких емоційних переживань радості, задоволення гарним вчинком, радістю ближнього та обурення з приводу несправедливості, нечесності, безгосподарності, підлабузництва і зла у всіх його проявах. Діяльнісний компонент забезпечує реалізацію моральних норм у вчинках і поведінці.

Розглянувши проблеми громадянського виховання підлітків та компоненти громадянського виховання вважаємо за доцільне виділити шляхи громадянського виховання підлітків у загальноосвітній школі:

- формування правових знань, моральної культури, знання історії рідного народу та розуміння основних підвалин історичного поступу

людства, розвиток національної свідомості в урочній та позаурочній діяльності;

- формування потреби в особистісно цінній та суспільно значущій діяльності на благо Української держави;

- вироблення навичок добродійної діяльності та формування громадянського способу життя.

Реалізацію цих напрямів виховної роботи має забезпечити використання у виховній роботі бесід, методу прикладу видатних історичних постатей, диспутів, методу емоційно збагачених виховних ситуацій, вправління у громадянській поведінці; ефективна робота учнівського самоврядування, діяльність шкільних клубів правової освіти, уроків громадянського бачення світу, кінолекторіїв, круглих столів на правову тематику, зустрічей з юристами, представниками міліції, суду, благодійних заходах.

Виконане дослідження не може претендувати на вичерпне розв'язання проблеми громадянського виховання в загальноосвітній школі. Вона залишається актуальною і вимагає подальшої розробки ряду важливих аспектів, до яких належить дослідження питання формування громадянської свідомості у різних вікових періодах, підвищення ефективності післядипломної освіти педагогічних кадрів з проблеми громадянського виховання школярів.

Література

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.

2. Заброцький М.М. Вікова психологія: Навчальний посібник. – К.: МАУП, 1998. – 92 с.

3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. – №3. – С. 7 – 13.

4. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 Т. – К.: Рідна школа, 1977. – Т. 3. – С. 283 – 582.

5. Сухомлинський В.О. Моя педагогічна віра // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 Т. – К.: Рідна школа, 1977. – Т. 5. – С. 392 – 401.

6. Розенберг А. Біля джерел громадянського виховання // Рідна школа. – 2001. – №4. – С. 52 – 54.

Лях Г.Р.

ПРАЦЯ ЯК ЗАСІБ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Свідомий громадянин – це і фізично досконала особистість, що досягається завдяки участі учнів у продуктивній праці, котра, як відомо, найбільше сприяє загартуванню організму, повнішому й пропорційнішому розвитку всіх його органів і функцій, а насамперед – включення школярів у систему фізичного виховання.

Проблема фізичного виховання школярів займає чільне місце у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського, оскільки „добре, міцне

здоров'я, відчуття повноти, невичерпності фізичних сил – дуже важлива умова життєрадісного світосприймання, оптимізму, готовності долати труднощі” [1, с. 192–193]. Але діти, підлітки ніколи не задумуються про своє здоров'я. Вони життєрадісні, бадьорі, невтомні. Вони відчайдушні і часто ризикують своїм здоров'ям для самоствердження. Тому велика й відповідальна робота по збереженню й зміцненню здоров'я дітей і підлітків лягає на плечі батьків і вчителів, і ця робота повинна бути тактовною і тонкою.

Як відомо, підлітковий вік характеризується неустійненістю психіки, оскільки усі фізичні й психічні процеси перебувають ще у стані становлення. Основним видом діяльності підлітка є навчання. Це найскладніша і найважча діяльність, вона вимагає напруження усіх психічних, розумових і фізичних сил дитини. Тому так важливо дбати про її фізичний і психічний стан. В. Сухомлинський зазначав, що головною умовою повноцінної розумової праці і всього духовного життя дитини є запобігання хворобам і схильностям до захворювань, зміцнення організму [3, с. 126].

Так, головною причиною неуспішності невстигаючих учнів В. Сухомлинський вважав поганий стан здоров'я, певне захворювання чи нездужання, а уповільнене мислення є результатом загального нездужання організму, часто непомітного і незрозумілого для самої дитини. Діти з такими нездужаннями на початку уроку старанно працюють, але через 10–15 хвилин вони стають неуважними, не в змозі напружувати думки. Тому В.Сухомлинський виступав проти перевантаження учнів навчальною роботою в класі і вдома.

Важливим елементом всебічного гармонійного розвитку людини В.Сухомлинський вважав фізичну культуру, яка „повинна сформувати свідоме ставлення підлітка до власного організму, виробити вміння берегти здоров'я, зміцнювати його правильним режимом праці, відпочинку, харчування, гімнастикою і спортом, загартовувати фізичні й нервові сили, запобігати захворюванню” [2, с. 353]. Основними завданнями фізичного виховання В.Сухомлинський вважав загартовування організму, зміцнення здоров'я, протидія простудним та іншим захворюванням. Засобами фізичного виховання є перш за все заняття гімнастикою і спортом. Фізичні вправи, біг, стрибки, плавання, ходіння на лижах, змагання не тільки сприяють фізичному вдосконаленню школярів, красі тіла й гармонії рухів, але й формують характер, загартовують волю, а також приносять естетичне задоволення. Крім цього, В.Сухомлинський великого значення надавав бесідам про людину (проводилися раз на два тижні). Також проводилися спеціальні бесіди з батьками, які присвячувалися таким питанням: якою фізичною працею займатися підліткам уранці, перед сніданком, і вдень, після обіду; якими стравами мають харчуватися підлітки, як розподілити їжу [2, с. 360].

Серед засобів гармонійного розвитку особистості провідне місце В.Сухомлинський відводив праці, оскільки вважав, що саме „у трудовій

діяльності людина утверджує себе як громадянина, переживає почуття громадянської гідності” [2, с. 569]. Особливо педагог підкреслював велику роль фізичної праці у фізичному вихованні школярів. При цьому він наполягав на тому, щоб це була нелегка, навіть втомлива праця, яка вимагає напруження фізичних і духовних сил індивіда або цілого колективу. Наприклад, педагог описує нелегку роботу школярів по перетворенню неродючої, глиняної землі у родючу землю, щоб потім виростити на ній пшеницю. Діти кілька місяців готували землю – носили мул і добрива на свою ділянку, перекопували землю [1, с. 499]. Тільки така праця загартовує дітей, зміцнює волю і – приносить їм насолоду.

Значну увагу приділяв В.Сухомлинський праці на свіжому повітрі в усі пори року: „Не взагалі праця, а праця на свіжому повітрі, серед природи – саме така праця важлива для підлітка як фактор гармонії фізичного розвитку й духовного життя” [2, с. 361]. Цю думку В.Сухомлинський проводив і у бесідах з батьками, і вони виділяли на своїй присадибній ділянці „робочий куточок” для дітей.

Особливе значення для фізичного розвитку дитини має загартування сонцем. Підлітки поступово звикають до палючих променів. Так, улітку школярі йшли у степ шукати найбільші колосся пшениці, яке потрібне було для дослідів. „У цій праці, – писав В.Сухомлинський, – поєднувалися фізичні зусилля й думка” [2, с. 364]. Крім цього, вони збирали врожай у колгоспному саду, знищували шкідників на полезахисних лісосмугах, збирали насіння для нового плодородсадника.

Працювали діти на свіжому повітрі і взимку: затримували сніг у саду, захищали дерева від зайців, нарізали очерет для літнього будівництва і снігозатримування у полі. Щозими працювали кілька днів у лісі – виготовляли з хмизу щити для снігозатримання. На 5-му році навчання підлітки працювали у лісі 3 дні по 6 годин, на 6-му – 3 дні по 7 годин, на 7-му – 4 дні по 7 годин, на 8-му – 4 дні по 8 годин щодня [2, с. 365]. Це, як зазначав В.Сухомлинський, є чудовий засіб фізичного і духовного загартування. При цьому вимагалось, щоб діти були легко, але тепло одягнені. Спочатку діти снідали (для цього варили кашу), потім 3 години працювали, обідали. По обіді хлопчики йшли у лісові нетрі по чисту джерельну воду, бо всім хотілося спробувати „лісової води”. Потім знову кілька годин працювали. Після вечері (варили кашу з салом – найсмачніша страва) милувалися вечірньою зорею і поверталися додому.

Взимку знаходилася робота і на шкільній ділянці: збирали сніг для винограднику й саду, захищали дерева від морозу й зайців, заготовляли лід на ставку для холодильника.

В.Сухомлинський зробив спостереження, що праця у лісі у морозний день – чудовий засіб зміцнення здоров’я, виховання стійкості й витривалості [2, с. 365]. При цьому дбали про чергування праці і відпочинку, що має велике значення для фізичного загартування організму. Влітку – купання, походи, екскурсії, рухливі ігри під сонцем, узимку – ходіння на лижах у лісові нетрі, спорудження снігових фортець (цікава,

захоплююча військова гра). І у будь-яку пору року – слухання спів птахів, милування убранням дерев, розповідь і слухання казок.

Особливо сприяла праця й відпочинок на повітрі у зимові дні зміцненню серця, яке у підлітка знаходиться у бурхливому процесі становлення і глибоких змін. Оскільки саме у цьому віці серце розхитується, виснажується, надривається порушенням гармонії між фізичним і духовним життям, а також курінням, простудними захворюваннями, ангінами, грипом, нежиттями. Кінцевим результатом запобігання простудним захворюванням, загартування організму, зміцнення серця є продовження життя людини. З гордістю В.Сухомлинський пише про те, що у його школярів не було простудних захворювань, оскільки вони дотримувалися ряду вимог, що стали звичкою: влітку загартовували ноги, спали при відкритій квартирці, обтиралися мокрим рушником, робили ранкову зарядку.

Крім фізичного загартування організму, у праці виробляються тонкість, чутливість рухів руки, її зв'язок з мозком. При цьому треба подбати про те, щоб у праці підлітків не переважали грубі, одноманітні рухи, що вимагають тільки фізичних зусиль. „Досвід глибоко переконав мене в тому, що коли в отрочстві переважають одноманітні, грубі рухи, в яких велике фізичне напруження – єдина умова успіху, – це накладає відбиток не тільки на фізичний, а й на розумовий, емоційний, естетичний розвиток людини: вона не тільки незграбна й неспритна, їй недоступні тонкі відтінки думки й почуттів” [2, с. 368]. Тому В.Сухомлинський надавав перевагу „тонкій, віртуозній, філігранній праці, що вимагає розрахунків, узгодженості сили й розуму, постійного самоконтролю” [2, с. 369]. Це – різьба по дереву, тонка обробка металу, пересаджування зародків зерна пшениці на зародки жита, щеплення бруньок культурного сорту до дички, керування машинами. З великим задоволенням хлопчики косили сіно. Під час виконання цієї роботи фізична сила поєднується з пластичністю, легкістю, красою. „Людина, що полюбила косіння, струнка, красива, вміє керувати всім тілом у праці й спорті” [2, с. 369].

Отже, великий педагог своєю практичною педагогічною діяльністю переконливо довів, що праця є не тільки засіб залучення підлітків до трудової діяльності, але й чудовий засіб фізичного виховання. Праця виступає засобом відпочинку для організму, зайнятого навчанням. При цьому, не тільки власне праця, але й саме перебування дітей на свіжому, прозорому прохолодному повітрі, серед безкраїх осінніх степів, а також смачний обід, зварений біля плантації картоплі чи буряків сприяють фізичному вихованню і утворенню гармонії фізичного і духовного.

Література

1. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 55–195.
2. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 283–582.

3. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 4. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 31–392.

Рибенцев В.Н.

ПЛАНУВАТИ І ПРАЦЮВАТИ ЗА В.СУХОМЛИНСЬКИМ

Постановка проблеми... У сучасних умовах розвитку освіти в Україні особливого значення набувають науковий, системний підхід до планування навчально-виховного процесу з урахуванням вікових особливостей дітей; поставлених суспільством завдань, можливостей педагогічного колективу та інших чинників, що дало б змогу значно поліпшити методику планування роботи школи, а значить, зробити навчально-виховну роботу значно ефективнішою. Прикладом такого планування і здійснення шкільної роботи є досвід директора Павлиської школи В.О.Сухомлинського, який 23 роки складав загальношкільний план [1]. Він розробив свою методику планування роботи школи відповідно до нових проблем, що поставали перед школою. Для нинішніх директорів його досвід є досить цікавим, повчальним, бо в наш час зустрічаємо немало випадків формального підходу до планування.

Аналіз наукових досліджень та вивчення досвіду роботи В.О.Сухомлинського зобов'язують нас звернути увагу на проблему творчого планування шкільної роботи, обґрунтованість навчально-виховних заходів, що планував директор Павлиської школи. Ми прийшли до висновку про необхідність нагадати директорам шкіл, працівників відділів освіти упровадження про накопичений, вченим-педагогом, досвід, у існуючу нині систему планування навчально-виховного процесу. Сучасне системне планування є важливою ланкою управління школою, успіх якого значною мірою залежить від правильного визначення завдань навчально-виховного процесу, глибини та всебічності педагогічного аналізу і своєчасної допомоги з метою попередження помилок і найшвидшого усунення недоліків у роботі школи. Без використання НОП в практику роботи педагогів і учнів неможливе досягнення високого рівня навчально-виховної роботи школи.

Ці істини відомі працівникам шкіл з теорії школознавства, але в практиці роботи школи їх бракує. На наш погляд, основна причина в недостатньому вивченні досвіду педагогів-новаторів, у не впровадженні їх майстерності в практичну роботу.

Формулювання цілей статті... Наша стаття і має на меті представити директорам шкіл досвід з планування щорічної роботи Павлиської школи, коли директором був великий педагог В.О.Сухомлинський. саме цей аспект у педагогічній спадщині вченого і педагога не представлено в педагогічній літературі, як окрема проблема теорії управління.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що успіх управління залежить від вмiлого планування роботи, розстановки кадрів, налагодження системи оперативної інформації, глибини та всебічності педагогічного аналізу, створення умов для впровадження НОП, наявності необхідного

психологічного мікроклімату, кваліфікації педагогічного колективу. Все це ми знаходимо в спадщині педагога-новатора. В.О.Сухомлинський найбільше уваги приділяв саме аналізу і плануванню управління школою.

Розробити план – це значить передбачити певний комплекс заходів, спрямованих на вирішення конкретних питань виховання і навчання школярів. Василь Олександрович звертає увагу на те, що план повинен бути обґрунтованим, коротким, чітким і зрозумілим кожному виконавцю.

Подивимося на його план роботи школи з позицій існуючих вимог до планування. Сучасний план навчально-виховної роботи школи на навчальний рік передбачає основні питання, над якими необхідно працювати колективу школи, має структуру, що надана нижче, затверджується на засіданні педагогічної наради наприкінці серпня. Звичайно, річний план є часткою перспективного плану розвитку школи.

1. **Вступ:** характеристика мікрорайону і школи, аналіз результатів роботи за минулий рік, основні завдання на новий навчальний рік.

2. **Робота з кадрами:** розстановка кадрів і розподіл обов'язків, основні теми, над якими працює колектив, підвищення кваліфікації, методична робота, вивчення і впровадження передового педагогічного досвіду, науково-педагогічна інформація в школі.

3. **Керівництво навчально-виховним процесом:** організація навчально-виховного процесу, позашкільна та позаурочна робота зі школярами.

4. **Педагогічний контроль** за навчально-виховним процесом.

5. **Робота з батьками** і громадськістю.

6. **Зміцнення науково-технічної бази** в школі і господарська робота.

7. **Додатки:** план роботи методичних об'єднань, бібліотека, батьківського комітету, літньої оздоровчої роботи.

Нагадуємо ці відомі речі, щоб порівняти з річним плануванням роботи школи В.О.Сухомлинського. А головне вписати в сучасне планування ідеї вченого, але це окрема проблема.

План роботи Василя Олександровича Сухомлинського містив вісімнадцять розділів та додаток:

1. Підсумки.
2. Перспективи.
3. Підвищення теоретичного рівня і педагогічної культури вчителів.

4. Керівництво процесом навчання на уроці.

5. Виховання моральної культури.

6. Етичні бесіди.

7. Розумове виховання.

8. Естетичне виховання.

9. Трудове виховання.

10. Фізичне виховання і турбота про здоров'я.

Про все це В.О.Сухомлинський пише зі щирим хвилюванням: „В школі є повільно думаючі діти... До них будемо проявляти особливий

підхід. Головним по відношенню до цих дітей є те, щоб вони стали розумнішими, а не те, щоб вони заучували... Їх треба опитувати (і ставити оцінку) лише тоді, коли у них є знання” [1].

Перегорнемо ще сторінки чотири плану Павлиської школи, тут Василь Олександрович написав: „Будемо намагатися попередити моральні вади підлітків і раннього юнацтва тим, що юнаки і дівчата, підлітки і діти будуть оволодівати знаннями при максимальній напрузі індивідуальних зусиль, будуть ділитися знаннями в колективі; готувати доповіді, лекції, політінформації – для своїх товаришів; будуть іти з доповідями і лекціями в колективи дорослих трудощів – в тракторну бригаду, на ферму, в поле” [1]. Звертаємо увагу та те, що це було при соціалізмі, де комуністична ідеологія проходила через школу, вчителів і, навіть, через старшокласників. Але В.О.Сухомлинський умів бачити позитив і в тій дійсності.

У планах директора Павлиської школи відчутні загальні декларативні слова, як „підвищити”, „покращити”, але в них ми не знайдемо пункту, який звучав би приблизно так: „Домогтися відповідального відношення до навчання”. Замість цього – відповідь на питання, як виховати це відповідальне відношення.

Головний документ школи, який творив великий педагог, не має розділу „Задачі”, що на жаль зустрічаємо в планах окремих директорів. Замість нього директор зафіксував проблеми, над якими працює його школа. Мова йде про єдність процесу навчання і виховання, про всебічний розвиток особистості, про виховання у школярів відповідального відношення до навчання, вчителя, науки і праці; про формування у дітей наукового світогляду і відповідних переконань.

Більша частина наступних проблем присвячена моральним, інтелектуальним, естетичним та етичним стимулам, що підсилюють прагнення школярів до навчання та праці. Не забув Василь Олександрович взяти і на свою долю чотири проблеми, найбільш гострі, складні. Так, наприклад, як сформулювала одна з них: „Етика педагогічної праці”. А в кінці перерахованих проблем додав: „... Окремим питанням, над якими працює наприкінці директор школи, є розвиток розумових здібностей мало здатних, повільно мислячих дітей.” Звичайно, без кваліфікованого педагогічного корпусу ця проблема не може бути вирішена, ось чому на сторінках розділу „Підвищення педагогічного рівня і педагогічної культури” вагомо і об’ємно розповідає директор про шляхи всебічного розвитку і постійного поглиблення знань учителів. Шляхів існує багато. Талановитий педагог радить ні одним із них не нехтувати.

Скажімо, запланована робота семінару, присвяченого проблемі „Як виховати справжню людину”. Все „розписано” по пунктах. Працівники школи повинні зробити доповіді на теоретичному семінарі з визначених тем. Таке золоте правило життя цього колективу, що стало традицією. Викладачу мови і літератури О.І.Лисаку, наприклад, доручено підготувати доповідь „Громадянське виховання дітей на прикладі героїчних вчинків їх

однолітків”. Вчителю музики та співу С.Ф.Єфременко – „Роль музичної культури в моральному вихованні”.

Двічі на місяць вчителі повинні читати для своїх колег лекції з наукових проблем. Мета вважається досягнутою, „якщо після ознайомлення з тією чи іншою проблемою починається заглиблене читання відповідної літератури, журналів.”

Автор підкреслює, що треба обдумувати нові досягнення науки, поповнювати свої знання, узагальнювати набутий досвід. У нашому колективі вчителю потрібний вільний час, суворо дотримуватися правил. Сухомлинський наголошує на тому, що тільки один день на тиждень у вчителя може бути зайнятий його роботою на теоретичному семінарі або на засіданні педагогічної ради, або на методичному об’єднанні, а всі інші дні вчитель використовує для самостійної роботи, відпочинку, для того духовного спілкування з вихованцями, яке надає йому моральну і естетичну задоволення. І звичайно: „Без читання, без духовного життя вчителя серед книжок втрачають сенс всі заходи з підвищення його педагогічної кваліфікації” [2].

Візьмемо розділ „Робота педагогічної ради”. Теми педрад не випадкові і не стандартні: „Розумова праця школярів на уроці”, „Як готувати і проводити етичну бесіду”, „Узагальнення з проблем, над якими працює педагогічний колектив”.

Як бачимо, названі вони точно і чітко, запрошують учителя до заглиблення в педагогічну науку, до дослідження. Дякуючи перш за все В.О.Сухомлинському та його послідовникам, сьогоднішньому вчителю легко знайти необхідний матеріал на достатньо високому професійному рівні для самовдосконалення, самозадоволення.

У розділі „Розмови виховання” відображена ідея розвитку здібностей дітей. Сухомлинський запрошує педагогічний колектив цілеспрямовано оволодіти передовою методикою розвитку розумових здібностей школярів. Це основна педагогічна ідея: „Ми спрямуємо головну увагу на проблему розвитку здібностей і розумових сил учнів. Думки нашого колективу спрямовані на досягнення самого найважливішого у вихованні і навчанні: і розумові сили, і здібності дитини повинні постійно закріплюватися і розвиватися; міцні знання взагалі немислимі, якщо школяр залишається на одному і тому ж рівні розвитку. Сьогодні учень повинен бути розумнішим, ніж учора, – тільки при такій умові у нього буде бажання вчитися і буде успіх у навчанні” [1].

Хто ж з учителів не знає „павлівських уроків мислення”, про які так захопленням розповідається в книзі „Серце віддаю дітям”. Вони складають серцевину цього розділу. Підраховано дев’яносто дві теми уроків мислення. Розроблена методика їх проведення, визначена тематика творчих робіт для кожного класу. Вчителям I–III класів передбачено проводити уроки двічі на місяць, IV–VIII класах – тричі на чверть.

Це захоплюючі спостереження за навколишнім світом. „Подорожування” присвячуються порам року, наприклад: „Живе і неживе

джерело життя”, „Птахи в лісі взимку”. Зміст таких уроків різноманітний і цікавий. У них іде мова і про осінню квітку, що ронить свої пелюстки на землю; і про бджілку, що дзижчить над розкритими чашечками квіточок; і про тихий ліс, що задумався; і про жайворонка, що купається в променях сонця; і про воронів, що летять на ночівлю з розпростертими крилами; і про життя людей у своєму селі. Для кожного класу розроблена методика проведення творчих робіт.

В.О.Сухомлинський радить знаходити знання з навколишнього світу, щоб запобігти зубрінню. Читаючи свої твори-мініатюри, він збуджував дітей до намагання “вилити свої почуття” і звертає увагу на необхідність вчити передавати словом найбільші порухи людської душі – одне з важливих джерел справжньої людської культури. Акцентує увагу на необхідності вчити дітей використовувати свої знання не практиці. “Навчання стає працею там, де здатність думати розвивається на основі живого спостереження за предметами і явищами” [2].

План орієнтує педагогічний колектив розвивати і активізувати розумові сили дітей, допомагати пробудженню яскравих емоційно-моральних станів (співпереживання, готовність прийти на допомогу, співчуття), виробляти гнучкість мислення, швидкість використання знань у мислительних операціях.

Перегорнімо сторінки, присвячені роботі з батьками, їх сім. Все, що задумав і виносив, В.О.Сухомлинський формулює в коротких записах. Це і є сімейно-шкільне виховання. Не дивує, що директор впевнено стверджує: “Ми в Павлишах вивчаємо і знаємо душевне життя кожної сім’ї, але це лише початок шкільно-сімейного виховання. За моїм глибоким переконанням, і для вчителів, і для батьків. І цим прагнемо дати кожному батькові мінімум педагогічних знань. Для цього в нас є батьківська школа, куди батьки записуються за два роки до вступу їхньої дитини в школу, відвідуючи потім заняття до закінчення нею середньої школи.

Програма з педагогіки та психології в „батьківській школі” розрахована на 250 годин. Це значно більше, ніж в педагогічних університетах. Заняття з батьками проводяться у вигляді лекцій і бесід директора, завуча, найбільш досвідчених учителів. Окремо даються теми для батьків, що мають дошкільнят, молодших школярів, старшокласників. Звернемо увагу на дуже важливу деталь, що не завжди враховували педколективи інших шкіл. У плані двадцять шість тем для групи батьків, у котрих обстановка в сім’ї для виховання дітей не є сприятливою або діти розумово ослаблені, повільно мислять. Тут і про причини розумової ослабленості, і про стимули, що спонукають дитину до розумової праці, і про роль казок в розумовому розвитку повільно мислячої дитини, і про режим праці та відпочинку, харчування дітей.

У розділі „Виховання моральної культури” дається програма на десять років, тобто на весь час виховання дитини в школі. Ця практика деталізована, обґрунтована і має важливе значення не тільки як історичний факт, а і як необхідна складова виховання школярів у наш час.

Заслуговує на увагу тематика етичних бесід, які проводилися в кожному класі щотижня. Їх біля трьохсот, вони викладені на двадцяти сторінках. Переглянемо ці сторінки. На що звертає увагу Василь Олександрович? „Велике зло – байдужість. Байдужа людина легко стає зрадником.” „З малих років зненавидь придбалість, жадобу до речей, скупість.” „На твоєму людському шляху – каміння, які ти повинен прибрати, щоб тим, хто буде йти за тобою, було легше. Якщо за своє життя ти не побачив жодного каміння і не прибрав його – ти не людина.” „День без думки, без читання, без розумового напруження – марно прожитий день. Не допускай розтринькування часу.” [2].

Як бачимо, всі бесіди названі незвичайно: в заголовок винесений висновок. Звучать вони як моральні заповіді дитинства і юнацтва. В захоплюючих, виразних томах говориться про відношення до свят, до праці і власності, любові і шлюбу, до дідуся й бабуся, до батька і матері. Наголошуємо, що навіть „дрібниці” (тому треба привітатися, носити траур і інше) не обходять увагу складника загальношкільного плану. Всі вони повинні стати особистим духовним надбанням кожного вихованця, розширити їх життєвий досвід.

Чим глибше проникаєш у суть цих розділів, тим ясніше розумієш; що В.О.Сухомлинський і його педагогічний колектив намагались виховати широкі і багаті, дійсно людські моральні відносини у дітей. Вони бачили характер дитини в його розвитку, планували свою участь у формуванні цього характеру.

У загальношкільних планах, як це було в той час, вагоме місце займало трудове виховання. Але ж далеко не в усіх так чітко планувалися заходи, спрямовані на формування у школярів умінь і навичок за десять років перебування їх у школі. В плані дається продумана система праці учнів від володіння простими інструментами до управління складними машинами, від праці механічної до праці творчої.

Особлива увагу приділяється матеріалу, пов'язаному з вихованням у школярів любові до землі, до природи.

Важливим місцем у плані є дослідницька робота. В усіх ланках організації праці педагогічного колективу, в усіх розділах плану багато уваги приділяється дослідницькій роботі, знаходженню ефективних методів і прийомів, засвоєнню досвіду.

Загальношкільний план пов'язаний із планами класних керівників і громадських організацій. Тому він не повторює того, що зазначено в інших документах. У той же час він є результатом колективної роботи всіх учителів школи.

Висновки. Отже, хоч пройшло немало часу, коли працював В.О.Сухомлинський, сучасна система планування внутрішньошкільної роботи потребує вкраплення досвіду великого педагога. Наша задача й полягала саме в тому, щоб нагадати директорам шкіл про важливість детального і ґрунтовного планування щорічної роботи школи, як це робив у

свій час директор Павлівської школи. Адже від вмілого планування залежить подальша навчально-виховна робота школи.

Література

1. План навчально-виховної роботи Павлівської середньої школи на 1958–1959 навчальний рік. – Кіровоград: Обласний ін-т удосконалення вчителів, 1958. – 82 с.
2. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором: Вибр. твори в 5-ти т. – Т.4. – К.: Рад.шк., 1977. – С. 393–624.
3. Сухомлинський В.О. Палніська середня школа: Вибр. твори в 5-ти т. – Т.4. – К.: Рад.шк., 1977. – С.7–390.
4. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям: Вибр. твори в 5-ти т. – Т.2. – К.: Рад.шк., 1977. – С.419–654.
5. Сухомлинська О.В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи //Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 24–27.
6. Фролов П.Т. Школа молодого директора. – М.: Просвещение, 1988. – С. 89–167.
7. Зайченко І.В. Педагогіка: Підручник. – К.: Освіта України, 2000. – С. 526.

Ткачов С.І.

СИСТЕМНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Сьогодні подальший розвиток української держави залежить від характеру розв'язання перш за все політичних суперечностей. Держава фактично стоїть перед вибором – або компроміс і співпраця політичних партій заради стабільності й демократії або постійне тривале протистояння різних верств суспільства, яке неминуче буде супроводжуватися соціально-економічною нестабільністю.

Історичний досвід минулих поколінь свідчить, що єдиний шлях до майбутнього – це мир, спокій та сумлінна праця на благо держави. Характер та устрій майбутнього суспільства є не тільки соціально-економічною проблемою, але й педагогічною, тому що молоде покоління необхідно навчити та підготувати до подальшого повноцінного життя і мирного співіснування.

Як зазначав у свій час В.О. Сухомлинський, „специфічною рисою педагогічної праці є те, що ми „працюємо на майбутнє”, а те, що формується в дитині сьогодні, буде „фактором громадянського, морального, духовного” стану людини в майбутньому [4, с.16]. Тому актуальність проблеми громадянського виховання особистості загострена необхідністю вирішувати її як завдання сьогодення і майбутнього. Для цього необхідно прийняти до уваги досвід минулих поколінь.

Метою публікації є звернення уваги на ідеї Василя Сухомлинського щодо системності громадянського виховання особистості і формулювання

на цій основі положень для вирішення зазначеної проблеми в сучасному суспільстві.

Сучасні дослідники вважають, що моделлю майбутнього суспільства може стати реалізована на практиці ідея громадянського суспільства. Громадянське суспільство можна визначити як сферу самовияву індивідів і добровільно сформованих асоціацій, зв'язків між громадянами [2]. Тому зрозуміло, що громадянин майбутнього – це не просто вільна людина, а людина з високою мірою відповідальності й свідомості, що здатна до необхідного самообмеження в гармонійному поєднанні своїх прагнень і дій з вимогами суспільства і влади.

Бути громадянином є природною потребою людей, тому що вони очікують на захист з боку держави, сподіваються на задоволення своїх матеріальних і духовних потреб. У словнику В. Даля зазначено, що людина проявляє свої громадянські якості саме у стосунках з урядом (державою), а також зі своїми близькими [1]. По суті виховання громадянина є завданням системного характеру.

Необхідність практичного вирішення завдань громадянського виховання молоді в сучасному соціальному та історичному вимірі потребує розроблення відповідної науково обґрунтованої концепції. У цьому сенсі треба відзначити певні досягнення українських дослідників і, зокрема, творчий колектив під керівництвом О.В. Сухомлинської. Результатом його діяльності стало розроблення концепції громадянської освіти у школах України. Автори визначили актуальні напрямки й головні складові компоненти становлення громадянськості учнів і застосували при цьому комплексний діяльнісний підхід, який передбачає поєднання теорії і практики громадянської освіти – від набуття необхідних знань до суспільно-корисної діяльності з метою формування умінь і навичок громадянської поведінки і взаємодії [2].

Але динаміка сучасного світу потребує врахування нових рис життєдіяльності суспільства у вирішенні проблем громадянського виховання. Необхідно прийняти до уваги складність і багатофакторність сучасного процесу становлення особистості. Сучасність характеризується наявністю насиченого інформативного оточення й загостренням протиріч у духовній сфері людства.

На думку президента АПН України В.Г. Кременя, процес глобалізації світу зумовлює включення індивіду в дуже складну й масштабну систему взаємовідносин. Ця система суттєво ускладнює життя й поведінку людини [3]. Тому і виховання громадянина, як у свій час теж зазначав В.О. Сухомлинський, „одна із складних проблем не тільки теорії, але й практики педагогічного процесу” [8, с.229].

Звідси виникає необхідність застосування методологічного підходу, який дозволяє розглядати проблему громадянського виховання особистості як інтегративне завдання. Виховання громадянина повинно гармонійно поєднуватися з усіма іншими важливими напрямками виховання особистості: розумовим, фізичним, моральним, правовим, естетичним та ін.

Такий підхід щодо вирішення проблеми громадянського виховання повною мірою знайшов своє відображення в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. Ідея системності найбільш чітко відображена у його думці про те, що „у вихованні немає окремих речей, що впливають на людину ізольовано” [8, с.11].

Розкриваючи ідею системності громадянського виховання у спадщині В.О. Сухомлинського, треба зазначити, що в сучасних умовах вона виявляється в різних аспектах. Якщо в педагогічній спадщині українського вченого і педагога вона відображена у необхідності гармонійного поєднання всіх напрямів виховної роботи, то сьогодні потрібно враховувати складність і багатofакторність процесу соціалізації особистості.

Це, зокрема, процес світової глобалізації, який торкнувся політичної, економічної сфери й освіти в Україні. Також відбувся перехід до нових відносин у всіх сферах українського суспільства й остаточне ствердження української державності.

Вивчення сучасних наукових досліджень щодо громадянського виховання теж підтверджує необхідність застосування системного підходу. Зокрема, російський науковець В.І. Лутовінов, аналізуючи громадянсько-патріотичне виховання, робить висновок, що громадянське виховання становиться пріоритетом виховання в цілому [5].

У свою чергу, українська дослідниця О.В. Алексєєва відзначає, що сучасне громадянське виховання молоді є одним із головних соціальних замовлень. Воно потребує залучення широкого кола суб'єктів соціального життя [6].

Таким чином, можна стверджувати, що громадянське виховання сьогодні потрібно розглядати як провідний напрям формування особистості. Ця теза підтверджується в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського.

Він вважав, що здійснення громадянського виховання школярів відбувається разом з усіма напрямками виховання. Розкриваючи взаємозв'язок педагогічних явищ, український педагог зазначив, що „система виховної роботи полягає в тому, що дитина живе у світі громадянських думок і справ” [7, с.35], а здійснення всебічного розвитку особистості потребує поєднання „розумового, фізичного, морального, трудового, естетичного виховання, щоб всі ці сторони виховання являли собою єдиний, цілісний процес” [4, с.22]. Кінцеву мету педагогічного процесу В.О. Сухомлинський вбачав у тому, що треба „виховати людину...” з певними якостями, тобто громадянина [4, с. 22].

Громадянські погляди, переконання, почуття, поведінку, вчинки В.О. Сухомлинський вважав „ідейною серцевиною особистості [4, с.173]. Моральність громадянського виховання дитини полягає в тому, що вона повинна навчитися платити „добром за добро” [8, с.84]. Дієвість виховання особистості залежить від вчинків вихователів, які мають навчати добру й розумінню іншої людини не словом, а ділом [9, с.100].

Однією з головних закономірностей педагогічного процесу, на думку В.О. Сухомлинського, є те, що педагогічний ефект засобу впливу на особистість залежить від того, наскільки помірковані й цілеспрямовані інші засоби педагогічного впливу [8, с.236]. Тому особливу роль у розвитку особистості і в її громадянському становленні В.О. Сухомлинський віддавав такому засобу виховання, як праця.

Він вважав, що сутністю громадянського виховання дітей, підлітків та юнаків є труд на загальне благо, розуміння такої його значущості, як духовної потреби [7, с.37]. Така ідея зумовлена думкою В.О. Сухомлинського про те, що єдність емоційного та морального виховання має практичну спрямованість – „навчити молоду людину керувати своїми бажаннями, свідомо обмежувати їх, бути господарем бажань, виховувати в собі благородні людські потреби [10, с.410]. Звідси постає необхідність спрямовувати громадянське виховання в руслі самовиховання особистості.

Таким чином, наслідки вивчення педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського щодо системності громадянського виховання з урахуванням нових рис життя суспільства дають можливість сформулювати певні висновки.

По-перше, це здійснення громадянського виховання молоді шляхом поєднання фізичного, морального, розумового, естетичного й трудового напрямів. Кінцевою метою такої педагогічної діяльності є необхідність, як зазначав видатний український педагог, „виховати людину”.

По-друге, це необхідність використання у громадянському вихованні перш за все практичного підходу, який починається з праці на „благо суспільства”. При цьому зауважимо, що праця ще з давніх часів була універсальним засобом виховання й розвитку особистості. Сьогодні цей засіб виховання виконує особливу роль у громадянському становленні особистості, тому що за його допомогою формується стрижнева громадянська риса особистості – моральне ставлення до суспільних багатств, до державної та приватної власності.

По-третє, в сучасному суспільстві громадянське виховання повинно здійснюватися на всіх вікових етапах життя людини, тому що воно є проблемою не тільки в молодіжному середовищі, а й дорослого населення. Для дорослих основою громадянської позиції повинно стати дотримання законності та поваги до інших людей. Для цього в суспільстві необхідно пропагувати зразки працелюбності й дотриманості закону й порядку.

І нарешті, громадянське виховання потрібно здійснювати шляхом впровадження наскрізної педагогічної моделі – від сімейного виховання до корпоративних традицій у трудових об’єднаннях. У вирішенні зазначеної проблеми центральне місце належить системі освіти, яка сьогодні спроможна стати соціальним середовищем громадянського становлення особистості.

Література

1. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – М., 1978. – Т. 1. – С. 380.

2. Концепція громадянської освіти в школах України // Шлях освіти. – № 1. – 2001. – С. 26-31.
3. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К.: Грамота, 2005. – С. 6.
4. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа: Обобщение опыта учеб.-восп. раб. в сел. сред. школе. – М.: Просвещение, 1979. – 393 с.
5. Лутовинов В.И. Гражданско-патриотическое воспитание сегодня // Педагогика. – 2006. – № 5. – С. 59.
6. Алексеева О.В. Формування громадянської позиції сучасної молоді // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2 (51). – С. 33.
7. Сухомлинский В.А. Разговор с молодым директором школы. – М.: Просвещение, 1982. – 206 с.
8. Сухомлинський В.А. Сердце отдаю детям. – К.: Рад. шк., 1988. – 272 с.
9. Хрестоматия по этике / Сост. О.В. Сухомлинская. – М.: Педагогика, 1990. – 304 с.
10. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. – К.: Рад. шк., 1987. – 544 с.

Макаренко О.

ТВОРИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В КОЛІ ДИТЯЧОГО ЧИТАННЯ

*Умів до серця зводити мости
В буденній праці відшукать нове
Вчив до сердець дитячих дорості.*

Н. Гаврилюк

Постановка проблеми: Славетного українського педагога гуманіста Василя Омеляновича Сухомлинського ще за життя називали історичною постаттю, класиком педагогіки а його ім'я ставили в один ряд з іменами К. Ушинського, А. Макаренка. Сьогодні він здобув в Україні і далеко за її межами заслужену пошану і славу. Ідеї виховання на засадах гуманізму, що їх педагог пристрасно розвивав, увійшли у свідомість усіх, хто причетний до творення особистості. І вже сьогодні все більше говорять про школу Василя Сухомлинського.

Про непересічне значення творчості Василя Олександровича свідчить перш за все те, що ось уже декілька років у ВНЗ України проводяться конференції, присвячені його педагогічно-літературній спадщині, в яких беруть участь науковці як з України, так і з інших держав: зокрема Росії, Казахстану, Узбекистану, Канади, США, Японії. Діє інститут ім. Василя Сухомлинського, який очолює його донька Ольга Василівна Сухомлинська. В ньому посідає значне місце наука сухомліністика, яка розкриває методи, чинники «вирощення Людини» із врахуванням її природи, своєрідного

внутрішнього світу, потреб, інтересів, почуттів, що є основним змістом педагогіки генія.

Виклад основного матеріалу дослідження: Багатогранна педагогічна спадщина В. Сухомлинського перебуває в полі зору всіх освітян України, бо саме його педагогічне кредо — любов до дитини, — є провідною рисою у діяльності кожного сучасного педагога. Він був впевнений, що кожній дитині потрібний дбайливий догляд, любов. Виховуючи її, бажано торкатися до розуму словом, зазирати непомітно у найпотаємніші закутки дитячої душі, вчити відчувати серцем інших. У сучасному світі зростають неповторні діти: яскраві, з своєрідним мисленням, непередбачувані, але надзвичайно цікаві, одним словом модернізовані, унікальні, особливі. Наставникові потрібно мати неабияку фантазію, щоб знайти підхід до такої дитини, навчити, захопити, розкрити талант. Надійною допомогою педагогові завжди будуть корисні поради з його художньої спадщини.

Зупинимося на художніх творах В. Сухомлинського для дітей, яких було написано близько 1500, значна кількість яких допомагає формувати дитину з першої сходинок освітньо-виховного процесу: дошкільного навчального закладу.

Він зазначав: «у кожної людини є її золота жилка. ...Завдання істинного вихователя полягає в тому, щоб відкрити цю золоту жилку. ... виховання це не перебудова чи ломка задатків, які закладені в дитину природою, а гармонійний розвиток цих задатків [4]»

Однією із тез розкриття ролі педагога на шляху до нової парадигми освіти є дитиноцентризм, гуманізація освіти. Гуманізм освітньо-виховного процесу В. Сухомлинський вбачав в особистій орієнтації і спрямуванні педагогічних процесів до дитини, у створенні оптимальних умов для розвитку її творчої індивідуальності, у ставленні до дитини як до мети, а не до засобу, у подоланні всіх видів відчуження. Найважливішим завданням, на його думку, має бути виховання у дітей чуйності та бажання подарувати радість іншим. Всьому негативному протиставити добро, чуйність. Тобто виховувати дітей гуманістами. Цьому сприяють його твори: «Бо я - людина», «Який слід повинна залишити людина на землі», «Сива волосинка», «Суниці для Наталі», «Тихо, бабуся відпочиває», «Найласкавіші руки», «Найгарніша мама», «Сьома дочка», «Кам'яне серце», «Лялька під дощем», «Образливе слово» та ряд інших.

Так уже влаштована людина, що їй часто-густо властиве не помічати очевидне. За допомогою художніх творів В. Сухомлинського формується сприймання дитиною довкілля. Цьому присвячений цілий ряд творів: «Дуб під вікном», «Як бджілка знаходить квітку конвалії», «Зайчик і горобина», «Дуб-пастух», «Дід осінник». Візьмемо, як приклад, оповідання «Які ж ви щасливі, діти» де розповідається про те, як вчитель запитує у дітей, чи бачили вони як сходить сонце, як джмелик чистить крильця, як задовго до світанку сходить зоря, як соловейко п'є росу, «як весела комашка-сонечко в теплий зимовий день спросоння виглядає з-під кори, чи не настала весна? —

не бачили... - Які ви щасливі діти... Щасливі, бо ви побачите багато прекрасного». В оповіданні «Курчатко» доступною, зрозумілою дитині мовою розповідається про появу на світ курчатка. «Сіла Курка на ячко. Довго-довго сиділа. Стало ячккові так тепло, що зародилося Курчатко. Спочатку воно спало, а потім прокинулось і бачить: все навколо жовте. Думає Курчатко: весь світ жовтий. Стало Курчаткові тісно в жовтому світі. Почало воно клювати жовту стінку. Довго клювало і проклювало дірку. Бачить у дірочку: небо блакитне, дерева зелені, річка синя. Зраділо Курчатко, що світ такий красивий. Ворухнуло крильцями і зламало свою жовту хатинку. Вибігло і запищало: «Пі-пі-пі». То воно говорить: «Який прекрасний світ – блакитний, зелений, синій.»

В оповіданні «Як синичка будить мене» він дає детальний опис цієї пташки, тим самим знайомлячи дітей з її зовнішнім виглядом. «Шапочка в неї чорно-оксамитова, щічки біляві. На зеленувато-сірих крильцях кожна пір'їнка ніби пензликом намальована... Синичка дзьобає сало й співає «Пінь-пінь». А в оповіданні «Що найсмачніше?» письменник поглиблює знання про неї, про її смаки: «Прилетіла синичка, сіла біля шматочка сала і дзьобає. Дзьобне й защебече. Дзьобне й защебече.» А коли приніс хлопчик своїх улюблених вареників з сиром, синичка їх їсти не стала. «Синички вареників не їдять»,—продовжує автор.

Багато ми зустрічали описів лелек: і в оповіданнях, і в легендах. Простою, доступною мовою веде В.Сухомлинський розповідь про цих дивних птахів, які є оберегом дому нашого. Ось приклад такого оповідання «Лелеки прилетіли». «Де живе лелека — там щастя живе, — пише автор. Бо лелека — сонячний птах. Він зустрічає сонце вранці й проводить його на спочинок ввечері. На зорі лелеки піднімаються з гнізда й злітають високо в небо. Там радісно клеочуть — вітають сонце. А ввечері стоять над гніздом і дивляться на схід ... То вони думають, скільки ще днів сходитиме так високо сонце і коли почне опускатися.»

Є в його доробку твори екологічного спрямування: «Конвалії», «Відлітають журавлі» «Щоб метелик не наколовся», «Зайчик і горобина», «Чого синичка плаче» і ряд інших. У них педагог по-новому використовує природу як широкий засіб загального розвитку дитини. Головне завдання цих творів — розвиток у дітей здатностей до кольорового та просторового відчуттів. Автор не просто вчить дітей спостерігати, але й спонукає помічати у звичайному – незвичайне, відчувати й емоційно переживати гаму різноманітних кольорів і відтінків.

Трудове виховання дітей, починаючи з дошкільного віку, — одне з найважливіших завдань освітньо-виховного процесу підростаючого покоління на засадах демократизації і гуманізації суспільства, яке будується в сучасній Україні. Як складова всебічного розвитку дитини, воно має вплив на розвиток її розумових здібностей, формування моральних якостей, естетичних почуттів, сприяє фізичному розвитку. У процесі праці у дітей формується загальне, позитивне ставлення до навколишнього життя.

«Дитяча праця у порівнянні з працею дорослих має свої особливості, вона в основному не створює ні матеріальних не культурних цінностей [3].

В. Сухомлинський зазначав, що праця і тільки праця – основа всебічного розвитку особистості. «Не може бути й мови про всебічний розвиток, якщо людина не пізнала радості праці»[4].

Формуванню потреби в праці сприяє ряд творів Василя Олександровича. Так в оповіданні «По волосинці» розповідається про Петрика, який був ледаченьким хлопчиком. Але побачивши, як пташечка по волосинці будувала собі велике волосяне гніздо, змінив своє відношення до праці.

«Петрик від подиву й хвилювання стояв широко відкривши очі.

– Бабусю, - пошепки запитав він, - невже вона по волосинці носила, й збудувала таке велике гніздо?

– Так, по волосинці, відповіла бабуся. – Це працююча пташка. Петрик стояв задуманий.»

А ось оповідання «Вранці на пасіці» розповідає дитині про працюючих бджілок, про те, де і як вони збирають мед. Ще можна нарахувати цілу низку творів, які вчать дітей працюючості: «Ледача подушка», «Права і ліва рука», «Лялька з відбитою рукою» «Я вирощу внучку, дідусю» та інші.

Казці, яка живе в кожному з нас з перших років життя, належить особливе місце в духовній сфері. В ній закладена школа народної моралі. Казки «Школи під голубим небом» В. Сухомлинського сприймаються дітьми як достовірна розповідь. Невеликі за розміром, написані простою, зрозумілою мовою вони легко сприймаються і усвідомлюються дітьми. Як приклад, казка «Для чого півникові гребінець» розповідає, ввівши в словник дитини нові слова, про те, де живе півник зі своєю сім'єю, та й не лише: «У нашого півня червоний гребінець. Уночі, як тільки кури посідають на сідало, він бере свій гребінець і розчісує свого барвистого хвоста. Через те і хвіст у нього такий пишний. Розчесавши хвоста, кладе гребінець на голову, а вдень ходить розпустивши хвоста.»

Щодо виховного впливу казки на особливість дитини, то Василь Олександрович природно у цій царині є новатором. Як нам відомо, у Павлівській школі вперше в ті роки була обладнана незвичайна за інтер'єром та змістом діяльності дітей, дитяча кімната казки.

Діти, крокуючи довірливо, та всотуючи в себе все навколишнє, захоплювалися його красою, приходили до цієї кімнати і розповідали власні казки, поєднуючи реальне з уявним. Їх у меморіально-педагогічному музеї В. Сухомлинського нині зберігається 70 томів.

Сьогодні, як ніколи є болючими мовні проблеми. Ось як розмірковував педагог над вагомістю рідного слова: "Це передусім виховання. Виховання розуму, формування думки, кропітке різблення й ліплення найтонших рис духовного обличчя людини. [4]

Ставлення людини до рідної мови, за В. Сухомлинським, є ознакою її загальної культури і мірою патріотизму. «Мовна культура людини, –

переконаний Василь Олександрович, – це дзеркало її духовної культури. Найважливішим засобом впливу на дитину, облагороджування її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила і виразність рідного слова. Роль цього засобу в початковій школі, де кожна зустріч із новим явищем навколишнього світу пробуджує в серцях дітей почуття захоплення, неможливо переоцінити». [4] І ще: «Школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують 4 культу: культ Батьківщини, культ людини, культ книжки і культ рідного слова». [4] Отже, кожен вихователь зобов'язаний дбати про досконалість свого мовного арсеналу, дитини. Цьому сприяють твори для дітей В. Сухомлинського. І який би напрямок освітньо-виховного процесу ми не взяли, його художні твори стануть педагогам у великій нагоді.

Висновки. Підводячи підсумок запропонованого у статті, необхідно зауважити, що на сьогодні літературна спадщина В. Сухомлинського є незаперечною універсальною скарбницею для використання у роботі з дітьми. Вона пронизана ідеєю гуманізму, людяності, добротності. За допомогою його художнього слова можна доторкнутися до найтонших струн душ малят, за родити в них любов до прекрасного. Впроваджуючи літературну спадщину В. Сухомлинського в освітньо-виховний процес дошкільного навчального закладу, ми будемо мати ефективні результати у формуванні духовно-збагаченого громадянина України.

Література

1. Антоненко М.Я. Славний український педагог-гуманіст // Педагогіка і психологія. – №2. – 2003. – С.37
2. Булда Н.П. Серце віддане дітям // Розкажіть онуку №3-4. – 2001. – С. 2-5
3. Виховання дошкільника в праці. / З.Н. Борисова, Г.В.Беленька та інші / К., 2002. – С. 111
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори у 5 т. К., Рад. шк., 1997. – т3. – С. 78.

Бірюкова О.С.

ШКІЛЬНА ДИСЦИПЛІНА У ПОГЛЯДАХ С.І. ГЕССЕНА

Звернення до проблеми дисципліни, до вивчення її історико-педагогічного аспекту та реалізації в сучасних освітніх закладах є одним із важливих напрямків в історії освіти та педагогічної думки, до якої звертаються також філософи, психологи, соціологи та інші науки. В класичних педагогічних працях цю проблему розглядали Я.А. Коменський, Д. Локк, Ж. Руссо, І.Ф. Герbart, М.І. Пирогов, К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко В.О. Сухомлинський та інші.

З організацією педагогічного процесу та вмінням підкоряти свою поведінку вимогам колективу пов'язували питання виховання дисципліни і українські педагоги І.А. Соколянський, О.С. Залужний, С.І. Лозинський. Вивченням проблем шкільної дисципліни в зарубіжній педагогіці займалися Н.В. Вейкман, В.Н. Свердлов, Д.І. Коваленко, Г.І. Левченко, П.Г. Шудря та ін.

Не є виключенням із цього списку С.І. Гессен (1887-1950), який присвятив проблемі виховання дисципліни школярів декілька розділів своєї праці «Основи педагогіки». Ми взяли собі за мету дослідити погляди С.І. Гессена на вирішення проблеми дисциплінування у школярів. Розглядати цю проблему Гессен почав з аналізу поглядів двох інших великих педагогів, представників течії вільного виховання – Руссо та Толстого. Аналізуючи педагогічне вчення Ж. Ж. Руссо (1712-1778), автор показує, що в основі цього вчення лежить протест проти одностороннього панування розуму, яке викликане розвитком суспільства, розподілом праці, що знищив природну рівність і тим самим свободу людини. Саме тому Руссо бачить ідеал у природному, вільному вихованні, яке забезпечить створення людини, як вільної та цілісної особистості. Мистецтво виховання у цьому випадку полягає в умінні вихователя нічого не робити. Звичайно Руссо повністю заперечував сурову дисципліну та тілесні покарання, стверджуючи, що це пригнічує особистість. У відповідності до його теорії природного вільного виховання примус у виховному процесі заперечується. Методологічна культура Гессена дозволяє йому виявити протиріччя між задумом та результатом в теорії Руссо, адже вільне, природне виховання є повною залежністю вихованця від вихователя. Аналізуючи педагогіку вільного виховання Л.М. Толстого (1828-1910), Гессен формулює методологічні установки, які її визначають. Толстой вбачав недоліки сучасної школи у її відірваності від життя. Спробою подолання цієї відірваності і була Яснополянська школа, де були відсутні розклад уроків, покарання і все те, що називається шкільною дисципліною. І тут Гессен знаходить протиріччя між цілями та результатом: відміна організованого примусу з боку школи не відмінює неорганізованого примусу зовнішнього середовища – батьків, друзів. Помилки викликаються хибними методологічними установками. Гессен виявляє їх у Руссо і Толстого – це розуміння свободи як відсутності примусу. Погоджуючись із необхідністю вільного виховання, Гессен стверджує, що примус може подолати лише сама особистість, що свобода не виключає, а передбачає примус: «Ідеал вільного виховання ... потрібно пройти. Педагог, який не пережив зачарування цього ідеалу, який, не продумав його до кінця, зарані вже знає всі його недоліки, не є дійсним педагогом. Після Руссо і Толстого вже не можна стояти за примусове виховання і не можна не бачити усєї брехні примусу, відірваності від свободи. Примусова за природною необхідністю освіта, повинна бути вільною за завданням, яке в ній здійснюється». Гессен відхиляє примус, який заснований на владі, і свободу, як сваволю. Він знаходить спосіб поєднання цих двох протилежних установок. Вони об'єднуються в понятті «дисципліна»(точніше самодисципліна). Лише дисципліна або витримка виводить людину із тваринного стану[2, с.145], оскільки вона є способом самообмеження та самоорганізації індивіда. Елемент примусу, без якого дисциплінування не може відбуватися, відкриває можливості внутрішньої та зовнішньої свободи. Як писав В.С. Соловйов, «свобода є лише одним із

видів необхідності. Коли протиставляють свободу примусу, то це протиставлення зазвичай прирівнюється до протиставлення внутрішньої та зовнішньої необхідності»[4, с.24] Поділяючи таке розуміння внутрішньої свободи, С.І. Гессен тим не менш не погоджується ні з Кантом ні з Соловйовим у розумінні природи внутрішнього законодавства. У Канта загальним законом є моральний обов'язок. В певному сенсі особистість стає в'язнем власного сумління, що і стало причиною критики кантівського ригоризму. Для Соловйова свобода та необхідність нероздільні у сфері буття, тобто там де їх протилежність повністю заперечується. Щодо Гессена, то він стверджує, що «свобода не стільки факт нашого життя, скільки наш обов'язок, завдання, яке вирішити ми повністю може і не зможемо, але до якого ми прагнемо в більшій чи меншій мірі наблизитися». [1, с.70] Дисципліна – це примус, але примус, який не може бути без свободи, так як звертається до власної волі та розуму вихованців, а елемент примусу, який завжди присутній у дисциплінуванні, відкриває можливості внутрішньої та зовнішньої свободи. Це рішення є методологією філософського рівня, воно є установкою для загального напрямку педагогічного вирішення проблеми. Для конкретних педагогічних рекомендацій необхідна методологія педагогічних дій.

Звичайно Гессен виступає за вільне виховання, але для цього йому необхідно перебороти те розуміння свободи, яке було у Руссо та Толстого. Гессен дає своє розуміння свободи. Свобода – це не довільність та випадковість у діях людини, так як такі дії детерміновані обставинами, зовнішнім середовищем, в цей момент сама людина пасивна. Тому в таких діях свободи немає. «Вільні дії у справжньому розумінні цього слова відрізняються сталістю, самобутністю по відношенню до мінливих впливів середовища а також частково можливістю передбачення. Саме про вільну людину я можу сказати, що вона не зробить те і інше, не підкориться чомусь та не погодиться з чимось»[1, с.70]. Але свобода не може бути необхідністю, інакше це не свобода. Передбачити із впевненістю те, що зробить вільна людина, неможливо, «тому що вільна людина робить так, як до неї ще ніхто не робив, діє зовсім по-новому, так як до неї ще ніхто не діяв і як тільки лише вона може діяти». «Тому свобода не є вільним вибором вже між декількома вже поданими у готовому вигляді хоча і можливими шляхами, але створенням нового власного шляху, який не існував раніше» [1, с.69]. Таке розуміння свободи дає йому можливість довести необхідність національного виховання та освіти, так як «вільні дії мають сталий характер, криють в собі деяку внутрішню послідовність та неухильність». Вільна дія не є випадковою, вона продовжує попередню дію людини, довільні ж дії, «приєднуючись одна до одної чисто механічно, можуть бути порівняні із ламаною лінією, яка примхливо та зненацька змінює свій напрямок. Навпаки, вільні дії можуть бути прирівняні до кривої, яка слідує у своєму русі певному, властивому їй внутрішньому закону». І далі він пише: «Вільна людина має сталу лінію поведінки, якій вона залишається вірною впродовж усього свого життя».

Розглядаючи конкретно проблему свободи учня і шкільної дисципліни, Гессен бачить свободу у добровільному обмеженні свого «Я» на користь надособистісних цілей. Для доказу цього він порівнює розвиток дитини із розвитком людства. У людства він виділяє три етапи розвитку: підкорення силі звичаю, підкорення силі закону та добровільне слідування обов'язку. У дитини їм відповідають підкорення силі, підкорення авторитету, вільне підкорення закону обов'язку. Ще в дитячому садку дитина звикає підкорятися певному розпорядку життя. Рахуватися з думкою та інтересами інших дітей, слідувати правилам спільної гри: дитина вже відчуває необхідне в людських стосунках, хоча поки ще сприймає їх як життєву необхідність. Виходячи з цього, завдання школи Гессен вбачає в тому, що шкільна дисципліна спочатку і повинна означати просте формулювання в правилах поведінки того, що дитина вже сприймає як життєву необхідність і що вона вже фактично виконує, а вчителі зобов'язані зробити так, щоб підкоряючись шкільній дисципліні діти не просто вчилися підкоренню владі, а вчилися слідуванню велінню обов'язку. Для цього він пропонує лише загальний принцип: усі вимоги повинні бути виправдані умовами перебування в школі, а тому вони будуть сприйматися учнем, ніби він сам їх собі висунув. Але правила шкільної дисципліни повинні однаково розповсюджуватися як на учнів, так і на вчителів, адже ніщо так не похитує авторитет учителя і шкільної дисципліни, як невиконання вчителем обов'язкових для учнів правил поведінки, а з іншого боку, ніщо так не закріплює авторитету учителя, як сміливе визнання ним своєї помилки. Розглядаючи проблему покарання, Гессен виявляє і логічну помилку педагогів, які визнають примус але заперечують покарання, і нерозуміння ними складності механізму покарання, залежності його від вікових властивостей вихованця. Порушення логіки він бачить в тому, що покарання є однією із форм примусу, тому людина, яка визнає примус тим самим визнає і покарання. Вказуючи на складність покарання, Гессен розглядає метод «природних наслідків» Руссо як необхідний на тій стадії коли «об'єктивність необхідного, що є незрозумілою для дитини, повинна бути представлена йому у вигляді природної необхідності, і вихователь повинен карати так, ніби це карає не він а сама природа»[1, 159]. У школі цей метод неможливий і небажаний, тому що школа – це організація спільної роботи і немає ніякого сенсу ігнорувати порушення цих правил. Ці правила зрозумілі школярам, вони витікають із суспільної необхідності, тому Гессен покарання розглядає як правовий акт, як результат справедливого та неупередженого вироку, який не має жодного відтінку особистої помсти. В ідеалі покарання – це рішення товариського суду при розвиненому самоуправлінні. Зрозуміло, що з цих позицій фізичне покарання неприпустиме, так само як і психологічне, яке ображає власну гідність учня, так як вони суперечать цілі покарання – представити учневі ідею необхідного, а не бути сваволею вчителя. Вимоги дисципліни повинні сприйматися як об'єктивні вимоги обов'язку, які мають вищі засади. Підкорення їм означає підкорення своєму розуму. Авторитет шкільної

влади повинен бути пронизаний свободою, а веління авторитету повинні бути в змозі витримати критику розуму і коли всі члени колективу будуть їм однаково слідувати, то це буде для вихованців не просто слідування, а виконання свого особистого обов'язку. Сучасна школа заперечує систему нагород та покарань і це зрозуміло, що покарання використовують насамперед там, де через велику кількість дітей, відсутність часу та цікавості до дітей, немає можливості добре налагодити виховання. Покарати за поганий вчинок значно легше, ніж розумним правильним вихованням попередити його здійснення, адже покарання яке повторюється часто з часом втрачає силу свого впливу на учня і виробляє в ньому звичку байдужості до себе. Щоб зберегти силу впливу покарання - потрібно його щоразу посилювати, а це приведе в кінці - кінців до найвищої міри покарання, тобто до відрахування зі школи.

Отже, опрацювавши твори С.І. Гессена, а саме його «Введення в педагогіку», ми можемо зробити висновки, що позиція цього педагога не була радикально відмінною від позицій інших його співвітчизників а також попередників. Досліджуючи твори Руссо та Толстого Гессен не мав за мету довести їх правоту чи навпаки заперечити їхні погляди. За окремим, на перший погляд, питанням про співвідношення свободи і примусу, С.І. Гессен побачив проблему, яка має центральне значення для всієї теорії і практики освіти. Це проблема культури та особистості, яка на зламі століть набула тривожного змісту. Він довів, що поняття свободи, дисциплінованості та культури розривати не можна, вони є між собою тісно пов'язані, взаємозалежні.

Матеріал висвітлений у цій статті є частиною нашого дисертаційного дослідження, яке присвячено проблемі виховання дисципліни школярів Німеччини.

Література

1. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. - М.: «Школа-Пресс». 1995. – 448с.
2. Кант И. Трактаты и письма. М., 1980
3. Максимюк С.П. Педагогіка: Навчальний посібник. - К.: Кондор. 2005.-667с.
4. Соловьев В.С. Сочинения в 2-х тт.. М., 1989.
5. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов./ Сост. и авт. ввводных статей А.И. Пискунов.-2-е изд., перераб. – М.: Просвещение. - 1981. – 528с.

Зєня Л.Я.

НАПРЯМКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ І ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ

Реформування іншомовної освіти в Україні є складовою процесу оновлення всієї освітньої системи. Ці зміни пов'язані зі створенням нових освітніх стандартів, оновленням навчальних програм, змісту навчально-дидактичних матеріалів, підручників, організації навчального процесу [8, с.6] в межах гуманістичної та культуроорієнтованої моделі освіти.

Метою цієї публікації є прагнення досягти системного бачення процесів модернізації шкільної іншомовної освіти, які ми будемо розглядати в двох основних напрямках: нормативно-організаційному та концептуально-змістовному.

Серед змін, які відбулися в нормативно-організаційному напрямку, слід виділити, перш за все, підвищення статусу іноземної мови (ІМ) як навчального предмета в системі загальноосвітньої підготовки школярів через його високий рейтинг у суспільстві. ІМ як навчальна дисципліна входить сьогодні до складу обов'язкових для вивчення предметів і є компонентом інваріантної складової Базового навчального плану. Про зміну ролі і місця ІМ як навчального предмета в системі шкільної освіти школярів свідчить і те, що вона утворює освітню галузь «Мова і література» поруч з українською мовою та мовою національних меншин [6].

Як складова освітньої галузі ІМ зазнала структурних змін, а саме:

- законодавчо закріпленим є раннє навчання ІМ (з 2 класу), чим збільшується тривалість вивчення дисципліни:

- 2-4 класи – 2 години + 1 година за рахунок шкільного компонента;

- 5-9 класи – 3 години + 1 година за рахунок шкільного компонента;

- 10-11 класи – 2 години – базовий рівень;

- 10-11 класи – 2 години + n годин за рахунок шкільного компонента;

- навчання ІМ на старшому ступені є профільно орієнтованим, що дозволяє забезпечити поглиблене його вивчення та спрямованість на майбутню професію;

- допускається введення другої ІМ, вивчення якої стає все більш поширеним серед учнів (за даними Міністерства освіти і науки України дві ІМ вивчає близько 11 % учнів), і навіть третьої ІМ.

На *концептуально-змістовному рівні* ми будемо розглядати оновлення всіх компонентів методичної системи навчання іноземних мов (цілей, принципів, змісту, засобів та технологій навчання) крізь призму утвердження гуманістичної та культурологічної парадигм в освіті, спираючись на нові концептуальні підходи до навчання ІМ, які розробляються в сучасній методиці навчання ІМ та базових для неї науках.

1. Добре відомо, що **мета навчання ІМ** як методична категорія є відображенням об'єктивних потреб розвитку суспільства в той чи інший історичний період і визначається соціальним замовленням, тобто вимогами держави та суспільства до іншомовної підготовки учнів. Процеси глобалізації та міжкультурної інтеграції, які відбуваються сьогодні в суспільстві, вимагають від сучасної особистості не просто володіння іноземною мовою як засобом спілкування, а вміння застосовувати ІМ в **реальній міжкультурній комунікації**. Міжкультурна комунікація розуміється як сукупність специфічних процесів взаємодії партнерів по спілкуванню, які належать до різних культур та мов, усвідомлюють той факт, що кожен з них є «іншим», та розуміють деяку «чужерідність», «інакшість» свого партнера по спілкуванню (І.І. Халєєва) [5].

Вимоги міжкультурного спілкування передбачають оволодіння учнями такими вміннями:

а) використовувати ІМ (у всіх її проявах) в автентичних ситуаціях міжкультурного спілкування (процес формування навичок та вмінь);

б) пояснити та засвоїти (на певному рівні) чужий спосіб життя/поведінки (процеси пізнання);

в) розширити індивідуальну картину світу за рахунок залучення до мовної картини світу носіїв мови, що вивчається (процеси розвитку) [4, с. 4].

Отже, сьогодні при формулюванні мети навчання ІМ на сучасному етапі підсилюється акцент на соціокультурній складовій комунікативної компетенції, яка забезпечує використання мови в умовах певного культурного контексту на основі діалогу культур. Соціокультурна компетенція розглядається в сучасній іншомовній освіті як інструмент виховання міжнародно-орієнтованої особистості, яка усвідомлює взаємозалежність і цілісність світу, необхідність міжкультурного співробітництва в розв'язанні глобальних проблем людства [19, с. 8].

Навчання ІМ передбачає сьогодні, як і раніше, комплексну реалізацію практичної, освітньої, виховної та розвивальної цілей, але вони набувають оновленого змісту, а саме: 1) практична мета – це формування в учнів комунікативної іншомовної компетенції; 2) освітня мета – формування навчальної компетенції; 3) виховна мета – виховання, передусім, толерантності; здатності розуміти інший спосіб поведінки людей; здатності бачити спільне та різне в культурах; готовності до практичного користування іноземною мовою; 4) розвивальна мета – розвиток здібностей, інтелекту, позитивних емоцій; формування бажання володіти іноземними мовами [13, с.41].

Новим у цілепокладанні можна вважати гнучкість кінцевих цілей щодо навчання учнів ІМ через виділення двох рівнів навчання на старшому ступені (загальноосвітнього/базового та профільного), що забезпечується диференційованим підходом до учнів, урахуванням їхніх можливостей, нахилів, потреб. Диференціація навчального процесу в старшій школі здійснюється послідовно і на спеціально створеній для цього основі. Її формами розглядаються профільне і різнорівневе навчання.

Профільне навчання націлене на створення вибору можливостей для реалізації індивідуальних освітніх програм, для задоволення інтересів, нахилів і здібностей учнів з урахуванням їхніх освітніх і професійних запитів, які відповідають потребам ринку праці в компетентних кадрах [9].

Різнорівневе навчання передбачає виділення декількох типів (моделей) організації освіти, зокрема іншомовної, в старшій профільній школі, які розрізнялись би за рівнем навченості. Відповідно у вітчизняній методиці пропонується розробка трьох варіантів стандарту освіти з ІМ, а саме: для непрофільного навчання, коли ІМ вивчається як загальноосвітній предмет; для гуманітарного профілю; для природничо-наукового й технічного профілів [13, с. 42].

У зарубіжній методиці виділяється чотири моделі навчання ІМ відповідно до статусу предмета в профільній школі і характеру його вивчення: модель А – ІМ вивчається як загальноосвітній навчальний предмет; модель В – ІМ теж вивчається як загальноосвітній навчальний предмет, але цілі і зміст навчання певною мірою орієнтовані на профіль, в межах якого вона вивчається; моделі С й D – ІМ вивчається як профільний навчальний предмет і доповнюється курсами країнознавства та зарубіжної літератури [3].

Рівень володіння іноземною мовою на кінець дванадцятого класу відповідає рівню B1+ згідно з Загальноєвропейськими Рекомендаціями з мовної освіти [18, с. 14], що відповідає зарубіжному рівню навченості випускників середньої європейської школи чи хоча б наближається до нього.

У Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти описано шість рівнів володіння ІМ, кожен з яких визначає мінімум обов'язкових вимог до мети та змісту навчання іноземних мов [7]. Під рівнем володіння мовою розуміється ступінь сформованості мовленнєвих навичок та вмінь у користувача мовою, яка вивчається [21, с. 56].

Щодо рівня володіння іноземною мовою учнів профільних класів старшої загальноосвітньої школи, то він залишається на сьогодні невизначеним ні в Державному стандарті, ні в чинних програмах. Хоча на сторінках наукової літератури висловлюється припущення, що зміст навчання у старшій школі гуманітарного профілю має узгоджуватися з вимогами Просунутого рівня [13].

Профільний рівень міг би сприяти розвитку професійних устремлінь старшокласників засобами ІМ, орієнтувати їх на продовження професійно орієнтованої освіти в середніх спеціальних та вищих навчальних закладах або на використання ІМ в своїй практичній діяльності зразу після закінчення школи.

Новим на рівні цілепокладання можна вважати також включення учня в його процес, наприклад, при виборі профілю навчання на старшому ступені, елективних курсів, а також в процесі роботи над проектами.

3. Відповідно до нового трактування цілей іншомовної освіти зазнає змін і **зміст навчання** ІМ, оскільки він не є величиною сталою, а обумовлюється метою навчання і водночас сприяє її досягненню.

Культуровідповідна модель іншомовної освіти, діалог культур, як результат соціокультурної спрямованості навчання іноземних мов орієнтує на підсилення культурознавчого аспекту у змісті навчання ІМ, залучення школярів до культури країни/країн, мова яких вивчається, що має сприяти усвідомленню учнями культури своєї власної країни та розвитку вмінь представляти її засобами ІМ.

На необхідності насичення всіх складників змісту навчання іноземних мов (текстів, вправ, мовних та мовленнєвих зразків) наголошується в Методичному листі Міністерства освіти і науки України [15, с. 6]. Вивчення будь-якої теми у всіх чотирьох сферах комунікації, зазначається в ньому, –

особистісній, суспільній, освітній та професійній - буде ефективним, якщо відбуватиметься через соціокультурний компонент, що дасть змогу виховати активну особистість, підготовлену до участі в діалозі культур.

У методиці викладання іноземних мов приділяється велика увага проблемам відбору змісту навчання ІМ на основі соціокультурного підходу [Н.В. Баришніков, Л.В. Бердичевський, І.Л. Бім, Н.Ф.Бориско, Н.Д.Гальскова, О.О.Коломінова, Н.Ф. Коряковцева, Ю.В. Кузьменко, С.Ю. Ніколаєва; В.В.Сафонова, П.В. Сисоєв, О.М. Соловова, Н.К. Скляренко, А.Н. Щукін та ін.]. На практиці це знаходить відображення у Державному освітньому стандарті, програмах, підручниках та навчальних посібниках, а також в навчально-виховному процесі: оновлюється предметний план змісту навчання – тематика, яка в підручниках набуває різного дроблення; у навчальні програми та навчально-методичні комплекти (НМК) з ІМ включається інформація про культуру різних культурних груп країн як рідної мови, так і мови, що вивчається, причому культурна варіативність має бути представлена на різних рівнях і етапах навчання ІМ; як методична домінанта змісту навчання пропонується «система проблемних культурознавчих завдань» (П.В. Сисоєв), а також завдань, які б спонукали учнів до культурної рефлексії.

Зміст навчання ІМ зазнає змін відповідно до компетентнісного підходу, за яким особливий акцент робиться на його діяльнісній складовій, що передбачає його практичну спрямованість і активне використання.

Серед позитивних тенденцій у відборі змісту навчання, які обумовлені його особистісною орієнтованістю, слід виділити наближення змісту до життя учнів, апелювання до їхнього життєвого та мовленнєвого досвіду, до їхніх почуттів та емоцій, врахування інтересів школярів та проблем, які їх хвилюють. Названі тенденції знаходять відображення при відборі автентичного текстового матеріалу, у виборі тем для обговорення, у використанні актуального аудіо-візуального матеріалу [1].

Однією з характерних рис оновлення змісту навчання є його варіативність, як це передбачають індивідуальний та диференційований підходи, особливо на старшому ступені. За чинними програмами предметний план змісту представлено в 10-11 класах трьома узагальненими темами: «Учень та його оточення», «Україна» та «Країна, мова якої вивчається» [17]. Зміст освіти в старшій школі може диференціюватися відповідно до профілю навчання з метою розвитку вміння професійно спрямованого використання ІМ відповідно до певної галузі знань [18]. Це означає, що до змісту загальноосвітнього/базового курсу може додаватись профільно орієнтований зміст, який забезпечує поглиблене вивчення ІМ. Програмою передбачено введення інших курсів, які викладаються іноземною мовою, зокрема пов'язаних з орієнтацією на професію вчителя ІМ, з лінгвокраїнознавством, країнознавством, перекладом, використанням комп'ютерних технологій у навчанні іноземних мов тощо.

4. Зміна парадигми освіти спричинила виникнення в методиці викладання іноземних мов деяких *нових принципів навчання* поряд із

загальнодидактичними принципами, а саме: принцип природовідповідності; принцип автономії школярів, принцип продуктивності навчання. За названими принципами передбачається врахування в навчальному процесі не тільки типологічних та вікових, а й індивідуальних особливостей школярів; спрямування навчання на реальні результати у вигляді продуктів діяльності – власне мовленнєвих, мовленнєвих, які інтегруються в інші види діяльності (трудова, естетична), а також не тільки на збагачення знань, умінь та навичок, а й на збагачення духовної сфери школяра [2]; зміна системи взаємин «учитель-учень», які будуються на принципах партнерства, в основі якого знаходиться спільна діяльність та співробітництво, спрямовані на досягнення загальної мети. Учителю і учню виступають як рівноправні суб'єкти. Школярі беруть активну участь в організації та конструюванні конкретного уроку; вчитель виступає в ролі консультанта, помічника, учасника ігор та занять [5, с. 143]. Особливе значення надається проявам ініціативи з боку учнів та розвитку самостійності і відповідальності за результати свого учіння.

Досягнення завдань полікультурної освіти вимагає врахування в навчальному процесі таких принципів: принципу діалогу культур, принципу дидактичної культуровідповідності, принципу домінування проблемних культурознавчих завдань (В.В. Сафонова), принципу культурної варіативності, принципу культурної рефлексії (П.В. Сисоєв). За названими принципами передбачається ознайомлення учнів з широким спектром культур країн, мова яких вивчається, з варіантами видів культур кожного конкретного типу з метою формування відносно цілісного уявлення про дійсність, що вивчається, та запобігання побудови помилкових стереотипів та узагальнень, створення дидактико-методичних умов для культурної рефлексії, яка сприятиме визначенню учнем свого місця у спектрі культур, досягненню загальнолюдських цінностей, а також усвідомленню своєї ролі та функції у глобальних загальнолюдських процесах.

До названих принципів слід додати методичний принцип орієнтації навчання на рідну лінгвокультуру учня [5, с. 154]. Вчені порівнюють цей принцип за рисами схожості з принципом орієнтації на рідну мову учня і висловлюють думку, що було б несправедливо обмежувати зміст навчання лише урахуванням мовного досвіду учнів з рідної мови. Названий принцип передбачає також урахування початкової лінгвокультурної бази тих, хто навчається.

5. Сучасні вимоги до змісту навчання нерозривно пов'язані і з новими вимогами до навчально-методичного забезпечення дисципліни, яке, як відомо, складається з комплекту для вчителя та з комплекту для учня, які повинні бути чітко структуровані, доповнювати один одного та співвідноситись один з одним. Пригадаймо складові цих комплектів.

Автори «Методики викладання іноземних мов...» відносять до комплекту для вчителя Державний стандарт, Програму з ІМ, книжку для вчителя, посібник для позакласної роботи, набір фоно- і відеофонограм,

таблиці, малюнки, збірник вправ, магнітну дошку, набір слайдів, діафільмів. Комплект для учня включає підручник, книжку для читання, довідники, словники, роздавальний навчальний матеріал, вправи на друкованій основі або аудіокасеті, відеограми (діафільми, слайди), комп'ютерні програми [11, с.56].

На сторінках наукової літератури обговорюються шляхи вдосконалення Державного стандарту середньої освіти та нових Програм з ІМ відповідно до сучасних тенденцій розвитку іншомовної освіти [13; 12]. С.Ю. Ніколаєвою визначені напрямки вдосконалення названих директивних документів та сформульовані вимоги, яким мають відповідати сучасні програми з ІМ.

Особливе місце у навчально-методичному комплекті займає, як відомо, підручник, і в наукових колах приділяється велика увага проблемам його вдосконалення [І.Л.Бім, Л.Биркун, Н.Ф.Бориско, Н.А.Горлова, О.О. Коломінова, С.В. Роман, Н.К.Скляренко та ін.].

З метою створення підручників нового покоління в нашій країні було прийнято Положення про Всеукраїнський конкурс навчальних програм і підручників для загальноосвітніх навчальних закладів, затверджене наказом Міністерства освіти і науки від 05.05.03 №269. У Положенні визначено процедури проведення конкурсу, основні вимоги до конкурсної комісії та до підручників (критерії, матриця оцінювання тощо). Основні вимоги до укладання змісту підручника такі: а) науковість змісту; б) структура змісту; в) доступність змісту; г) навчально-методичний апарат [20, с. 178].

З метою задоволення потреб школи в навчально-методичній літературі з ІМ в нашій країні створені авторські колективи, які здійснюють підготовку підручників. За даними Міністерства освіти і науки України відповідно до нових Навчального плану і Програми підготовлено і видруковано 20 назв підручників з англійської мови, 10 назв підручників з німецької мови, 6 назв підручників з французької мови, 4 назви підручників з іспанської мови. Розпочата і продовжується системна робота по створенню сучасного навчально-методичного забезпечення англійської мови (О.Д. Карп'юк, А.М.Несвіт, А.М. Басіна, В.М. Буренко, Т.Л. Сірик), німецької мови (Н.П.Басай, З.Л. Павлюк, Л.В. Горбач), французької мови (Т.М. Голуб, Н.М.Чумак, Ю.М. Клименко) та іспанської мови (В.Г. Редько).

Принцип альтернативності, реалізований у вітчизняній системі створення підручників, дає можливість різним авторам відтворювати в їх змісті різні ідеї. Різноманітність концепцій підручників є об'єктивною реальністю, проте всі вони зорієнтовані на єдині стратегічні документи у цій галузі, на реалізацію учнями, що їх використовують, Державного стандарту і Державної програми з іноземних мов. Об'єктивна залежність від цих документів однак не заперечує різної організації навчального матеріалу в підручнику і вибору авторами різних технологій навчання [16].

6. Передбачена особистісно орієнтованим підходом необхідність поставити учня в центр навчального процесу, зробити його активним суб'єктом діяльності учіння, організувати його взаємодію з іншими учнями,

надати навчальному процесу реальної практичної спрямованості вимагає використання нових педагогічних *технологій*.

Під технологією навчання будемо розуміти, услід за Є.С. Полат, сукупність прийомів дій учнів, що виконуються в певній послідовності, яка дозволяє реалізувати той чи інший метод навчання [14, с. 27].

Найбільш адекватними сьогоdnішнім цілям навчання ІМ, виділяються такі технології, як «навчання у співробітництві», «метод проєктів», робота в малих групах, «Портфель учня», «різнорівневе навчання», індивідуальний і диференційований підходи до навчання, можливості рефлексії, які реалізуються у зазначених вище технологіях [14].

Названі технології, особливості організації навчального процесу з їх використанням описуються на сторінках предметної літератури [Р.Х.Айбетова, Е.Г. Арванітопуло, М.Є. Брейгіна, М.Л. Вайсбурд, С.Л.Венедиктова, А. Гергель, Т.В. Душеїна, І.А. Зимня, Е.С. Маркова, С.Ю.Ніколаєва, Є.С. Полат, Т.Є. Сахарова, О.І. Сердюченко, Н.К. Скляренко, А.А. Тюков, С.Н. Толстіков та ін.].

У контексті особистісно-орієнтованого підходу до навчання іноземних мов в зарубіжній теорії і практиці викладання виділяється концепція автономії учня і автономного самокерованого навчання. За даною концепцією, досягнення автономії означає бажання і спроможність учня взяти на себе управління своєю діяльністю з оволодіння мовою, яка вивчається, - учень вирішує, що він хоче вивчати і як він хоче це вивчати, бере на себе відповідальність за прийняття цих рішень і за їх виконання.

У межах концепції гуманістичної, розвивальної освіти і з позиції особистісно-орієнтованого навчання автономія учня в навчальній діяльності визначається як здатність суб'єкта самостійно здійснювати свою навчальну діяльність, активно і свідомо керувати нею, здійснюючи рефлексію і корекцію навчальної діяльності і накопичуючи індивідуальний досвід, відповідально і незалежно приймати кваліфіковані рішення відносно власне учіння в різних навчальних контекстах при певному рівні відокремленості/ незалежності від викладача і прийнятті на себе його функцій [10].

На основі наведеного вище визначення Н.Ф. Коряковцева [там само, с.12] виділяє основні характеристики автономії учня в навчальній діяльності на основі таких компонентів:

а) базовий/технологічний – володіння стратегіями навчальної діяльності, володіння прийомами навчальної діяльності (загальними і спеціальними щодо предмета «іноземна мова»);

б) діяльнісний – навчальна компетенція, що означає самоініціацію навчальної діяльності, самокерування навчальною діяльністю (від постановки цілі до самоконтролю за результатами навчальної діяльності), критичну рефлексію на процес навчальної діяльності, самооцінку і самокорекцію навчальної діяльності (як результату, так і способів навчальної діяльності, які використовуються);

в) особистісний – прийняття незалежних рішень щодо навчальної діяльності, прийняття відповідальності за результат навчальної діяльності,

усвідомлення досвіду навчальної діяльності, незалежність, самостійність, позиція «я – учитель»;

г) конструктивний – гнучкість/адаптивність навчальної діяльності до різних навчальних ситуацій, свобода щодо творчого перетворення навчальної діяльності, накопичення індивідуального досвіду навчальної діяльності і перенос ефективного досвіду в новий навчальний контекст, взаємодія і співробітництво в процесі вирішення завдань навчальної діяльності, передача індивідуального досвіду навчальної діяльності.

Формування автономії учня в навчальній діяльності як здатності усвідомлювати себе суб'єктом діяльності пов'язане безпосередньо з розвитком його здатності відображувати/рефлексувати свій досвід навчальної діяльності, пропускаючи його крізь призму індивідуальної свідомості і створюючи на цій основі індивідуальний досвід. Така здатність може розглядатись як показник сформованості учня як суб'єкта учіння, ступеня автономії учня в навчальній діяльності.

Таким чином, оновлення іншомовної шкільної освіти стосується всіх компонентів методичної системи. Важливою за таких умов є проблема підготовки сучасного вчителя іноземної мови з урахуванням напрямків модернізації процесу навчання іноземних мов. Майбутній вчитель іноземної мови повинен розуміти, що оновлюються, насамперед, мета та результат навчання, скорочується обсяг обов'язкового для засвоєння змісту через надання йому профільної спрямованості у старшій школі, змінюються технології та засоби навчання ІМ, особливого значення набувають диференціація та індивідуалізація навчання.

Забезпечити майбутньому вчителю розуміння нових тенденцій у розвитку іншомовної шкільної освіти можливо через усвідомлення ним сучасного контексту національної освітньої політики та своєї професійної діяльності, сутності гуманістичної та культурологічної парадигм як основних стратегій реформування освіти в нашій країні. Розв'язанню цих проблем має сприяти спеціальна професійно-методична підготовка майбутнього вчителя ІМ, що становить предмет нашого подальшого дослідження.

Література

1. Бим И.Л. Личностно-ориентированный подход – основная стратегия обновления школы // Иностранные языки в школе. – 2002. - №2. – С. 11-15.
2. Бим И.Л. Модернизация структуры и содержания школьного языкового образования (ИЯ) // Иностранные языки в школе. – 2005. - №8. – С. 2-6.
3. Бим И.Л. Основные направления организации обучения иностранным языкам на старшей ступени полной средней школы // Иностранные языки в школе. – 2002. - №5. – С. 7-11.
4. Гальскова Н.Д. Межкультурное обучение: проблема целей и содержания обучения иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2004. - №1. – С. 3-8.
5. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: учеб. пос. для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 336 с.

6. Державний стандарт базової і повної загальної освіти / Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. №24 // Управління школою. – 2004. - №4 (52). – С. 2-9.
7. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. - 273 с.
8. Коваленко О. Про вивчення іноземних мов у 2006-2007 н.р. / Методичні рекомендації // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2006. - №3. – С. 6-12.
9. Концепція профільного навчання в старшій школі. - К., «Педагогічна преса», 2003. – С. 3-15.
10. Коряковцева Н.Ф. Автономия учащихся в учебной деятельности по овладению иностранным языком как образовательная цель // Иностранные языки в школе. – 2001. - №1. – С. 9–14.
11. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. Вид. 2-е, випр. і перероб. / Кол. авторів під керівн. С.Ю.Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
12. Ніколаєва С.Ю. Державний стандарт середньої освіти з іноземної мови: окремі недоліки та шляхи їх усунення при укладанні нових програм // Іноземні мови. – 2004. - №1. – С. 8-9.
13. Ніколаєва С.Ю. Рецензія на Проект Державного стандарту базової і повної середньої освіти (освітня галузь «Мови і література») // Іноземні мови. – 2003. - №1. – С. 40-43.
14. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.В. Петров; Под ред. Е.С.Полат. – 2-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 272 с.
15. Про вивчення іноземних мов у 2004-2005 н. р. Методичний лист Міністерства освіти і науки України // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2004. - №3. – С. 6-9.
16. Про навчально-методичне забезпечення комунікативного підходу до вивчення іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах. Інформаційні матеріали // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2006. - №4. – С. 22-32.
17. Програми для середніх загальноосвітніх шкіл. Іноземні мови. 7-11 класи. Основний курс // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2006. - №4. –С.6-13.
18. Програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи. Пояснювальна записка // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2004. - №2. – С. 10.
19. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций: пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е.Н. Соловова. – 4-е изд. – М.: Просвещение, 2006. – 239 с.
20. Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики. – К.: «К. І.С.», 2003. – 296 с.
21. Шукин А.Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика: Учебное пособие для преподавателей и студентов. – М.: Филоматис, 2004. – 416 с.

Кваша О.Р.

СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У складних соціально-економічних умовах розвитку ринкових відносин в нашій країні, зростання інтелектуального потенціалу націй і

водночас збільшення соціальної напруги, міжособистісних, міжгрупових і внутрішньо-особистісних конфліктів великого значення набуває людський фактор, а саме, вимагається максимальна особистісна відповідальність людини за свої дії і вчинки перед іншими людьми, перед собою, своїм удосконаленням, оволодінням професійною майстерністю.

В психолого-педагогічній літературі, що висвітлює питання професійної підготовки майбутнього вчителя, значна увага приділяється питанням виховання і самовиховання пізнавальних, конструктивних, комунікативних, організаційних, акторських здібностей (С.Б.Єскланов, В.О.Крутецький, А.К.Маркова, І.І.Зязюн); розкриваються психологічні особливості студентів, формування студентського колективу (І.Д.Бех, С.С.Вітвіцька, А.І.Кузьмінський); формування професійного мислення (Г.О.Нагорна); розвиток творчої індивідуальності майбутнього вчителя в процесі професійно-педагогічної підготовки (Л.А.Мільто, О.М.Пехота).

Незважаючи на те, що багато аспектів проблеми професійної підготовки майбутніх учителів в достатній мірі вивчається вченими психологами і педагогами, бракує відповідних досліджень з питань формування відповідальності як однієї із самих важливих якостей особистості студента – майбутнього педагога. Існує дуже обмежена кількість психолого-педагогічних досліджень, які торкаються даної проблеми. Наведемо деякі з них: “Фактори соціальної зрілості студентів педвузу” (В.В.Радул); “Формування відповідального ставлення до педагогічної професії у студентів педвузу” (Л.Ф.Пашко); “Динаміка особистісного і професійного росту студентів педвузу” (І.М.Туревський).

В.О.Сухомлинський, характеризуючи специфіку педагогічної діяльності, відзначав її особливу соціальну значущість, а звідси велику відповідальність вчителя: “Однією з найважливіших особливостей творчості педагога є те, що об’єкт його праці – дитина – повсякчас змінюється, завжди новий, сьогодні не той, що вчора. Наша праця – формування людини, і це покладає на нас особливу відповідальність, яку ні з чим не зіставиш” [8, с. 421].

Виникає протиріччя між великою потребою в наявності відповідальності у вчителів і обмеженою кількістю науково-практичних розробок з питань формування її у майбутніх педагогів.

Таким чином, значущість і недостатня розробленість теоретичних і прикладних аспектів проблеми зумовили вибір теми нашого дослідження “Соціальна цінність професійної відповідальності майбутнього вчителя”.

З метою виявлення особливостей усвідомлення студентами значущості професійної відповідальності вчителя нами проводився констатуючий експеримент, в якому приймали участь студенти перших курсів історичного і філологічного факультетів Миколаївського державного університету ім. В.О.Сухомлинського (всього 456 респондентів, 2004-2005, 2005-2006 навчальні роки).

Аналіз відповідей на питання: “Які на Вашу думку, найважливіші якості сучасного вчителя?” – показав, що всі опитувані студенти в цілому

назвали більше двадцяти суттєвих рис особистості вчителя, необхідних для його успішної діяльності (високий рівень освіти, любов до дітей, вміння спілкуватися з ними і пояснювати учбовий матеріал, доброта, справедливість, доброзичливість та ін.), але відповідальність була названа незначною кількістю студентів (14 %), що свідчить про недооцінку багатьма студентами значущості однієї із самих важливих якостей вчителя.

На запитання “Як Ви розумієте, що таке професійна відповідальність вчителя?” відповіли всі респонденти. Перші п’ять місць зайняли такі, виокремлені ними, компоненти відповідальності за: 1) якісні знання учнів; 2) вміння пояснювати учбовий матеріал, зацікавити учнів; 3) виховання учнів, їх поведінку; 4) професійний рівень знань вчителя; 5) підготовку до уроків.

Результати проведеного письмового опитування студентів показують, що вони мають схематичне, загальне уявлення про професійну відповідальність вчителя, крім того, воно одностороннє, оскільки респонденти надають перевагу відповідальності за навчання учнів, а виховання як компонент відповідальності вчителя тільки називається. Слід відмітити, що незначна кількість студентів (16%) виокремила конкретні якості учнів, які вчитель повинен у них формувати: доброта, людяність, самостійність, чесність, уміння спілкуватися з людьми, інтелектуальні здібності, фізичну досконалість та ін.

Оскільки професійна відповідальність вчителя пов’язана з самим найважливішим у світі – дитиною, то її формування у майбутнього педагога має велику соціальну цінність і повинно бути цілеспрямованим, системним з самого початку навчання у педвузі.

1. На першому етапі проведення констатуючого експерименту ми ставили завдання: пробуджувати у студентів інтерес до самопізнання і самовиховання якостей, необхідних для успішної діяльності вчителя. В нашому експерименті використовувалась методика створення “сценарію” змін у собі вченого-філософа Д.Г.Скотт. Вона пропонує такі основні стадії змін: 1) визначення студентом того, що саме він хоче змінити у своїй особистості, яким хоче стати; 2) використання процесу створення сценарію в думках, щоб уявити себе в новій ролі, репетирувати її, тобто закріплювати новий образ “Я”; 3) втілення свого нового “Я” у життя [4].

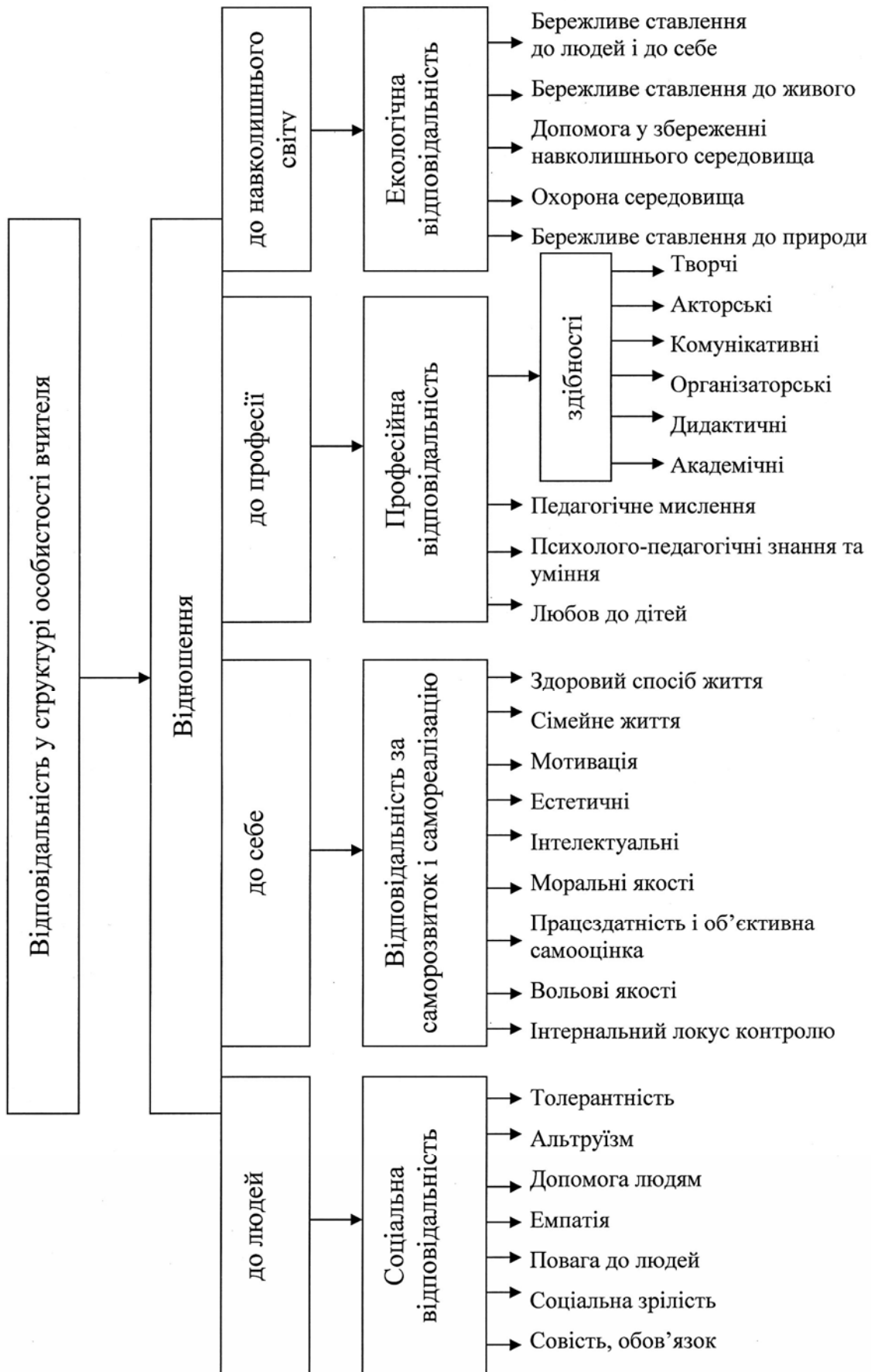
Враховуючи той факт, що в школі не вивчається курс психології, а тому у старшокласників бідний запас психологічних термінів, ми знайомили студентів з рисами особистості, перш за все, з тими, що відображають ставлення до людей. Наведемо деякі з них (позитивні): любов до людей, альтруїзм, комунікабельність, поступливість, терплячість, уважність, вимогливість, повага до людей, скромність, чуйність, співчутливість, справедливість, люб’язність, немарнословність, тактовність, турботливість, ввічливість, справедливість, чесність, совіслівість, самокритичність тощо.

Значна увага приділялась аналізу моделі відповідальності у структурі особистості вчителя, розробленої нами на основі діалектичного принципу

єдності і взаємодії психічних явищ. Базовим у цій структурі є система всіх відношень особистості: до людей, до себе, до професії, до навколишнього світу. В кожній із цих підсистем ми визначили найважливіші, на наш погляд, показники відповідальності.

В реальній особистості вчителя не завжди спостерігається гармонія розвиненості всіх компонентів чотирьох типів відповідальності. Практика показує, що серед різноманітних якостей вчителя можуть уживатися професійна відповідальність і безвідповідальність за своє здоров'я і власне сімейне життя; творчі здібності і відсутність толерантності, прийняття іншої точки зору; емпатія і безвідповідальне, байдуже ставлення до практичної допомоги у збереженні навколишнього середовища та ін.

Використовуючи психолого-педагогічну літературу [1], [2], [3], [5], [6], [7], [9], студенти під нашим керівництвом знаходили когнітивні, емотивні й практичні компоненти відповідальності.

Важливим прийомом збагачення змісту поняття “відповідальність вчителя” був також аналіз студентами роботи В.О.Сухомлинського “Сто порад учителеві” [8] видатний педагог, використовуючи свій багаторічний досвід діяльності вчителя і керівника школи, показує своєрідність професій вчителя, що зумовлює його особливу відповідальність. В.О.Сухомлинський зазначає: “Є ще одна риса, без якої, по-моєму, неможливе педагогічне покликання. Я б назвав цю рису гармонією серця й розуму. Навряд чи є інші професії, крім професії педагога й лікаря, які вимагали б стільки сердечності... Чуйність, сердечна турбота про людину – це плоть і прояв педагогічного покликання. Учителеві не можна бути холодною, байдужою людиною, ... щоб стати справжнім вихователем треба пройти цю школу сердечності” [8, с. 423-424].

Можна з впевненістю сказати, що вивчення студентами указаної праці В.О.Сухомлинського сприятиме глибокому усвідомленню ними професійної відповідальності вчителя.

2. На другому етапі проведення констатуючого експерименту ставилось завдання – пізнання студентами своєї особистості. Використовувались діагностики:

- педагогічної спрямованості студентів;
- уваги, пам’яті, мислення;
- домінуючого типу темпераменту;
- моральних і вольових рис характеру;
- рівня відповідальності, інтернального та екстернального локусу контролю;
- самооцінки особистості;
- комунікативних, організаторських, дидактичних здібностей;
- стану здоров’я, здорового способу життя;
- психологічної готовності до сімейного життя.

Слід відзначити, що у студентів проявлявся глибокий інтерес до самопізнання своєї особистості. Це виражалось в тому, що вони просили давати їм більше тестів, самостійно в бібліотеці відшукували спеціальну літературу з тестовими завданнями і виконували їх, а також опрацьовували методики самовиховання.

3. На основі вивчення психолого-педагогічної літератури з питань самопізнання і самовдосконалення особистості, результатів діагностування пізнавальних процесів і властивостей особистості студенти склали програму самовиховання особистості, (планування на всі студентські роки з відповідною корекцією). Студентам надавалась психологічна допомога у її складанні і реалізації на практиці.

Отримані результати теоретичного й експериментального дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Теоретичний аналіз проблеми відповідальності майбутнього вчителя свідчить про її недостатню розробленість як в науковому, так і в практичному аспекті.

2. У результаті проведеного констатуючого експерименту була виявлена недооцінка багатьма студентами значущості однієї із самих важливих якостей вчителя – професійної відповідальності.

3. Враховуючи те, що формування у майбутнього вчителя високого рівня відповідальності має велику соціальну цінність, необхідно з самого початку навчання студентів у педуніверситетах пробуджувати у них інтерес до самопізнання і самовиховання особистості.

4. На основі вивчення психолого-педагогічної літератури з питань даної проблеми, узагальнення результатів констатуючого експерименту, а також застосування діалектичного принципу єдності і взаємодії психічних явищ нами була розроблена модель відповідальності у структурі особистості вчителя, яка включає чотири підсистеми (соціальна відповідальність, відповідальність за саморозвиток і самореалізації своєї особистості, професійна відповідальність, екологічна відповідальність).

Наше подальше завдання дослідження полягатиме в тому, щоб визначити ефективні соціально-психологічні умови навчання і виховання студентів, які б сприяли розвитку і формуванню високого рівня відповідальності як соціальної цінності, необхідної для успішної педагогічної діяльності.

Література

1. Коломінський Н.Л. Психологія педагогічного менеджменту. – К.: МАУП, 1996. – 176 с.
2. Майерс Д. Соціальна психологія: Пер. с англ. – СПб, 1996.
3. Муздыбаев К. Психологія ответственности. – Ленинград: Наука, 1983. – 239 с.
4. Оржеховська В.М., Хілько Т.В., Кириленко С.В. Посібник з самовиховання. – К.: ІЗМН, 1996. – 192 с.
5. Радул В.В. Педагогічна культура та соціальна зрілість вчителя: навч. посібник. – Кіровоград, 2000. – 36 с.
6. Савчин М.В. Проблеми вивчення відповідальності як соціально-психологічної якості людини // Педагогіка і психологія. – 1994, № 4. – с.30-37.
7. Сметанський М.І. Формування соціальної відповідальності вчителя. – Вінниця, 1993. – 91 с.
8. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителів. – Вибрані твори в п'яти томах, том 2. – К.: Рад. школа, 1976. – 638 с.
9. Тернопільська В.І. Психологія для старшокласників (від самопізнання до соціальної відповідальності). Навч. посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2004. – 272 с.

Левочко М.Т.

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ У ВНЗ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Здобуття Україною незалежності, становлення громадянського суспільства створили передумови для розвитку вільної, духовно розвиненої особистості, здатної засвоїти кращі надбання світової та національної духовної спадщини, загальнолюдські культурні цінності.

В суспільстві, яке трансформується, бере за основу виховання нового покоління, формування людини нової демократичної культури, яка поділяє загальнолюдські і національні цінності, високу місію в цьому виконує освіта.

Сучасне виховання виступає не тільки складовою духовної культури, а й відіграє у ній провідну роль. Виходячи з цього, головною метою сучасного виховання є створення сприятливих умов для повноцінного розвитку і саморозвитку студента, реалізації його сутнісних сил, формування особистісних якостей, які визначають міру людського в людині та визначають сенс життя, сприяють засвоєнню основ духовної культури та її піднесенню на вищий щабель власного розвитку. На важливості цієї проблеми для сучасної педагогічної науки наголошується в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті [1] що, зважаючи на реалії сучасного життя, система освіти має забезпечити формування особистості з демократичним світоглядом, мобільної і конкурентоспроможної на ринку праці. У зв'язку з цим соціальні та педагогічні проблеми виховання є пріоритетними у сучасному українському суспільстві. Проблема виховання молоді не є новою.

У філософській, психологічній, педагогічній літературі розкривається суть патріотизму у працях І. Гнатко, Ж. Голотвин, А. Деркач, Л. Міщенко, А. Погрібний, В. Панасик, Ю. Руденко.

Не залишилась проблема виховання патріотизму підростаючого покоління поза увагою сучасних українських науковців. Різні аспекти цього феномена розглядали Г. Біленька, В. Вербець, Г. Гуменюк, М. Жулинський, В. Коваль, В. Панасюк, І. Пилипів, М. Скрипець, О. Сухомлинської та ін.

Для розуміння психології виховання особистості мають вагомим значення дослідження Б. Ананьєва, О. Асмолова, П. Блонського, І. Беха, Л. Виготського, Л. Занкова, Г. Костюка, О. Киричука, С. Максименка, О. Петровського, О. Скрипченка, Ф. Якобсона.

Проблема виховання розглядалась українськими педагогами В. Вугрич, О. Ігнатова, Л. Єременко, Б. Кобзар, Л. Кузьменко, Н. Корицька та ін., у працях зарубіжних вчених А. Валлон, Ж. Політцер, Р. Каррад, Л. Легран, Ж.-Л. Муайо та ін.

Однак, незважаючи на широке відображення проблеми в спеціальній літературі, такий її аспект, як особливості національного виховання студентів вищих навчальних закладів з економічного напрямку, не знайшов широкого висвітлення.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретична розробка в сучасних умовах реформування національної системи освіти.

Виховання - найскладніша і найважливіша проблема у вищих навчальних закладах України.

Виховання – багатозначне, його розглядають як суспільне явище, діяльність, процес, цінність, систему, взаємодію. Цей термін (від лат. *educare* - вирощувати), і в культурно-педагогічному контексті означає, в першу чергу:

- виховання сімейне (*Famili Education*);
- релігійне (*Religious Education*);
- соціальне (*Social Education*);
- виховання в соціумі (в общині - *Cummunite Education*).

Виховання є глибоко національним за своєю суттю, змістом, характером. Головною метою національного виховання на сучасному рівні є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, своєрідності на основі формування особистісних рис громадянина України, які передбачають національну самосвідомість, розвинуту духовність, трудову, моральну, естетичну, правову, фізичну, екологічну культури, розвиток індивідуальних здібностей і таланту, тобто здійснення всебічного розвитку особистості.

Я. Коменський у своїх працях зосереджував увагу на вихованні, зокрема: ”зневага до виховання є кроком до загибелі людей, сімей і всього світу”. Тому виховання є провідною сферою діяльності як окремої людини, так і людської спільноти.

К.Д. Ушинський сформулював визначення так: мета виховання - „сама людина, так як все інше в цьому світі (держава, народ, людство) існують лише для людини” [2, с. 573].

Вища школа вимагає докорінного переосмислення системи виховання, а зокрема оновлення змісту, форм і методів духовного ставлення особистості на основі гуманізації, створення належних умов студентам для самореалізації у різних видах їх творчої діяльності.

Наука доводить, що виховання є національним за своєю суттю, змістом, характером. Українська громадська діячка, педагог Софія Русова писала, що: „ національне виховання - забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а значить дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля все людного поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів”.

Головними завданнями розвитку особистості є розвиток розумового, морального, фізичного, трудового, естетичного виховання. В процесі реалізації національного виховання формується така система елементів духовного світу особистості, що відображено на рисунку 1.

Кожний із запропонованих елементів, має своє значення і характеристику:

❖ **національна психологія українця** – це психологія працюючого господаря, умілого хлібороба, захисника прав особистості і державної незалежності;

❖ **національний спосіб мислення** – самобутність української культури і духовності;

❖ **національний характер** – гостинність, щедрість, свободолюбність і душевне багатство;

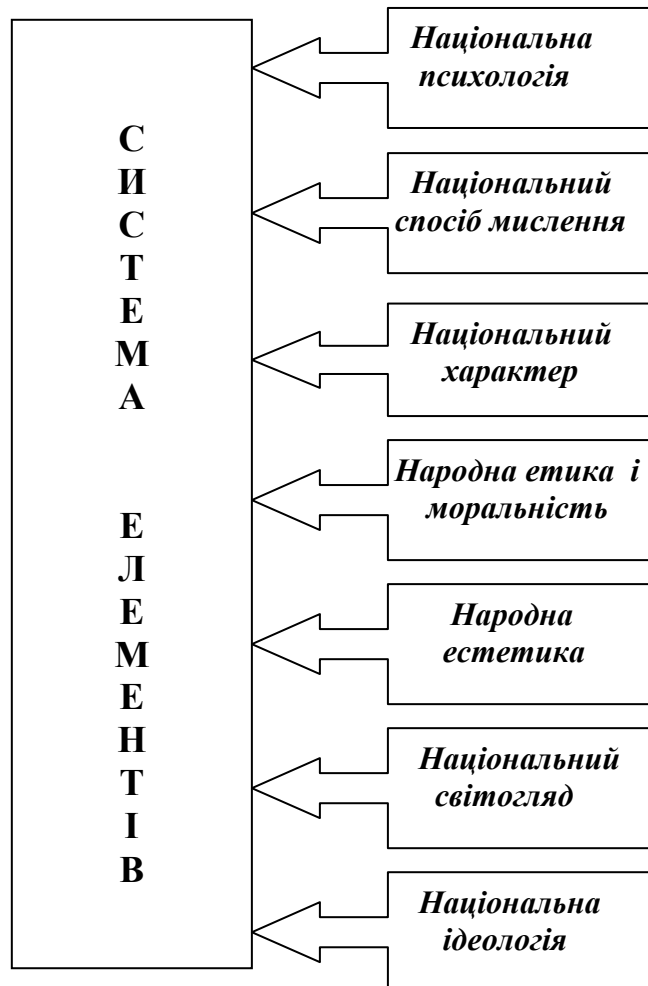
❖ **народна етика і моральність** – людяність, доброта і милосердя;

❖ **народна естетика** – краса поведінки, стилю життя, добро -

зичливого ставлення до людей;

❖ *національний світогляд* – система поглядів, переконань, ідеалів, яка складає основу національної свідомості;

❖ *національна ідеологія* – ідейне багатство нації, система філософських, політичних, правових, моральних, естетичних, релігійних ідей, поглядів, переконань.

Рис. 1 Система елементів особистості

Національне виховання студентів у вищих навчальних закладах орієнтується на історичні потреби нації, головою серед яких на сучасному етапі є державотворення. Отже, загальною метою виховання є залучення молодого покоління до творчої участі у рідній культурі.

П. Кононенко у своїй праці звернув увагу на те, що "школа не повинна готувати фахівця, а має готувати порядну людину з українською душею, українською ментальністю, національними поглядами".

В сьогоденних умовах розбудови громадянського суспільства державотворення педагоги виховують свідомих патріотів України, керуючись принципами гуманізму, свободи, демократії, громадянського миру і національної злагоди. Виховання особистості було спрямованим передусім на розвиток патріотизму - любові до свого народу, до України.

Теоретичні умови патріотичного виховання громадян закладено в працях В.О. Сухомлинського, який підкреслював діяльнісний характер патріотизму, необхідність вчити дітей шукати своє місце в житті країни, включати їх в боротьбу з недоліками в житті суспільства.

Тому основою національного виховання має бути виховання національно свідомого громадянина – патріота, гуманіста і демократа.

Література

1. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті.- К.: Шкільний світ, 2001.- 24с. – Проект.
2. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии // Собр. Соч. – М., 1950. - Т.9.- С. 573 - 574.

Лоза Т.О.

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ СКЛАДОВИХ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ

Постановка проблеми. Проблема якісної підготовки спеціалістів в галузі фізичного виховання і спорту залишається одним із важливих завдань інститутів фізичної культури і факультетів фізичного виховання педагогічних університетів.

На необхідність підвищення якості підготовки фахівців з фізичного виховання вказується в Законі України «Про вищу освіту», цільовій комплексній програмі «Фізичне виховання – здоров'я нації», Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту.

Сутність готовності до професійної діяльності трактується вченими як цілісний прояв особистості, комплекс необхідних знань, умінь і здібностей, результат професійної освіти й виховання, соціальної зрілості особистості [3; 9].

Особистість – це інтегральна соціальна якість, яка формується в індивіда в процесі включення його в систему суспільних відносин, панування матеріальних, духовних предметів людської культури, соціального досвіду. Особистість є конкретним виразом суті людини, але одночасно і втіленням соціально значимих рис і властивостей даного суспільства та його культури. Включення особистості в суспільство здійснюється через її входження до різноманітних соціальних спільнот і груп [7].

Тому, особистість викладача відіграє визначну роль у навчально-виховному процесі студентів. Вона виступає важливим джерелом наукової, світоглядної і морально-етичної інформації.

Робота виконана за планом НДР Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка за темою: „Оптимізація процесу навчання і виховання різних груп населення”.

Метою дослідження є підвищення рівня підготовки магістрантів вищої школи.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналіз науково-методичної літератури показав, що особистість викладача характеризується багатьма соціально значущими рисами, одна з яких – його загальна культура. Культура особистості – це рівень її розвитку, який виражається в системі потреб соціальних якостей, у стилі діяльності і поведінки. Вона відображає певний рівень розвитку творчих сил і здібностей викладача. Культура включає в себе результати його предметної діяльності, які реалізуються у знаннях, уміннях, навичках, у рівнях морального, естетичного, фізичного розвитку, способах і формах спілкування [6].

Таким чином, у культурі особистості викладача з фізичної культури і спорту повинні проявлятися всі елементи загальної культури: рівень культурного розвитку викладача як особистості, способи досягнення цього рівня, педагогічна діяльність, у якій реалізується досягнутий культурний рівень.

Загальна культура особистості викладача становить собою єдність таких компонентів як: переконання у соціальній значимості професії, потреба у педагогічній праці як першій життєвій необхідності, готовність швидко і якісно вирішувати професійні завдання, передавати свій досвід, зацікавленість у розширенні педагогічного досвіду, у досягненні професійної майстерності.

Відомо, що складовою частиною загальної культури особистості викладача є його педагогічна культура. Педагогічна культура виступає специфічним проявом загальної культури в умовах педагогічного процесу. Вона має у своїй основі світоглядну, моральну, професійну, інтелектуальну, емоційну, естетичну, фізичну і гігієнічну сторони культури.

Наявність у загальній і педагогічній культурі такої складової як фізична культура дає підставу для розгляду поняття «фізична культура особистості викладача».

Тлумаченню поняття «фізична культура особистості» приділяли увагу багато фахівців у галузі фізичної культури і спорту [1; 6; 10]. Відомо, що особиста фізична культура людини – це прагнення до фізичного вдосконалення, застосування на практиці знань, вмінь і навичок з раціонального використання фізичних вправ та інших засобів [5].

Т.Ю. Круцевич [3. с. 18] відмічає, що рівень особистої фізичної культури є об'єктивною передумовою формування його професійної компетентності і успішності педагогічної діяльності викладача в вузі.

Деякі вчені характеризують фізичну культуру в особистісному плані як доцільну рухову активність людини у вигляді різних форм рухової активності спрямовану на формування необхідних рухових навичок, фізичних здібностей, оптимізацію здоров'я і працездатності [2; 5; 9].

М.Я. Віленський, Р.С. Сафін [1] теоретично обґрунтували структуру фізичної культури особистості вчителя, яке включає в себе:

- мотиваційно-ціннісні орієнтації особистості на активно позитивне ставлення до фізичної культури, сформовану життєву потребу в ній;

систему знань і переконань, які необхідні для практичної виховної діяльності вчителя з учнями засобами фізичної культури і спорту;

- фізичну досконалість особистості, яка визначає розвиток її психофізіологічних і фізичних можливостей;

- діяльну суть фізичної культури, яка проявляється у широкому діапазоні фізкультурно-спортивної діяльності (пізнавальної, пропагандистської, інструктивно-педагогічної, суддівської, організаторської), а також в саморозвитку і самовихованні для досягнення в ній високих результатів.

Б.М. Шиян, В.Г. Папуша відмічають: «...щоб учитель фізичної культури став майстром у розв'язанні педагогічних завдань, йому необхідно цілеспрямовано розвивати свої загальнопедагогічні й спеціальні здібності» [10. с. 13].

Це відноситься й до викладача вузу. Тому магістрант, майбутній викладач зобов'язаний систематично підвищувати рівень професійних знань, вмій і навичок:

- в досконалості володіти предметом спеціалізації (знати історію, техніко-тактичні і психологічні аспекти виду спорту);

- знати методику навчання і виховання, способи організації і управління педагогічним процесом;

- уміти складати необхідні документи планування та звітності.

У коло професійних обов'язків магістранта входять систематична і цілеспрямована робота по вдосконаленню індивідуального стилю майстерності. Він повинен бути доброзичливим, життєрадісним, дотримуватися дисципліни праці і добре виконувати свої професійні обов'язки.

Педагогічні уміння, сформовані на основі особистих здібностей для виконання педагогічних функцій, лежать в основі педагогічної майстерності викладача.

Відомо, що педагогічна майстерність визначається як мистецтво навчання виховання, що потребує постійного вдосконалення [2]. Вона передбачає наявність педагогічних здібностей, загальну культуру, компетентність, широку освіченість, психологічну грамотність та методичну підготовленість, здатність викладати студентам навчальний матеріал, викликати у них інтерес до занять, активізувати їх.

Т.О. Лоза, В.В. Затилкін [4] вивчали вплив рівня особистісних і професійних якостей викладачів факультету фізичної культури на формування особистості майбутнього спеціаліста з фізичного виховання. Для цього була проведена анкета „Викладач очима студента”. Анкета містила такі питання:

1. Володіння навчальним матеріалом.
2. Уміння викликати і підтримувати інтерес до навчального матеріалу.
3. Уміння керувати аудиторією.
4. Уміння розгорнути дискусію.
5. Уміння логічно і послідовно подавати матеріал.

6. Уміння пов'язати матеріал з професійною діяльністю.
7. Вимогливість.
8. Зацікавленість в успіхах студентів.
9. Об'єктивність оцінювання знань.
10. Уміння звернути увагу на себе як на викладача.

Результати анкетування оцінювалися за десятибальною шкалою. Були прийняті такі критерії оцінювання:

- 10-9 балів – якість виявляється практично завжди;
- 8-7 балів – якість виявляється часто;
- 6-5 балів – якість виявляється на рівні 50%;
- 4-3 бали – якість виявляється епізодично;
- 2-1 бали – якість практично відсутня;
- 0 балів – не можуть зробити оцінку.

Дослідження показали, що дану систему оцінювання можна застосовувати для визначення особистих і професійних якостей викладачів, які в процесі навчальної діяльності разом з іншими факторами об'єктивного та суб'єктивного характеру можуть впливати на формування особистості студента як майбутнього спеціаліста з фізичної культури та спорту.

Викладач з фізичного виховання і спорту відрізняється від викладача з іншого виду спеціальності тим, що він крім розумової діяльності використовує в практичній роботі руховий компонент.

Руховий компонент діяльності викладача з фізичного виховання полягає в кваліфікованому володінні технікою фізичних вправ навчальної програми різних видів занять, а також володіння прийомами страхування і допомоги студентам. Тому магістранту слід поділити увагу на особисту рухову підготовку.

Узагальнення матеріалів багатьох досліджень дозволяє визначити, що в практичній педагогічній діяльності викладача з фізичного виховання реалізуються конструктивна, організаторська, комунікативна і гностична функції.

Ці функції притаманні кожному викладачеві, однак, гностична функція викладача є провідною, оскільки пізнавальна діяльність в процесі навчання є основним видом діяльності, без якого неможливі (або стають неповноцінними) всі інші її види.

Гностична функція реалізується ефективно, якщо її кінцевим результатом є правильна самооцінка, самоконтроль, самосвідомість, самоуправління тих, хто навчає і навчається [9. с. 15]. Тому без реалізації і гностичної функції педагогічна діяльність викладача фізичного виховання неефективна і формальна, тобто, без неї неможлива педагогічна творчість.

Реалізація професійних функцій викладачем і визначає в значній мірі ту атмосферу, в якій працюють студенти.

Вказівки викладача, його зауваження, розпорядження, команди, сигнали можуть звучати енергійно або в'яло, мажорно або індіферентно, і від цього залежить не тільки настрій, а результати, які досягаються на заняттях.

В.О. Сухомлинський особливо наголошував на тому, щоб слово вчителя було лагідним, доброзичливим, використовувалося для „піднесення людини” [8. с. 432].

Уміння викладача всіх бачити, його дотепність посилюють задоволення від спілкування з ним. Так, у студентів підвищується інтерес до занять.

Отже, поведінка студентів, їхній інтерес до занять, активність і дисципліна значно залежать від ставлення до викладача. Все це необхідно доносити до магістрантів, майбутніх викладачів.

Проведений аналіз педагогічних функцій і умінь не вичерпує всіх питань підготовки магістрантів до їх професійної діяльності.

У подальшому слід визначитися з технікою викладання як теоретичного, так і практичного матеріалу, адже від методики і техніки викладання залежить результат навчання студентів (учнів), так і відношення магістрантів до своєї професійної діяльності.

Висновки.

1. Проведене теоретичне дослідження сучасного стану програми підвищення рівня підготовки магістрантів до професійної діяльності викладача з фізичного виховання і спорту у вищих педагогічних навчальних закладах показало, що в процесі підготовки майбутніх фахівців пріоритетними є різні напрямки. До основних належать такі: використання сучасних технологій і інтерактивних методів навчання, диференціація та індивідуалізація процесу професійно-педагогічної підготовки магістрантів.

2. Оцінка професійної компетентності магістрантів складається з оцінки його педагогічної культури, рухової підготовленості, організаторських здібностей, етичної культури, дидактичних здібностей, естетичної культури, культури виховної діяльності, мовної культури, відношення до професійної діяльності, а також комунікативних здібностей.

3. В зв'язку з введенням кредитно-модульної системи навчання в ВНЗ професійна майстерність викладача включає не тільки донесення знань, а і організацію самостійної роботи студентів, розумного і тонкого диригування пізнавальної активності, спрямування її в потрібному напрямку.

4. Завдяки педагогічній майстерності викладач з фізичного виховання і спорту реалізує свої професійні функції і передає магістрантам свій соціальний досвід, формує у них соціальні й особисті якості готує майбутніх викладачів з фізичного виховання до професійної діяльності.

Література

1. Виленський М.Я., Сафін Р.С. Профессиональная направленность физического воспитания студентов педагогических специальностей: Учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.
2. Деминский А.Ц. Бытие физической культуры. – Донецк: Донбасс, 1997. – 232 с.
3. Круцевич Т.Ю. Теория и методика физического воспитания. – Т. 2. – К.: Олимпийская литература, 2003. – С. 18.

4. Лоза Т.О, Затилкін В.В. Пошук шляхів підвищення якості викладання на факультеті фізичної культури // Теорія та практика фізичного виховання. – №2 (6). – 2002. – С. 2-4.

5. Ріпак М.О. Фізична культура і здоров'я жінки-вчительки: Методичний посібник із самоосвіти педагога. – Л.: НВФ «Українські технології», 2005. – 165 с.

6. Сергієнко Л.П. Практикум з теорії і методики фізичного виховання: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів фізичного виховання. – Харків: «ОВС», 1997. – 271 с.

7. Соціологія: Підручник /За заг. ред. В.П. Андрущенко, М.Г. Горлача. – Х., К., 1998. – 624 с.

8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В. 5 т. – К., 1977. Т. 1. – С. 432.

9. Шиян М.Б. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Ч. 1. – Тернопіль: Богдан, 2001. – 272 с.

10. Шиян М.Б., Папуша В.Г. Методика викладання спортивно-педагогічних дисциплін у вищих навчальних закладах фізичного виховання і спорту: Навчальний посібник. – Харків: «ОВС», 2005. – С. 13-20.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ
УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

<i>Бех І.Д.</i>	3
СВОЄРІДНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ПЕДАГОГА, ЗА В.О.СУХОМЛИНСЬКИМ	
<i>Євдокимов В.І.</i>	6
В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ОСОБИСТІСТЬ УЧИТЕЛЯ	
<i>Сипченко В.І.</i>	11
ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ	
<i>Завгородня Т.К.</i>	15
ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ЯК ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ	
<i>Шкляєва Г.</i>	21
ПРОБЛЕМА ГУМАНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ	
<i>Ящук І.П.</i>	27
ФОРМУВАННЯ ЄДНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ ТА ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	
<i>Калініченко Н.А.</i>	32
ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТА- ГРОМАДЯНИНА В ПЕДАГОГІЦІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ТА СУЧАСНІЙ ШКОЛІ	
<i>Лебедєва Л.Р.</i>	37
РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНИХ НАВИЧОК У СТУДЕНТІВ ВНЗ І-ІІ Р. АКРЕДИТАЦІЇ НА ОСНОВІ ПРИНЦИПІВ В. СУХОМЛИНСЬКОГО	
<i>Пташнік Н.М.</i>	41
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	
<i>Ткачова Н.О.</i>	46
ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ СУЧАСНИХ ШКОЛЯРІВ У СВІТЛІ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	

Наточій А.М.	50
ДО ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ	
Твердохлєб М.Ю.	55
СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Хмизова О.В.	60
ВИХОВАННЯ ЛІДЕРСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ЗАСАДАХ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Дронова О.О.	65
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ ЗАСОБАМИ МАЛЮВАННЯ	
Переухенко Г.І.	73
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ	
Юр'єва К.А.	78
ПОЛІКУЛЬТУРНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	
Гаврилюк С.М.	85
ДО ПРОБЛЕМИ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ 5-7 РОКІВ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Антонець М.Я.	90
ПРОБЛЕМА ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Попов М.А.	94
ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО НА ПРОБЛЕМУ КОРЕКЦІЇ ВАЖКОВИХОВУВАНOSTІ В СІМ'Ї	
Костенко Л.Д.	104
СУПЕРЕЧНОСТІ І ТРУДНОЩІ У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ ГРОМАДЯНИНА В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	
Капацина В.И., Шарипова Н.Е.	110
В.А.СУХОМЛИНСКИЙ О ВОСПИТАНИИ САМОДИСЦИПЛИНЫ В УМСТВЕННОМ ТРУДЕ	
Коркішко О.Г., Саяпіна С.А.	117
ІДЕЇ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО	

Поляновська О.Р.	121
ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ЧЕРЕЗ ТВОРЧИСТЬ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО	
Дмитрієва І.В.	126
ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ І ДОСВІДУ В.СУХОМЛИНСЬКОГО В СИСТЕМІ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ З ВАДАМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ	
Лопухівська А.В.	132
ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Нестеренко Л.П., Стаєнна О.О.	137
ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ШЕСТИРІЧНИХ ПЕРШОКЛАСНИКІВ	
Крутогорська Н.Ю.	142
ТУРБОТА ПРО ЗДОРОВ'Я І ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ ТВОРІВ В.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Бабенко О., Матюшина Л.	148
МОЛОДІЖНІ ПРОЕКТИ ТА ІНІЦІАТИВИ В ПАРАДИГМІ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ	
Дяченко Л.М.	153
РОЛЬ МУДРОГО РІДНОГО СЛОВА У СТАНОВЛЕННІ СПРАВЖНЬОЇ ЛЮДИНИ	
Осика О.В.	162
ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА (В.О.СУХОМЛИНСЬКИЙ І СУЧАСНІСТЬ)	
Юдзіонук Н.М.	165
ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ВИКОНАВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА-МУЗИКАНТА У КОНТЕКСТІ ІДЕЙ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Новицька Т.Ф.	170
ПРОБЛЕМИ ГУМАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО	
Дорошенко К.Г.	174
ВТІЛЕННЯ ІДЕЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ У РОБОТУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ	
Лях Г.Р.	178
ПРАЦЯ ЯК ЗАСІБ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО	

Рибенцев В.Н.	182
ПЛАНУВАТИ І ПРАЦЮВАТИ ЗА В.СУХОМЛИНСЬКИМ	
Ткачов С.І.	188
СИСТЕМНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО	
Макаренко О.	192
ТВОРИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В КОЛІ ДИТЯЧОГО ЧИТАННЯ	
Бірюкова О.С.	196
ШКІЛЬНА ДИСЦИПЛІНА У ПОГЛЯДАХ С.І. ГЕССЕНА	
Зєня Л.Я.	200
НАПРЯМКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ І ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ	
Кваша О.Р.	209
СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ	
Левочко М.Т.	215
НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ У ВНЗ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	
Лоза Т.О.	219
ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ СКЛАДОВИХ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ	

ГУМАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Науково-методичний збірник

(Випуск XXXVII)

Відповідальний за випуск:

Чуйко С.М., кандидат фізико-математичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи СДПУ

Статті друкуються в авторській редакції.

Матеріали зверстано з дискет, наданих авторами публікацій.
Відповідальність за допущені помилки та неточності несуть автори публікацій.

Макет і верстка – *Черкашина Л.А.*

Видавничий центр СДПУ,
84116, м. Слов'янськ, вул. Генерала Батюка, 19.

Адреса редакції: 84116, м.Слов'янськ, вул.Генерала Батюка, 19.
Слов'янський державний педагогічний університет, кафедра педагогіки.
Тел.: (06262) 3-98-16
Електронна адреса: nauka 2004 @ rambler.ru

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Згідно з постановою президії ВАК України № 7–05/1 від 15.01.2003 року „про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліку ВАК України” до друку будуть прийматися лише наукові статті, де присутні такі необхідні елементи:

- **анотація;**
- **ключові слова;**
- **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок з важливим науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз** останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- **формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку;
- **література.**

Структурні елементи мають бути надруковані напівжирним шрифтом.

Текст має бути уважно вичитаний і перевірений.

Статті подаються повністю підготовленими до друку в одному екземплярі з додатком дискети. Набір тексту здійснюється у форматі Microsoft Word (*.doc, rtf), шрифт 14 TNR на папері формату А 4 береги: верхнє, нижнє, праве, ліве – 3 см, верхній і нижній колонтитули – 1,25 см.

На окремому папері подається довідка про автора: прізвище, ім'я, по батькові, звання, посада, місце роботи, адреса, телефони.

Збірник надсилається поштою накладною платою.

ПРЕЗИДІЯ ВИЩОЇ АТЕСТАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ УКРАЇНИ

постанова

10 листопада 1999 р.

№ 3-05/11

м. Київ

Відповідно до постанови президії ВАК України від 13.01.1999 № 1-02/1 «Про публікації результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», враховуючи п. 7 постанови президії ВАК України від 10.02.1999 № 1-02/3 «Про публікації результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та їх апробацію», а також на підставі рекомендацій експертних рад президія Вищої атестаційної комісії України

ПОСТАНОВЛЯЄ:

Затвердити Перелік № 3 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (додається).

Додаток до постанови президії ВАК України від 10 листопада 1999 р. № 3-05/11.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ ЗБІРНИКИ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Гуманізація навчально-виховного процесу (Інститут змісту і методів навчання, Слов'янський державний педагогічний університет, Міністерство освіти і науки України).

Видавничий центр «Маторін»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДЦ №74, видане Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України від 10.02.2004 р.

Підписано до друку 06.09.2007 р..
Формат 60×84 1/16. Ум. др. арк. 14,2.
Зам. № 375. Тираж 200 прим.

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел./факс (06262) 3-20-99; тел. (0626) 66-53-56